T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MÂVERDÎ'NİN EN-NÜKET VE'L-UYÛN ADLI TEFSİRİNİN KIRAAT YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

(Doktora Tezi)

Yahya BALCI

Danışman
Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR

RİZE
2025

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR danışmanlığında, Yahya BALCI tarafından hazırlanan *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-uyûn Adlı Tefsirinin Kıraat Yönünden İncelenmesi* adlı bu tez çalışması, 27/02/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/~~oy çokluğuyla~~ başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri		**Ünvanı, Adı SOYADI**	**İmza**
Başkan	:	Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR	
Üye	:	Dr. Öğr. Üyesi İmran ÇELİK	
Üye	:	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAZDAL	
Üye	:	Dr. Öğr. Üyesi Cafer YILDIZ	
Üye	:	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa HATİPOĞLU	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Doktora Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim "Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* Adlı Tefsirinin Kıraat Yönünden İncelenmesi" adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.
27/02/2025

Yahya BALCI

ÖN SÖZ

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'in manasının daha doğru ve daha geniş kapsamda anlaşılmasında önemli bir yeri olan kıraat farklılıklarına yer veren müfessirlerden birisi de Mâverdî'dir (öl. 450/1058).

Bu çalışmada Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsiri kıraatler açısından incelenmiştir. Tez giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi, amacı, çalışmanın kapsam ve metodu gibi bilgilerin yanında, çalışmaya konu olan söz konusu tefsir üzerine yapılan çalışmalara kısaca temas edilmiştir. Birinci bölümde Mâverdî'yi tanıtan başlıklara; eser hakkındaki genel bilgilere ve müfessirin kaynaklarıyla tefsirdeki kıraatleri nakil metoduna yönelik bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde mezkûr tefsirdeki kıraatlerin Arap dili ile ilişkisi bağlamında tasnifi başlığı altında lehçelerden kaynaklanan kıraatlerin yanı sıra fonetik ve ferş yönünden kıraat farklılıklarına temas edilmiştir. Üçüncü bölümde ise *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı eserdeki kıraat ihtilaflarının tefsire etkisi incelenmiştir. Sonuç kısmında da çalışma neticesinde elde edilen bilgiler kısaca aktarılmıştır.

Tez konusunun tespitinden tamamlanmasına kadar her süreçte yardımlarını esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle rehberlik eden değerli danışmanım Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR hocama teşekkürü bir borç bilirim. Tez İzleme Komitesi ve Jüri Üyeleri olarak çalışmaya kıymetli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi İmran ÇELİK ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAZDAL hocalarıma; yine Jüri Üyeleri hocalarım olan ve bu teze faydalı dokunuşlar yapan Dr. Öğr. Üyesi Cafer YILDIZ ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa HATİPOĞLU hocalarıma şükranlarımı sunuyorum. Fikirlerinden istifade ettiğim Dr. Öğr. Üyesi Ersin ÇELİK hocama ve tezin başlangıcından bitimine kadar her konuda destek ve yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Ünal ŞAHİN, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SAİNKAPLAN ve Dr. Öğr. Üyesi Halil ARSLAN Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALBAKOUR ve Dr. Öğr. Üyesi Halid HAMEDU hocalarıma çok teşekkür ederim.

Yahya BALCI

RİZE/2025

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY I
ETİK BEYAN II
ÖN SÖZ III
İÇİNDEKİLER IV
ÖZET VIII
ABSTRACT IX
KISALTMALAR X
GİRİŞ 1
1. MÂVERDÎ VE TEFSİRİ 11
1.1. Mâverdî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri 11
1.1.1. Hayatı 11
1.1.2. İlmî Kişiliği 13
1.1.3. Hocaları ve Talebeleri 15
1.1.4. Eserleri 17
1.2. en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsire Dair Genel Bilgiler 21
1.3. Mâverdî'nin Kaynakları 25
1.3.1. Tefsir Kaynakları 25
1.3.2. Kıraat Kaynakları 26
1.3.3. Lugat ve Nahiv Kaynakları 26
1.3.4. Diğer Kaynaklar 28
1.4. Mâverdî'nin Kıraatleri Nakletme Yöntemi 30
1.4.1. Mâverdî'nin Kıraatleri Nakletmede Kullandığı Kavramlar 30
1.4.1.1. Mâlum Kalıpla Naklettiği Kıraatler 31
1.4.1.2. Meçhûl Kalıpla Naklettiği Kıraatler 37
1.4.1.3. Tefsire Destek Olarak Kullandığı İfadeler 39
1.4.2. Mâverdî'nin Kıraatleri Değerlendirmede Kullandığı Kavramlar 39
1.4.2.1. Kıraatleri Açıklamada Kullandığı İfadeler 40
1.4.2.2. Tercih Belirtmede Kullandığı İfadeler 40

1.4.2.3. Arap Lehçelerini Belirtmede Kullandığı İfadeler 42
1.5. Bölüm Sonu Değerlendirme 44
2. MÂVERDÎ'NİN TEFSİRİNDE YER VERDİĞİ KIRAATLERİN ARAP DİLİ İLE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TASNİFİ 46
2.1. Lehçe (Usûl) Açısından Kıraatler 46
2.1.1. Harf veya Harekelerin Değişiminden Kaynaklanan Kıraatler 47
2.1.1.1. Hemze'nin Farklı Okunuşu 48
2.1.1.2. Harekenin Fetha, Zamme ve Kesre Okunması 54
2.1.1.3. Seslerin Etkileşimi 60
2.1.1.3.1. İdgam ve İzhar ile Okunan Kıraatler 61
2.1.1.3.2. Harekenin Hazfedilmesi 63
2.1.2. Sarfla İlgili Lehçelerden Kaynaklanan Kıraatler 66
2.1.2.1. İsimlerdeki Lehçeler 66
2.1.2.1.1. Muarrebler 66
2.1.2.1.2. Mastarlar 68
2.1.2.2. Fiillerdeki Lehçeler 70
2.1.3. Nahivle İlgili Lehçelerden Kaynaklanan Kıraatler 71
2.1.3.1. İnne ve Tesniye 71
2.1.3.2. Müzekker-Müennes Uyumu 73
2.1.4. Delâletle İlgili Lehçe Farklılıkları ve Kıraat İlişkisi 74
2.2. Ferş Açısından Kıraatler 77
2.2.1. Sarf Kuralları Açısından Kıraatler 77
2.2.1.1. İsimlerdeki Kıraatler 78
2.2.1.1.1. Kelimenin Müfred ve Cemi Okunması ile İlgili Kıraatler 78
2.2.1.1.2. Kelimenin İsim veya Fiil Okunması ile İlgili Kıraatler .. 82
2.2.1.1.3. İsm-i Fâil ile İlgili Kıraatler 86
2.2.1.1.4. Kelimedeki Fazlalık ve Eksiklik ile İlgili Kıraatler 91
2.2.1.1.5. İsimlerdeki Harf veya Hareke Değişikliğinden Kaynaklanan Kıraatler 96

2.2.1.1.6. Zamir ile İlgili Kıraatler 100
2.2.1.2. Fiillerdeki Kıraatler..... 102
2.2.1.2.1. Fiilin Mâlum ve Meçhûl Okunması ile İlgili Kıraatler . 102
2.2.1.2.2. Fiilin Tahfifli ve Teşdidli Okunması ile İlgili Kıraatler 106
2.2.1.2.3. Fiilin Farklı Bablarda Okunması ile İlgili Kıraatler..... 109
2.2.1.2.4. Fiilin Gâib-Muhâtab veya Mütekellim Okunması ile İlgili Kıraatler..... 114
2.2.1.2.5. Haber ve İnşâ Yapısındaki Kıraatler 119
2.2.1.2.6. Kelimenin Tenvinli veya Tenvinsiz Okunuşundan Kaynaklanan Kıraatler 124
2.2.1.2.7. Kelimenin Takdim veya Te'hirli Okunuşundan Kaynaklanan Kıraatler 128
2.2.1.3. Harf veya Edatlardaki Kıraatler..... 129
2.2.1.3.1. Bir Edatın Yerine Başka Bir Edatın Okunduğu Kıraatler 130
2.2.1.3.2. Edatların Hazf veya İsbat ile Okunduğu Kıraatler 135
2.2.1.3.3. Edatların İlave Edildiği Kıraatler 136
2.2.1.3.4. Kelimenin Noktasının/Harfinin Değiştiği Kıraatler..... 138
2.2.2. Nahiv Kuralları Açısından Kıraatler 146
2.2.2.1. Mübtedâ ve Haber ile İlgili Kıraatler..... 146
2.2.2.2. Atıf ile İlgili Kıraatler..... 148
2.2.2.3. Bedel ile İlgili Kıraatler 152
2.2.2.4. Sıfat ile İlgili Kıraatler..... 153
2.2.2.5. Fâil ve Mef'ûlün Değiştiği Kıraatler 155
2.3. Bölüm Sonu Değerlendirme..... 161
3. MÂVERDÎ'NİN KIRAAT ALGISI VE KIRAATLERİN TEFSİRE YANSIMASI 163
3.1. Mâverdî'nin Kıraat Algısı..... 163
3.2. Kıraatlerin Tefsire Yansıması 172
3.2.1. Tefsir Maksadıyla Nakledilen Kıraatler 172

3.2.2. Fıkhî Hükümlerde Değerlendirilen Kıraatler 175
3.2.3. İtikâdî Hükümlerde Değerlendirilen Kıraatler 182
3.2.4. Şiirlerle Desteklenen Kıraatler 186
3.2.5. Sadece Zikredilmekle Yetinilen Kıraatler 189
3.2.6. Diğer Âyetlerle Desteklenen Kıraatler 191
3.2.7. Müterâdif Kelimelerin Okunduğu Kıraatler 193
3.2.8. Bir Kelimenin Yerine Farklı Anlam İfade Eden Kelimenin Okunduğu Kıraatler 195
3.2.9. Kelime veya Kelimeler İlave Edilen (Müdrec) Kıraatler 197
3.2.10. Mübhemiyeti (Kapalılığı) Kaldıran ve Mutlak Lafızları Takyid Eden Kıraatler 199
3.2.11. Yapılan Tefsiri Destekleyen Kıraatler 201
3.3. Bölüm Sonu Değerlendirme 203
4. SONUÇ 205
KAYNAKÇA 209

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tez Türü : Doktora Tezi
Danışman : Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR
Hazırlayan : Yahya BALCI
Yıl : 2025
Sayfa Sayısı : 221

ÖZET

MÂVERDÎ'NİN EN-NÜKET VE'L-UYÛN ADLI TEFSİRİNİN KIRAAT YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Mâverdî birçok alanda yazdığı eserlerle yaşadığı dönem ve sonrasında dikkat çeken isimlerden biri olmuştur. Kıraat-i seb'a anlayış ve kabulünün yaygın olduğu bir dönemde yazmış olduğu tefsiri de kıraat ilmi açısından önem arz etmektedir. Tefsir, yazılış yöntemi ve içerdiği bilgiler açısından birçok alanda dikkat çektiği gibi ihtiva ettiği kıraatler ve bu kıraatlerin tefsire etkileri bakımından da önemli görülmektedir. Bu sebeple *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirin kıraatler açısından incelenerek müfessirin kıraatlere yaklaşımının ve kıraat farklılıklarını tefsirinde değerlendirme yönteminin tespit edilmesinin alana faydalı olacağı düşünülmüştür.

en-Nüket ve'l-uyûn adlı tefsirdeki kıraatlerin konu edildiği bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Mâverdî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, tefsiri ve metoduna ilişkin konuları içermektedir. İkinci bölümde tefsirde geçen kıraatler, lehçeler, fonetik ve ferş ihtilafları bağlamında ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise kıraatlerin tefsire olan etki ve katkılarıyla kıraatlerden istifade edilen yönler örneklerle incelenmiştir.

Söz konusu eserde Mâverdî, sahih kıraatlerin yanı sıra şâz kıraatlere de değinmektedir. Bununla birlikte genellikle dönemin kabul gören kıraat anlayışı doğrultusunda, sadece kıraat-i seb'a imamlarının isimlerini zikrederek kıraatleri nakletmektedir. Kıraat ihtilaflarını ve bunlara dair açıklamaları, şahıs isimlerine atfederek ve sıralayarak vermeye özen göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'an, Tefsir, Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies
Department : Basic İslamic Sciences
Thesis Type : Doctoral Thesis
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Kadir TAŞPINAR
Author : Yahya BALCI
Year : 2025
Pages : 221

ABSTRACT

AN EXAMINATION OF MAWERDİ'S COMMENTARY AN-NUKET WA'L-UYUN IN TERMS OF RECİTATİON

Mawardi became one of the notable names during and after her lifetime with the works she wrote in many fields. His commentary, which she wrote in a period when the understanding and acceptance of qiraat-i seb'a was widespread, is also important in terms of qiraat science. While tafsir attracts attention in many areas in terms of its writing method and the information it contains, it is also seen as important in terms of the recitations it contains and the effects of these recitations on tafsir. For this reason, it is thought that examining the tafsir *an-Nuket wa'l-uyun* in terms of recitations and determining the mufassir's approach to qiraat and his method of evaluating the differences of qiraat in his tafsir will be beneficial to the field.

This study, which focuses on the recitations in the commentary called *an-Nuket wa'l-uyun*, consists of three parts. The first part includes topics related to Mawardi's life, scientific personality, works, interpretation and method. In the second part, the recitations in the tafsir are discussed in the context of dialects, phonetics and fersh disputes. In the third chapter, the effects and contributions of recitations to tafsir and the aspects in which recitations are used are examined with examples.

In the aforementioned work, Mawardi mentions the shāz qiraat as well as the sahih qiraat. However, in line with the generally accepted understanding of qiraat of the period, he narrates the qiraat by mentioning only the names of the imams of qiraat al-sab'a. He takes care to give the qiraat disputes and explanations about them by attributing them to the names of individuals and listing them.

Keywords: Recitation, The Qur'an, Tafsir, Mawardi, *an-Nuket wa'l-uyun*.

KISALTMALAR

a.s.	:	Aleyhisselam
b.	:	Bin, ibn (oğlu)
bk.	:	Bakınız
c.c.	:	Celle Celâlühü
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Doç.	:	Doçent
Dr.	:	Doktor
h.	:	Hicri
Hz.	:	Hazret, Hazreti
İFAV	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	:	İslâm Araştırmaları Merkezi
İZÜ	:	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
M.Ü.	:	Marmara Üniversitesi
nşr.	:	Neşreden
Öğr.	:	Öğretim
öl.	:	Ölüm tarihi
r.a.	:	Radıyallâhü anh
Prof.	:	Profesör
s.a.v.	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
ts.	:	Tarihsiz
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Yüce Allah'ın (c.c.) insanlara gönderdiği son kitap olan Kur'an-ı Kerim'in mesajının en doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi, iki cihanda kurtuluşu hedefleyen her Müslümanın gayesidir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması, ilk vahiyden itibaren Müslümanların en fazla ilgilendiği ve çaba sarfettiği konuların başında gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim gerek metni gerekse manası açısından insanları acziyete düşüren mucizevî bir kitap olup onu anlama noktasında birçok faktörün etkili olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda etkisi yok sayılamayacak faktörlerden birisi de kıraat olgusudur. Kur'an ilimleri arasında yer alan kıraat ilmi vesilesiyle manasında kapalılık olan bazı kelimeler açıklık kazanırken, kıraatlerdeki farklılıkların katkısıyla anlam zenginliği de gözler önüne serilmektedir. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'i doğru anlama hususunda kıraatlerin ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. Bu çabanın neticesinde ortaya çıkan tefsir eserlerinde, müfessirlerin çoğunluğunun kıraat farklılıklarını ve manaya olan katkılarını dikkate aldıkları görülmektedir.

Ülkemizde daha çok *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* isimli eserleriyle tanınan bir âlim olan Mâverdî, aynı zamanda meşhur bir hukukçu, siyasetçi ve müfessirdir. Velûd bir âlim olan Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsiri de ilim mahfillerinde oldukça itibar gören bir eserdir. Önceki dönem tefsir geleneğinin özeti mahiyetinde bir eser olan *en-Nüket ve'l-uyûn*, birçok yönden ele alınmış ve bu hususta hatırı sayılır bir literatür teşekkül etmiştir. Özellikle de muhtevasına aldığı kıraatler açısından bazı araştırmalara konu olsa da müellifin kıraat algısına ve bu birikimi eserine yansıtma yöntemine dair ülkemizde kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan çalışmada Mâverdî'nin kıraat algısı, kıraatleri tefsirine yansıtma yöntemi önceki dönem kıraat kabulüne yaklaşımı etraflıca irdelenecektir. Bu sayede bir dönemin tefsir birikimini gözler önüne seren Mâverdî'nin kıraatlere bakışı ve bu birikimi eserine yansıtma yöntemi billurlaşacaktır. Bu çalışmada, hicrî beşinci asırda yazılan ve kıraat farklılıklarına büyük oranda yer verilen Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsiri kıraatler yönünden konu edilmiştir.

Kıraat-i seb‘a anlayışının şekillendiği böylesi önemli bir dönemde yazılmasına rağmen eser üzerine kıraatler yönünden kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu durum alandaki boşluğa işaret etmektedir. Bu bakımdan çalışmada, Mâverdî’nin, kıraatlere yaklaşım tarzının belirlenmesi ve kıraat birikimini tefsirine yansıtma yönteminin tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Mâverdî’nin tefsiri üzerine yapılmış birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Mevcut olan çalışmaların[1] tefsirdeki farklı konular hakkında olduğu, bu çalışmanın konusu olan kıraatler bağlamında Türkiye’de 2024 yılında yapılan yalnızca bir makale çalışmasının olduğu görülmektedir. Bu sebeple konunun alana katkı sunacağına olan inancımız ve bu yönde kapsamlı bir çalışmanın ülkemizde henüz yapılmamış olması bizi bu konuda çalışma yapmaya teşvik etmiştir.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından müteşekkildir. Girişte tezin konusu, önemi, amacı, kapsamı ve metodu ile başvurulan bazı kaynaklar açıklanmış, eser üzerine daha önce yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı düşüncesiyle Mâverdî’nin şahsiyeti ve ilmî kişiliğinin ortaya konulması için birinci bölümde müellifin hayatı ve ilmî

[1] Orhan Karmış, *Mâverdî ve Tefsirdeki Metodu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doçentlik Tezi, 1981); Bedr Muhammed es Sumayt, *Menhecü’l-Mâverdî fî tefsîrihî en-Nüket ve’l-uyûn* (Mekke: Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1407); Burhan Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsiri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Burhan Sümertaş, “Mâverdî ve en- Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsiri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2008), 31-64; İsmail Kurt, *Mâverdi’nin en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Eserinde Sahâbe Tefsiri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Şuayb İdrîs Îmâ, *el-Kırââtü’l-Kur’aniyye fî tefsîri’n-nüket ve’l-‘uyûn li’l-Mâverdî cem‘an ve tevcîhen* (Sudan: Ümmü Derman, Doktora Tezi, 2012); Enes Büyük, *Mâverdî’nin en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Tuğba Uydaş, *Mâverdî’nin en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur’an İlimleri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Hâmid Muhammed el-Mücerreb, “Menhecü’l-imâmi’l-Mâverdî fî ‘arzi’l-kırâât ve eseri zâlike fî tefsîrihi’n-nüket ve’l-‘uyûn”, *Mecelletü Külliyyeti Usûlü’d-dîn* 2/34 (2016), 1815-1904; Fatma Çakır, *Mâverdî’nin “en-Nüket ve’l-Uyûn” Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Murat Oral, *Mâverdî ve İbnu’l-Cevzî’nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018); Rukiye Hacıbektaşoğlu, *Mâverdî’nin en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsirindeki Te’villerinin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Mahmud Ferrâc es-Seyyid İmbâbî, “Eserü’l-kırââti’l-Kur’aniyye fî ihtilâfi’l-ahkâmi’l-fıkhıyye ‘inde’l-imâmi’l-Mâverdî min hilâli kitâbihi’l-hâvi’l-kebîr”, *Mecelletü Külliyyeti’l-Âdâb* 1/51 (2019), 415-444; Henâ Hâlid eş-Şâvî, “Mevkıfü’l-Mâverdî mine’t-tercîhi beyne’l-kırââti fî tefsîrihi’n-nüket ve’l-‘uyûn”, *Mecelletü Makâlîd* 6/3 (2020), 53-63; ‘Alâ Sa‘d Mes‘ûd Atıyye, “Eserü’l-kırââti’ş-şâzze fî ‘ulûmi’l-lüğati’l-Arabiyye ‘inde’l-imâmi’l-Mâverdî”, *Mecelletü’d-Dirâseti’l-İslâmiyye ve’l-Fikr* 6/3 (2020), 17-30; Fatma Özkan, *Mâverdî’nin en-Nüket ve’l-‘Uyûn Adlı Eserinde Yönetime Dair Ayetlere Yaklaşımı* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023); Abdullah Cengiz, “Mâverdî’nin en-Nüket ve’l-Uyûn İsimli Eserinde Kıraat Olgusu”, *Tanım Tenkit Teori* 2 (2024), 21-38.

kişiliğinin yanında eserleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsire ilişkin bilgilere ve müfessirin kaynaklarıyla tefsirdeki metoduna yönelik verilere yer verilmiştir. Bu bölümdeki bilgiler, daha önce yapılan çalışmalarda da bulunduğundan detaya girilmeden aktarılmıştır. İkinci bölümde tefsirde yer verilen kıraatlerin Arap dili ile ilişkisi bağlamında tasnifi başlığı altında fonetik ve ferş yönünden kıraatlerin tasnifi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise kıraat ihtilaflarının tefsire yansıyan etkilerine temas edilmiştir. Çalışma, ana bölümlerden edinilen bilgilerin yorumlandığı sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

Literatür Değerlendirmesi

Çalışmaya konu olan *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsir hakkında bazı çalışmaların yapıldığı daha önce ifade edilmişti. Söz konusu çalışmalar, tez ve makale çalışmaları şeklinde sınıflandırılarak kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

a) Orhan Karmış'ın 1981 yılında Ankara Üniversitesi'nde tamamladığı *Mâverdî ve Tefsirdeki Metodu* isimli doçentlik tezi, eser üzerine yapılan ilk çalışmadır. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümü, Mâverdî'nin hayatı ve ilmî yönüne ayrılmıştır. Müfessirin tefsirdeki metodunun incelendiği ikinci bölümde "Kıraat İhtilaflarına İşareti" başlığı altında iki sayfalık bir bölümde kıraatler konusuna değinilmiştir. Son bölümde ise tefsirin özellikleri ve etkisi konularına yer verilmiştir.

b) Bedr Muhammed es-Sumayt'a ait olan ve Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde 1986 yılında tamamlanan *Menhecü'l-Mâverdî fî tefsîrihî en-Nüket ve'l-uyûn* isimli yüksek lisans tezinde Mâverdî'nin şahsiyeti ve yaşadığı dönem hakkındaki genel bilgilerin ardından müfessirin tefsir metodu çeşitli yönleriyle ortaya konulmaktadır. Çalışmada ayrıca tefsirin kaynakları ve Mâverdî'ye yöneltilen i'tizalî ithamlar konusuna, daha sonraki dönemde etkilediği müfessirlere ve kaynaklık ettiği tefsirlere dair bilgilere yer verilmektedir. Bu çalışmada kıraatler hakkında 329-347 arası sayfalardan oluşan müstakil bir başlık bulunmakta olup burada kıraat ve kıraat ilminin tanımı, sahih kıraat şartları gibi kıraat ilmine dair bazı temel bilgilere yer verilmekte, Mâverdî'nin naklettiği sahih ve şâz kıraatlerden bazı örnekler aktarılmaktadır.

c) Esere ait diğer bir çalışma da Burhan Sümertaş'ın 2002 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'nde tamamladığı *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*

başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada ise Mâverdî ve tefsirine yönelik bilgilere değinilerek tefsir rivâyet ve dirâyet yönünden incelenmektedir. Tezde iki sayfadan oluşan "Âyetin Kırâatlarla Tefsîri" alt başlığında konuya ait örnekler zikredilmektedir.

d) İsmail Kurt tarafından yapılan *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Eserinde Sahabe Tefsiri* isimli yüksek lisans çalışması 2011 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'nde tamamlanmıştır. Bu tezde *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirde yer verilen sahâbe tefsirleri, sahâbenin tefsire yaklaşımı ve tefsir metodu, tefsirde yararlanılan müfessir sahâbîler ve Mâverdî'nin sahâbeden yararlanma metodu gibi konular örneklerle ele alınmaktadır. Bu çalışmada "Kur'an'ın Kıraat'le Tefsiri" şeklindeki üç sayfalık başlıkta kıraat ilmi hakkında bazı kısa bilgiler ve sahâbenin Kur'an'ı kıraatlerle tefsirine örnekler verilmektedir.

e) Tez konusunun tespit edilmesi aşamasında yapılan taramalarda görülemeyen ancak daha sonra belli aralıklarla yapılan araştırmalar neticesinde, Sudan Ümmü Derman Üniversitesi'nde 2012 yılında Şuayb İdrîs Îmâ tarafından yapılan *el-Kırââtü'l-Kur'aniyye fî tefsîri'n-nüket ve'l-'uyûn li'l-Mâverdî cem'an ve tevcîhen* isimli bir doktora çalışmasının bulunduğu tespit edilmiştir. Beş bölümden oluşan tezin ilk bölümünde; müellifin yaşadığı dönem, hayatı ve ilmî kişiliğiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde; kıraat ilmi, tarihi, çeşitleri, kıraat-Kur'an ilişkisi ve kıraatin diğer ilimlere etkisi konuları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde; Mâverdî'nin kıraatleri nakil ve tevcihteki metodu başlığı altında, kurrâlara nispet edilen kıraatler, belde ehline nispet edilen kıraatler, cumhura nispet edilen kıraatler ve bir isme nispet edilmeden nakledilen kıraatler incelenmiştir. İlaveten Mâverdî'nin rivâyetle ve Arap diliyle tevcih ettiği kıraatlerle tevcihte bulunmadığı kıraatler ele alınmıştır. Dördüncü bölümde; Fâtihâ sûresinden başlayıp Nâs sûresine kadar, Mâverdî'nin tefsirinde zikrettiği sahih kıraatlerin sırasıyla tevcîhi yapılmıştır. Son bölümde de bir önceki bölümdeki yöntemle tefsirdeki şâz kıraatler değerlendirilmiştir. Söz konusu tezle yapılan bu çalışma arasında, kıraatlerin incelenmesinde tercih edilen yöntem, yapılan başlıklandırma, açıklama ve değerlendirmeler açışından önemli farklılıklar bulunduğu ifade edilmelidir.

f) Tefsir hakkında yapılan başka bir çalışma da Enes Büyük'e ait olan *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât* ismini taşıyan, 2014

yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nde tamamlanan yüksek lisans tezidir. Tezde *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirde bulunan isrâilî rivâyetlerin değerlendirilmesine yer verilmektedir. Kıraatler konusunda bir başlık veya bilgi bulunmamaktadır.

g) *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri* adıyla 2015 yılında Tuğba Uydaş tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi'nde yapılan yüksek lisans çalışmasında ise *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirdeki Kur'an ilimleri incelenmektedir. Kur'an ilimlerinden biri olan kıraat ilmi hakkında beş sayfadan oluşan "Kırâatler" başlığı altında çok kısa bilgiler verilmekte, Mâverdî'nin kıraatlere bakışına temas edildikten sonra bazı kıraat örneklerine değinilmektedir.

ğ) Fatma Çakır tarafından hazırlanan *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul* isimli yüksek lisans tezi 2017 yılında Marmara Üniversitesi'nde tamamlanmıştır. Bu tezde Mâverdî'nin tefsiri, esbâb-ı nüzul konusundaki rivâyetler açısından incelenmektedir. Çalışmada kıraatler konusuna yer verilmemektedir.

h) Tefsir üzerine yapılan diğer bir çalışma da Murat Oral'a ait doktora çalışmasıdır. *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi* adını taşıyan bu çalışma 2018 yılında Gaziantep Üniversitesi'nde tamamlanmıştır. Çalışmada, Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî hakkında bilgiler verildikten sonra bu müfessirlerin tefsirleri rivâyet ve dirâyet yöntemleri açısından mukayese edilmektedir. İlaveten her iki müfessirin bazı Kur'an ilimleri hakkındaki görüşlerinin mukayesesine de yer verilmektedir. Bu tezde "Kur'an'ın Kıraatler ile Tefsiri" başlığı altındaki dokuz sayfalık bölümde müfessirlerin kıraatleri nakletme yöntemleri ve kıraatleri değerlendirme biçimleri hakkında kısa bilgiler verildikten sonra her iki tefsirden Kur'an'ın kıraatlerle tefsirine yönelik örnekler zikredilmektedir.

ı) *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirindeki Te'villerinin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezi Rukiye Hacıbektaşoğlu tarafından 2018 yılında Marmara Üniversitesi'nde tamamlanmıştır. Bu tezde ise Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde müfessire ait te'vil ve tercihlerin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Mezkûr tezde, iki sayfalık "Kıraat Farklılığının Manaya Yansıması" başlığı altında, müfessirin te'vil ve tercihlerine kıraatlerden iki örnek verilmektedir.

i) *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirdeki kıraatleri konu alan diğer bir çalışmanın, Suriye el-Baas Üniversitesi'nde 2020 yılında Henâ Hâlid eş-Şâvî tarafından yapılan *el-Kırââtü'l-Kur'aniyye fî tefsîri'n-nüket ve'l-'uyûn li'l- Mâverdî* isimli yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir. Yedi bölüme ayrılan tezin birinci bölümünde; Mâverdî'nin hayatı ve tefsiri hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde; genel hatlarıyla kıraat konusuna değinilmektedir. Üçüncü bölümde; müfessirin kıraatleri nakletme yöntemi ve kaynaklarına yer verilmektedir. Dördüncü bölümde; Mâverdî'nin kıraatlerin zabtındaki metodu, çeşitli başlıklar altında tefsirden seçilen kıraat örnekleriyle incelenmektedir. Beşinci bölümde; birçok başlıkla müfessirin kıraatleri nispeti konusu işlenmektedir. Altıncı bölümde; Mâverdî'nin kıraatleri tevcîhi, son bölümde ise kıraatlerin *en-Nüket ve'l-uyûn*'daki etkisi ve müfessirin tercihleri konu edilmektedir. Mezkûr tezle yapılan bu çalışmanın hem başlıklandırma hem de incelenen örnekler ve takip edilen metot yönünden bariz farklılıklar arz ettiği belirtilmelidir.

j) Son olarak 2023 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde Fatma Özkan tarafından *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-'Uyûn Adlı Eserinde Yönetime Dair Ayetlere Yaklaşımı* adında bir yüksek lisans çalışmasının yapıldığı müşahede edilmektedir. Kıraatler konusuna değinilmeyen bu çalışmada, özetle Mâverdî hakkındaki bilgilere, İslam'daki siyasî kavramlara ve Mâverdî'nin yönetim konusundaki âyetlere yaklaşımına yer verilmektedir.

Bu tezlerin dışında eser ve içerdiği kıraatler konusunda bazı makale çalışmaları da bulunmaktadır. Bunları da yine kronolojik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) İlk çalışma, Burhan Sümertaş tarafından kaleme alınan *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-uyûn Adlı Tefsiri* başlıklı 2008 yılında yayımlanan makaledir. Sümertaş'ın yüksek lisans teziyle aynı ismi taşıyan ve tezin özeti olduğu ifade edilen makalede Mâverdî'nin hayatı, eserleri ve yaşadığı döneme ait bilgilerin yanında tefsir hakkındaki genel bilgilere ve tefsirin içerik yönünden incelenmesine yer verilmektedir.

b) 2016 yılında Hâmid Muhammed el-Mücerreb tarafından yayımlanan *Menhecü'l-imâmi'l-Mâverdî fî 'arzi'l-kırâât ve eseri zâlike fî tefsîrihi'n-nüket ve'l-*

‘uyûn isimli makalede kıraatlerle ilgili genel bilgilere, müellifin biyografisine ve müfessirin kıraatleri arz etmedeki metoduna dair bilgilere değinilmektedir.

c) Mahmud Ferrâc es-Seyyid İmbâbî’nin, 2019 yılında *Eserü’l-kırââti’l-Kur’aniyye fî ihtilâfi’l-ahkâmi’l-fıkhıyye ‘inde’l-imâmi’l-Mâverdî min hilâli kitâbihi’l-hâvi’l-kebîr* adıyla yayımladığı makalede özet olarak müellifin hayatına ilişkin bilgilere, mütevâtir ve şâz kıraat vecihlerinin fıkhî hükümlerin ihtilafındaki etkisine temas edilmektedir.

d) Henâ Hâlid eş-Şâvî tarafından 2020 yılında yapılan *Mevkıfü’l-Mâverdî mine’t-tercîhi beyne’l-kırââti fî tefsîrihi’n-nüket ve’l-‘uyûn* isimli makale çalışmasında, müellif ve eseri hakkında kısa bilgilere, tercih kavramına ilişkin açıklamalara, Mâverdî’nin mütevâtir kıraatlerle mütevâtir ve şâz kıraatler arasındaki tercihlerine yönelik örneklere yer verilmektedir.

e) Yine 2020 yılında ‘Alâ Sa‘d Mes‘ûd Atıyye’nin yayımladığı *Eserü’l-kırââti’ş-şâzze fî ‘ulûmi’l-lüğati’l-Arabiyye ‘inde’l-imâmi’l-Mâverdî* isimli makalede şâz kıraatlerin nahiv, sarf, belâgat, kelimelerin delâleti, sesler (harfler) ve lehçeler üzerindeki etkisini gösteren kıraat örnekleri incelenmektedir.

f) Mâverdî’nin tefsirindeki kıraatler hakkında ülkemizde yapılan tek çalışma, 2024 yılında Abdullah Cengiz’e ait *Mâverdî’nin en-Nüket ve’l-Uyûn İsimli Eserinde Kıraat Olgusu* başlıklı makaledir. Çalışmada, müfessirin hayatı, ilmî kişiliği ve yaşadığı döneme dair özet bilgiler yanında kıraat ve çeşitlerinin tanımları verilerek, “Mâverdî’nin Kıraatleri Delillendirmesi” başlığı altında müfessirin kıraatleri hadislerle, sahâbenin okuyuşuyla, imam ve râvîleriyle, Arap şiiriyle ve bölgelerle delillendirmesi konularına eserden örnekler zikredilmektedir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere mezkûr makale, isim olarak *en-Nüket ve’l-uyûn* adlı tefsirdeki kıraatlerin tamamının çalışıldığını düşündürse de içerik olarak makale çalışması olması hasebiyle de zaten bu mümkün görünmemektedir. Tarafımızdan yapılan tez çalışması ise bu çalışmaya göre çok daha kapsamlı ve tefsirde geçen birçok kıraat örneğini yansıtacak mahiyette olduğundan iki çalışma hem kapsam hem de içerik olarak birbirinden ayrışmaktadır.

Birkaç çalışma hariç, eser üzerine yapılan diğer çalışmalar bir bütün olarak dikkate alındığında genellikle Mâverdî’nin *en-Nüket ve’l-uyûn* adlı tefsirinin spesifik bir yönüne odaklanıldığı görülmektedir. Meseleye ülkemiz ölçeğinde bakıldığında

ise durumun farklı olduğu ve tefsirin kıraatlere yer verme keyfiyetine dönük kapsamlı bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan literatürdeki boşluğu bir nebze de olsa dolduracak kapsamlı bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç bulunduğuna karar verilmiştir. Bu çalışma vesilesiyle *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirde yer verilen kıraatlerin müfessir tarafından hangi yöntemle değerlendirildiği konusu incelenecek ve bu farklılıkların tefsire olan katkısı örneklerle detaylandırılacaktır. Böylece söz konusu tefsirde kıraat birikimine yönelik bütüncül bir bakış açısı sunulacaktır.

Araştırmanın Kapsamı, Metodu ve Kaynakları

Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsiri, çalışmanın temel kaynağıdır. Ancak çalışmaya karar verilen konu ve çizilen plan gereği bu eser içerdiği bütün bilgiler yönüyle değil sadece kıraatler, kıraatlerin tefsirde değerlendirilme yöntemleri ve tefsire etkileri açısından incelenecektir. Bununla beraber çalışmada aktarılan bazı bilgiler sebebiyle kıraat ve tefsir ilmine ait klasik ve modern birçok kaynağa başvurulacaktır. Bu çalışmada, Mâverdî'nin tefsirinde yer verdiği kıraatler içerdiği konulara göre tasnif edilerek ilgili başlıklar seçilen bazı örneklerle Mâverdî'den önce ve sonra yazılan eserlerle karşılaştırılarak konu detaylandırılacaktır. Çalışmada kaynak taraması yöntemi yanında veri analizi, örnekleme ve karşılaştırmalar yapılarak sonuçlara gidileceğinden tümevarım yönteminden faydalanılacaktır.

Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde zikredilen kıraatlerin tespiti için, çalışmanın başlangıcında eser taranarak konumuz olan kıraatler, bulunduğu sûre ve âyet numarasıyla ve eserde bulunduğu yerlerle birlikte dosyalanmıştır. Ardından bu bilgiler, eserdeki kıraatlerin tamamını içerecek biçimde başlıklar altında içeriğine göre tasnif edilmiştir. Başlıklar altında yer verilen örneklerin işlenen konuya uygun ve konunun anlaşılmasına yardımcı olacak özellikte olmasına özen gösterilmiştir. Örnekler verilirken âyetlerin tamamı değil sadece ilgili kısmı metne alınmış, metinde verilen âyet bölümlerinin meâlleri ise dipnot kısmında gösterilmiştir. Âyetlerin meâli verilirken Diyanet İşleri Başkanlığının yayımlamış olduğu meâl[2] esas alınmıştır.

Tefsirde nakledilen kıraat farklılıklarına dair bilgiler verilirken, ilgili kelimenin daha kolay bulunulabilmesi için önce kıraat farklılığının bulunduğu

[2] Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006).

kelimeye ait sûre ve âyet bilgisine daha sonra tefsirde kaçıncı cilt ve sayfada olduğunun bilgisine yer verilmiştir.

Çalışmada teknik olarak bazı kurallar dikkate alınmıştır. Bu cihetle yazım kuralları açısından Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından hazırlanan Tez Yazım Kılavuzu esas alınmıştır. Tezde geçen Arapça veya Farsça kavramlar, müellifler ve eser isimlerinin yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ne müracaat edilmiş, çalışmada isimleri tezin metin kısmında zikredilen kişilerin ölüm tarihleri sadece ismin zikredildiği ilk yerde verilmiştir.

Araştırmaya konu olan *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirin farklı baskıları bulunmakla beraber[3] bu tezde zikredilen eserin es-Seyyid Abdilmaksûd b. Abdirrahîm tarafından tahkiki yapılan ve 1992 yılında Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından neşredilen baskısı esas alınmıştır.[4]

Çalışmada konuyla direk ilgisi bulunmayan hususların özet şekilde verilmesine dikkat edilerek zikredilme ihtiyacı hissedilen bazı bilgiler dipnot kısmında verilmek suretiyle metnin kısa ve anlaşılır olmasına özen gösterilmiştir. Bununla birlikte konunun daha anlaşılabilir olabilmesi için müellifin başka kaynaklardan veya kişilerden nakilde bulunduğu ve kendisinden nakilde bulunulan eserlere; gerekli görülmesi halinde diğer tefsir kaynaklarına, çalışmada zikredilen kıraat ihtilaflarının tespiti için farklı kıraat eserlerine başvurulmuş ve bu bilgiler dipnot kısmında paylaşılmıştır. Bu kaynakların yanında tezin birinci bölümünde müellif hakkında bilgiler verilirken tarih, tabakât, terâcim ve ensâb türünden birçok kaynakla birlikte ihtiyaç duyulan farklı alanlardaki klasik ve modern çok sayıdaki eserden istifade edilmiştir.

Bu bağlamda faydalanılan tefsirlerden bazıları şunlardır: Taberî (öl. 310/923), *Câmiu'l-beyân;* Zeccâc (öl. 311/923), *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbuh;* İbn Atıyye (öl. 541/1147), *el-Muharreru'l-vecîz*; İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201), *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*; Kurtubî (öl. 671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an;* Ebû Hayyân (öl. 745/1344), *el-Bahru'l-muhît;* İbn Kesîr (öl. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'azîm*.

---

[3] *en-Nüket ve'l-uyûn* tefsirinin bazı yazma nüshaları da mevcuttur. İhtisar edilen eser hakkında daha fazla bilgi için bk. Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri,* 24, 25; Cengiz Kallek, "Mâverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/185; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 19-21.

[4] Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn tefsiru'l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrut: Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, 1992).

Kıraat kaynaklarından ise İbn Mücâhid'in (öl. 324/936), *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat;* İbn Hâleveyh'in (öl. 370/980), *Muhtasar* ve *el-Hücce;* Fârisî'nin (öl. 377/987), *el-Hücce fî 'ileli'l-kırââti's-seb'*; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'nin (öl. 381/992), *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr;* İbn Zencele'nin (öl. 403/1012), *Hüccetü'l-kırâât;* Mekkî b. Ebî Tâlib'in (öl. 437/1045) *el-İbâne* ve *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât;* Dânî'nin (öl. 444/1053), *et-Teysîr;* İbnü'l-Cezerî'nin (öl. 833/1429), *en-Neşr;* Dimyâtî'nin (öl. 1117/1705), *İthâfü fuzalâ'i'l-beşer* ve Abdüllatîf el-Hatîb'in *Mu'cemü'l-kırâât* isimli eserleri başvurulan kaynaklardan bazılarıdır.

Tarih, tabakât ve ensâb türünden ise Sem'ânî'nin (öl. 562/1166), *el-Ensâb*; İbnü'l-Cevzî'nin, *el-Muntazam;* İbn Hallikân'ın (öl. 681/1282), *Vefeyâtu'l-a'yân*; Zehebî'nin (öl. 748/1348), *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, *Mîzânü'l-i'tidâl* ve *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ;* Sübkî'nin (öl. 771/1370), *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*; Süyûtî'nin (öl. 911/1505), *Tabakâtü'l-müfessirîn;* Dâvûdî'nin (öl. 945/1539), *Tabakâtü'l-müfessirîn;* İbnü'l-İmâd'ın (öl. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb;* Hayreddin ez-Ziriklî'nin (öl. 1976), *el-A'lâm* adlı eserleri sıkça müracaat edilen kaynaklar arasında yer almaktadır.

1. MÂVERDÎ VE TEFSİRİ

1.1. Mâverdî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

Mâverdî, selef âlimleri arasında birçok alanda eserler kaleme almasıyla şöhret bulmuş önemli bir kişidir. Bu sebeple öncelikle çalışmanın sınırları dikkate alınarak genel hatlarıyla müfessirin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri hakkında malumat verilecek; ardından da çalışmanın konusu olan *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli eser hakkında bazı bilgiler aktarılacaktır.

1.1.1. Hayatı

Hayatı ve ailesi hakkında kaynaklarda çok detaylı bilgiler bulunmayan Mâverdî, hicrî 364, mîladî 974 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir.[5] İsmi Ali b. Muhammed b. Habîb Ebü'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdî olarak zikredilmektedir.[6] Künyesi Ebü'l-Hasen[7] şeklinde geçmekle birlikte kendisi için kullanılan nisbelerden bazıları şunlardır: Kendisi veya ailesi Mâü'l-verd/Gül suyu ticareti yaptığı için

[5] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Hayrüddîn Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 6; Selâhattin Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 18 (1990), 94; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180; Ahmet Güner, "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Târihsel Arka Plânına Bir Bakış (ll)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 228; Uydaş, *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri*, 3; Çakır, *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*, 7; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 4; Cengiz Kallek, "Mâverdî", *İslâm İktisadî Düşünce Tarihi*, ed. Mehmet Bulut (İstanbul: İZÜ Yayınları, 2021), 285.

[6] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed İbn Mansûr Sem'ânî, *el-Ensâb* (Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1382), 12/60; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412), 16/41; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414), 5/1955; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 3/282; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 18/64; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1407), 12/80; Celâleddîn Abdurrahmân Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1396), 84; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 1/427; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1406), 5/218; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 5; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 94; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180; Uydaş, *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri*, 3; Çakır, *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*, 7; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 4.

[7] Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1955.

"Mâverdî"[8] denilmektedir. Üstün zekâsı, yeteneği ve siyasi konulara olan yakın ilgisi ve hâkimiyeti sebebiyle halifeler ve emirler nezdinde çokça itibar gören Mâverdî, zaman zaman halifelerle emirler arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Kendisine gösterilen bu ilgi ve değer neticesinde Abbâsî halifesi Kâdir Billâh (öl. 422/1031) tarafından daha önce hiç kimseye verilmeyen Akdâ'l-kudât/Kâdıl-kudât (En büyük kadı-Başkadı/Kadılar kadısı)" unvanı verilmiştir.[9] Doğum yerinin Basra şehri olmasından dolayı "el-Basrî";[10] Şâfiî mezhebinin önde gelen isimlerinden olduğu için "eş-Şâfiî"[11] nisbeleriyle de tanınmaktadır.

Çocukluğunu ve gençliğini Basra'da geçiren Mâverdî, ilim tahsilini de büyük oranda Basra'da tamamlamıştır. Ardından dönemin en önemli ilim ve kültür şehri olan Bağdat'a gelen Mâverdî, çeşitli ilim dallarında zamanının tanınmış isimlerinden dersler almıştır. Arapça, hadis, tefsir, fıkıh ve edebiyat gibi birçok ilim sahasında eserler kaleme almıştır.[12] Farklı şehirlerde müderrislik ve kadılık yapmış, Nîşâbur yakınlarındaki Üstüvâ'da başkadılık görevinde bulunmuştur.[13] Daha sonra Bağdat'ta birçok âlimin yaşadığı Derbü'z-Za'ferânî bölgesine, sürekli ikâmet niyetiyle

---

[8] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/284; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 5; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 94; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 4; Kallek, "Mâverdî", 2021, 285.

[9] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/10; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 17/82; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1955; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 5; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 94; Güner, "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Târihsel Arka Plânına Bir Bakış (ll)", 233-235; Uydaş, *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri*, 4; Çakır, *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*, 7; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 5.

[10] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/80; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/427; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 6; Güner, "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Târihsel Arka Plânına Bir Bakış (ll)", 228.

[11] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 5; Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*, 1; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 7.

[12] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9, 10; Ebû İshâk İbrahim b. Ali Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1970), 131; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83.

[13] Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 95; Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*, 1; Uydaş, *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri*, 3.

yerleşmiştir.[14] Kaynaklarda hayâ, tevazu, ihlâs ve güzel ahlâk sahibi sâlih biri olduğu zikredilmektedir.[15] Mâverdî sika[16] ve sadûk[17] olarak nitelendirilmektedir.

Verimli ve faydalı bir hayat yaşayarak birçok alanda değerli eserler bırakan Mâverdî, 450/1058 yılının Rebîülevvel ayında salı günü 86 yaşında vefat etmiştir. Çarşamba günü Şehir Camii'nde öğrencisi Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) tarafından kıldırılan cenaze namazına çok sayıda ilim ve devlet adamı katılmış, cenazesi Bağdat'taki Bâb-ı Harb Kabristanı'na defnedilmiştir.[18]

1.1.2. İlmî Kişiliği

Çocuk yaşlarda ilim tahsiline başlayan Mâverdî, Basra ve Bağdat'ta dönemin tanınmış isimlerinden farklı sahalarda dersler almış ve Şâfiî mezhebinin en önemli fakihlerinden birisi olmuştur.[19] Kendisinden mezhebin imamı[20] ve hâfızı[21] olarak

---

[14] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 95; Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*, 2.

[15] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/80; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 23; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 99; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180; Uydaş, *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri*, 3; Çakır, *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*, 7; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 5.

[16] Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Halû, 1413, 5/269; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 84; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180; Kallek, "Mâverdî", 2021, 288.

[17] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382), 3/155; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân* (Beyrut: Müessesetü'l-'İlmî, 1390), 4/260; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180; Kallek, "Mâverdî", 2021, 288.

[18] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/13, 14; Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422), 13/587; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/284; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/269; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/80; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 4/260; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 84; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/429; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 38; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 106; Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*, 2; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180; Uydaş, *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri*, 3; Çakır, *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*, 11; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 5.

[19] Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/80; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 22.

[20] İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218.

[21] Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 131; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; Ebü's-Sıdk Takiyyüddîn Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimeşkî İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, thk. Hâfız Abdulalîm Hân (Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1407),

bahsedilmektedir. Basra'da Mu'tezilî âlim Ebü'l-Kâsım es-Saymerî'den (öl. 386/996) fıkıh dersleri alan Mâverdî, hocasının vefatından sonra Bağdat'a giderek Ebû Hâmid el-İsferâyînî'den (öl. 406/1015) fıkıh derslerine devam etmiştir.[22] Ebû Ali Hasan b. Ali el-Cebelî (öl. ?), Muhammed b. Adiyy el-Minkarî (öl. ?), Muhammed b. Mu'alla el-Ezdî (öl. 412/1021) ve Ebü'l-Kâsım İbnü'l-Mâristânî (öl. 387/997) gibi isimlerden hadis dersleri dinlediği ifade edilmektedir.[23] Basra ve Bağdat'ta yıllarca çeşitli dersler okutmuş ve bu ilimlerin yayılmasına büyük katkılar sunmuştur.[24]

Çoğunlukla âlimlerin ve öğrencilerinin övgüsüne mazhar olan Mâverdî'yi, bazı âyetlerdeki yorumları sebebiyle daha sonra İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) gibi kimi âlimler Mu'tezilî olmakla itham etmişlerdir. Kaynaklardaki bilgiler incelendiğinde bu konuyu gündeme getiren ismin İbnu's-Salâh olduğu ancak onun da genelde "kader" konusunda Mâverdî'yi eleştirdiği görülmektedir.[25] Yâkût el-Hamevî (öl. 626/1229), *Mu'cemü'l-üdebâ* isimli eserinde Mâverdî'nin değerli bir âlim, fennî ilimlerde seçkin, füru-u fıkıhta Şâfiî ve -kendisine ulaştığına göre- usûlde Mu'tezilî olduğunu ancak doğrusunu Allah'ın (c.c.) bildiğini ifade etmektedir.[26]

1/231; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 4/260; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/181.

[22] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 131; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, 1/231; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 4/260; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 9; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180; Adem Çaylak - Fikret Çelik, "İslam Siyasi Düşünceler Tarihi", *5. Maverdi (974-1058)* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2018), 411.

[23] Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/267; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 9-10; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180.

[24] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 131; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, 1/231; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 4/260; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 23; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 96.

[25] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/67; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/270; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, 1/231; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 4/260; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 84; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327. Konu hakkında detaylı bilgiler daha önceki akademik çalışmalarda aktarıldığından tekrara düşmemek için sadece ilgili çalışmalara atıfta bulunmanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz. İlgili çalışmalar için bk. Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 19-21, 407-453; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 98-99; Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*, 7-28-29; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180-181; Sümertaş, "Mâverdî ve en- Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri", 44-45-53; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 120-135; Kallek, "Mâverdî", 2021, 286-287.

[26] Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1955; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 96; Çakır, *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*, 8.

1.1.3. Hocaları ve Talebeleri

Farklı ilim dallarında zamanın tanınmış birçok isminden dersler alan Mâverdî'nin hocalarını tespit edilebildiği kadarıyla şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

A- Fıkıh alanındaki hocaları

1- es-Saymerî, Abdülvâhid b. Hüseyin b. Muhammed el-Kâdî Ebu'l-Kâsım. Basra'daki hocaları arasında zikredilmektedir.[27]

2- el-Bâfî, Abdullah b. Muhammed el-Buhârî (öl. 398/1007). Harezm'in Bâf karyesine nispeten bu isimle bilinmekte olup Bağdat'taki fıkıh hocalarındandır.[28] Aynı isim bazı kaynaklarda el-Bâfî yerine el-Bâkî şeklinde de geçmektedir.[29]

3- el-İsferâyînî, Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. Bağdat'taki hocalarından birisidir.[30]

B- Hadis alanındaki hocaları

1- el-Cebelî, Hasan b. Ali b. Muhammed.[31]

2- el-Minkarî, Muhammed b. 'Adiyy.[32]

3- el-Ezdî, Muhammed b. Mu'allâ. Bazı kaynaklarda Mâverdî'nin Arapça eğitimini aldığı hocası olarak ifade edilmektedir. [33]

4- İbnü'l-Mâristânî, Ca'fer b. Muhammed b. Fazl.[34]

---

[27] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/10; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 131; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbn Salâh, *Tabakâtu'l-Fukahâi'ş-Şâfi'iyye*, thk. Muhyiddîn Ali Necîb (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), 2/636; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, 1/231; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 4/260; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 9; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180.

[28] İbn Kâdî Şühbe, Ebü's-Sıdk Takiyyüddîn Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimeşkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, thk. Hâfız Abdulalîm Hân (Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1407), 1/159; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 10.

[29] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/10.

[30] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/10; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 131; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 9; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180.

[31] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/10; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/267; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 4/260; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180.

[32] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/11; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/267; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 9; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180.

[33] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/11; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 4/260; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 10; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180.

Çok sayıda âlimin yetişmesine vesile olan Mâverdî'nin talebeleri hakkında maalesef kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamakta olup ismi öğrencileri arasında zikredilenlerden bazıları şunlardır:

1- Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekir b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi (öl. 463/1071).[35]

2- el-Kuşeyrî, Abdurrahman b. Abdulkerîm b. Hevâzin (öl. 465/1072).[36]

3- el-Cürcânî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (öl. 482/1089),[37] en-Nehâvendî, Muhammed b. Ahmed b. Amr (öl. 497/1103),[38] el-Hulvânî, Ahmed b. Ali b. Bedrân. (öl. 507/1113)[39] ve el-Basrî, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Abdullah b. Hüseyin b. Ebi'l-Bekâ (öl. 499/1105).[40] Hocasının bütün kitaplarını rivâyet ettiği söylenmektedir. Basra'da kadılık vazifesinde bulunmuştur. Bu isimler Mâverdî'den hadis öğrenen talebeler arasında sayılmaktadır.

4- el-Elvâhî, Abdülğanî b. Nâzil b. Yahya b. Hasan b. Yahya b. Şâhî Ebu Muhammed el-Basrî (öl. 486/1093). Bağdat'ta Mâverdî'den fıkıh ve hadis öğrenen talebelerdendir.[41]

5- el-Makdîsî, Abdülmelik b. İbrahim b. Ahmed Ebu'l-Fazl el-Hemedânî (öl.489/1096).[42]

6- el-Mevsılî, Muhammed b. Ahmed b. Abdülbâkî (öl. 494/1100). Mâverdî'den fıkıh öğrenen talebelerinden birisidir.[43]

---

[34] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/11; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 4/260; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 10; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/180.

[35] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/11; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 11.

[36] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/12; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/105-106; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 14.

[37] Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/74-75; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 15.

[38] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/12; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/164; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 15.

[39] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/12; Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakât ve'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1417), 259; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 12.

[40] Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2560; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 15; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/181; Kallek, "Mâverdî", 2021, 288.

[41] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/12; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/135; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 14.

[42] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/11; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/163; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/153; İbn Kâdî Şühbe, Ebü's-Sıdk Takiyyüddîn Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimeşkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, 1/266; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 12.

[43] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/11; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/102; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 13.

7- İbn Arabiyye, Ali b. Hüseyin b. Abdullah er-Rebi‘î (öl.502/1108). Mâverdî’nin fıkıh talebelerindendir.[44] Bazı kaynaklarda bu kişinin ismi İbn Arîbe, Ebü’l-Kâsım Ali b. Hüseyin er-Rib‘î şeklinde geçmektedir.[45]

8- İbn Kâdiş, el-Ukberî Ebu’l-‘İz el-Bağdâdî (öl. 526/1131). Mâverdî’den en son rivâyette bulunan kişi olarak zikredilmektedir.[46]

1.1.4. Eserleri

Mâverdî’nin farklı ilimlerde faydalı eserler kaleme aldığı bilinmektedir.[47] Bununla beraber bazı kaynaklarda Mâverdî’nin gerekçesini de söyleyerek hayattayken eserlerini ortaya çıkarmadığı ve bu hususta birine vasiyette bulunduğundan bahsedilmektedir.[48] Bu bilgilerden hareketle Mâverdî’nin vefatına kadar hiçbir eserini ortaya çıkarmadığını iddia etmek isabetli görünmemektedir. Çünkü bu görüş, geçtiği her yerde kesinlik ifade etmeyen “قِيلَ” lafzıyla aktarılmakta ve kime ait olduğu da zikredilmemektedir. Ayrıca bazı kaynaklardaki bilgilere göre, müellif dönemin halifesi Kâdir Billâh’ın mezhebin görüşlerini ihtiva eden muhtasar bir fıkıh eseri isteği üzerine, *el-İknâ* adlı kitabını halifeye takdim etmiş ve bu telif halife tarafından takdir edilmiştir.[49]

Kaynaklarda Mâverdî’ye atfedilen eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Fıkıh İlmine Ait Eserleri

---

[44] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/11; Sumayt, *Menhecü’l-Mâverdî*, 12.

[45] İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hîbetullah b. Ca’fer, *el-İkmâlu fî ref’i’l-irtiyâbi ’ani’l-mü’telifî ve’l-muhtelifî fi’l-esmâi ve’l-kunâ ve’l-ensâb* (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-’İlmiyye, 1411), 6/195; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhiri ve’l-a’lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru’l-Kltâbi’l-’Arabî, 1413), 35/67; Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Mücâhid el-Kaysî İbn Nâsıriddîn, *Tevdîhü’l-müştebihi fî dabti esmâi’r-rüvâti ve ensâbihim ve elgâbihim ve künâhüm*, thk. Muhammed Ne’îm ’Arkasûsî (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1993), 6/255; Oral, *Mâverdî ve İbnu’l-Cevzî’nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 9.

[46] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/11, 12; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/204; Süyûtî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 84; İbnü’l-’İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 6/129; Sumayt, *Menhecü’l-Mâverdî*, 11.

[47] Sem’ânî, *el-Ensâb*, 12/68; Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 5/268; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*, 1/231; Süyûtî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 83; İbnü’l-’İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 5/218; İbnü’l-’İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 5/218; Ziriklî, *el-A‘lâm*, 4/327.

[48] İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a‘yân*, 3/282-283; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 18/66-67; Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 5/268; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 1/428; İbnü’l-’İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 5/219.

[49] Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, 5/1956; Kallek, “Mâverdî”, 2003, 28/181, 185; Güner, “Mâverdî’nin Hilâfet Kuramının Târihsel Arka Plânına Bir Bakış (II)”, 229; Kallek, “Mâverdî”, 2021, 288.

1- *el-Hâvî: el-Hâvi'l-kebîr* olarak da bilinen bu eser isminden de anlaşılacağı üzere müellifin eserlerinden en geniş hacimli olanıdır. Mâverdî bu eseri için "Fıkhı kırk bin varaka yaydım" ifadesini kullanmaktadır. Âlimlerin övgüsüne ve takdirine mazhar olan bu eseri sebebiyle müelliften "Sâhibü'l-hâvî" şeklinde de bahsedilmektedir. Alışılan şerh geleneğinden farklı şekilde yazılan ve yeni meselelerle zenginleştirilen eserde farklı görüşler mukayeseli bir şekilde nakledilmektedir. Şâfiî fıkhının en geniş kapsamlı kaynaklarından biri olarak kabul edilen eser tahkîk edilerek neşredilmiştir.[50]

2- *el-İknâ': el-Hâvi'l-kebîr* isimli eserin muhtasar halidir. Mâverdî bu eser hakkında "Fıkhı kırk varakta ihtisar ettim" demiştir. Kaynaklarda geçtiğine göre halife Kâdir Billâh dört mezhebe göre birer tane muhtasar eser yazılmasını isteyerek bu isteğini âlimlere bildirmiştir. Mâverdî de bu istek üzerine eserini yazmıştır. Bu eser için Mâverdî'ye, halifenin şu şekilde dua ettiği haberi ulaştırılır: "Dinimizi koruduğun gibi, Allah da senin dinini korusun."[51] Bu duadan, halifenin eseri beğendiği ve Mâverdî'yi takdir ettiği anlaşılmaktadır.

3- *Kitâbü'l-kâfî:* Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî el-Mısrî'nin (öl. 264/878) *Muhtasar* isimli eserinin şerhi olduğu ifade edilen eseri, sadece Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî'nin (öl. 771/1370) *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* adlı eserinde Mâverdî'ye nispet ettiği görülmektedir.[52]

b. Kelam İlmine Ait Eseri

---

[50] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/13; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1956; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/267; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 27-28; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 103; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/184-185; Kallek, "Mâverdî", 2021, 288; Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Hasan Ali Görgülü, "el-Hâvi'l-Kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/534-535; Sabri Erturhan, "Mâverdî ve 'el-Hâvi'l-Kebîr' Adlı Eseri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999), 477-479.

[51] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1956; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/66; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/267; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/80; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 103; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 29-30; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/185; Kallek, "Mâverdî", 2021, 288.

[52] Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/9; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 30.

A'lâmü'n-nübüvve: Delâilü'n-nübüvve ismiyle de bilinen bu eserde kelama ait konulara yer verilmektedir. Peygamberlik konusu aklî delillerle izah edilmektedir.[53]

c. Siyaset Alanındaki Eserleri

1- *el-Ahkâmü's-sultâniyye*: Genel olarak idare ve devlet hukukunun ele alındığı orta hacimli bir eser olup yirmi bölümden oluşmaktadır. Bazı dillere çevirisi yapılan bu eser, Mâverdî'nin tanınmasına ve şöhret bulmasına vesile olan ve en çok bilinen eseridir. Çağdaşı olan Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ'nın (öl. 458/1066) aynı isimli eseriyle muhteva yönüyle de benzerlik gösterdiği söylenmektedir.[54]

2- *Kavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk*: Vezirlik konusunu ele alan eser Edebü'l-vezîr ismiyle de bilinmektedir.[55]

3- *Teshîlü'n-nazar ve Ta'cîlü'z-zafer*: Siyasetle ilgili olan eserde devlet başkanında bulunması gereken özelliklerden bahsedilmektedir.[56]

4- *Nasîhatü'l-mülûk*: Adından da anlaşılacağı üzere devlet adamlarına nasihatler içeren bir eser olup Mâverdî'ye aidiyeti tartışmalıdır. Mustafa Sarıbıyık tarafından *Siyaset Sanatı* adıyla Türkçeye tercümesi yapılmıştır.[57]

d. Tefsir ve Kur'an İlimlerine Ait Eserleri

---

[53] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/13; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/267; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 34; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/185; Kallek, "Mâverdî", 2021, 289.

[54] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/12; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1956; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/267; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/80; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/219; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 104; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 31/32; Mehmet Erkal, "el-Ahkâmü's-sultâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/555; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/185; Güner, "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Târihsel Arka Plânına Bir Bakış (II)", 236-238; Çaylak - Çelik, "İslam Siyasi Düşünceler Tarihi", 412; Kallek, "Mâverdî", 2021, 290-291.

[55] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/12, 13; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1956; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/267; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/429; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 32; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)", 105; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/185; Çaylak - Çelik, "İslam Siyasi Düşünceler Tarihi", 412; Kallek, "Mâverdî", 2021, 291.

[56] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/13; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1956; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 33; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/185; Çaylak - Çelik, "İslam Siyasi Düşünceler Tarihi", 412; Kallek, "Mâverdî", 2021, 291.

[57] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/13; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 33; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/185; Kallek, "Mâverdî", 2021, 292.

1- *en-Nüket ve'l-uyûn (Tefsiru'l-Kur'an)*: Rivayet ve dirayet tefsiri özelliklerini bir arada bulunduran eserde Kur'an-ı Kerim'in tamamı yerine gerekli görülen âyetler tefsir edilmektedir. Neşirleri ve ihtisarları yapılmıştır.[58] Bazı kaynaklarda eserin ismi sadece *en-Nüket* olarak geçmektedir.[59] Çalışmada kıraat yönü ele alınan bu eser hakkında detaylı bilgiler bir sonraki başlıkta yer almaktadır.

2- *Emsâlü'l-Kur'an*: Bazı kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur.[60]

e. Ahlak Hakkındaki Eseri

1- *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*: Müellif tarafından okutulan, İslam ahlâkı ve adabının işlendiği eser, Türkçe ve Almanca çevirisi yapılarak çok defa basılmıştır. Mâverdî'nin en çok bilinen ve kendisinin de tanınmasını sağlayan eserin Türkiye ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde birçok yazma nüshaları bulunmaktadır.[61]

f. Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserleri

1- *el-Emsâl ve'l-hikem:* Hadis, darb-ı mesel ve beyitlerden oluşan ve neşirleri yapılan bir eserdir.[62]

2- *Kitâbün fi'n-Nahv*: Bu kitap hakkında çok bilgi bulunmamaktadır.[63]

g. Diğer Eserleri

1- *el-Mukterin*: Bu eseri sadece Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) zikretmektedir.[64]

2- *Ma'rifetü'l-fezâil*[65]

3- *Edebü'l-Kâdî*[66]

---

[58] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/13; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/267; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/219; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 33; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/185.

[59] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428.

[60] Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/185; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 34.

[61] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/13; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/267; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/80; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 35-36; Mustafa Çağrıcı, "Edebü'd-dünya ve'd-dîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/406-408; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/185-186; Kallek, "Mâverdî", 2021, 289.

[62] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/13; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 35; Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/186.

[63] Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1956; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 35.

[64] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41.

[65] Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 36.

[66] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/13; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 34.

4- *Edebü't-tekellüm*[67]

Bu eserlerin haricinde *er-Rütbe fî talebi'l-hisbe* ve *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fî âdâbi's-siyâsiyye* isminde iki eserin daha Mâverdî'ye ait olduğu söylense de bu bilgiler doğrulanamamıştır.[68]

1.2. en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsire Dair Genel Bilgiler

en-Nüket ve'l-uyûn isimli tefsir bazı kaynaklarda sadece *en-Nüket* diye de isimlendirilmektedir.[69] Üzerine farklı ihtisar ve tahkik çalışmaları[70] yapılmıştır. Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshalarının bulunduğu bilinmektedir.[71] Eser daha sonra yazılan birçok tefsire de kaynaklık etmiştir.[72]

Bazı müfessirler yazdıkları tefsir eserlerinin başında mukaddime bölümüne yer vererek bu kısımda tefsir usûlü hakkında bazı konulara temas etmişlerdir.[73] Tefsirine mukaddime ile başlayan müfessirlerden birisi de Mâverdî'dir. Müfessir, yaklaşık yirmi sayfadan oluşan mukaddimesinde tefsirindeki metodunun ne olacağına yer vermektedir. Ayrıca mukaddime, diğer mukaddimelerde olduğu gibi tefsir usûlüne dair bazı bilgileri içermektedir. Mukaddime iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eserin yazılış sebebine ve nasıl bir yöntem takip edeceğinin bilgisine yer veren Mâverdî'nin, mukaddimesinin ikinci bölümünü fasıllar halinde bölümlere ayırdığı görülmektedir. Fasıllarda Kur'an-ı Kerim'e verilen isimler, sûrelerin sınıflandırılması, yedi harf, sûre ve âyet kelimelerinin anlamları, Kur'an-ı Kerim'in i'câzı, i'râb, tefsirin sınıflandırılması, kelimelerin anlamları ve isti'âze gibi bazı konulara değinilmektedir.

---

[67] Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 36.

[68] Kallek, "Mâverdî", 2003, 28/186.

[69] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428.

[70] Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*, 24, 25; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 19, 20.

[71] Detaylı bilgi için bk. Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*, 24; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 20, 21.

[72] Konu hakkında geniş bilgi için bk. Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*, 25, 26; Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 21.

[73] Mukaddime ile başlayan bazı tefsirler için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420); Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l- 'azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422); Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964); Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420); Demirci, *Tefsir Usûlü*, 30-33.

Kur'an-ı Kerim'in iki kısım olduğunu ifade eden Mâverdî, birinci kısmın okumakla anlaşılabilecek, manası açık ve zahir kısım olup bu kısmı anlama konusunda insanların müşterek olduğunu, ikinci kısmın ise anlaşılması zor ve manası kapalı olan bölüm olup bu kısmı ise ancak ilim sahibi kişilerin anlayabileceğini belirtmektedir. Tefsirinde herkesin anlayabileceği kısımların yerine anlamı kapalı olan ve anlaşılmasında zorluk olan kısımların açıklanacağını ifade etmektedir.[74]

en-Nüket ve'l-uyûn, muhtasar bir eser olmakla beraber içerik bakımından oldukça zengin ve okuyucunun faydalanabileceği bir tefsirdir. Müellif eserinde farklı konu ve rivâyetleri bir uyum içerisinde aktararak sade ve anlaşılır bir dil kullanmayı tercih etmektedir. Eserde dilci âlimlerden olabildiğince istifade edildiği, yapılan lügavî izahlardan anlaşılmaktadır. Mâverdî, tefsîri yapılan kelimenin doğru anlaşılmasını sağlamak için kelimenin eşanlamlısını vermeye, gramer konusuna değinmeye, etimolojik tahlillerde bulunarak kelimenin diğer âyetlerdeki kullanımına, kelimenin hangi dile ait olabileceğine çoğunlukla yer vermeye çalışmaktadır. Yapılan açıklamalara örnekler verirken konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla şiirle istişhâtta bulunmaya çokça özen göstermektedir. Bu durum, müellifin şiirlere hâkim olduğunu da ortaya koymaktadır.[75]

en-Nüket ve'l-uyûn'da sûrelerin tefsiri, Kur'an-ı Kerim'de yer alan sûre tertibine göre yapılmıştır. Sûrelerin tefsirine başlamadan önce genellikle sûrenin mekkî-medenî olması, bilinen farklı isimleri ve nüzûl sebebi gibi konularda bazı bilgilere yer verilmiştir. Eserde âyetler tefsir edilirken her âyet yerine müfessirin açıklamayı istediği âyetlerin tefsiri yapılmıştır. Tefsirde âyet hakkındaki rivâyetler ve kelime izahlarının yanında kıraat farklılıklarına da yer verilmiş, kıraatlerin anlama olan etkisi dikkate alınmış ve farklı sebeplerle kıraatlerden istifade etme yoluna gidilmiştir.[76] Âyetler bölümler halinde tefsir edilirken de yine müfessirin uygun

[74] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/21.

[75] Sümertaş, "Mâverdî ve en- Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri", 62.

[76] Tefsirlerinde kıraatlere yer veren müfessirlerden bazıları şunlardır: Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd el Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yusuf en-Necati vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.); Ebü'l-Hasen el-Mücâşiî el-Belhî el-Evsat el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1411); Taberî, *Câmi'u'l-beyân*; Ebû İshâk İbrâhîm Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebi (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988); Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420); Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407); İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*;

gördüğü bölümlerin tefsirine yer verilmiş, tefsir edilen bölümle ilgili kıraat ihtilaflarına yer verilecekse genellikle bu husus öncelenmiştir. Hem tefsir hakkındaki rivâyetler hem de kıraat farklılıklarını gösteren rivâyetler büyük çoğunlukla sahiplerine nispet edilerek aktarılmıştır.[77]

Rivâyet ve dirâyet tefsiri özelliklerini taşıyan eserde senetsiz yapılan rivâyetler ve bilgilerin öz olarak aktarılması esere ansiklopedik bir özellik katmaktadır. Müfessir rivâyetleri yalnızca sıralayıp bırakmamakta, yer yer rivâyetleri değerlendirmektedir. Bazen âyetlerin başka âyetlerle tefsirine başvurulan eserde, çok sayıda hadise de yer verilmektedir. Sahîh ve hasen hadisler yanında daha çok kıssaların açıklanması, sûrelerin fazîletlerinin belirtilmesi gibi konularda zayıf hadisler de bulunmaktadır.[78]

Şâfiî mezhebinin meşhur fakihlerinden birisi olan Mâverdî, ahkâm âyetlerini daha geniş bir şekilde açıklamaktadır. Bu âyetleri açıklarken konuyla ilgili rivâyetleri sıraladığında Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) hariç bütün mezheb imamlarının görüşlerine yer vermektedir. Bunun sebebi Taberî'nin etkisinde kalarak onun gibi düşünmesi ve Ahmed b. Hanbel'i fakih olmaktan ziyade bir muhaddis olarak görmesi olabilir. Aktardığı görüşlerde mutaassıp bir tavır sergilemeyip, mutlaka kendi mezhebinin görüşünü savunma yoluna gitmemektedir. Mâverdî, tefsîrinde kıssalar ve Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanındaki bazı olayların anlatımıyla yer, şahıs ve topluluk isimlerinin açıklanmasında isrâiliyyâta yer vermektedir. Bazı kelâmî konulara da temas eden müfessir, itikâdî mezhepler arasında bir ayırıma gitmeden bütün görüşleri açıklamaya gayret göstermektedir.[79]

Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1986); Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.); Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414); Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ani'l-azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Ali Abdi'l-Bârî Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415); Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984); Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 152-175; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 129-150.

[77] Bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/60, 433, 473; 2/150, 154; 3/341; 4/481; 5/431; 6/272.

[78] Sümertaş, "Mâverdî ve en- Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri", 54, 56.

[79] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime 1/8.

Bu bilgileri dikkate alarak *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirin genel özelliklerini maddeler halinde şöyle ifade etmek mümkündür:

1- Rivâyet ve dirâyet metotlarının birlikte kullanıldığı tefsir, sade bir dille kaleme alınmıştır.[80]

2- Mushaf tertibinin esas alındığı eserde bütün âyetler yerine müfessirin tefsir edilmesini gerekli gördüğü âyetlerin tefsiri yapılmaktadır.[81]

3- Kelimeler izah edilirken dilsel tahlillere titizlikle yer verilmektedir.[82]

4- Nakledilen rivâyetlerin kime ait olduğunun belirtilmesine özen gösterilmektedir.[83]

5- Sadece rivâyetlerle yetinilmemekte bunun yanında yeri geldiğinde kıraatlere ve fıkhî hükümlere[84] de değinilmektedir.

6- Çoğunlukla kelimelerin anlamları açıklanırken ve müfessir tarafından tercih edilen manayı desteklemek için şiirlerden oldukça istifade edildiği dikkat çekmektedir.[85]

7- Âyetlerin nüzûl sebepleri aktarılmaktadır.[86]

8- İsrâilî rivâyetlerin[87] de bulunduğu tefsirde ehl-i sünnete[88] ait görüşlerin yanında diğer görüşlere de yer verildiği görülmektedir.

9- Zaman zaman tasavvufî görüşlere de temas edilmektedir.[89]

10- Tefsirde selef ve halefin sözlerine yer verilerek üzerinde ittifak ve ihtilaf edilen rivâyetler açıklanmaktadır.[90]

11- Müfessir ihtiyaç hissettiğinde kendi görüşlerine de yer vermektedir.[91]

---

[80] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/21.

[81] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/21.

[82] İlgili örneklerin bir kısmı için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/121, 273, 323; 3/222; 5/39, 40.

[83] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/6.

[84] İlgili örneklerin bir kısmı için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/213, 238, 283, 411, 490; 2/18, 35, 162.

[85] Tefsirde geçen bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/24, 25, 26, 28, 210; 2/206; 3/197; 4/97; 5/107; 6/121.

[86] Detaylı bilgi ve örnekler için bk. Çakır, *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*.

[87] Konu hakkında geniş bilgi ve örnekler için bk. Büyük, *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât*, 132-207.

[88] Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/525-530.

[89] İlgili örneklerin bir kısmı için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/318, 329, 413; 2/263, 297, 461; 3/83, 222, 405; 4/18, 111, 401; 5/224; 6/272.

[90] Tefsirde bu konudaki bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/63-64, 105, 117, 2/289, 464-465; 3/23, 330; 4/209, 331; 5/16; 6/77.

1.3. Mâverdî'nin Kaynakları

Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsiri, selef ve halefin görüşlerini cemetmesinin yanı sıra rivâyet ve dirâyet metodunu muhtevî bir tefsir olması yönüyle de önemlidir. Müfessir, eserini telif ederken diğer tefsir müelliflerinin yaptığı şekilde, kendisinden önce yazılan tefsir, kıraat, lugat, fıkıh gibi farklı alanlardaki kaynaklardan istifade etmiştir. Tespit edilebilen kaynaklar ilgili ilimlere göre aktarılacaktır.

1.3.1. Tefsir Kaynakları

Mâverdî'nin en dikkat çekici özelliklerinden birisi de alıntıda bulunduğu kaynakların değil şahısların isimlerini zikretmesidir. Bazen de isim zikretmeksizin nakillerde bulunduğu görülmektedir. Bu durumda yararlandığı kaynakların tespiti için isimleri geçen şahısların eserlerine müracaat edilerek bu kaynaklar tespit edilmeye çalışılacaktır. Neredeyse kendisinden sonra yazılan her tefsire kaynaklık eden Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* adlı eseri, Mâverdî'nin de temel kaynakları arasında bulunmaktadır.[92] Mâverdî'nin tefsirinde isim vererek nakilde bulunduğu müfessirlerden birisi de Mukâtil b. Hayyân'dır (öl. 144/761).[93] *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirin kaynakları arasında bulunan eserlerden bir diğeri de Mukâtil b. Süleymân'ın (öl. 150/767)[94] *et-Tefsîrü'l-kebîr* isimli tefsiridir. Mâverdî'nin müellifiyle birlikte eser adına da yer vererek nakilde bulunduğu az sayıdaki örnekler arasında, Ebân b. Teğlîb'in (öl. 141/758) tefsiri zikredilebilir.[95] Bunlardan başka İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938)[96] ve Muhammed b. Hasan en-Nakkâş (öl. 351/962)[97] Mâverdî'nin tefsirinde kendilerinden faydalandığı isimler olarak görülmektedir.

---

[91] İlgili örneklerin bir kısmı için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/76, 207, 534; 2/52, 120, 147, 167, 211; 3/97, 182; 4/10, 23; 5/53, 179; 6/21, 100.

[92] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/7; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 70; Çakır, *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*, 66, 67.

[93] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/7. Mâverdî'nin tefsirinde bulunan bazı örnekler için bk. 2/408, 413, 421; 3/38; 4/312, 371, 400; 5/334; 6/190.

[94] Mukâtil b. Süleymân Kur'an'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir olarak kabul edilmektedir. *et-Tefsîrü'l-kebîr* adlı eseri, Abdullah Mahmûd Şehhâte tarafından *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* adıyla 1979-1989 yılında beş cilt olarak Kâhire'de neşredilmiştir. Bilgi için bk. Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleymân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/134-136.

[95] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/366.

[96] Mâverdî'nin İbn Ebî Hâtim'den istifade ettiği örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 4/275; 5/210, 219, 307; 6/122; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*

1.3.2. Kıraat Kaynakları

Mâverdî'nin hocaları ve eserleri hakkında verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere onun kıraat ilmini kimlerden aldığına yönelik kaynaklarda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durumda onun tefsirinde yer verilen kıraatlerin, özellikle de yazıldığı dönemi -kıraat-i seb'a anlayışının kabul gördüğü dönem- ve naklettiği kıraatleri dikkate alarak bu kıraatlerin, yaşadığı dönemde mevcut olan kıraatlerle ilgili farklı eserlerden nakledildiği söylenebilir.[98] Yedi, on, on dört kıraat içerisinde yer alan kıraatleri ve bunların dışındaki şâz olan bazı kıraatleri tefsirinde nakleden Mâverdî, tefsirle ilgili alıntılarda olduğu gibi kıraatlerde de çoğunlukla sahâbe, tabiîn ve kıraat imamlarının isimlerini zikretmeyi tercih etmiş, ilgili eserlerin isimlerini belirtmemiştir.[99] Bu bilgilere dayanarak *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsire kıraatte kaynaklık eden eserlerden bir kısmının şunlar olduğu söylenebilir: Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838), *Kitâbü'l-kırâât*'ı; Taberî'nin, *el-Câmi' fi'l-kırâât*'ı; İbn Hâleveyh'in, *el-Kırââtü'ş-şâzze*'si; Ebû Ali el-Fârisî'nin, *el-Hücce fî 'ileli'l-kırââti's-seb'*'i; İbn Cinnî'nin (öl. 392/1002), *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât*'i; Mekkî b. Ebî Tâlib'in, *et-Tebsıra fi'l-kırââti's-seb'*, *İhtisârü'l-hucce li'l-Fârisî* ve *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâât*'i ve Ebû Amr ed-Dânî'nin, *el-Mûdıh li-mezâhibi'l-kurrâ ve ihtilâfihim fi'l-fethi ve'l-imâle*'si.[100]

1.3.3. Lugat ve Nahiv Kaynakları

Mâverdî'nin tefsirinde lugat ve nahivle ilgili konularda yaptığı açıklamalardan onun bu alanda da pek çok kaynaktan yararlandığı anlaşılmaktadır. Ancak Mâverdî, bu eserlerin ismini vermemekte ve çoğunlukla -yine kendi yöntemi olduğu üzere- şahısların isimlerine atıfta bulunmaktadır. *en-Nüket ve'l-uyûn*'a lugat ve nahivle ilgili konularda kaynaklık teşkil eden eser ve isimlere şunlar örnek

---

isimli eseriyle tanınan hadis hâfızı ve *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-azîm* adlı tefsirin müellifidir. Bilgi için bk. Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/432-434.

[97] Bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 2/204, 266; 3/174, 465; 4/22, 112; 5/41; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkâş el-Mevsılî el-Bağdâdî, Bağdat'ta yetişen tefsir, kıraat ve hadis âlimidir. Tefsirinin adı Şifâü's-sudûr'dur. Bilgi için bk. Abdülhamit Birışık, "Muhammed b. Hasan Nakkâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/328-329.

[98] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/7; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 83.

[99] Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 83.

[100] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/7; es-Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 84, 85.

verilebilir: Ebû Amr b. Alâ (öl. 154/771),[101] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed (öl. 175/791),[102] Amr b. Osmân Sîbeveyhi (öl. 180/796),[103] Ali b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805), [104] *Me'âni'l-Kur'an;* Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (öl. 207/822),[105] *Me'âni'l-Kur'an;* Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (öl. 209/824 civarı),[106] *Mecâzü'l-Kur'an;* Muhammed b. el-Müstenîr Kutrub (öl. 210/825 civarı),[107] Ebu'l-Hasan Saîd

[101] Mâverdî'nin lugat ve nahivle ilgili açıklamalar yaparken Ebû Amr b. Alâ'nın ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 2/289; 3/151, 329, 367; 4/63; 5/319, 504; Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî, yedi kıraat imamından birisi olup, aynı zamanda Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr. b. Alâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/94-96.

[102] Mâverdî'nin lugat ve nahivle ilgili açıklamalar yaparken Halil b. Ahmed'in ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/132; 6/345; Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat âlimi olup, Kur'an'ın nokta ve harekelenmesi faaliyetlerine son şeklini veren kişi olarak bilinmektedir. Bilgi için bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/309-312.

[103] Mâverdî'nin lugat ve nahivle ilgili açıklamalar yaparken Sîbeveyhi'nin ismini zikderek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/132; 2/169; 3/224; 5/40; Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eser olarak kabul edilen *el-Kitâb*'ın müellifi olup, Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisidir. Bilgi için bk. M. Reşit Özbalıkçı, "Sîbeveyhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/130-134.

[104] Mâverdî'nin lugat ve nahiv hakkında açıklamalar yaparken Kisâî'nin ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/111, 117, 359, 402; 2/82, 488; 3/113, 219, 330, 472; 4/204; 5/276; 6/83; Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî, yedi kıraat imamından biri olup aynı zamanda nahiv âlimidir. Bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Ali b. Hamza Kisâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/69, 70.

[105] Mâverdî'nin lugat ve nahiv hakkında açıklamalar yaparken Ferrâ'nın ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/121, 374, 449; 2/42, 151; 3/158, 222; 4/449; 5/194, 319; 6/40, 241; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, Arap dilinde otorite kabul edilen Arap dili ve tefsir âlimidir. Bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/406-408.

[106] Mâverdî'nin lugat ve nahivle ilgili açıklamalar yaparken Ebû Ubeyde'nin ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/47, 335; 2/274, 421; 3/42, 125, 155; 4/145, 194; 5/247; 6/146; Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, Basra mektebinin önde gelen isimlerinden dersler alan Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahbâr ve nesep âlimidir. *Mecâzü'l-Kur'an* adlı eseri bu adla bilinen ilk eser olma özelliğine sahiptir. Bilgi için bk. Süleyman Tülücü, "Ma'mer b. Müsennâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/551, 552.

[107] Mâverdî'nin lugat ve nahivle ilgili açıklamalar yaparken Kutrub'un ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/140, 364; 2/297; 3/165, 392; 4/465; 5/234, 363; 6/186, 278; Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed, lugat, nahiv ve edebiyat âlimidir. Kendisinin en meşhur lakabı olan Kutrub, hocası Sîbeveyhi'den kalmıştır. Bilgi için bk. Muharrem Çelebi, "Kutrub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/494, 495.

b. Mes‘ade el-Ahfeş (öl. 215/830),[108] *Me‘âni’l-Kur’an;* Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (öl. 224/838),[109] *el-Garîbü’l-musannef;* Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Umeyr el-Müberred (öl. 286/900),[110] Ebü’l-Abbâs es-Sa‘leb (öl. 291/904),[111] Ebû İshâk İbrahim ez-Zeccâc,[112] *Me‘âni’l-Ḳur’ân ve i‘râbüh.* Mâverdî’nin, tefsirinde daha çok mezkûr isim ve eserlerden nakilde bulunduğu ifade edilebilir.[113]

1.3.4. Diğer Kaynaklar

Mâverdî kendisi de Şâfiî mezhebinin önde gelen fakihlerinden biri olmasına rağmen, ahkâm âyetlerinin tefsiri sadedinde fıkhî istinbatlarda bulunurken diğer mezhep imamlarından Ebû Hanîfe (öl. 150/767), Mâlik b. Enes (öl. 179/795) ve Dâvud ez-Zâhirî (öl. 270/884) gibi bazı fakihlerin isimlerini zikrederek onların

---

[108] Mâverdî’nin lugat ve nahivle ilgili açıklamalar yaparken Ahfeş’in ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/57, 80; 2/203; 3/298; 4/129, 150, 212; 5/103, 234, 502; 6/124, 146; Ebü’l-Hasen Saîd b. Mes‘ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, Ahfeş lakabıyla tanınan Arap dil âlimlerinin ikincisi ve en meşhur olanıdır. Aynı zamanda Sîbeveyhi’nin en meşhur talebesi ve dostu olup, hocasının ölümünden sonra onun *el-Kitâb* isimli eserini okutarak ilim dünyasında tanınmasına vesile olmuştur. Bilgi için bk. İnci Koçak, “Ahfeş el-Evsat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/526.

[109] Mâverdî’nin lugat ve nahivle ilgili açıklamalar yaparken Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 2/102; 5/25; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimidir. *el-Garîbü’l-musannef* en önemli eseri olup “garîbü’l-luga” diye anılan nâdir kelimeler hususunda konulara göre tertip edilen ilk lugat kitabı olarak kabul edilmektedir. Bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, “Ebû Ubeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/244-246.

[110] Mâverdî’nin lugat ve nahivle ilgili açıklamalar yaparken Müberred’in ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/130, 193; 2/12; 3/405; 4/341; 5/129, 439; 6/243; Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, Basra dil mektebinin Sîbeveyhi’den sonra ikinci otorite ismi olup, Arap grameri ve edebiyatıyla ilgili özgün görüşler ortaya koymuştur. Bilgi için bk. İsmail Durmuş, “Müberred”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/430-433.

[111] Mâverdî’nin lugat ve nahivle ilgili açıklamalar yaparken Sa‘leb’in ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 3/330, 348; 4/156; 5/195; Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî, Kûfe’de yetişen ve Kûfe dil mektebinin ileri gelen âlimlerinden, lugat, nahiv, şiir, edebiyat, Kur’an ve hadis âlimidir. İsmail Durmuş, “Sa‘leb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/25-27.

[112] Mâverdî’nin lugat ve nahivle ilgili açıklamalar yaparken Zeccâc’ın ismini zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/135, 260; 2/378, 498; 3/12, 40; 4/332; 6/226; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, Arap dili ve edebiyatı âlimi olup aynı zamanda müfessirdir. Tanınmasındaki en büyük paya sahip olan *Me’âni’l-Kur’an ve i’râbüh* adlı tefsiri on altı yılda tamamlanmıştır. Arap grameri ve lugatıyla Arap edebiyatı alanındaki öğrenimini bizzat Sa‘leb ile Müberred’den alması sebebiyle Kûfe ve Basra mekteplerini ilk kaynaktan öğrenme fırsatını elde etmiştir. Bilgi için bk. Emrullah İşler, “Zeccâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/173, 174.

[113] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime 1/8; Sumayt, *Menhecü’l-Mâverdî*, 290-292.

görüşlerini de nakletmektedir.[114] Ayrıca Mâverdî, tefsirinde nadiren de olsa görülen örneklerden birinde İbn Küteybe'nin (öl. 276/889)[115] ağırlıklı olarak tarih ve ensâb bilgilerini içeren *el-Ma'ârif*[116] eserinin ismini vererek alıntıda bulunmaktadır.[117] Bunların dışında Mâverdî'nin tefsirinde şiirlerden oldukça fazla istifade ettiği görülmektedir. Müfessir bu vesileyle bazen şairlerin ismini zikretmekte bazen de sadece "şair şöyle dedi" gibi ifadelerle isim vermeden şiirlere tefsirinde yer vermektedir. Tefsirde ismi geçen şairlerden bazıları şunlardır: İmruülkays (öl. 540 civarı),[118] Amr b. Külsûm (öl. 584 veya 600),[119] Nâbiga ez-Zübyânî (öl. 604 [?]),[120] Züheyr b. Ebî Sülmâ (öl. 609 [?]),[121] Accâc (öl. 97/715-16).[122]

---

[114] Mâverdî, *en-Nüket*, Mukaddime 1/8; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî*, 87.

[115] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, dil, edebiyat, Kur'an ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan bir âlimdir. Bilgi için bk. Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/145-149.

[116] Bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, "el-Ma'ârif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/271.

[117] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/255.

[118] Mâverdî'nin tefsirinde İmruülkays'ın ismini zikrederek naklettiği bazı şiir örnekleri için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 2/149; 4/184, 471; 5/51, 410; 6/124, 315; Ebû Vehb (Ebü'l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr, Câhiliye devrinin tanınmış Arap şairlerinden birisidir. Arap edebiyatında kahramanlığıyla tanınan dayısı Mühelhil b. Rebîa'dan ders alarak şiirde yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bilgi için bk. Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/237, 238.

[119] Mâverdî'nin tefsirinde Amr b. Külsûm'un ismini zikrederek naklettiği bazı şiir örnekleri için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/77, 291; 3/122; 4/235, 339;5/474; Ebü'l-Esved (Ebû Abbâd) Amr b. Külsûm b. Mâlik, Muallaka şairlerinden birisidir. Bulunduğu bölgelerde gösterdiği cesaret ve kahramanlıklarla tanınmış, bu sebeple, "Amr b. Külsûm'den daha atılgan" sözü Araplar arasında darbımesel haline gelmiştir. Bilgi için bk. Muharrem Çelebi, "Amr. b. Külsûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/85, 86.

[120] Mâverdî'nin tefsirinde Nâbiga'nın ismini zikrederek naklettiği bazı şiir örnekleri için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/151, 235; 2/193, 485; 3/128, 197; 4/199, 356; 5/21, 437; 6/155, 259; Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbiga ez-Zübyânî, İmruülkays b. Hucr, Züheyr b. Ebû Sülmâ ve A'şâ Meymûn b. Kays ile birlikte dört büyük Câhiliye şairinden biri sayılan Nâbiga'nın şöhreti Arap yarımadasının her tarafına yayılmıştır. Bilgi için bk. Süleyman Tülücü, "Nâbiga ez-Zübyânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/262, 263.

[121] Mâverdî'nin tefsirinde Ebû Sülmâ'nın ismini zikrederek naklettiği bazı şiir örnekleri için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/57; 2/95; 3/167, 385; Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr) Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Müzenî, Mu'allaka şairleri arasında seçkin bir yere sahip olup, İmruülkays ve Nâbiga ez-Zübyânî ile birlikte İslâm öncesi dönemin üç büyük şairinden biri kabul edilmektedir. Züheyr birinci tabaka şairlerinden olup aile bireyleri arasında çok sayıda şair yetişmiştir. Bilgi için bk. Süleyman Tülücü, "Züheyr b. Ebû Sülmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/540-542.

[122] Mâverdî'nin tefsirinde Accâc'ın ismini zikrederek naklettiği bazı şiir örnekleri için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/102, 134, 486; 2/114, 509; 3/314; 4/150, 302; 5/358, 435; 6/137, 162, 212; Ebü'ş-Şa'sâ' Abdullah b. Rü'be, Temîm kabilesi şairlerindendir. Hicivle ve lirik şiirle uğraşmayan Accâc, urcûzeleriyle Yezîd b. Muâviye, Abdülazîz b. Mervân, Bişr b. Mervân, Süleyman b. Abdülmelik ve Haccâc b. Yûsuf gibi Emevî yöneticilerini övmüştür. Dilciler, onun sağlam bir dil

Mâverdî'nin tefsirinde farklı ilimlerden yararlandığı kaynaklar elbette bu sayılanlardan ibaret değildir. Tefsirde zikri geçmeyen isim veya kaynaklardan yararlanılmadığını söylemek çok da tutarlı olmayacaktır. Zira o dönemin ilmî anlayışının ve yaklaşım tarzının bunda etkili olduğu söylenebilir. Bu sebeple Mâverdî'nin isimlerini zikretmemiş olsa da bu sayılanların dışında farklı âlimlerden ve onların eserlerinden yararlanmış olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Nitekim tefsirde aktardığı bilgilerdeki derinlikli yaklaşımı, muhtelif meselelere dair getirdiği deliller ve yer verdiği yorumlar bu durumu teyit etmektedir.

1.4. Mâverdî'nin Kıraatleri Nakletme Yöntemi

Mâverdî, tefsirinde bir kelimede kıraat ihtilaflarına yer verecekse, öncelikle bu farklılıklarla âyetin tefsirine başlamaktadır. Bu bağlamda onun sahih kıraatlerin yanında bazen şâz kıraatlerden de yararlandığı görülmektedir. Bazı yerlerde naklettiği kıraatler hakkında kıraat kaynaklarındaki bütün vecihlere yer verirken, bazı yerlerde ise naklettiği kıraatin bazı vecihlerini zikretmeyi, bazı yerlerde ise hiçbir kıraat farklılığına temas etmemeyi tercih etmektedir. Müfessir, tefsirinde kıraatleri naklederken eser ismi zikretmeden, bölge veya şehirlere, sahâbe, tâbiîn ve kıraat imamlarına ismen atıfta bulunmaktadır. Bunun yanında, bazen hiçbir isim vermeden kıraati zikrettiği ve bütün bunları yaparken bazı kavramlar kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda müfessirin kıraatleri nakletme yöntemi, çeşitli alt başlıklar halinde incelenecektir.

1.4.1. Mâverdî'nin Kıraatleri Nakletmede Kullandığı Kavramlar

Mâverdî, tefsirinde kıraatleri naklederken muhtelif kalıp ifadelere yer vermektedir. Mâverdî'nin kıraat farklılıklarını naklederken kullandığı ifade biçimleri, onun kıraatlere yaklaşımının anlaşılmasına önemli katkı sağlayacaktır. Mâverdî'nin kıraat farklılıklarına temas ederken kullandığı ifade biçimleri, genel itibariyle mâlum ve meçhûl kalıplar olmak üzere iki grupta toplanabilir. Ayrıca müfessir, âyetlerin tefsirine destek olarak naklettiği kıraat farklılıklarını aktarırken kimi zaman kıraatleri nakleden âlimlere nispet etmiş, kimi zaman da bu isimleri zikretmemiştir. Bunun

yapısına sahip olan şiirlerini genellikle "şâhid" olarak kullanmışlardır. Bilgi için bk. Hulusi Kılıç, "Accâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/320, 321.

yanında müfessir, naklettiği kıraati veya görüşü destekleyen bazı ifadelere de yer vermekte ve bu sayede pek çok kıraate değinmektedir.

1.4.1.1. Mâlum Kalıpla Naklettiği Kıraatler

Mâverdî, mâlum kalıpla naklettiği kıraatlerin bir bölümünü "Falanca şöyle okudu/okumaktadır."[123] şeklindeki bir ifadeyle nakletmektedir. Müfessir, bu ifadeyle naklettiği kıraatlerde Hz. Peygamber (s.a.v.),[124] Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652),[125] Übey b. Ka'b (öl. 33/654),[126] Ali b. Ebî Tâlib (öl. 40/661),[127] Hz. Âişe (öl. 58/678),[128] Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687-688),[129] Sa'd b. Ebî Vakkâs (öl. 55/675),[130] Hüseyin b. Ali (öl. 61/680),[131] Rebî' (öl. 65/685),[132] İbn Zübeyr,[133] Abdullah b. Ömer b. Hattâb (öl. 73/693),[134] Yahyâ b. Ya'mer (öl. 89/708 [?]),[135] Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713),[136] İbrâhîm en-Nehaî (öl. 96/714),[137] Ömer b. Abdilazîz (öl. 101/720),[138] Hasan-ı Basrî (öl. 110/728)[139] ve Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin (öl. 146/763)[140] isimlerine atıfta bulunmaktadır. Ayrıca Mâverdî, bu şekilde naklettiği kıraatlerin bazılarında ise kıraat-i seb'a imamlarının tamamının ismine yer vermektedir. Tefsirde bahsi geçen isimlere mezkûr mâlum kalıpla nispet edilen

[123] "وقرأ/يقرأ/تقرأ..."

[124] el-Vâkı'a 56/89; et-Talâk 65/1; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/466; 6/29.

[125] el-Bakara 2/187; el-En'âm 6/154; İbrahim 14/9; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/244; 2/189; 3/124.

[126] el-Bakara 2/213; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/271.

[127] el-Asr 103/1; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/334.

[128] en-Nûr 24/15; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/82.

[129] el-Bakara 2/187; el-Kehf 18/79; en-Nûr 24/27; et-Tekvîr 81/8; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/245; 3/332; 4/85; 6/214.

[130] el-Bakara 2/106; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/171.

[131] Meryem 19/5; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/355.

[132] ez-Zümer 39/33; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/126.

[133] el-Bakara 2/198; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/260.

[134] el-A'lâ 87/1; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/252.

[135] Yûsuf 12/72; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/62.

[136] el-Bakara 2/106; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/171.

[137] İbrahim 14/41; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/139.

[138] ez-Zuhruf 43/22; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/221.

[139] el-En'âm 6/160; el-A'râf 7/26; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/194, 213.

[140] el-Ğâfir 40/32 Mâverdî, *en-Nüket*, 5/155; Kûfeli tefsir ve nesep âlimidir. Detaylı bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed b. Sâib el-Kelbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/205-206.

kıraatlerin bulunduğu yerler şöyledir: Nâfi‘ b. Abdurrahmân (öl. 169/785),[141] Abdullah b. Kesîr (öl. 120/738),[142] Ebû Amr,[143] İbn Âmir (öl. 118/736),[144] Âsım b. Behdele (öl. 127/745),[145] Hamza b. Habîb (öl. 156/773)[146] ve Kisâî.[147] Mâverdî, kıraat-i aşere[148] imamlarından da Ebû Ca‘fer (Yezîd b. el-Ka‘ka‘) (öl. 130/747)[149] ve Ya‘kûb’un (öl. 205/821)[150] isimlerini bu kalıpla naklettiği kıraatler içerisinde zikretmektedir. On dört kıraat[151] imamından ise Hasan-ı Basrî,[152] A‘meş (öl. 148/765)[153] ve Yezîdî’nin (öl. 202/817)[154] isimlerine bu ifadeyle naklettiği rivâyetlerde yer vermektedir. Kıraat imamlarından Âsım’ın râvilerinden Ebân b.

---

[141] el-Bakara 2/249; Âl-i İmrân 3/27; en-Nisâ 4/5; el-En‘âm 6/33, 111; el-A‘râf 7/201; el-Kehf 18/74; el-Mü’minûn 23/67, 110; el-Müddessir 74/50; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/317, 384, 453; 2/108, 157, 289; 3/329; 4/61, 68; 6/148.

[142] el-Bakara 2/208, 249, 259; el-Kehf 18/74, 86, 93; Sebe’ 34/19; et-Tekvîr 81/24; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/267, 317, 332; 3/329, 338, 341; 4/445; 6/219.

[143] el-Bakara 2/249; el-Kehf 18/74, 86; Lokmân 31/20; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/317; 3/329, 338; 4/342.

[144] el-En‘âm 6/111; el-A‘râf 7/201; el-Kehf 18/74; es-Sâffât 37/130; el-Müddessir 74/50; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/157, 289; 3/329; 5/65, 239; 6/148.

[145] el-Fâtiha 1/4; en-Nisâ 4/25; el-En‘âm 6/57; el-A‘râf 7/201; el-Kehf 18/55, 74; el-Ahzâb 33/33; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/55, 473; 2/121, 289; 3/318, 329; 4/399.

[146] el-Bakara 2/36, 85, 219, 229; Âl-i İmrân 3/27, 140; en-Nisâ 4/1; el-Mâide 5/13 el-A‘râf 7/201; el-Mü’minûn 23/110; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/106, 155, 276, 294, 384, 426, 447; 2/20, 289; 4/68.

[147] el-Fâtihâ 1/4; el-Bakara 2/208,219, 222; Âl-i İmrân 3/27, 39; en-Nisâ 4/25; el-Mâide 6/13; el-En‘âm 6/33; el-Kehf 18/74; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/55, 267, 276, 283, 384, 389, 473; 2/20, 108; 3/329.

[148] İbn Mücâhid’in yedi kıraati tasnifinden kısa bir zaman sonra Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân el-Isbehânî en-Nîsâbûrî (öl. 381/992) *el-Ğâye fi’l-kırââti’l-‘aşr* isimli eseriyle kıraat-i seb‘a imamlarına, Medîne’den Ebû Ca‘fer, râvileri: İsâ b. Verdân (öl. 160/776) ve Süleyman b. Cemmâz (öl. 170/786); Basra’dan Ya‘kûb el-Hadramî (öl. 205/821), râvileri: Ruveys (öl. 238/852) ve Ravh (öl. 235/849); Kûfe’den Halefü’l-‘Âşir (Halef b. Hişâm) (öl. 229/844), râvileri: İshâk (öl. 286/889) ve İdrîs’in (öl. 292/905) isimlerini de ilave ederek on kıraati tasnif etmiştir. Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l ‘aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba‘ (Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.), 1/34; Kıraat-i aşere hakkında yazılan diğer eserler için bk. Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 155-156.

[149] en-Nahl 16/62; ed-Duhân 44/27; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/196, 5/252.

[150] el-Bakara 2/255; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/326.

[151] Kıraat-i aşere imamlarına şu dört imam daha eklenerek kıraat-i erbaate aşere oluşturulmuştur: Basra’dan Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), râvileri: Şüca’ (öl. 190/806) ve Dûrî (öl. 248/862); Mekke’den İbn Muhaysın (öl. 123/741), râvileri: Bezzî (öl. 250/864) ve İbn Şenebûz (öl. 328/939); Kûfe’den A‘meş (öl. 148/765), râvileri: Ebü’l-Abbâs el-Muttavvîî (öl. 371/982) ve Şenebûzî (öl. 388/998); Basra’dan Yahya b. Mübarek el-Yezîdî (öl. 202/817), râvileri: Süleymân b. Hakem (öl. 235/850) ve Ahmed b. Ferah (öl. 303/916). Bilgi için bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/118-224; Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfu fudalâ-i’l-beşer fi’l-kırââti’l-erbeate ’aşer*, thk. Enis Mehera (Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-’İlmiyye, 1427), 10; Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 101-130; Birışık, “Kıraat”, 25/429.

[152] el-Bakara 2/161; Yûsuf 12/18; el-Hicr 15/41; el-İsrâ 17/31; el-Kehf 18/86; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/215; 3/15, 161, 240, 338.

[153] el-En‘âm 6/139; el-A‘râf 7/18; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/176, 208.

[154] Yûnus 10/92; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/449.

Yezîd el-Attâr (öl. 163/779-80 [?]),[155] Hafs (öl. 180/796)[156] ve Ebû Bekr Şu'be (öl. 193/809)[157] ile Nâfi''nin râvilerinden Verş'in (öl. 197/812)[158] isimleri de bu ifade kalıbıyla zikredilmektedir.

Mâverdî, tefsirinde "Falanca şöyle okudu/okumaktadır." ifadesiyle naklettiği kıraatlerde, zikredilen kıraat imamları dışında pek çok isme daha atıfta bulunmaktadır. O, bu bağlamda çoğunluğu sahâbe ve tâbiînden olan Ömer b. Hattâb (öl. 23/644),[159] Abdullah b. Mes'ûd,[160] Übey b. Ka'b,[161] Ali b. Ebî Tâlib,[162] Fudâle b. Ubeyd (öl. 53/673),[163] Hz. Âişe,[164] Abdullah b. Abbâs,[165] Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/693),[166] Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (öl. 73/692),[167] Yahyâ b. Ya'mer,[168] Enes (öl. 93/711-712),[169] Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713),[170] Mücâhid (öl. 103/721),[171] İkrime (öl. 105/723),[172] Dahhâk b. Müzâhim (öl. 105/723),[173] İbn Sîrîn (öl. 110/729),[174]

[155] el-Kıyâme 75/1; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/152; İmam-ı Âsım'ın kıraatini bizatihi kendisinden almış, ondan da birçok kişi okuyarak kıraat rivâyet etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Akif Köten, "Ebân b. Yezîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/67-68; Yahya Balcı, "İbnül'l-Cezerî'nin Kitâbü't-tezkâr fî kırâati Ebân b. Yezîd el-Attâr Adlı Eserinin Edisyon Kritiği", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 11 (2023), 76-78.

[156] Hûd 11/28; Yûsuf 12/62, 64; el-Kehf 18/86, 93; Lokmân 31/20; el-Ahzâb 33/13; ez-Zuhruf 43/38, 71; el-Mutaffifîn 83/31; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/466; 3/55, 57, 338, 341; 4/342, 381; 5/226, 239; 6/232.

[157] el-Bakara 2/222, 279; Âl-i İmrân 3/36, 140; en-Nisâ 4/25; el-Mü'minûn 23/29; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/283, 352, 387, 426, 473; 4/53.

[158] en-Nisâ 4/154; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/541.

[159] el-Fâtiha 1/7; el-Bakara 2/255; İbrahim 14/46; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/60, 323; 3/143.

[160] Yûsuf 12/36; İbrahim 14/46; el-Kehf 18/79; el-Cum'a 62/11; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/36, 143, 333; 6/12.

[161] İbrahim 14/46; Tâhâ 20/63; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/143, 411.

[162] İbrahim 14/46; el-Enbiyâ 21/98; er-Rûm 30/32; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/143, 472; 4/313.

[163] el-Kasas 28/10; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/238; Evs kabilesine mensup olup Medine'de İslâmiyet'i ilk kabul edenlerden ve Suffe ehlinden bir sahâbîdir. Detaylı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Fudâle b. Ubeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/292-293.

[164] el-Enbiyâ 21/98; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/472.

[165] el-Bakara 2/227; en-Nisâ 4/135; el-A'râf 7/127; İbrahim 14/46; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/289, 535; 2/248; 3/143.

[166] el-Fâtiha 1/7; el-Kehf 18/86; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/60; 3/338.

[167] el-Müddessir 74/32; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/146.

[168] el-En'âm 6/100; İbrahim 14/41; el-Kehf 18/77; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/151; 3/139, 331.

[169] el-Müzzemmil 73/6; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/127.

[170] İbrahim 14/50; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/145.

[171] el-Bakara 2/184; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/238.

[172] İbrahim 14/50; Tâhâ 20/18; el-Kureyş 106/1; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/145, 399; 6/346.

[173] er-Rûm 30/48; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/321; Tâbiîn döneminin tanınmış müfessirlerinden birisidir. Detaylı bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/410-411.

Katâde (öl. 117/735),[175] Zeyd b. Eslem (öl. 136/754),[176] Kasâme b. Züheyr (öl. ?)[177] ve Avfü'l-A'râbî'nin (öl. ?)[178] isimlerine yer vermektedir.

Bu isimler haricinde Mâverdî,

- "Mekke ehli şöyle okudu: … ,"[179]
- "Kûfe ehli şöyle okudu: … ,"[180]
- "Kurrânın geneli şöyle okudu: … ,"[181]
- "Medine ehlinin bazısı şöyle okudu: … ,"[182]
- "Kurrânın çoğunluğu şöyle okudu: … ,"[183]
- "Kurrâ imamlarının birisi şöyle okudu: … ,"[184]
- "Kûfeliler onunla okudu."[185]
- "Haremiyyân (Mekke ve Medine imamlarının ikisi) onunla okudu."[186]
- "Geri kalanlar şöyle okudu: … ,"[187]
- "Çoğunluk şöyle okudu: … ,"[188]
- "Kurrânın kalanı şöyle okudu: … ,"[189]
- "Mekke ehlinin bazısı şöyle okudu: … ,"[190]
- "Onun dışındakiler şöyle okudu: …"[191] ve

---

[174] el-Hicr 15/41; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/161.

[175] el-Bakara 2/210; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/269.

[176] el-Me'âric 70/1; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/89.

[177] el-A'râf 7/145; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/261.

[178] el-Bakara 2/128; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/191.

[179] "… وقرأ أهل مكة" : el-En'âm 6/108; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/155.

[180] "… وقرأ أهل كوفة" : Âl-i İmrân 3/37; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/388.

[181] "… قرأ عامة القراء" : el-Bakara 2/61; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/129.

[182] "… وقرأ بعض أهل المدينة" : el-Bakara 2/119, 125; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/181, 186.

[183] "… و قرأ أكثر القراء" : el-Bakara 2/184; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/238.

[184] "… وقرأ بعض أءمة القراء" : el-Kehf 18/79; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/332.

[185] "… قرأ بها الكوفيون" : Yûsuf 12/110; el-Kasas 28/48; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/89; 4/256.

[186] "… قرأ بها الحرميون" : Yûsuf 12/110; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/89.

[187] "… و قرأ الباقون" : el-Bakara 2/249; Âl-i İmrân 3/27; en-Nisâ 4/154; el-A'râf 7/201; Yûsuf 12/31; en-Nahl 16/62; el-Mü'minûn 23/110; Lokmân 31/20; el-Ahzâb 33/33; es-Sâffât 37/130; el-Müddessir 74/50; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/317, 384, 541; 2/289; 3/33, 196; 4/68, 342; 5/65; 6/148.

[188] "… و قرأ الاكثرون" : Tâhâ 20/63; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/411.

[189] "… و قرأ باقي القراء" : Tâhâ 20/63; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/411.

[190] "… و قرأ بعض أهل مكة" : Kureyş 106/1; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/346.

[191] "… وقرأ غيره" : el-Mutaffifîn 83/31; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/232.

- "Onların bazısı şöyle okudu: … ,"[192] şeklindeki ifade kalıplarını kullanarak bazı şehir ve bölgelerdeki imamların ve halkların kıraatlerine değinmektedir.

Mâverdî, kıraatleri "Falancanın kıraati (şöyledir):"[193] ifadesiyle naklederken ise kıraat-i seb'a imamlarından Nâfi',[194] İbn Kesîr,[195] İbn Âmir[196] ve Âsım'ın;[197] râvilerden de Hafs'ın[198] isimlerini; ayrıca Abdullah b. Mes'ûd[199] ve Abdullah b. Abbâs'ın[200] isimlerini zikretmektedir. O, bu kalıpla "cumhûrun kıraati"[201] ifadesini de nakletmektedir.

Mâverdî'nin mâlum sîgayla kıraatlere değinirken kullandığı ifadelerden bir diğeri de "Ve (bu âyet/kelime) falancanın kıraatinde şöyledir: …"[202] şeklindeki kalıptır. O, bu kalıpla naklettiği kıraatlerde Abdullah b. Mes'ûd,[203] Abdullah b. Abbâs,[204] Übey b. Ka'b,[205] Nâfi',[206] ve İbn Âmir'in[207] isimlerini zikretmiştir. Ayrıca aynı ifadeyle birlikte "cumhûrun kıraatinde"[208] ve "Kûfe ehlinin kıraatinde"[209] kalıplarını da kullanmaktadır.

Mâverdî, kıraatleri naklederken, en son zikredilen ifadeyle benzer anlamda olan "Ve (bu/o âyet/kelime) falancanın harfinde (kıraatinde) şöyledir: …"[210]

---

[192] "… قرأ بعضهم" : el-En'âm 6/14; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/98.

[193] "… قراءة"

[194] eş-Şu'arâ 26/56; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/171.

[195] el-Hac 22/51; eş-Şu'arâ 26/56; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/33, 171.

[196] el-Hac 22/51; eş-Şu'arâ 26/56; Muhammed 47/4; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/33, 171; 5/294.

[197] el-Ahzâb 33/68; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/426.

[198] Muhammed 47/4; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/294.

[199] el-Bakara 2/61, 158; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/129, 213.

[200] el-Bakara 2/158; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/213.

[201] "… قراءة الجمهور" : el-Bakara 2/285; et-Tevbe 9/12; el-Enbiyâ 21/58; el-Mü'minûn 23/29; ed-Duhâ 93/3; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/362; 2/345; 3/451; 4/53; 6/292.

[202] "… وهي/في قراءة/في قراءته"

[203] el-Bakara 2/61, 204; en-Nisâ 4/19, 43; el-Kehf 18/25; en-Neml 27/32; Kâf 50/19;ed-Duhâ 93/9; el-Beyyine 98/1; el-Âdiyât 100/9; el-Hümeze 104/9; Tebbet 111/1 Mâverdî, *en-Nüket*, 1/129, 265, 466, 491 3/300; 4/207; 5/348; 6/295, 316, 326, 337, 365.

[204] Yâsîn 36/8; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/7.

[205] el-Bakara 2/127, 129, 280; en-Nisâ 4/25; el-Kehf 18/80; el-A'lâ 87/1; el-Beyyine 98/1 Mâverdî, *en-Nüket*, 1/190, 191, 352, 471; 3/334; 6/252, 316.

[206] Yûsuf 12/31; el-Mürselât 77/23; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/33; 6/179.

[207] Yûsuf 12/31; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/33.

[208] "… في قراءة الجمهور" : el-Bakara 2/61; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/131.

[209] "… في قراءة أهل الكوفة" : el-Ahkâf 46/15; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/276.

[210] "… وهذا/هو في حرف"

kalıbıyla ise Abdullah b. Mes‘ûd,[211] ve Übey b. Ka‘b’ın[212] kıraatlerine yer vermektedir.

Mâverdî, tefsirinde naklettiği kıraatleri bazen de bundan önce bahsedilen son iki ifadeyle yakın anlamda olan “falancanın kıraati üzere …”[213] şeklindeki bir kalıpla aktarmaktadır. O, bu ifadeyle naklettiği kıraatlerde kıraat-i seb‘a imamlarından Âsım[214] ve Hamza’nın[215] kıraatlerini; ayrıca “cumhûrun kıraati”[216] ve “meşhur kıraat”[217] ifadelerini zikretmektedir.

Mâverdî’nin mâlum sîgasıyla kıraat naklettiği kalıp ifadelerden birisi de sahâbe Mushaflarında bulunan kıraatleri ifade eden “O âyet/kelime falancanın Mushaf’ında şu şekildedir: …”[218] kalıbıdır. Bu kalıpla Abdullah b. Mes‘ûd,[219] Übey b. Ka‘b,[220] Hz. Hafsa (öl. 45/665)[221] ve Hz. Âişe’nin[222] Mushaflarında geçmekte olan kıraatler zikredilmektedir.

Mâverdî bazen tefsire dair çeşitli açıklamaların ardından bazen ise o âyet veya kelimedeki kıraatleri naklettikten sonra, yaptığı açıklamaları veya naklettiği kıraatleri destekleyici mahiyette “Bu falancanın kıraatidir.”[223] ifadesiyle de kıraat farklılıklarına yer vermektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.),[224] Abdullah b. Mes‘ûd,[225] Übey b. Ka‘b,[226] Abdullah b. Abbâs,[227] Nâfi‘,[228] İbn Kesîr,[229] Ebû

---

[211] el-Bakara 2/31; el-En‘âm 6/105; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/99; 2/154.

[212] el-Bakara 2/31; el-En‘âm 6/105; el-Fecr 89/27, 29; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/99; 2/154; 6/272.

[213] “… وعلى قراءة”

[214] ez-Zuhruf 43/88; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/242.

[215] ez-Zuhruf 43/88; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/242.

[216] el-Hac 22/36; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/26.

[217] “… على القراءة المشهورة”: el-Bakara 2/184; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/238.

[218] “… وهي/وهو في مصحف”

[219] el-Bakara 2/106; Âl-i İmrân 3/21; el-İsrâ 17/106; eş-Şûrâ 42/2; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/170; 381; 3/279; 5/192.

[220] el-Bakara 2/127, 129; el-İsrâ 17/106; Meryem 19/8; en-Neml 27/8; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/190, 191; 3/279, 358; 4/195.

[221] el-Bakara 2/164; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/217.

[222] en-Nisâ 4/117; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/529.

[223] “… وهي قراءة”

[224] el-En‘âm 6/33; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/108.

[225] et-Tevbe 9/119; el-Hac 22/36; el-Mü’minûn 23/20; es-Sâffât 37/12, 123; el-Müddessir 74/33; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/414; 4/26, 51; 5/41, 64; 6/146.

[226] el-Müddessir 74/33; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/146.

[227] el-İsrâ 17/106; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/279.

[228] en-Nûr 24/35; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/103.

[229] el-En‘âm 6/105; el-Kıyâme 75/1; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/154; 6/151.

Amr,[230] İbn Âmir,[231] Âsım,[232] Hamza,[233] Kisâî,[234] Hasan-ı Basrî[235] ve Mufaddal b. Âsım'ın[236] (öl. 178/794) isimlerini zikretmektedir. Ayrıca "cumhûrun kıraati"[237] ve "geri kalanların kıraati"[238] ifadeleri de bu kalıpla birlikte kıraat nispet edilen kalıplardandır.

1.4.1.2. Meçhûl Kalıpla Naklettiği Kıraatler

Mâverdî, tefsirinde kıraat farklılıklarını aktarırken mâlum ifadelerin yanı sıra meçhûl ifade kalıplarına da yer vermektedir. O, meçhûl sîga olarak en fazla "Âyet/kelime şöyle de okundu: …"[239] kalıbını kullanmaktadır.[240] Bu sîga ile sahih kıraatler yanında şâz kıraatleri de zikretmektedir. Ancak burada bir hususu hatırlatmak faydalı olacaktır. Mâlum olduğu üzere "قُرِئَ/okundu" lafzı "قَرَأَ/okudu" kalıbının meçhûl kullanımı olup bu sîgayla yapılan nakillerin zayıf olduğu görüşü genel kabul görmektedir. Ancak Mâverdî'nin bu kalıpla yaptığı kıraat nakilleri incelendiğinde durumun böyle olmadığı, onun bu ifadeyi kıraatlerin sıhhatini belirtmek için kullanmadığı görülmektedir. Şöyle ki Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirini muhtasar olarak kaleme almıştır. Bu sebeple o herkesin anlayabileceğini düşündüğü âyetlerin tefsirini yapmamıştır. Kıraatler noktasında da Mâverdî sadece gerekli gördüğü kıraat farklılıklarını rivâyet etmektedir. Kimi zaman bazı kurrânın tercih ve isimlerine yer verirken kimi zaman da hiçbir kurrânın ismini zikretmeyip "قُرِئَ/okundu" gibi meçhûl ifadeler kullanmayı tercih etmektedir. Çünkü Mâverdî'nin

---

[230] el-En'âm 6/105; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/154.

[231] el-En'âm 6/105; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/154.

[232] en-Nûr 24/35; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/103.

[233] el-En'âm 6/105; er-Rûm 30/32; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/154; 4/313.

[234] er-Rûm 30/32; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/313.

[235] et-Tevbe 9/12; el-Hac 22/36; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/345; 4/26.

[236] en-Nûr 24/35; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/103.

[237] "… قراءة الجمهور" : el-Bakara 2/222; el-Hac 22/36; Lokmân 31/33; el-Ahkâf 46/4; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/283; 4/26, 349; 5/271.

[238] "… قراءة الباقين" : en-Nisâ 4/43; el-En'âm 6/111; Yûnus 10/30; ez-Zuhruf 43/88; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/491; 2/157, 434; 3/339; 5/242.

[239] "… قرئ" veya "… قرىء"

[240] Mâverdî'nin "قرئ" kalıbıyla naklettiği kıraatler için bk. el-Bakara 2/148; el-Enfâl 8/66; et-Tevbe 9/79; Yûsuf 12/30; İbrahim 14/37; el-İsrâ 17/92; el-Kehf 18/19, 89; Meryem 19/26; Tâhâ 20/81; el-Mü'minûn 23/20; en-Nûr 24/11; Sebe' 34/14; Nûh 71/21; el-Mâ'ûn 107/2; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/206; 2/303, 384; 3/30, 139, 272, 294,340, 367, 416; 4/51, 80, 441; 6/103, 351.

tefsirinde kıraatlere yer vermesinin temel amacı diğer müfessirler gibi kıraatlerin tefsire olan katkılarından yararlanmaktır. Bu sebeple kıraatlerin okuyanlarına nispet edilmeden meçhûl kalıplarla nakledilmesinin, onun da tefsirinde tercih ettiği bir yöntem olduğu görülmektedir. Mâverdî, bu kalıpla aktardığı kıraatler içerisinde sahih kıraatlerle birlikte şâz olan kıraatler de bulunmasına rağmen o sadece وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ âyetindeki[241] "شَغَفَهَا" kelimesinin on dört kıraat imamından biri olan İbn Muhaysın tarafından noktasız "ع" harfiyle "شَعَفَهَا" şeklinde şâz olarak okunduğunu ifade ederek nakletmektedir.[242]

Mâverdî'nin, kıraatleri meçhûl sîgayla rivâyet ederken kullandığı tek kalıp elbette ki "قُرِئَ/okundu" ifadesi değildir. O, bu ifadenin dışında, kıraatleri okuyanlarını zikretmeden aktardığı bazı yerlerde:

- "Şöyle okuyan kişi …",[243]
- "Şöyle okuyan kişinin kıraati …",[244]
- "Onların bazısı şöyle okudu: …",[245]
- "Bazılarının kıraatinde şöyledir: …",[246]
- "Birinci kıraatte …",[247]
- "Birinci kıraate göre …",[248]
- "İkinci kıraate göre …",[249]
- "Bazı kıraatlerde"[250] ve

---

[241] Yûsuf 12/30. "Şehirde birtakım kadınlar, 'Aziz'in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş. Ona olan aşkı yüreğine işlemiş. Şüphesiz biz onu açık bir sapıklık içinde görüyoruz' dediler."

[242] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/30.

[243] Mâverdî'nin "… من قرأ" kalıbıyla naklettiği kıraatlerden bazıları için bk. el-Bakara 2/106; Hûd 11/81; en-Neml 27/25; el-Haşr 59/2; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/171; 2/491; 4/205; 5/500.

[244] "… قراءة من قرأ": Âl-i İmrân 3/161; Hûd 11/28; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/433; 2/466.

[245] "… قرأ بعضهم": el-En'âm 6/14; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/98.

[246] "… في قراءة بعضهم": ez-Zümer 39/36; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/127.

[247] "… في القراءة الأولى": er-Ra'd 13/31; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/112.

[248] "… على القراءة الأولى": el-Fecr 89/25, 26; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/272.

[249] "… على القراءة الثانية": el-Fecr 89/25, 26; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/272.

[250] "… في بعض القراءات": el-A'râf 7/117; eş-Şu'arâ 26/129; en-Neml 27/82; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/246; 4/181, 227.

- "Bazı Mushaflarda"[251] şeklindeki meçhûl kalıp ifadelerle de rivâyet etmektedir.

1.4.1.3. Tefsire Destek Olarak Kullandığı İfadeler

Mâverdî, yukarıdaki kalıp ifadeler dışında, tefsirine anlam zenginliği sağlayan kıraat farklılıklarına yer verdiği kimi yerlerde, yapmış olduğu tefsire ve açıklamalara destek bağlamında bazı kalıplar/ifadeler kullanmaktadır. O hem yapmış olduğu tefsiri hem de naklettiği kıraatleri desteklemek amacıyla şu kalıp ifadelere yer vermektedir:

- "Bu şuna delalet eder",[252]
- "Ve bu o kıraatin manasıdır",[253]
- "O falancanın mushafında bu şekildedir",[254]
- "Falancanın kıraati/kıraatinde bu şekildedir",[255]
- "Bu falancanın kıraatinde açıktır."[256]

O, sondaki üç ifadeyle Abdullah b. Mes'ûd' ve Übey b. Ka'b'a atıfta bulunmaktadır.

Mâverdî, bazen de herhangi bir kalıp ifade kullanmadan, yaptığı yorum ve açıklamaları destekleyen kıraatleri doğrudan rivâyet etmektedir. O, böyle yerlerde naklettiği kıraatleri, açıkladığı görüşleri desteklemek için tefsirine almaktadır.[257]

1.4.2. Mâverdî'nin Kıraatleri Değerlendirmede Kullandığı Kavramlar

Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde kıraat farklılıklarına yer verdiği bazı yerlerde, kıraatleri rivâyet ederken zaman zaman bazı değerlendirme ve tespitlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda kimi zaman tercih belirten kalıp ifadeler ve

---

[251] "في بعض المصاحف …": ez-Zuhruf 43/22; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/221.

[252] "وهذا يدل": el-Bakara 2/148; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/206.

[253] "وهذا هو معنى القراءة" : el-Bakara 2/137; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/195.

[254] "هي كذلك في مصحف…": el-İsrâ 17/106; Meryem 19/8; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/279, 355.

[255] "قراءة … هكذا": et-Tevbe 9/119; Tâhâ 20/15; el-Câsiye 45/24; Kâf 50/19; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/414; 3/397; 5/266, 348.

[256] "وذالك صريح في قراءة …" : el-Bakara 2/61; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/129.

[257] el-Bakara 2/106, 148; el-Vâkı'a 56/29; el-Hâkka 69/9; el-Müddessir 74/32; el-Fecr 89/27, 29; el-'Âdiyât 100/9; el-Kâri'a 101/5; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/170, 206; 5/454; 6/78, 146, 272, 326, 328.

kıraatleri değerlendirdiği açıklamalarla kıraatler hakkındaki görüşlerini açıklamaktadır.

1.4.2.1. Kıraatleri Açıklamada Kullandığı İfadeler

Mâverdî, kıraatleri değerlendirirken bazı yerlerde şu kalıp ifadeleri kullanmak suretiyle kıraatleri açıklamaktadır:

- "Onu okuyan kişinin kıraatinin açıklaması/yorumu şu şekildedir: …",[258]

- "O/bu, şöyle okuyanın açıklamasıdır/yorumudur: …"[259] ve

- "…Şöyle okuyanın kıraatine gelince".[260] Eserinde sahih ve şâz birçok kıraat farklılığına değinen Mâverdî, sadece birkaç yerde kıraatler hakkında "şâz"[261] ve "meşhur"[262] ifadesine yer verirken, "mütevâtir" kelimesini ise hiç kullanmamaktadır.

1.4.2.2. Tercih Belirtmede Kullandığı İfadeler

Mâverdî'nin kıraatler için kullandığı tercih belirten ifadelerin çoğunluğu ism-i tafdîl kalıbıyla kullanılan kelimelerden oluşmaktadır. Tercih ifadelerinin bazen iki sahih kıraatten birini tercih etmek bazen de biri sahih diğeri şâz olan iki kıraat arasındaki tercihi belirtmek için kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَابَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ âyetindeki[263] "وَوَصَّى" kelimesinin "وَأَوْصَى" şeklindeki kıraatini değerlendiren Mâverdî, birinci kıraatin mutlak surette tekrar ifade etmesi sebebiyle ikinci kıraate göre daha anlamlı ve etkili olduğunu ifade etmektedir.[264] Bu örnekten de anlaşıldığı üzere zaman zaman müfessir, sahih kabul edilen[265] iki kıraat arasında tercih ifadesi kullanmaktadır. Ancak bu tercih, diğer kıraati olumsuzlama olarak anlaşılmamalıdır. En'âm

---

[258] "وتأويل قراءة من قرأها …" : et-Tevbe 9/90; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/390.

[259] "وهذا/هو تأويل من قرأ …" : Hûd 11/46; Yûsuf 12/23; el-Mü'minûn 23/44, 53; el-Ahzâb 33/50; Yâsîn 36/70; el-Hâkka 69/9; el-Bürûc 85/15; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/476; 3/22; 4/54, 57, 414; 5/30; 6/78, 243.

[260] "وأما قراءة من قرأ" : Âl-i İmrân 3/161; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/433.

[261] Yûsuf 12/30; en-Neml 27/82; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/30; 4/227.

[262] el-Bakara 2/184; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/238.

[263] el-Bakara 2/132. "İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti. Yakub da öyle: 'Oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün' dedi."

[264] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/193.

[265] Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-kırââti's-seb'*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem (Beyrût: Dâru'ş-Şurûk, 1401), 89.

sûresinde, وَقَالُواْ مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ âyetindeki[266] "خَالِصَةٌ" kelimesinin A'meş tarafından şâz olarak[267] "خَالِصٌ" şeklinde okunduğuna değinen müfessir,[268] sahih olan kıraatin mana yönüyle diğer kıraatten daha beliğ olduğunu ifade ederek sahih ve şâz kıraat arasında tercihte bulunmaktadır. Mâverdî'nin şâz olan kıraatler arasında herhangi bir tercih değerlendirmesinde bulunmadığı görülmektedir.

Bu bilgiler ışığında *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirde geçen ve tercih belirten ifadeler şöyledir:

- "Daha beliğ/uygun",[269]
- "Güzel/hoş",[270]
- "Daha doğru",[271]
- "O, Arapça'da câizdir.",[272]
- "O, i'râba uygundur.",[273]
- "Şöyle okuyanın kıraatine uygundur.",[274]
- "Onun bu yönü/kullanımı Arapça'da doğrudur.",[275]
- "Mushaf'a muhaliftir.",[276]
- "Daha açık",[277]
- "Daha çok/fazla",[278]

---

[266] el-En'âm 6/139. "Bir de dediler ki: 'Şu hayvanların karınlarındaki yavrular (canlı olursa) sırf erkeklerimize aittir. Karılarımıza ise haramdır.' Eğer ölü olursa, o vakit onda hepsi ortaktırlar. Allah, onların bu tür nitelemelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir."

[267] Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îdâh anhâ*, thk. Ali en-Necdî en-Nâsıf vd. (Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1410), 1/232.

[268] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/176.

[269] "أبلغ": el-Bakara 2/132; en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/13; el-En'âm 6/139; Lokmân 31/20; el-Hucurât 49/14; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/193, 491; 2/20, 176; 4/342; 5/338.

[270] "حسن" : el-Bakara 2/148; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/206.

[271] "أصح" : el-Bakara 2/31; Yûsuf 12/23; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/99; 3/23.

[272] "وهو جاءز في العربية" : el-Bakara 2/280; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/352.

[273] "هي موافقة للإعراب" : Tâhâ 20/63; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/410.

[274] "موافقة لقراءة من قرأ …" : Hûd 11/28; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/466.

[275] "ووجهه في العربية صحيح" : el-En'âm 6/160; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/194.

[276] "مخالفة للمصحف": Tâhâ 20/63; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/410.

[277] "أفصح" : Yûsuf 12/23; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/23.

- "Daha güçlü/kavi",[279]

- "Daha sağlam/sabit",[280]

- "Daha sağlam"[281] ve

- "Daha isabetli/doğru"[282]

Bu ifadeler ve verilen örnekler, Mâverdî'nin tefsirinde naklettiği kıraatler arasında farklı kalıplarla tercihte bulunduğunu göstermektedir.

1.4.2.3. Arap Lehçelerini Belirtmede Kullandığı İfadeler

Mâverdî'nin tefsirinde çok sık olmasa da bazen kıraat farklılıklarını rivâyet ederken bazen de tefsirle ilgili yaptığı rivâyetleri desteklemek amacıyla kıraatlerin Arap lehçeleriyle olan ilişkisine de vurgu yaptığı görülmektedir. O, kimi zaman kabile isimlerini belirterek, kimi zaman da kabile ismini zikretmeksizin naklettiği kıraatin sadece lehçe farklılığından kaynaklandığını beyan etmektedir. Mâverdî'nin zikrettiği kabile isimleri ve kıraat farklılıklarının lehçelerden kaynaklandığını söylerken kullandığı kalıp ifadeler şunlardır:

- "Acem",[283]

- "Kıptî",[284]

- "Cürhüm",[285]

- "Akl", [286] "(Ak)",[287]

---

[278] "أكثر" : el-Hucurât 49/14; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/338.

[279] "أشدّ" : el-Müzzemmil 73/6; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/127.

[280] "أثبت" : el-Müzzemmil 73/6; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/127.

[281] "أحفظ" : el-Müzzemmil 73/6; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/127.

[282] "أصوب" : el-Müzzemmil 73/6; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/127.

[283] "هي كلمة من لغة العجم" : Yûsuf 12/88; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/73; Acem: Araplar'ın Arap olmayanlara ve özellikle İranlılar'a verdikleri bir isimdir. Detaylı bilgi için bk. Adnan Karaismailoğlu, "Acem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/321.

[284] "من لغة القبط": Yûsuf 12/88; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/73; Kıptî: Mısır'ın yerli ve hıristiyan halkı için kullanılan bir isimdir. Detaylı bilgi için bk. DİA, "Kıptîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/423-426.

[285] "لغة جرهم" : er-Rad 13/31; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/112; Cürhüm: Kahtânîler'e mensup eski bir Arap kabilesidir. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Önkal, "Cürhüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/138.

[286] "أنها/هو لغة عكل" : Tâhâ 20/1; el-Vakıa 56/65; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/392; 5/460; Ak: Ak b. Udsân'ın soyundan gelen eski bir Arap kabilesidir. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Lütfi Kazancı, "Ak (Benî Ak)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/207.

- "Tay",[288]
- "Benî Hâris b. Kâ'b",[289]
- "Benî Esed",[290]
- "Kinâne",[291]
- "Cüzâm",[292]
- "Yemen",[293]
- "Gatafân",[294]
- "Ezd-i Şenûe",[295]
- "Himyer",[296] ve
- "Temîm",[297] kabileleri.

---

[287] Ak. Mâverdînin tefsirinde muhtemelen yazılışında hata olduğunu düşündüğümüz bu kelimenin aslında belirttiğimiz gibi "Ak" şeklinde olduğunu Taberî'nin tefsirinde tespit ettik. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/268.

[288] "هو بلغة طيئ" : Tâhâ 20/1; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/392 Tay: Adını Tay b. Üded b. Zeyd'den alan Kahtânîler'in Kehlân koluna mensup olan bir Arap kabilesidir. Detaylı bilgi için bk. Adem Apak, "Tay (Benî Tay)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/187-188.

[289] "على لغة بلحارث بن كعب" : Tâhâ 20/63; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/411. Bu kabile, Kahtânîler'e mensup bir Arap kabilesi olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Ağırman, "Hâris b. Kâ'b (Benî Hâris b. Kâ'b)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/197-198.

[290] "بنو أسد": et-Tevbe 9/90; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/390; Ana yurdu Kuzey Arabistan olup daha sonra Medine'den Fırat'a kadar uzanan çok geniş bir alana yayılan Adnânîler'e mensup bir Arap kabilesidir. Detaylı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Benî Esed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/363-365.

[291] "على لغة كنانة بن زيد": Tâhâ 20/63; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/411; Bu kabile Adnânîler'e mensup büyük bir Arap kabilesi olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Casim Avcı, "Kinâne (Benî Kinâne)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/31-32.

[292] "أنها لغة جذام" : el-Kasas 28/11; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/239; Cüzâm: Yemen asıllı olduğu düşünülen Arap kabilelerinden biridir. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Önkal, "Cüzâm (Benî Cüzâm)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/149.

[293] "هي لغة يمانية": Sebe' 34/26; en-Nebe' 78/28; Mâverdî, *en-Nüket*, 4/450; 6/188;

[294] "غطفان": et-Tevbe 9/90; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/390; Göçebe bir hayat süren, çeşitli kollara ayrılan Adnânîler'e mensup bir Arap kabilesidir. Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Algül, "Gatafân (Benî Gatafân)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/399-400.

[295] "هي لغة أزد شنوءة": es-Sâffât 37/125; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/64; Ezd: Kahtânîler'e mensup olan büyük ve güçlü bir Arap kabilesidir. Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Algül, "Ezd (Benî Ezd)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/46-47.

[296] "هي لغة حمير" : en-Necm 53/61; er-Rahmân 55/12; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/407, 426; Himyerîler Milâttan önce 115, milâttan sonra 525 yılları arasında Yemen'de hüküm süren Arap hânedanlığıdır. Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Algül, "Himyerîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/62-63.

Mâverdî, kıraatlerin lehçelerle bağlantısına temas ettiği bazı yerlerde ise kabile ismi zikretmeksizin "O (kıraat) lugat/lehçedir."[298] ve "İki kıraat, iki lugat/lehçedir."[299] şeklindeki kalıp ifadeleri kullanmaktadır.

1.5. Bölüm Sonu Değerlendirme

Bölüm içerisindeki bilgiler dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında, Mâverdî'nin kıraatleri nakletme usûl ve amacının kıraat âlimlerinden farklı olduğu görülmektedir. Kıraat âlimlerinin kıraatleri nakletme amacı, kıraatlerin sıhhatini okuyanına nispet ederek açıklamakken, Mâverdî ve diğer müfessirler ise kıraatleri, çoğunlukla onların tefsire olan katkılarından yararlanmak amacıyla nakletmektedirler. Yani onun da tefsirinde yer verdiği kıraatlere bir kıraat âlimi gibi değil, kıraatlerden tefsirine katkı bağlamında yeterince faydalanan bir müfessir gibi yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Mâverdî'nin tefsirinde kıraatleri naklederken kullandığı ifade kalıplarından, onun kıraatlere olan yaklaşımının, kıraat-tefsir ilişkisi bağlamında şekillendiği görülmektedir. Bu sebeple onun, tefsirinde kıraatlere yer verirken, kıraatlerin kıraat-i seb'a veya kıraat-i aşere içerisinde bulunup bulunmamasından daha çok, Kur'an tefsirine olan katkılarını önemsediği müşahede edilmektedir.

Mâverdî'nin kıraat-i aşereden olan imamların isimleriyle beraber naklettiği sahih kıraatler için genellikle "قَرَأَ" veya mâlum olarak değerlendirilen diğer kalıp ifadeleri tercih ettiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra yine aynı kalıplarla naklettiği şâz kıraatlerin olduğu da görülmektedir. Bu anlamda o, kıraat-i aşere imamlarından Nâfi' ve Kisâî'nin isimlerini zikrederek şâz vecihlere de işaret etmektedir.[300]

---

[297] "أنها لغة تميم" : el-Vâkıa 56/65; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/460; Temîm: Adnânîler'e mensup bir Arap kabilesi olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. İrfan Aycan, "Temîm (Benî Temîm)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/418-419.

[298] "وهولغة" : Yûsuf 12/72; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/62.

[299] "أنهما لغتان" : el-Bakara 2/208; Âl-i İmrân 3/140; el-Enfâl 8/66; el-Kehf 18/93; Meryem 19/77; Tâhâ 20/18; el-Mü'minûn 23/110; eş-Şu'arâ 26/56; Sâd 38/57; el-Hucurât 49/14; el-Müddessir 74/32; el-Mürselât 77/23; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/267, 426; 2/303; 3/341, 387, 399; 4/68, 171; 5/107, 338; 6/146, 178.

[300] el-Fâtiha 1/4; el-Bakara 2/208; el-Enbiyâ 21/58; el-Mü'minûn 23/67; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/55, 267; 3/451; 4/61.

Meçhûl kalıpla nakledilen kıraatler başlığı altında da belirtildiği gibi "قُرِئَ" kelimesi kullanılarak nakledilen kıraatler, genellikle sıhhat bakımından zayıf kabul edilse de Mâverdî'nin bu ifadeyi kıraatlerin zayıf olduğunu belirtmek için değil, çoğunlukla ihtisar etmek niyetiyle kıraatleri isim ve senet zikretmeden meçhûl kalıp ifadelerle naklettiği anlaşılmaktadır. O, şâz olarak kabul edilmelerine rağmen, tefsirine katkısı olan sahâbe ve tabiînden nakledilen kıraat farklılıklarına, çoğunlukla isimlere nispet ederek yer vermektedir. Yine isim zikrederek sahâbe Mushaflarında bulunan kıraat vecihlerinden de yararlanmaktadır.

Mâverdî, kıraatleri naklettiği bazı yerlerde tercihini ortaya koyarken bazı yerlerde ise kıraatleri sadece nakletmekle yetinmektedir. Ayrıca kıraat vecihlerinin Arap lehçeleri ile olan ilişkisine de değinmektedir. İfade edilen bu hususlar, çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde, örnekleriyle birlikte daha geniş biçimde ele alınacağından burada sadece Mâverdî'nin kıraatleri naklederken kullandığı ifade kalıplarına yer verilmekle yetinilmiştir.

2. MÂVERDÎ'NİN TEFSİRİNDE YER VERDİĞİ KIRAATLERİN ARAP DİLİ İLE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TASNİFİ

Kıraat farklılıklarını tasnif eden eserlere bakıldığında, bu tasnifin çoğunlukla usûl ve ferş başlığı altında yapıldığı görülmektedir. Usûl başlığı altında incelenen kıraat farklılıkları, daha ziyade kelimelerin telaffuzunda meydana gelen değişiklikler olduğundan, fonetik farklılıklar şeklinde de adlandırılmaktadır. Bu başlık altında değerlendirilen kıraat farklılıkları kelimenin anlamını değiştirmediğinden, tefsire tesiri de bulunmamaktadır.[301] Bu cihetle müfessirlerin eserlerinde daha fazla istifade ettikleri kıraatler, usûl/fonetik farklılıkların (medd, idgam, teshîl, imâle, gunne, işmâm, tahfif vb.) dışında kalan ve kıraat ihtilaflarının yaklaşık %20'sini oluşturan ferşî kıraat farklılıklarıdır.[302]

Ferş başlığı altında incelenen kıraat farklılıkları, kelimenin anlamını değiştiren ve böylece tefsire de etkisi olan kıraat vecihleridir.[303] Mâverdî de birçok müfessir gibi sahih veya şâz olması fark etmeksizin ferşî farklılıkların büyük çoğunluğuna ve bazı usûl ihtilaflarına tefsirinde yer vermektedir. Bu bölümde, müfessirin tefsirinde ele aldığı kıraat çeşitleri, Arap dili ile ilişkili olarak, çeşitli başlıklar altında incelenecek ve müfessirin kıraatlere yaklaşımı tespit edilecektir.

2.1. Lehçe (Usûl) Açısından Kıraatler

Kıraatlerde ortaya çıkan ihtilafların bir kısmının, Arap lehçeleriyle ilgili olduğu[304] ve kıraatlerin lehçelerle olan irtibatının "yedi harf" ruhsatından

---

[301] Hâlid Abdurrahmân el-Akk, *Usûlü't-tefsîr ve kavâiduhû* (Beyrût: Darü'n-Nefâis, 1407), 428; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 105, 135; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 125; Cafer Yıldız, "Yedi Harfi Oluşturan Kıraat Farklılıkları ve Yedi Harfin Sürekliliği Meselesi", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/2 (2024), 446.

[302] Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 108; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 131; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 159; Yıldız, "Yedi Harfi Oluşturan Kıraat Farklılıkları ve Yedi Harfin Sürekliliği Meselesi", 446.

[303] el-Akk, *Usûlü't-tefsîr ve kavâiduhû*, 428, 429; Yıldız, "Yedi Harfi Oluşturan Kıraat Farklılıkları ve Yedi Harfin Sürekliliği Meselesi", 446.

[304] Abduh Râcihî, *el-Lehecâtü'l-arabiyye fi'l-kırââti'l-Kur'aniyye* (Mısır: Dâru'l-Marife, 1996), 69; İsmail Durmuş, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kırâatlar" (Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV, İstanbul, 2002), 438; Bir dilin farklı bölge ve topluluklara göre göstermiş olduğu farklılıklara lehçe/dialecte denilmektedir. Lehçe dilin yazılış ve söylenişine yansıyan farklılıklar olup belirli bir topluma ait dilsel özellikleri ifade etmektedir. (Türkçedeki Anadolu lehçesi, Azerî lehçesi, Çağatay lehçesi gibi). İbrâhîm Enîs, *fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye* (Kâhire: Mektebetü'l-Encelû, 1992), 16;

kaynaklandığı anlaşılmaktadır.[305] Bu sebeple "yedi harf" konusu ele alınırken çoğunlukla Arap lehçelerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Ancak çalışmamıza konu olan Mâverdî, "yedi harf" mevzusuna sadece tefsirinin mukaddime kısmında değinerek bu konuda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini belirttikten sonra bu hususstaki dört görüşü nakletmekte fakat bu görüşler arasında bir tercihte bulunmamaktadır.[306]

Bilindiği üzere "yedi harf" ruhsatıyla birlikte lehçeler arası farklılıklar âyetlerin telaffuzuna da yansımıştır. Böylelikle kıraatlerdeki farklılıkların tespitinde lehçeler, lehçelerin tespitinde ise kıraatler çok değerli hale gelmiştir. Mâverdî, "yedi harf" konusuna tefsirinde değinmese de tefsire katkısı olmayan edâ ve sesle ilgili kıraat farklılıkları içerisinde bulunan lehçelerden kaynaklanan ihtilaflara temas etmektedir. Bu durum çalışmada lehçelerle ilgili bir başlık altında, usûl farklılıklarının incelenmesini gerektirmektedir. Mâverdî, tefsirinde kıraatleri rivâyet ederken zaman zaman kıraatlerin Arap lehçeleriyle olan ilişkisine değinmekte, kimi zaman kabile isimlerini zikretmekte,[307] kimi zaman da bu farklılıkların sadece lugat/lehçe farklılığı olduğunu söylemektedir.[308] Lehçelerden kaynaklanan kıraat farklılıklarının farklı şekillerde tasnifi[309] mümkün olsa da çoğunlukla yapılan tasnifler ve Mâverdî'nin tefsirinde yer verdiği kıraat ihtilafları göz önüne alındığında lehçelerle bağlantılı olan kıraat farklılıklarını aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür.

2.1.1. Harf veya Harekelerin Değişiminden Kaynaklanan Kıraatler

Harf veya hareke değişiminden kaynaklanan kıraat vecihlerinin, -kıraat farklılıkları dikkate alındığında- çok fazla olduğu görülmektedir. Bu şekilde oluşan

Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 27, 412; Lokman Şan - Kevser Kırmızıçiçek, "Kıraat-Lehçe İlişkisi", *Dicle İlahiyat Dergisi* 25/2022/1 (2022), 97.

[305] Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sâdır, 1395), 96-97; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/154; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 71; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 27-30, 164; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 117; Kadir Taşpınar, *Kıraat İhtilaflarının Tefsire Yansıması Ebüssuud Örneği* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022), 82-83.

[306] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/30.

[307] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/112, 392,411; 4/239; 5/64.

[308] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/267; 3/62.

[309] Mustafa Altundağ, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 24-47; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 55-64.

kıraat vecihleri genelde, lehçelerle bağlantılı kıraat farklılıkları arasında bulunmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere, manaya etki etmeyen ve geçtiği her yerde aynı usûl üzere okunmaları sebebiyle "usûl farklılıkları"; telaffuz ve sesle alakalı olmaları sebebiyle de "fonetik farklılıklar" olarak değerlendirilen bu kıraat farklılıklarının iki ortak özelliği; tamamıyla seslendirmeye dayanmaları ve hep aynı kuralla telaffuz edilmeleridir.[310]

Bu başlık altında hemze ile ilgili okunuş farklılıkları (tahkîk, tahfif, teshîl, ibdâl vb.), aynı kelimelerin lehçeler sebebiyle farklı şekilde telaffuzu ve seslerin birbirine etkisinden kaynaklanan kıraat farklılıkları gibi çeşitli hususlar incelenecektir.

2.1.1.1. Hemze'nin Farklı Okunuşu

Kıraat kaynaklarında hemzenin farklı okunması ile oluşan kıraat ihtilafları için özel başlıklar oluşturulduğu, hemzenin tahkîkli, tahfîfli okunması ve peş peşe gelen iki hemzenin nasıl kıraat edileceği gibi konular hakkında detaylı bilgilerin verildiği görülmektedir.[311]

Mâverdî de tefsirinde hemzenin tahkîk, tahfîf ve bununla ilgili hazf, ibdâl ve teshîl gibi lehçelerden kaynaklı farklı okunuşlarına yer vermektedir. Eser bir kıraat kaynağı olmadığından, müellif detaylı bilgiler vermeden bu bağlamdaki kıraat farklılıklarını nakletmekle yetinmektedir. Bu sebeple hemze konusunda kaynaklarda geniş şekilde aktarılan kıraat vecihlerinin lehçelerle olan bağlantısının tamamı yerine konu, tefsirde yer verilen örnekler bağlamında işlenecektir. Konuyla ilgili örneklere geçmeden önce, konunun daha iyi anlaşılmasında faydalı olacağı düşünülen bazı kavramların kısaca açıklanması isabetli olacaktır.

Tahkîk; harflerin hakkını vererek med, hareke, şedde, izhar ve gunne gibi kurallara uyarak okumak demektir. Ayrıca hemzenin kendi mahrecinden sıfatları tam bir şekilde okunması da tahkîk diye adlandırılmaktadır.[312] Tahkîkin karşılığı olan

---

[310] Dağ, *İhticâc*, 57-58.

[311] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/362-491; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-teysîr fi'l-kırââti'l-'aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflih (Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1421), 210-218; Dimyâtî, *İthâf*, 64-101.

[312] Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebi'r-Rızâ Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-işârât fî usûli'l-kırâât*, thk. Abdülkerîm b. Muhammed Bekkâr (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1406), 49; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/205; Ali Muhammed ed Dabbâ', *el-İdâetü fî beyâni usûli'l-kırâat* (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 1420), 23; Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi* (Ankara: TDV

tahfîf de hemzenin teshîl, telyîn, hazf, nakl ve ibdâl gibi şekillerle yumuşatılarak okunmasını ifade etmektedir.[313]

Bir kıraat terimi olarak teshîl ise hemzeyi kendisi ile kendi harekesinden olan harfin mahreci arasında okumak, yan yana gelen aynı harekeli iki hemzeden birinin yumuşatılarak okunması demektir.[314] Ayrıca bir harfin harekesini kendinden önceki sâkin harfe naklederek okumak da teshîl olarak tanımlanmaktadır.[315]

Hazf; kelimede yer alan bir harfin kaldırılması, okunmaması anlamında olup, art arda gelen iki harekeli hemzeden birinin okunmaması demektir.[316]

İbdâl ise kolaylık sağlamak amacıyla, bir harfin yerine başka bir harfi getirerek okumak manasındadır. Fetha, kesre ve zamme harekeden sonra gelen sâkin hemzenin, harekenin cinsinden bir med harfine dönüşmesine ibdâl denilmektedir.[317]

Nakl; teshîlin kısımlarından biri olup, hemzenin harekesinin kendisinden önceki sâkin harfe verilmesini ifade eden bir kavramdır.[318]

Hemzenin farklı okunuşu konusundaki ilk örnek ...وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا... âyetinde[319] geçmekte olan "لَا يَلِتْكُمْ" kelimesine ait kıraat farklılıklarıyla ilgili olacaktır.

Mezkûr kelimedeki kıraat farklılıklarını nakleden kıraat kaynaklarından bir kısmı kıraatleri okuyanlara nispet etmeden naklederken,[320] bir kısmı da "لَا يَأْلِتْكُمْ" şeklindeki hemzeli kıraatin, kıraat-i seb'a imamlarından Ebû Amr'a ait olduğunu, " لَا

Yayınları, 2005), 166; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MÜİFVY, 2015), 265; Yaşar Akaslan, "Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 221.

313 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/19; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Muktebes mine'l-lehecâti'l-Arabiyye ve'l-Kur'aniyye* (Kâhire: Müessetü Şebâb, 1986), 84-85.

314 Hemze konusunda detaylı bilgi için bk. İsmail Durmuş, "Hemze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/190-193; Dabbâ', *el-İdâe*, 22-25; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 106-107.

315 Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 304; Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 80.

316 Dabbâ', *el-İdâe*, 25; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 88.

317 Dabbâ', *el-İdâe*, 24; Altundağ, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", 33; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 100-101; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 84.

318 Hamevî, *el-Kavâid*, 49; Altundağ, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", 33; Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 134.

319 el-Hucurât 49/14. "… Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez…"

320 İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 330; Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'an*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1987), 2/1172.

يَلِتْكُمْ" şeklindeki hemzesiz kıraatin ise diğer imamların kıraati olduğu bilgisine yer vermektedir.[321]

Müellif, tefsirinde bu kelimenin "لَا يَلِتْكُمْ" ve "لَا يَأْلِتْكُمْ" olmak üzere iki farklı şekilde okunduğunu ifade ederek bu kıraat farklılıkları sonucunda iki durum/yorumun ortaya çıktığını belirtmektedir. Birinci yoruma göre her iki kıraat, manası aynı olan bir lugat/lehçedir. İkinci yoruma göre ise "لَا يَأْلِتْكُمْ" şeklindeki hemzeli kıraat, diğer kıraatten daha çok kullanılmakta ve daha beliğ/uygun bulunmaktadır.[322]

Mâverdî bu kelimede kıraat ihtilaflarına değinirken bu ihtilafların kime nispet edildiğine dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Kıraat farklılıklarının lehçelerden kaynaklandığına dikkat çeken müfessir, bu lehçelerin hangi kabilenin lehçesi olduğu hakkında bir bilgi paylaşmamaktadır. Ayrıca Mâverdî'nin naklettiği iki kıraat içerisinden hemzeli olan kıraati tercih ettiği görülmektedir.

en-Nüket ve'l-uyûn isimli tefsirin temel kaynaklarından biri olan *Câmiü'l-beyân* adlı tefsirde bu kelimenin kıraati hakkında açıklamalarda bulunan Taberî, emsâr kurrâsının[323] kıraatinin Ebû Amr hariç "لَا يَلِتْكُمْ" şeklinde hemzesiz olduğunu ve bu kıraatin hem kurrânın icmâına delâlet etmesi hem de kelimenin Mushaf'ta "ا"

---

[321] Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kıraat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400), 606; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Me'âni'l-kırâât* (Suudi Arabistan: Merkezü'l-Bühûs fî Külliyyeti'l-Âdâb, 1412), 3/25; Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a (el-Hücce fî 'ileli'l-kırâati's-seb')*, thk. Bedreddin Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1413), 6/210; Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Mısrî İbn Galbûn, *et-Tezkira fi'l-kırââti's-semân*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde, 1412), 562; Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, thk. Saîd el-Efgânî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 676; Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırââti's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramadân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418), 2/284; Ebû Amr Osman b. Saîd Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1404), 202; Ebû Amr Osman b. Saîd Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırââti's-seb'* (Câmiatü'ş-Şârika, 1428), 4/1597; Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fi'l-kırââti's-seb'*, thk. Abdülmecîd Katâmiş (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1403), 770; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; Abdülfettâh b. Abdülganî b. Muhammed el-Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire fi'l-kırââti'l-'aşri'l-mütevâtire* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 302.

[322] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/338.

[323] Taberî'nin tefsirinde sahih kıraatleri naklederken en fazla kullandığı kavramlardan olan bu ifadeyle Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi şehirlerde tanınan kıraat-i seb'a ve kıraat-i aşere imamlarını kastettiği anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Abdulmecit Okçu, *Kırâat Açısından Taberî ve Tefsîri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 120-121.

harfi olmaksızın bulunması sebebiyle doğru olan kıraat olduğunu ifade etmektedir.[324] Kıraatler arasında Taberî ve Mâverdî'nin farklı tercihler yaptığı görülmektedir.

Söz konusu kelimenin kıraatine yer veren bazı tefsir eserleri bu kelimedeki kıraat farklılıklarının lugat/lehçe kaynaklı olduğuna ve hangi kabilenin lehçesi olduğuna dair bilgilere de yer vermektedirler.[325]

Hemzedeki kıraat farklılıklarına dair tefsirde yer alan örneklerden birisi de ...ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ... âyetindeki[326] "اَلْأَنْبِيَاءُ/اَلنَّبِيِّينَ"[327] kelimesinin okunuşuyla ilgilidir.

Kıraat kaynaklarının verdiği bilgiye göre Nâfi', Ahzâb sûresinin 50. ve 53. âyetinin dışında kalan yerlerin tamamında "اَلنَّبِيِّينَ", "النُّبُوَّة", "اَلْأَنْبِيَاءُ" ve "النَّبِي" kelimelerini hemzeli okurken, diğer kıraat-i seb'a imamları hemzesiz okumuşlardır.[328]

Müfessir, âyette geçen "النَّبِيِّ" kelimesinin çoğulunun "نُبَّاءَ" şeklinde olduğunu belirterek bunu şiirden örneklerle de desteklemektedir. Bu konuda Mâverdî'nin istişhâtta bulunduğu şiir şöyledir:

يَا خَاتَمَ النَّبّاءِ إِنَّكَ مُرْسَلٌ بِالْحَقِّ حَيْثُ هُدَى الْإِلهِ هَدَاكَا

Ey nebîlerin mührü! Elbet sen hak ile gönderildin *Öyle ki, İlâh'ın hidâyeti sana yön verdi*

---

[324] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/317.

[325] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 3/74; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrazzâk el-Mehdî (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422), 4/154; Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Mer'aşelî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 5/137; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 9/524; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5/80; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 13/318.

[326] el-Bakara 2/61. "… Bunun sebebi, onların; Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor, peygamberleri de haksız yere öldürüyor olmaları idi..."

[327] Bu kelimenin kıraatine yer veren bazı kıraat kaynakları için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 301; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 168-169; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 4/120-121; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 350; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 305; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 652; Ukberî, *et-Tibyân*, 1/609; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/275; Abdüllatîf Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât* (Dımaşk: Dâru Sa'deddîn, 2000), 3/248-249.

[328] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 157-158; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/87-88; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 98-99; Dânî, *et-Teysîr*, 73.

Bu açıklamalardan sonra ise "اَلْأَنْبِيَاءُ" kelimesinin, Nâfi' dışındaki imamların tamamının kıraatinde hemzesiz olduğunu; Nâfi''in ise "اَلْأَنْبِيَاءُ" ve "اَلنَّبِيِّئِينَ" şeklinde hemzeli olarak okuduğunu kaydetmektedir.[329]

Kelime hakkında açıklamalar yapan Ahfeş, hemzeli ve hemzesiz kullanımların Araplarda olduğunu, hemzeli okuyanların "عَرِيفٌ" ve "عُرَفَاء" gibi okuduklarını aktarmaktadır.[330]

Tefsirinde sahih kıraatlerin yanında şâz kıraatleri de farklı vesilelerle nakleden Mâverdî, hemze ile ilgili kıraat ihtilaflarına örnek olabilecek bir şâz kıraati de nakletmektedir. Müfessir ...قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَدْحُورًا âyetini[331] şâz kıraat imamlarından biri olarak bilinen A'meş'in "مَذُومًا" şeklinde hemzesiz olarak okuduğunu belirterek başka bir açıklamada bulunmamaktadır.[332]

Şâz kıraatler arasında nakledilen kelime ile ilgili bilgilerin bulunduğu kaynaklar, bu şekildeki okuyuşu A'meş'in dışında İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742) ve başka isimlere de nispet ederek aktarmakta ancak bu okuyuşun hangi kabilenin lehçesi olduğu konusunda bilgi vermemektedirler.[333]

...إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ âyetinde[334] "وَالصَّابِئِينَ" kelimesinde hemzenin kıraatinde ortaya çıkan ihtilafları da bu konuya örnek verilebilir.

Mâverdî, "وَالصَّابِئِينَ" kelimesinin cemi (çoğul) bir kelime olup tekilinin "صَابِئ" şeklinde olduğunu ve kıraat imamlarının bu kelimede hemze olup olmaması konusunda ihtilaf ettiklerini belirtmektedir. Nafi' dışında kalan kıraat imamlarının ise hemzeli okuyuşu tercih ettiklerini aktarmaktadır.[335]

---

[329] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/131.

[330] Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/106.

[331] el-A'râf 7/18. "Allah dedi ki: 'Yerilmiş ve kovulmuş olarak çık oradan..."

[332] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/208.

[333] Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an* (Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 49; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/243; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 5/272; Dimyâtî, *İthâf*, 280; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 3/15-16.

[334] el-Bakara 2/62. "Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden…"

[335] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/132; Bu kıraati nakleden bazı eserler için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 158; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 81; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/94; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 100; Dânî, *et-Teysîr*, 74.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Mâverdî'nin naklettiği kıraat bilgisine ilâveten kelimenin hemzeli ve hemzesiz okunma sebeplerine ve kelimede uygulanan nakl, ibdâl vb. kurallara yönelik detaylı bilgiler de aktarmaktadır.[336] Bu kelimenin kıraatinde başka vecihler de zikreden Fahreddin Râzî (öl. 606/1210) ise bilinen ve tercih edilen kıraatin hemzeyle olan kıraat olduğunu ifade ederek kelimenin aslına yönelik açıklamalar yapmaktadır.[337]

Hemzedeki kıraat farklılıkları için son örnek فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ... âyetindeki[338] "فَأْذَنُوا" kelimesinde bulunan kıraat farklılıklarıyla ilgili olacaktır.

Mâverdî, bu kelimeyi kıraat-i seb'a imamlarından Hamza b. Hâbîb ile Ebû Bekr Şu'be rivâyetinde Âsım b. Behdele'nin hemzenin meddi ve "ذ" harfinin kesresiyle "فَاٰذِنُوا" şeklinde okuduklarını, bu kıraate göre anlamın; "Bunu sizden başkasına da (sizin dışınızdakilere) bildirin." şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Diğer kıraat imamlarının ise hemzenin kasrı ve "ذ" harfinin fethasıyla "فَأْذَنُوا" şeklinde okuduklarını ve bu kıraate göre mananın; "Bunu siz bilin." şeklinde olduğunu belirtmektedir. Müfessire göre bu kıraat farklılıkları neticesinde âyette iki anlam/yorum bulunmaktadır. Birincisi; "Faizden vazgeçmezseniz, sizinle savaşması için nebiye emrederim." anlamındadır. İkincisi; "Faizden vazgeçmezseniz Allah'ın ve Resûlü'nün savaştığı kimseler (düşmanları) olursunuz." anlamına gelmektedir.[339] Mâverdî, bu iki kıraat arasında bir tercihte bulunmamaktadır.

Kıraat kaynaklarında bu kelimedeki[340] kıraat ihtilaflarına da yer verildiği görülmektedir. İbn Mücâhid, burada ismi geçen iki imamla birlikte kıraat-i seb'a

---

[336] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/245-247.

[337] Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 3/535.

[338] el-Bakara 2/279. "Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin…"

[339] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/352.

[340] "فَأْذَنُوا" kelimesinin kıraatiyle ilgili bk. İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 103; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/403-404; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 278; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 148; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/318; Dânî, *et-Teysîr*, 84; Ukberî, *et-Tibyân*, 1/224; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/236; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed en Neşşâr, *el-Mükerrer fîmâ tevâtera mine'l-kırââti's-sebʿ ve teharrara*, thk. Ahmed Mahmûd Abdüssemî' (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 62; Dimyâtî, *İthâf*, 212; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire*, 56; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/405.

imamlarından diğer beş kıraat imamının da isimlerini zikretmektedir.[341] İbnü'l-Bâziş (öl. 540/1145) hemzenin harekesi ve meddiyle okuyan iki imamın kıraatlerinin îzân (ilan etmek, duyurmak) kelimesinden geldiğini ve bildirme/haber verme anlamında olduğunu belirtmektedir.[342]

Taberî, mezkûr kelimedeki[343] kıraatleri naklettikten sonra, "فَأْذَنُوا" şeklindeki kıraati mana açısından daha doğru bulması sebebiyle tercih ettiğini ifade etmektedir.[344]

Örneklerde görüldüğü gibi Mâverdî, tefsirinde hemzenin farklı şekilde okunduğu kıraat farklılıklarına değinerek kelimelerin değişik okuyuş şekillerini nakletmiş ve bu hususta bazı açıklamalar yapmıştır. Mezkûr kelimelerdeki kıraat ihtilaflarına yer veren bazı kıraat ve tefsir kaynakları, bu kıraatlerin lehçelerle olan irtibatına ve hangi kabilenin lehçesi olduğuna dair bilgiler de aktarırken Mâverdî'nin daha kısa bilgiler verdiği görülmektedir. Bunda Maverdî'nin, tefsirin hacmini artırmama ve muhtasar bir tefsir kaleme alma düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir.

2.1.1.2. Harekenin Fetha, Zamme ve Kesre Okunması

Arap lehçeleri, Arapça'da kullanılan fetha, zamme ve kesre harekelerinin kullanımında farklı tercihlerde bulunmuş ve bu ihtilaflar Kur'an kıraatinde de görülerek kıraat imamlarının okuyuşlarına yansımıştır. Harekelerden kaynaklanan lehçe kökenli kıraat farklılıklarının fetha ile kesre, fetha ile zamme ve kesre ile zamme harekeler arasında gerçekleştiği bilinmektedir.[345] Kaynaklarda çok sayıda örneği bulunan bu konu, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirden seçilen bazı örnekler kapsamında incelenerek bu kıraatlerin Arap lehçeleriyle olan irtibatı ele alınacaktır.

---

[341] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 192.

[342] İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 615.

[343] "فَأْذَنُوا" kelimesinin kıraatine değinen bazı tefsirler için bk. Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408), 1/359; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/387; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/375; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/249; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 3/370; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/163; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 2/714; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/341.

[344] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/24.

[345] Râcihî, *el-Lehecât*, 125; Necattin Hanay, *Kur'an Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 164.

Lehçelerle bağlantılı olarak kelimelerin kesre-zamme okunması konusundaki örnek …قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ… âyetindeki[346] "فَصُرْهُنَّ" kelimesinin kıraati hakkında olacaktır.

Sahih kıraatler içerisinde zikredilen bu kelimeyi, kıraat-i seb'a imamlarından sadece Hamza'nın kesre ile "فَصِرْهُنَّ" şeklinde; geri kalan imamların ise "فَصُرْهُنَّ" şeklinde zamme ile okudukları kıraat kaynaklarında aktarılmaktadır.[347] Kelimedeki kıraat ihtilaflarına yer veren bazı kaynaklarda ise sahih kıraatler yanında şâz okuyuşlara da değinilmektedir. Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs ve İkrime tarafından bu kelimenin "ص" harfinin fetha, zamme ve kesresiyle birlikte "ر" harfinin de şeddesiyle "فَصُرَّهُنَّ", "فَصِرَّهُنَّ" ve "فَصَرِّهُنَّ" şeklinde okunduğu belirtilmektedir.[348] Şâz kıraatler hakkında eseri bulunan Ebü'l-Bekâ el-Ukberî (öl. 616/1219) ise bu kıraatlerin dışında "ص" harfinin zammesi ve "ر" harfinin de şedde ve zammesiyle "فَصُرُّهُنَّ" şeklinde ve "ص" harfinin kesresi ve "ر" harfinin de şedde ve kesresiyle "فَصِرِّهُنَّ" şeklinde okunduğunu da belirtmektedir.[349]

Mâverdî bu kelimeyi, cemaatin (kıraat imamlarının çoğunluğunun) "ص" harfinin zammesiyle "فَصُرْهُنَّ" şeklinde; kıraat imamlarından Hamza b. Habîb'in ise tek başına "ص" harfinin kesresiyle "فَصِرْهُنَّ" şeklinde okuduğunu nakletmektedir. Mâverdî'nin belirttiğine göre zammeli ve kesreli okuyuş hakkında ihtilaf edilmiş ve bu hususta iki görüş ileri sürülmüştür: Birinci görüşe göre; iki kıraatin anlamları aynı, lafızları farklıdır. Bu görüş üzerine mezkûr ifadenin anlamı hakkında tefsirde dört yoruma yer verilmektedir. Mücâhid'den nakledilen birinci yoruma göre; "Onları, tüyleri ve etleriyle yolun." anlamındadır. Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713) ve Hasan'ın görüşüne göre; "Onları parçala." demektir. Müfessir, Dahhâk'tan ise şöyle bir nakilde bulunmaktadır: "Bu kelime Nıbtî dilinde

[346] el-Bakara 2/260. "… Öyleyse dört kuş tut. Onları kendine alıştır… dedi."

[347] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 190; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/224; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 145; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/313; Dânî, *et-Teysîr*, 82.

[348] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 23; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/136; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 3/301-302; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 2/646; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 2/576; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 2/28.

[349] Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn el-Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, thk. Muhammed Seyyid Ahmed Azzûz (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1417), 1/274.

(Nabatça'da) 'Surtâ' şeklinde telaffuz edilmekte olup, 'yarılmak ve parçalanmak' demektir." Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732) ve Abdurrahmân b. Zeyd'e (öl. 71/690) atfedilen üçüncü görüş, "Onları yanında tut." anlamındadır. Son yorum ise "Onları kendine alıştır." şeklinde verilmektedir.

Bahsi geçen kelimede bulunan kıraatler hakkındaki ikinci görüşe göre; zammeli ve kesreli okuyuşların anlamları farklı olmaktadır. Bu farklılık hakkında da iki yoruma yer verilmektedir. Ebû Ubeyde'den nakledilen birinci yoruma göre; zammeli okuyuşun anlamı "Onları topla.", kesreli okuyuşun anlamı ise "Onları parçala." şeklindedir. Kisâî'ye atfedilen ikinci görüşe göre; zammeli okuyuşun anlamı "Onları kendine alıştır.", kesreli okuyuşun anlamı da "Onlara yönel." şeklinde verilmektir.[350]

Görüldüğü üzere kelime hakkında detaylı açıklamalar yapan müfessir, bu okuyuşların hangi lehçeye ait olduğu konusunda bir bilgi vermemektedir. Ancak bazı kaynaklar bu kıraatlerin Araplar tarafından bilinen iki farklı lehçe olduğu bilgisini paylaşırken,[351] bazı kaynaklar da kıraatlerin ilgili olduğu kabile lehçelerini de zikretmektedir.[352]

Harekenin fetha ve zamme okunuşundan kaynaklanan kıraat ihtilaflarına ise إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ... âyetinde[353] iki defa tekrarlanan "قَرْحٌ" kelimesindeki kıraatler[354] örnek verilebilir.

Mâverdî, Âsım'ın râvîsi Ebû Bekr Şu'be ile Hamza ve Kisâî'nin "ق" harfinin zammesiyle "قُرْحٌ" şeklinde, geri kalan imamların da "ق" harfinin fethasıyla "قَرْحٌ" şeklinde okuduklarını naklederek bu hususta iki görüşün bulunduğunu

---

[350] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/334-335.

[351] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/497; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/225; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/237; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/157.

[352] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/174; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/497; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422), 2/255; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/37.

[353] Âl-i İmrân 3/140. "Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız, şüphesiz o topluluk da (müşrikler de Bedir'de) benzeri bir yara almıştı..."

[354] Bu kelimedeki kıraatlere yer veren eserlerden bazıları şunlardır: İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 216; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/79; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-aşr*, thk. Sebî' Hamza Hâkimî (Dımaşk: Mecme'u Lugati'l-arabiyye, 1981), 169; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/356; Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'*, 90; Dânî, *Câmi'u'l-beyân*; Dânî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/37; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 311; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/242.

belirtmektedir. Birinci görüş; iki kıraatin manaları aynı olan iki lehçe olduğu yönündedir. İkinci görüşe göre ise fethalı kıraat "yara", zammeli okuyuş da "yaranın acısı" anlamına gelmektedir.[355] Bu kelime aynı sûrenin 172. âyetinde de geçmesine rağmen, müfessir bu âyetin tefsirine değinmemektedir.[356]

Kelimedeki kıraat farklılıklarına ve ifade ettikleri anlamlara değinen ilk dönem müfessirlerinden Taberî, iki kıraatten doğruya daha uygun kıraatin fethalı okuyuş olduğunu ifade etmektedir.[357] Ferrâ ve Zeccâc ise kıraatler arasında bir tercihte bulunmazken, ifade ettikleri anlam konusunda benzer açıklamalar yapmaktadırlar.[358] Bazı tefsir eserlerinde kıraatlerin hangi lehçelere uygun olduğuna dair değerlendirmelere de yer verildiği görülmektedir.[359]

Bu konuya başka bir örnek وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا… âyetinde[360] iki yerde geçen "كُرْهًا" kelimesindeki kıraat ihtilaflarıdır. Mezkûr kelime Âsım, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya'kûb, Hasan-ı Basrî, İbn Zekvân (öl. 242/857) ve A'meş tarafından "ك" harfinin zammesiyle; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî tarafından "ك" harfinin fethasıyla okunmuştur.[361]

Âyetin tefsirine yönelik açıklamalar yapan Mâverdî, "كُرْهًا" kelimesinin "ك" harfinin zamme ve fethasıyla okunduğunu belirtmekte ancak bu okuyuşların kime ait olduğuna dair bilgi vermemektedir. Müfessir, Kisâî ve Ferrâ'dan nakille bu iki kıraat arasındaki anlam farkını şöyle açıklamaktadır: "Zammeli kıraat; kişinin kendi nefsinde taşıdığı şey, fethalı kıraat ise başkasına karşı taşıdığı şey anlamındadır."[362] Müfessir bu kelimenin geçtiği Bakara sûresinin 216. âyetinin tefsirinde[363] zammeli

---

[355] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/426.

[356] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/437.

[357] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/237.

[358] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/234; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 1/470.

[359] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 3/173; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/513; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 3/402; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/99.

[360] el-Ahkâf 46/15. "Biz, insana anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! …"

[361] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 596; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 6/184; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 663; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 376; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/248; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire*, 295; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 8/489.

[362] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/276.

[363] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/273.

kıraatin; "başkasının zorlaması olmadan nefse meşakkatin girmesi", fethalı kıraatin de "başkasının zorlamasıyla nefse meşakkatin girmesi" manasında olduğunu kaydetmektedir. Kelimenin geçtiği diğer âyetler olan Nisâ sûresinin 19.[364] ve Tevbe sûresinin 53. âyetinde ise -tefsirini muhtasar kılma gayesinden olsa gerek- bu kelimeye hiç değinmemektedir.[365]

Mâverdî, naklettiği bu kıraatlerin lugat/lehçe kaynaklı olduğunu belirtmese de diğer bazı kaynaklar[366] bu okuyuşların lugat olduğunu belirtmektedir.

Bahsi geçen konuya ...اَلْئٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا âyetindeki[367] "ضَعْفًا" kelimesi de örnek verilebilir. Kıraat kaynaklarında Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Kisâî ve Hasan-ı Basrî'nin "ض" harfinin zammesiyle "ضُعْفًا" şeklinde; Âsım, Hamza, Halef (öl. 229/844) ve A'meş'in ise "ض" harfinin fethasıyla "ضَعْفًا" şeklinde okudukları nakledilmektedir.[368] Bazı kaynaklarda Ebû Ca'fer'e nispet edilen ve "ضَعِيفٌ" kelimesinin çoğulu olan "ضُعَفَاء" şeklinde bir kıraatin daha olduğu görülmektedir.[369]

Mâverdî, meçhûl sîgayla kıraat farklılıklarının kime ait olduğunu belirtmeden bu kelimenin "ض" harfinin zamme ve fethasıyla iki farklı şekilde okunduğunu kaydetmektedir. O, kıraatlerin bu ihtilafında iki görüşe yer vermektedir. Ferrâ'dan aktarılan birinci görüşe göre iki kıraat, manası aynı olan iki lugattır. İkinci görüşe göre ise kıraatlerin anlamı farklıdır ve bu konuda da iki görüş bulunmaktadır. Birincisi; fethayla okunduğunda "mallardaki zayıflık", zammeyle okunduğunda "hallerdeki zayıflık" anlamına gelmektedir. İkincisi ise fethalı kıraat "niyetlerdeki

---

[364] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/465.

[365] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/371.

[366] Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Îsâ Şehhâte Îsâ (Kâhire: Dâru Kabbâ, 1998), 112, 232; Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/184; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali Beydûn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1421), 4/109; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/137; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/136, 2/66, 5/113.

[367] el-Enfâl 8/66. "Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf (zayıflık) olduğunu bildi…"

[368] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 308-309; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 4/161; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 222; Dânî, *et-Teysîr*, 117; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 327; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/277; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire*, 132.

[369] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 222; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire*, 132; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 3/326-327.

zayıflık", zammeli kıraat "bedenlerdeki zayıflık" manasındadır. İki görüşün tam aksi şekilde olduğu da aktarılmıştır.[370]

Tefsirinde bu kıraatleri değerlendiren Taberî, iki kıraatin Arap kelamında bilinen, meşhur ve fasih, aynı anlama gelen iki lugat olduğunu belirtmektedir. Taberî Ebû Ca'fer'e nispet edilen okuyuşu şâz olarak nitelemektedir.[371] Bazı âlimler de kıraatlerin hangi lehçeye ait olduğu yönünde açıklamalarda bulunmaktadır. İbn Atıyye zammeyle olan kıraatin Hicaz lehçesi, fethayla olan kıraatin de Temîm lehçesi olduğunu ve manalarının da aynı olduğunu ifade etmektedir.[372] İbnü'l-Cevzî de aynı şekilde zammeyle olan kıraatin Kureyş lehçesi, fethayla olan kıraatin ise Temîm lehçesi olduğunu ve iki kıraatin de aynı anlamda olduğunu kaydetmektedir.[373]

Fetha ve kesre okumadan kaynaklı kıraat farklılıklarına da يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً... âyetinde[374] geçmekte olan "السِّلْمِ" kelimesi örnek verilebilir. Kelimede bulunan iki sahih kıraati, yedi kıraat imamından İbn Kesîr, Nâfi' ve Kisâî "س" harfinin fethasıyla; Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım ve Hamza ise "س" harfinin kesresiyle okumuşlardır.[375] Bazı kaynaklarda bu okuyuşların lehçe olduğu kaydedilirken,[376] bazı kaynaklarda ise "س" ve "ل" harflerinin fethasıyla "السَّلَم" şeklinde okunan ve A'meş'e nispet edilen üçüncü bir kıraate daha yer verilmektedir.[377]

Mâverdî, kıraat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi' ve Kisâî'nin bu kelimeyi "س" harfinin fethasıyla "السَّلْمِ" şeklinde; diğer imamların da "س" harfinin kesresiyle "السِّلْمِ" şeklinde okuduklarını kaydetmektedir. Müfessire göre dilciler bu iki kıraat hakkında ihtilafa düşmüş ve iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Birinci görüşe göre

[370] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/303.

[371] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/58.

[372] İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 2/551.

[373] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/223.

[374] el-Bakara 2/208. "Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin…"

[375] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 180-181; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/197; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/292; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 145; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 130; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/287; Dânî, *et-Teysîr*, 80.

[376] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/127; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/287; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/174.

[377] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/174; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/242; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/283.

bunlar, birbirinin yerine kullanılan iki lehçedir. İkinci görüşe göre manaları farklıdır. Aralarındaki fark; kesreyle okunan kıraatin "İslâm"; fethayla okunan kıraatin ise "barışma" manasına gelmesidir.[378] Mâverdî, Kur'an-ı Kerim'de üç yerde tekrarlanan mezkûr kelimeye, geçtiği diğer yerlerden Enfâl sûresinin 61.[379] ve Muhammed sûresinin 35. âyetinde[380] hiç temas etmemektedir.

İncelenen örneklerde görüldüğü gibi Mâverdî, tefsirinde kelimelerin lehçelerle bağlantılı olarak farklı harekelerle kıraatine yer vererek, zamme-kesre, fetha-zamme ve fetha-kesre harekelerle okunan kıraat farklılıklarına değinmektedir. Bunu yaparken her ne kadar kıraatlerin ilgili olduğu lehçe isimlerini zikretmese de bu farklılıkların çoğunlukla aynı manaya gelen lehçeler olduğunu ifade etmektedir. Müellif, kimi zaman da kıraatlerin içerdiği farklı anlamları, önceki âlimlerin görüşlerini aktararak açıklamayı tercih etmektedir.

2.1.1.3. Seslerin Etkileşimi

Fonetik açısından kıraat farklılıklarının olduğu diğer bir konu harflerin birbirlerine olan etkilerinin lehçelere göre değişiklik göstermesidir. Lehçeler arasında farklı şekilde uygulamaların olduğu idgam, izhar, imâle gibi uygulamalar sebebiyle kelime içerisindeki sesler birbirini etkilemiş, buna bağlı olarak da kabilelerin kelimeleri farklı şekillerde telaffuz ettikleri görülmüştür. Arap dilinde görülen bu husus kıraatlere de belli oranda yansımaktadır. Bu kıraat farklılıkları Kur'an-ı Kerim'de kelimenin bulunduğu her yerde aynı usûl üzere okunmaları sebebiyle usûl farklılıkları, kelimenin telaffuzu ve seslendirilmesiyle ilgili olmaları sebebiyle de fonetik farklılıklar olarak isimlendirilmektedir.[381] Mâverdî de tefsirinde bu bağlamda değerlendirilebilecek kıraat ihtilaflarına yer vermektedir. Konu işlenirken bu hususstaki bütün ihtilaflar değil de sadece müfessirin naklettiği örnekler ele alınacaktır.

[378] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/267.
[379] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/330.
[380] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/306.
[381] Dağ, *İhticâc*, 57.

2.1.1.3.1. İdgam ve İzhar ile Okunan Kıraatler

Kıraat imamlarının ihtilaf ettiği noktalardan biri de idgam ve izhar uygulamalarına konu olan kıraat farklılıklarıdır. Yazıda olmadığı halde seslerde ortaya çıkan söz konusu farklılıkların bir kısmı, kelimelerin idgam veya izhar ile okunmalarından kaynaklanmaktadır. Sözlükte "örtmek, kaplamak ve bir harfi diğer bir harfe katmak" gibi anlamlara gelen idgam, terim anlamı olarak; iki mütemâsil (aynı), iki mütecânis (mahreçleri aynı sıfatları farklı) ve iki mütekârib (mahreç veya sıfatları birbirine yakın) olan harften birinin diğerine bazı şartlarla katılması ve şeddeli bir harf gibi okunması şeklinde tanımlanırken;[382] sözlük anlamı "açıklamak, ortaya çıkarmak" olan izhar ise iki harfin arasını ayırarak birbirinden uzaklaştırmak şeklinde tanımlanmaktadır.[383] Bir sebebe ihtiyaç duymadığından aslolan izharla olan okuyuştur.[384] Kaynaklarda genel olarak Temîm, Esed, Tay, Bekr b. Vâil, Abdülkays ve Tağlib kabilelerinin idgamlı okuyuşu; Hicaz bölgesinde bulunan kabileler olan Kureyş, Sakîf, Hevâzin, Ensâr, Sa'd ve Kinâne kabilelerinin ise izharlı okuyuşu tercih ettikleri kaydedilmektedir.[385]

Mâverdî, إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَاعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاء âyetinde[386] bulunan "هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ" kelimesini yalnızca Kisâî'nin "ت" harfiyle ve idgam yaparak, "رَبُّكَ" lafzını da nasbederek "هَتَّسْتَطِيعُ رَبَّكَ" şeklinde okuduğunu; Kîsâî dışında kalan kıraat-i seb'a imamlarının ise "ي" harfiyle ve izhar yaparak okuduklarını nakletmektedir.[387] Daha sonra müfessir, bu kıraatlere göre muhtemel manaları selefin görüşlerini de naklederek sıralamaktadır. Ancak bu kıraat

---

[382] Mehmet Ali Sarı, "İdgam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/471; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 281; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 231-232; Kurrâ Hâfız Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 175.

[383] Abdurrahman Çetin, "İzhar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/506; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 294; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 167; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 167.

[384] Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kırâât ve eseruhâ fî 'ulûmi'l-'arabiyye* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Eseriyye, 1404), 1/89; Dabbâ', *el-İdâe*, 11.

[385] Muhaysin, *el-Kırâât ve eseruhâ*, 1/93-94; Enîs, *fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye*, 73; Râcihî, *el-Lehecât*, 131; Cafer Yıldız, *On Kırâat Bağlamında İdğâm Olgusu* (İstanbul: Nida Akademi, 2023), 194-196.

[386] el-Mâide 5/112. "Hani havariler de 'Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?' demişlerdi."

[387] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/82.

farklılıkları neticesinde ortaya çıkan manalar ile Mâverdî'nin naklettiği görüşler, itikâdî meseleler bağlamında değerlendirileceğinden tekrara düşmemek adına burada yapılan açıklamalarla yetinilecektir.

Bu kıraate değinen birçok tefsirde idgamlı kıraatin sahâbe ve tâbiînden olan bazı kimseler tarafından da okunduğu aktarılarak, bu okuyuşun işaret ettiği muhtemel anlamlara ve bu şekildeki kıraatin câiz olup olmayacağına yönelik açıklamalara yer verildiği görülmektedir.[388] Kıraat kaynakları da Kisâî'nin bu kelimeyi "ت" harfiyle ve idgamla okuduğunu kaydetmektedir.[389]

en-Nüket ve'l-uyûn adlı tefsirde mezkûr konuya قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ... âyetinin[390] ilk kelimesinin idgamla okunması da örnek olabilir. Mâverdî, Abdullah b. Mes'ûd'un "قَدْ سَمِعَ" kelimesini "د" harfini "س" harfine idgam ederek "قَسَّمِعَ" şeklinde okuduğunu söylemekte ancak bu kıraat hakkında başka bir açıklama yapmamaktadır.[391]

Kaynaklar Ebû Amr, Hamza, Kisâî, Halef ve İbn Muhaysın tarafından da bu kelimenin idgamla okunduğu bilgisine yer vermektedir.[392] Zeccâc, "د" harfinin "س" harfine idgam edilerek okunmasının, bu iki harfin mahreçlerinde yakınlık olması ve telaffuzda kolaylık sağlaması sebebiyle güzel olduğunu ancak izharla kıraatin de câiz olduğunu ifade etmektedir.[393] Bazı tefsirlerde Kisâî'nin, izharla okuyuşun Arap diline uygun olmadığı yönündeki değerlendirmesine de temas edildiği görülmektedir.[394] Bu kelimenin yine Abdullah b. Mes'ûd tarafından muzârî kalıbıyla "يَسْمَعُ" şeklinde şâz kıraat olarak okunduğu da nakledilmektedir.[395]

---

[388] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/325; Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/291-292; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/218-222; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, thk. Yâsir b. İbrâhim - Ganîm b. Abbâs (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418), 2/79.

[389] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 249; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/273; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 189; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 319; Dânî, *et-Teysîr*, 101; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire*, 99.

[390] el-Mücâdele 58/1. "Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir…"

[391] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/488.

[392] Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5/217; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 9/359.

[393] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 5/133.

[394] Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 10/120; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5/217.

[395] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 154; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 5/272; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 9/359.

Bilindiği üzere âyetlerin manasına etkisi olmayan bu gruptaki kıraat farklılıkları, Arapça'daki farklı kullanımları göstermesi açısından önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir. Verilen örneklerde de görüldüğü üzere Mâverdî, kelimelerin idgam veya izharlı okuyuşlarına değinmiş ancak bu okuyuşlarla ilgili lehçe ismi zikretmemiştir.

2.1.1.3.2. Harekenin Hazfedilmesi

Lehçelerle irtibatlı olan kıraat farklılıklarının bir kısmı harekenin hazfedilerek okunması şeklindeki kıraatlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda bazı lehçelere göre cezimli telaffuz edilen bir harf, bazı lehçelerde ise harekeyle telaffuz edilebilmektedir. Mâverdî de tefsirinde bu şekildeki okumadan kaynaklı kıraat ihtilaflarına yer vermektedir. Konu, tefsirde tespit edilen ilgili örneklere işaret edilerek işlenecektir.[396]

Müellif, إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ âyetindeki[397] "شُغُلٍ" kelimesinin "غ" harfinin zammesiyle "شُغُلٍ"; ve sükûnuyla "شُغْلٍ" olarak iki farklı şekilde okunduğunu ifade etmektedir. Bu kelimeyi kimin ne şekilde okuduğuna dair bilgi vermeyen müfessir, kıraatlere göre ortaya çıkabilecek ihtimallerin değerlendirmesine yer vermektedir. Buna göre söz konusu kıraatlerde iki durum bulunmaktadır. Birinci duruma göre zammeli olan "شُغُلٍ" kelimesi "sevgili" anlamındadır. İkinci ihtimale göre kelime, "غ" harfinin sükûnuyla "mürüvvet (yiğitlik, cömertlik)" manasına gelmektedir. Bu durumda cennet ehli hakkında sükûnlu okuyuş, cehennem ehli hakkında ise zammeli okuyuşun câiz olmadığı ifade edilmektedir.[398]

Kelimedeki bu iki farklı kıraat, kıraat-i aşere imam ve râvîlerinden nakledilmiştir. Buna göre kelimeyi Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ravh'ın (öl. 235/849) -Ya'kûb'un râvîsi- "غ" harfinin sükûnuyla "شُغْلٍ" şeklinde; İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Halef ve Ruveys'in (öl. 238/852) ise -Ya'kûb'un

[396] Tefsirde bu konu altında ele alınabilecek olduğu halde çalışmada açıklanamayan diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/183; el-İsrâ 17/92; Meryem 19/59; el-Me'âric 70/43; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/154; 3/272, 379; 6/97.

[397] Yâsîn 36/55. "Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler, zevk sürerler."

[398] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/24-25.

diğer râvîsi- "غ" harfinin zammesiyle "شُغُلٍ" şeklinde okudukları belirtilmektedir.[399] Bazı kaynaklarda bu kelimedeki şâz kıraatlere de değinilmektedir. Ebû Hüreyre (öl. 58/678) ve Ebü's-Semmâl (öl. ?) "ش" ve "غ" harflerinin fethasıyla "شَغَلٍ" şeklinde; Yezîd en-Nahvî'nin (ö. ?) ise "ش" harfinin fethası ve "غ" harfinin sükûnuyla "شَغْلٍ" şeklinde okuduğu görülmektedir.[400]

Bahsi geçen kelimede harekenin hazfedilmesinden kaynaklanan kıraatlerin iki lehçe olduğu birçok kaynakta ifade edilmektedir.[401] Sa'lebî (öl. 427/1035), Mekkî b. Ebî Tâlib ve Begavî (öl. 516/1122) bu okuyuşların "اَلسُّحُتْ" ve "اَلسُّحْتْ" gibi iki lugat/lehçe olduğunu belirtmişlerdir.[402]

Harekenin hazfedilerek okunması konusundaki kıraatlere ...قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ... âyetinde[403] geçen "بِوَرِقِكُمْ" kelimesindeki okuyuşlar örnek gösterilebilir. Bu kelimeyi kıraat imam ve râvîlerinden İbn Kesîr, Nâfi', İbn Âmir, Kisâî, Âsım'dan rivâyetle Hafs, Ebû Ca'fer, Ruveys, İbn Muhaysın ve Hasan-ı Basrî "ر" harfinin kesresiyle "بِوَرِقِكُمْ" şeklinde okurken; Ebû Amr, Hamza, Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekr Şu'be ve Mufaddal, Ya'kûb, Ravh, Halef ve Yezîdî ise "ر" harfinin sükûnuyla "بِوَرْقِكُمْ" şeklinde okumuşlardır.[404]

Mâverdî, meçhûl kalıpla bu kelimenin "ر" harfinin kesresiyle "بِوَرِقِكُمْ" şeklinde ve aynı harfin sükûnuyla da "بِوَرْقِكُمْ" şeklinde okunduğunu ifade etmektedir.

---

[399] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 541-542; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 2/309; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 371; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 514; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 601; Dânî, *et-Teysîr*, 184.

[400] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 126; Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 2/366; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 7/503.

[401] Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, 3/271; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 299; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 2/309; Ukberî, *et-Tibyân*, 2/1084; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 9/277.

[402] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/131; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/219; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/17.

[403] el-Kehf 18/19. "(Diğerleri de) şöyle dediler: 'Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin…"

[404] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 389; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 5/135; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 276; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 413; Dânî, *et-Teysîr*, 143; Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cebbâre Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırââti'l-'aşr ve'l-erba'ne'z-zâideti 'aleyhâ*, thk. Cemâl b. es-Seyyid Rifâî eş-Şâyib (Müessesetü Semâ li't-Tevzî' ve'n-Neşr, 1428), 590; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 342; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/310; Dimyâtî, *İthâf*, 365; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3/327.

Müfessir, her iki kıraate göre de bu kelimenin "dirhemler" anlamında olduğunu belirtmektedir.[405]

Mâverdî'nin aynı anlama geldiklerini söylediği halde, lehçelerden kaynaklanan okuyuşlar olduğuna dair bir değerlendirme yapmadığı bu iki kıraat hakkında, bazı âlimlerin açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Taberî, bu kıraatlerin lafızları farklı olsa da manaları aynı olan ve Arap kelamında bilinen lehçeler olduğunu belirtirken,[406] İbn Atıyye ve Kurtubî ise bu okuyuşların iki lugat/lehçe olduğunu kaydetmektedir.[407]

Mâverdî, mezkûr kelimedeki şâz kıraatlerden biri olarak Ebû Ubeyde tarafından okunduğu söylenilen[408] bir kıraate daha üstü kapalı bir şekilde atıfta bulunmaktadır. O, "ر" harfinin fethasıyla bu kelimenin "deve ve koyun" anlamında olduğunu belirterek, kelimenin bu anlama geldiğine şu şiirle de delil getirmektedir:

إِيَّاكَ أَدْعُو فَتَقَبَّلْ مَلَقِي كَفِّرْ خَطَايَايَ وَثمِّرْ وَرَقِي

Yalnız sana dua ediyorum. Yalvarışlarımı kabul et *Hatalarımı ört ve koyunumu/devemi çoğalt*[409]

Bu konudaki son örnek, وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ… âyetindeki[410] "وَخَلَقَهُمْ" kelimesinde bulunan kıraat ihtilafları hakkında olacaktır. Müfessir, bu kelimeyi Yahyâ b. Ya'merîn "ل" harfinin sükûnuyla "وَخَلْقَهُمْ" şeklinde okuduğunu kaydederek bu okuyuşa göre, "Elleriyle yaptıkları putları Allah'a ortak koştular." anlamını aktarmaktadır.[411]

Şâz kıraatler arasında bulunan "وَخَلْقَهُمْ" şeklindeki kıraatin, Abdullah b. Mes'ûd tarafından da okunduğu görülmektedir.[412]

---

[405] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/294.

[406] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/637.

[407] İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 3/505; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 10/375.

[408] Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 2/10; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 5/126.

[409] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/294.

[410] el-En'âm 6/100. "Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular…"

[411] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/151.

[412] Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, 2/25; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 45; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/224; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, 2/131; Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 1/502; Ukberî, *et-Tibyân*, 1/526; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/505.

Fonetik veya usûl farklılıkları olarak adlandırılan, seslerin birbirine etkisinden kaynaklanan kıraatler hakkında verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere bu kıraatler farklı lehçelerin özelliklerini barındırmaktadır. Lehçelerden kaynaklanan bu ihtilaflara, Mâverdî de kendi sistemi üzere genellikle lehçe olduğunu zikretmeksizin ve muhtasar bir eser olması hasebiyle de fazla detaya girmeksizin değinmektedir. Ayrıca örneklerden lehçelerin kıraat farklılıklarının anlaşılmasında ve açıklanmasında ehemmiyet arz ettiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde lehçelerin tespitinde veya bir kelimenin hangi lehçede kullanıldığının tespitinde kıraatlerin önemli rolü olduğu görülmektedir.

2.1.2. Sarfla İlgili Lehçelerden Kaynaklanan Kıraatler

Kelimelerin harf ve harekesinde görülen lehçe farklılıkları, aynı şekilde kelimelerin yapısında da görülebilmektedir. Bu başlıkta kelimelerin yapısındaki bu kıraat farklılıklarının lehçelere göre farklı yönleri, sarfla ilgili lehçe farklılıkları kapsamında incelenecektir. Bu kapsamda çok sayıda konunun ele alınması mümkün olmakla birlikte konu, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirdeki kıraat örnekleri dikkate alınarak isimlerdeki ve fiillerdeki lehçeler şeklinde iki başlıkta işlenecektir.

2.1.2.1. İsimlerdeki Lehçeler

2.1.2.1.1. Muarrebler

Lehçelerle alakalı kıraat farklılıklarıyla ilgili ele alınacak ilk konu, muarreb (Arapçalaşmış) kelimelerin okunuşu hakkında olacaktır. Her dilde olduğu gibi Arapça'da da iletişim halinde olduğu dillerden geçen yabancı kelimelerin bulunduğu ve zaman içerisinde bu kelimelerin yeni dilin özelliklerine uyum sağladığı görülmektedir. Lehçeler ekseninde kıraatlerde de görülen ve "dahîl" kavramıyla ifade edilen bu kelimelerin, kıraat imamları tarafından farklı şekillerde okunduğu kaydedilmektedir.[413]

[413] Zülfikar Tüccar, "Dahîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/412-413.

Bu bağlamda Mâverdî, سَلَامٌ عَلَى إِلْ يَاسِينَ âyetinde[414] geçen "إِلْ يَاسِينَ" kelimesini, kıraat imamlarından Nâfi' ve İbn Âmir'in, hemzenin fethası ve meddiyle ve "ل" harfinin de kesresiyle "اٰلِ يَاسِينَ" şeklinde; geri kalan imamların ise hemzenin kesresi ve "ل" harfinin sükûnuyla "إِلْ يَاسِينَ" şeklinde okuduğunu nakletmektedir. Bu kelimedeki şâz kıraatlere de değinen müfessir, Hasan'ın "ا" ve "ل" harflerinin iskâtıyla "يَاسِينَ" şeklinde; Abdullah b. Mes'ûd'un da "إِدْرَاسِينَ" şeklinde okuduğunu belirtmektedir. Bu kıraatin gerekçesinin, Abdullah b. Mes'ûd'un aynı sûrenin 123. âyetini وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ "Şüphesiz İlyas da peygamberlerden idi." yerine وَإِنَّ إِدْرِيسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ şeklinde okuması olduğunu kaydeden Mâverdî, daha sonra naklettiği kıraatlerin anlamlarına dair görüşlere yer vermektedir. Ayrıca kıraat vecihlerinin Arap dilindeki kullanımlarına da temas eden müfessir, Arapların Acem isimleri, yaptıkları ziyadelerle değiştirdiklerini ve "مِيكَال وَمِيكَايِيل وَمِيكَائِين" şeklinde söylediklerini ifade etmektedir. Mâverdî, bu kelimede "اٰلِ يَاسِينَ" kıraatindeki fazlalığın sebebinin ise âyetler arasındaki uyum ve eşitlik olduğunu söyleyerek bu duruma "طُورِ سَيْنَاء/وَطُورِ سِينِين" okuyuşlarını örnek göstermektedir.[415]

Bahsi geçen kelimedeki kıraatlere yer veren bazı kaynaklarda[416] "إِدْرَاسِينَ" şeklindeki kıraatin "إِدْرِيس" isminde; "إِلْ يَاسِينَ" şeklindeki kıraatin, "مِيكَال وَمِيكَائِيل" kelimelerindeki gibi "إِلْيَاس" ismindeki bir lugat/lehçe olduğu bilgisine yer verilmektedir.[417] Begavî ise "إِلْ يَاسِينَ" kıraatinin "إِسْمَاعِيل وَإِسْمَاعِين وَمِيكَال وَمِيكَايِيل" isimlerindeki gibi "إِلْيَاس" ismindeki bir lugat/lehçe olduğunu belirtmektedir.[418]

[414] es-Sâffât 37/130. "İlyas'a selâm olsun."
[415] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/65.
[416] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 549; Dânî, *et-Teysîr*, 187.
[417] Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 2/322; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 8/56.
[418] Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/46.

2.1.2.1.2. Mastarlar

Bir iş ve oluşu, zaman ve şahsa bağlı olmaksızın anlatan isim türünden kelimelere mastar denilmektedir.[419] Zamanla bağlantıları olmadığından mastarlar isim olarak değerlendirilmektedir. Arapça'da fiillerin mastar kalıplarının farklı olduğu görülmektedir.[420] Mastarlarla ilgili kıraat ihtilafları kimi zaman aynı kelimedeki farklı mastar kalıpları şeklinde kimi zaman da kelimenin mastar veya isim olarak okunmasından kaynaklanabilmektedir. Bu farklılığın sebeplerinden birisi de mastarların lehçelere göre değişkenlik gösterebilmesidir.[421] Kıraatlerde de görülen mastar kelimelerdeki kıraat farklılıklarına, Mâverdî'nin naklettiği örnekler bağlamında temas edilecektir.[422]

Bu konudaki ilk örnek فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا âyetindeki[423] "خَرْجًا" kelimesinin okunuşu hakkında olacaktır.[424] Müfessir, kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî'nin "خَرَاجًا" şeklinde; diğer imamların ise "خَرْجًا" şeklinde okuduklarına yer vermektedir. Mâverdî'ye göre bu kıraat ihtilafları neticesinde üç durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi; "خَرَاجًا" "bir şey karşılığında elde edilen gelir", "خَرْجًا" ise "ücret" anlamına gelmektedir. Ebû Amr'dan nakledilen ikinci görüşe göre; "خَرَاجًا" "topraktan çıkan şeylerin ismi", "خَرْجًا" ise "şahıslardan alınan vergi" anlamına gelmektedir. Sa'leb tarafından dile getirildiği söylenen üçüncü hususta ise "خَرْجًا" "bir defa alınan ödeme", "خَرَاجًا" ise "her yıl alınan sabit bir ödeme" şeklinde tanımlanmaktadır.[425]

---

[419] Mehmet Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı (Sarf ve Nahve Giriş)* (İstanbul, 1998), 1/111; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf - Nahiv - Edatlar* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 158.

[420] Arapça'da dört çeşit mastar bulunmaktadır. 1) Mücerred Mastarlar. 2) Mezîd Mastarlar. 3) Mimli Mastarlar. 4) Diğer Mastarlar. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 158-165.

[421] Dağ, *İhticâc*, 62.

[422] Tefsirde geçen konuyla ilgili diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/83, 187, 249; Âl-i İmrân 3/140; el-En'âm 6/108, 111; en-Nahl 16/127; el-İsrâ 17/31; el-Kehf 18/55, 93; Tâhâ 20/96; el-Enbiyâ 21/95; el-Mü'minûn 23/110; en-Nûr 24/11; el-Ahkâf 46/15; et-Tahrîm 66/8; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/154, 244, 317, 426; 2/155, 157; 3/222, 240, 318-319, 341, 422, 470; 4/68, 80; 5/276; 6/45.

[423] el-Kehf 18/94. "Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?"

[424] Bu kelimenin kıraatine yer veren bazı kaynaklar için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 400; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 2/124; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 284; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/77; Dânî, *et-Teysîr*, 146; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/315.

[425] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/342.

Mezkûr kelime hakkında değerlendirmelerde bulunan bazı kaynaklarda "خَرْجًا" kelimesinin mastar; "خَرَاجًا" kelimesinin ise isim olduğu bilgisinin yanında bu kelimelerin aynı anlama gelen iki lugat/lehçe olduğu bilgisine de yer verilmektedir.[426]

"لَا أَيْمَانَ" ...فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ âyetinde[427] kelimesindeki kıraat ihtilafları da bu konuya örnek olarak verilebilir.

Mâverdî, bu âyette geçen "لَا أَيْمَانَ" kelimesinde cumhûrun kıraatinin "ا" harfinin fethasıyla yemin kelimesinden "لَا أَيْمَانَ" şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun sebebi olarak onların yeminlerini bozmaları gösterilmektedir. Kıraat imamlarından İbn Âmir'in ise aynı kelimeyi "ا" harfinin kesresiyle "لَا إِيمَانَ" şeklinde okuduğu ve bu kıraatin aynı zamanda Hasan-ı Basrî'nin de kıraati olduğu müfessir tarafından nakledilmektedir. İkinci kıraate göre iki durum söz konusu edilmektedir. Birinci yorum; "Bu kimseler kâfirdirler ve onların imanları yoktur." manasına gelmektedir. İkinci yorum da "Bu kişilere eman (can emniyeti, güvence) verilmeyecektir." anlamını içermektedir.[428]

Kıraat kaynaklarında zikri geçen kelimenin Mâverdî'nin naklettiği şekilde İbn Âmir tarafından "ا" harfinin kesresiyle, diğer kıraat imamlarının ise "ا" harfinin fethasıyla okuduğu nakledilmekle birlikte bu kıraatin hangi kabile veya kabilelerin lehçeleri olduğuna dair bir açıklama bulunmamaktadır.[429]

Konu hakkında diğer bir örnek ...وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ âyetindeki[430] "الْغَرُورُ" kelimesinde görülen kıraat farklılıklarıdır.

Mâverdî, bu kelimenin iki şekilde okunduğunu belirterek bu kıraat vecihlerini okuyanlarına nispet etmeksizin nakletmektedir. Kelimedeki birinci kıraat, "غ"

---

[426] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/159; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 3/310; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/216; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/109; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 5/245; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3/368.

[427] et-Tevbe 9/12. "… Küfrün elebaşlarıyla savaşın. Çünkü onlar yeminlerine riayet etmeyen kimselerdir. Umulur ki, vazgeçerler."

[428] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/345.

[429] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 312; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 225; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 356; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 315; Dânî, *et-Teysîr*, 117; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 327; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/278; Neşşâr, *el-Mükerrer*, 148; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire*, 134.

[430] Lokmân 31/33. "… O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın."

harfinin zammesiyle "اَلْغُرُورُ" şeklinde; ikincisi de aynı harfin fethasıyla "الْغَرُورُ" şeklindedir. Müfessir, bu okuyuşun cumhûrun kıraati olduğunu vurgulamaktadır. Fethalı kıraatle ilgili bir izahta bulunmazken, zammeli kıraat hakkında iki yoruma yer vermektedir. Mücâhid'e nispet edilen birinci görüşe göre bu; "şeytan" demektir. Saîd b. Cübeyr'den nakledilen ikinci görüşe göre ise bunun "günah işlere karşılık mağfireti temenni etmeye yönelten ümit" olduğu kaydedilmektedir. Üçüncü bir ihtimalin daha olabileceğini belirterek kendi görüşünü de dile getiren müfessir, bunu da "günahları, Allah'tan (c.c.) gizleyebilmeyi düşünmek" şeklinde açıklamaktadır.[431]

Kelimenin zammeli kıraati şâz kıraatler içerisinde bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda bu kıraatin Semmâk b. Harb (öl. 123/741) ve Ebû Hayve'ye (öl. 203/818) nispet edildiği görülmektedir.[432] Taberî ve Ukberî, zammeli okuyuşun mastar, fethalı okuyuşun ise isim olduğunu kaydetmektedir.[433]

Mâverdî'den önceki kaynaklar dikkate alındığında şâz kıraatin birçok kaynakta bulunmadığı görülmektedir. Buna dayanarak mezkûr kıraatin yaygın bir kıraat olmadığını söylemek mümkündür. Ancak buna rağmen müfessirin bu kıraati nakletmesi ve kıraat hakkında yorumlar yapması, onun kıraatlere olan ilgisini ve tutumunu göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Her ne kadar bu iki kıraat arasında bir tercihte bulunmasa da naklederken sahih, şâz sıralamasını gözetmeksizin önce şâz olan kıraate yer vermesi, onun kıraatlere olan yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir.

2.1.2.2. Fiillerdeki Lehçeler

Arapça'daki fiillerin sülâsî (üç harfli) ve mezîd olmaları cihetiyle farklı okundukları, sülâsî mücerred olan fiillerin altı babtan[434] birinden, bir kurala bağlı olmaksızın tamamen işitmeyle bilindiği ve böylece kullanıldığı ifade edilmektedir.[435] Fiillerde görülen bu farklılık lehçelerle bağlantılı olarak kıraatlerde de görülebilmektedir. Bu konuya ...قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ

[431] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/349.

[432] Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/424; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 9/74; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 4/282; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 7/212.

[433] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/158; Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 2/292.

[434] Sülâsî mücerred fiilllerin mâzî ve muzârîdeki ikinci harfin harekesini ifede eden duruma bab denilmektedir. bk. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 46.

[435] Enîs, *fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye*, 168.

âyetinde[436] geçen "لَا يُكَذِّبُونَكَ" kelimesindeki kıraat farklılıkları örnek verilebilir. Mâverdî, bu kelimeyi Nafi' ve Kisâî'nin "لَا يُكْذِبُونَكَ" şeklinde okuduklarını ve bu okuyuşun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıraati olduğunu nakletmektedir. Müfessir, bu kıraatin "Seni yalancı bulmuyorlar." anlamında olduğunu belirtirken başka bir değerlendirmede bulunmamaktadır.[437]

Kıraat kaynakları da kelimenin şeddeli ve şeddesiz okunmasında imamların ihtilaf ettiklerini, Nafi' ve Kisâî'nin şeddesiz olarak "لَا يُكْذِبُونَكَ" şeklinde; diğer imamların ise şeddeli olarak "لَا يُكَذِّبُونَكَ" şeklinde okuduklarını kaydetmektedir.[438] Mekkî b. Ebî Tâlib, bu iki şekildeki kıraatin iki lugat olduğu bilgisini paylaşmaktadır.[439] Bazı kaynaklarda bu kelimenin Zeyd b. Ali (öl. 122/740) tarafından şâz olarak "لَا يَكْذِبُونَكَ" şeklinde okunduğu bilgisi yer almaktadır.[440]

2.1.3. Nahivle İlgili Lehçelerden Kaynaklanan Kıraatler

Kelimelerin yapısındaki değişikliği gösteren ve lehçelerle alakalı olan kıraat farklılıklarının ardından, bu başlıkta nahivle ilgili bazı konuların lehçelerle bağlantısını gösteren kıraatlere işaret edilecektir. Bu bağlamda tesniyenin i'râbı ile isimlerin müzekker veya müennes olarak değerlendirilmesi başlıklarına yer verilecektir.

2.1.3.1. İnne ve Tesniye

Arapça'da ismini nasb haberini ref eden edatlardan birisi de إنَّ edatıdır.[441] Tesniye isimler, ötreli/ref halinde "ا" harfiyle, fethalı/nasb ve kesreli/cer halinde ise "ي" harfiyle i'râblanmaktadır.[442] Ancak bu durumun bazen değiştiği ve bunun da

[436] el-En'âm 6/33. "Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar…"

[437] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/108.

[438] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 257; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 193; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/257-258.

[439] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/430.

[440] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 43; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/417.

[441] M. Sadi Çögenli, *Ayet ve Hadis Örnekli Arapça Dilbilgisi Nahiv* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2014), 164.

[442] Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 1/274; Çögenli, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 54.

lehçelerle ilgili olduğu görülmektedir. Örneğin قَالُوا إِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى âyetindeki[443] "إِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ" kelimesinde farklı kıraatlerin olduğu görülmektedir.[444]

Mâverdî de bu âyetteki kıraatlere ve kıraat vecihlerinin i'râbına değinerek çeşitli izahların yanında kabile lehçelerine de temas etmektedir. O, Ebû Amr'ın kıraatinin "إِنَّ هٰذَيْنِ لَسَاحِرَانِ" şeklinde olduğunu ancak bu kıraatin i'râba uygun olmakla beraber Mushaf'a muhalif olduğunu söylemektedir. Çoğunluğun ise " إِنَّ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ" şeklinde okuduğunu ve bu okuyuşla Mushaf'a uygunluk gösterdiklerini nakletmektedir. Müfessir "إِنَّ" kelimesinin kıraatinde de ihtilafın olduğunu; İbn Kesîr ve Hafs'ın "إِنْ" şeklinde tahfifle okuyarak Mushaf'a muhalefetten ve i'râbın fesadından korunduklarını ifade etmektedir. Bu kıraatin anlamını; "Bu ikisi sihirbazdan başka bir şey değil." şeklinde vermektedir. O, Übey b. Ka'b'ın " إِنْ ذَانِ إِلاَّ سَاحِرَانِ" şeklinde; kurrânın geri kalanlarının ise şeddeyle "إِنَّ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ" şeklinde okuduklarını aktarmaktadır. Bu okuyuşla Mushaf'a uydukları ancak i'râbın zahirine muhalif olduklarını belirtmektedir. Bu şekilde okuyanların, kıraatlerinin i'râbında da ihtilafa düştüklerinden bahseden müellif, bu konuda dört farklı görüş aktarmaktadır. Bu görüşleri şöyle sıralayabiliriz: Birincisi; "إِنَّ هٰذَانِ" kelimesi Benî Hâris b. Kâ'b ve Kinâne b. Zeyd lehçelerine göredir. Onlar tesniye isimleri ref, nasb ve cer hallerinde elifle okumaktadırlar. Şu şiir buna delil olarak söylenmektedir:

فَأَطْرَقَ إِطْرَاقَ الشُّجَاعِ وَلَوْ رَأَى	مَسَاغاً لِنَابَاهُ الشُّجَاعُ لَصَمَّمَا
Azı dişleri için bir yer görseydi bu cesur, onu bırakmazdı/hemen ısırırdı	*Cesur bir kimsenin vuruşuyla vurdu şayet*

Şiirde altı çizili tesniye isim, başındaki harf-i cer sebebiyle "ي" harfiyle okunması gerekirken "ا" harfiyle okunmaktadır. İkinci görüş; Kur'an'ın illetli olan

[443] Tâhâ 20/63. "Şöyle dediler: "Şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer sihirbazdırlar."

[444] Kaynakların verdiği bilgiye göre Nâfi', İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvîsi Ebû Bekr Şu'be "إِنَّ هٰذَانِ" şeklinde; İbn Kesîr "إِنْ هٰذَانِّ" şeklinde; Ebû Amr "إِنَّ هٰذَيْنِ" şeklinde; Âsım'ın râvîsi Hafs ise "إِنْ هٰذَانِ" şeklinde okumuşlardır. bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 419; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 2/149; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 5/229; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/320-321.

lehçelere hamledilmesi ve en fasih lehçelerden uzaklaştırılması câiz değildir. Fakat "إِنَّ" harfinde gizli bir "ه" zamiri bulunmakta olup takdiri; "إِنَّهُ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ" şeklinde verilmektedir. Bu, mütekaddimîn nahivcilerin görüşü olarak sunulmaktadır. Üçüncü görüş; "هٰذَانِ" kelimesinin, nasb ve cer hallerinde mebnî olan "الَّذِينَ" kelimesi gibi i'râbı değişmeyen mebnî isim olarak görülmesi şeklindedir. Son görüşe göre; şeddeli olan "إِنَّ" burada "evet" anlamındadır. Müfessir, bu görüşü destekleyen şöyle bir nakilde bulunmaktadır: Bir adam Abdullah b. Zübeyr'e "Allah beni sana getiren deveye lanet etsin deyince, Abdullah b. Zübeyr de "إِنَّ وَصَاحِبَهَا" "Evet, sahibine de lanet etsin." demiştir. Ardından Mâverdî, bu görüşe ayrıca bir şiirle de istişhâtta bulunmaktadır:

بَكَى الْعَوَاذِلُ فِي الصَّبَاحِ ... يَلُمْنَنِي وَأَلُومُهُنَّهْ

وَيَقُلْنَ شَيْبٌ قَدْ عَلَاكَ ... وَقَدْ كَبِرْتَ فَقُلْتُ إِنَّهْ

Kınayan kadınlar sabah ağladılar ... Beni kınadıkları halde ben de onları kınarken

Dediler ki; yaşlılık seni sarıp sarmalamış ... Artık kocadın sen. Ben de dedim ki; evet[445]

Bu kıraatler hakkında âlimlerin önemli açıklamalarının olduğu görülmektedir. Zeccâc, mezkûr âyetteki kıraatin lugat ehline müşkil geldiğini ve tefsiri hakkında ihtilafın çok fazla olduğunu söylemektedir.[446] Bazıları da mezkûr kıraatlerin - Mâverdî'nin de naklettiği gibi- Benî Hâris b. Kâ'b ve Kinâne kabilelerinin lehçeleri olduğunu paylaşmaktadırlar.[447]

2.1.3.2. Müzekker-Müennes Uyumu

Nahivle ilgili lehçelerden kaynaklanan kıraatlerden bir kısmının fiil ile fâil arasında görülen müzekker ve müennes uyumundan kaynaklandığı görülmektedir. Fiil cümlesinin iki temel öğesi arasında görülen bu uyumun, bazen lehçelere göre

[445] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/410-411.

[446] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 3/361.

[447] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/184; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 242; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 454; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, 3/338.

değişmesi söz konusu olabilmektedir.[448] Fâilin cins veya tür ismi olduğu durumlarda söz konusu olan bu durum, Mâverdî'nin naklettiği bir örnek üzerinden ele alınacaktır.

Müfessir, فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ... âyetindeki[449] "فَنَادَتْهُ" kelimesinde bulunan kıraat farklılıklarına değinmektedir. O, Hamza ve Kisâî'nin bu kelimeleri "فَنَادَاهُ الْمَلَائِكَةُ" şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Mâverdî, âyetin tefsiri bağlamında -Hz. Zekeriyyâ'ya (a.s.) seslenilmesi meselesinde- iki görüşün bulunduğunu belirtmektedir. Birinci görüşe göre; seslenen kişi Cibrîl'dir (a.s.). Bu görüş Süddî'den (öl. 127/745) nakledilmektedir. İkinci görüşte ise meleklerden bir topluluğun seslendiği söylenmiştir. Kelimede bulunan diğer kıraat vecihlerine yer vermeyen müfessir, naklettiği bu kıraat hakkında bir açıklamada bulunmamaktadır.[450]

Mezkûr âyetin İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım ve Abdullah b. Mes'ûd tarafından müennes fiille okunan "فَنَادَتْهُ" kıraati ve Hamza, Kisâî, Halef ve A'meş tarafından müzekker fiille ve imâle ile okunan "فَنَادَاهُ" kıraati, sahih kıraatler içerisinde değerlendirilmektedir.[451] Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs tarafından müzekker fiille ve imâlesiz okunan "فَنَادَاهُ" kıraati ile yine Abdullah b. Mes'ûd tarafından okunduğu nakledilen "فَنَادَاهُ جِبْرِيلُ" kıraati ise şâz kıraatler içerisinde zikredilmektedir.[452]

2.1.4. Delâletle İlgili Lehçe Farklılıkları ve Kıraat İlişkisi

Lehçe değişiminden kaynaklanan kıraat farklılıkları arasında, aynı manaya delâlet eden farklı lafızların sayısının çok fazla olmadığı görülmektedir. Bu konuya örneklik teşkil eden kıraatler sahih kıraat kriterlerinden Mushaf'a uygunluk şartına uymadığından şâz kıraatler içerisinde değerlendirilmektedir.

---

[448] Râcihî, *el-Lehecât*, 178.

[449] Âl-i İmrân 3/39. "Zekeriyyâ mabedde namaz kılarken melekler ona, '…' diye seslendiler."

[450] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/389.

[451] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 205; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/253; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/37; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 162; Dânî, *et-Teysîr*, 87; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/239; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/485-486.

[452] Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, 1/155; Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 1/314; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/486.

en-Nüket ve'l-uyûn adlı tefsirde nakledilen, وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا... âyetinde[453] geçen "أَعْصِرُ خَمْرًا" kelimesinde bulunan kıraat farklılıkları bu konuya örnek gösterilebilir.

Mâverdî, "خَمْرًا" kelimesini "عِنَباً" şeklinde tefsir ederken, üzümün şarap olarak isimlendirilmesi hakkında iki görüş nakletmektedir. Birinci görüşe göre üzümün suyu sıkıldığında -zamanla- şaraba dönüşmektedir. Gelecekteki haline itibar edilerek bu şekilde söylenmektedir. Dahhâk'tan aktarılan ikinci görüşte, Umman ehlinin üzümü "خَمْرا" olarak isimlendirdikleri belirtilirken ayrıca âyeti Abdullah b. Mes'ûd'un "إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ عِنَباً" şeklinde okuduğu nakledilmektedir.[454]

Bu kelimenin kıraatine yer veren kaynaklarda "عِنَباً" şeklindeki kıraatin Abdullah b. Mes'ûd ile Übey b. Ka'b tarafından okunduğu kaydedilmektedir.[455]

Kelimedeki kıraat farklılığının lehçelerle ilişkisine yer veren kaynaklarda, "خَمْرًا" kelimesinin "عِنَباً" olarak anlamlandırılmasının ve telaffuz edilmesinin Ezd-i Ummân ve Gassân lugatlarında görüldüğü bilgisine yer verilmektedir.[456] Bazı kaynaklarda, Mansûr b. el-Mu'temir'in (öl. 132/750) bir kapta üzüm taşıyan bir bedeviye ne taşıdığını sorduğunda onun "خَمْرا" şeklinde cevap vermesi, kelimenin bu anlamda olduğunu destekleyen bir delil olarak zikredilmektedir.[457] Bu kıraat hakkında yapılan değerlendirmelerde, Mushaf hattına uygun olmaması ve bu durum sebebiyle tilâvet edilememesine dönük ifadelerden ziyade tefsire konu olmasına vurgu yapıldığı görülmektedir.[458]

---

[453] Yûsuf 12/36. "Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girdi. Biri, 'Ben rüyamda şaraplık üzüm sıktığımı gördüm' dedi…"

[454] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/36.

[455] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/96; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 343; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/468; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 3/244; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/275-276; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 6/496; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3/31; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/429; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 4/258.

[456] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/97; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 3/109; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/468; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/275; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 6/496; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/429.

[457] Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/275; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 6/496.

[458] Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 6/496.

Konu hakkında diğer bir örnek, ...أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ اٰمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا... âyetindeki[459] "أَفَلَمْ يَيْأَسِ" kelimesinde görülen kıraat farklılığıdır.

Müfessir, "أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ اٰمَنُوا" ifadesinin tefsirini yaparken bu konuda üç yorumun bulunduğunu belirtmektedir. Bu yorumlardan birincisinin; Atıyye el-Avfî'nin (öl. 111/729-30) söylediği "İman edenler için ortaya çıkmadı mı?" manasında olduğunu ifade etmektedir. Mâverdî, cümlenin ilk kıraatte -ilk dönem kıraatinde- de zaten "أَفَلَمْ يَتَبَيَّن الَّذِينَ اٰمَنُوا" şeklinde okunduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Cürhüm lehçesinde "أَفَلَمْ يَيْأَسِ" ifadesinin, "يَتَبَيَّن" manasında olduğunu savunmaktadır. Abdullah b. Abbâs, Hasan ve Mücâhid tarafından dile getirildiği ileri sürülen ikinci görüşün; "bilmediler mi?" anlamında olduğunu kaydeden Mâverdî, kelimenin bu anlamda olduğunu gösteren bir de şiir nakletmektedir. Mâverdî'nin naklettiği şiir şu şekildedir:

أَلَمْ يَيْأَسِ الْأَقْوَامُ أَنِّي أَنَا ابْنُهُ	وَإِنْ كُنْتُ عَنْ أَرْضِ الْعَشِيرَةِ نَائِيًا
Her ne kadar aşiretimin topraklarından uzakta olsam da	*Kavimler, benim onun oğlu olduğumu bilmediler mi?*

Son görüşün ise "İman edenler, onlar için beklentilerini, ümitlerini kesmediler mi?" anlamında olduğu kaydedilmektedir.[460]

Mâverdî, Mushaf hattına uymayan ve şâz kıraatler içerisinde bulunan bu kıraat vechinin kimin kıraati olduğu konusunda bilgi vermemektedir. Kaynaklarda ise bu kıraatin Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Hz. Ali, İkrime, İbn Ebî Müleyke (öl. 117/735) ve Hüseyin b. Ali gibi isimler tarafından okunduğu bilgisine yer verilmektedir.[461]

Söz konusu kıraatin hangi kabilenin lehçesi olduğuna dair bilgiler incelendiğinde, kaynaklarda çoğunlukla Hevâzin lehçesinin zikredildiği

---

[459] er-Ra'd 13/31. "... İman edenler anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola eriştirirdi..."

[460] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/112-113.

[461] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 71; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/357; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/530; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 3/313; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/496; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 9/320; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/390; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 7/53-54; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3/100; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 7/148.

görülmektedir.[462] Ayrıca Zemahşerî, ye'sin ilmin manasını içermesi sebebiyle ilim/bilgi anlamında da kullanıldığını belirterek bu nevi kullanıma recâ-havf ve nisyan-terk kelimelerini örnek göstermektedir.[463]

Müfessir olmanın yanında Arap dilinde ileri derecede bilgi sahibi olan ve tefsirinde dilsel tahlillere de yer veren Mâverdî, bazen naklettiği kıraatleri tefsirine katkı bağlamında değerlendirmiş bazen de Arap dilinde görülen farklı kullanımları göstermiştir. Geride kalan bölümlerde kıraatlerin lehçelerle bağlantısı hususuna vurgu yapılarak kıraat vecihlerinden bir kısmının lehçelerden kaynaklandığını gösteren örnekler verilmiştir. Bununla birlikte kıraat farklılıklarının kimi zaman Arap dilindeki farklı kullanımların görülmesinde de etkili ve faydalı olduğu anlaşılmaktadır. Mâverdî'nin de tefsirinde, mezkûr konulardaki kıraat farklılıklarına yer verdiği ve bunu tefsirine bazen anlam zenginliği kazandırmak bazen de kıraatlerin konuşulan dil birikimindeki yerine mercek tutmak amacıyla tercih ettiğini söylemek mümkündür.

2.2. Ferş Açısından Kıraatler

Bilindiği üzere kıraat ihtilaflarının bir kısmı -usûl/fonetik kıraat farklılıklarının dışında kalan kısmı- ferşî kıraatler olarak adlandırılmaktadır. Bu kıraatler lehçelere dayandırılamayan ve yedi harf ruhsatının dışında kalan, Arap dili kuralları bağlamında oluşan farklılıklardan oluşmaktadır.[464] Mâverdî'nin tefsirinde istifade ettiği bu kıraat türleri, sarfla ve nahivle ilgili kıraatler başlığında müfessirin naklettiği bazı örneklerle ele alınacaktır.

2.2.1. Sarf Kuralları Açısından Kıraatler

Kelimelerin yapısında görülen değişiklikler sarf ilminin alanına girmektedir. Sarf ilmi, kelimenin istenilen manaya göre değişimini ele alan ilim olarak da bilinmektedir.[465] Kelimelerin yapı ve çekimlerini konu edinen bu ilmin, kıraatleri ilgilendiren bir yönünün olduğunu da söylemek mümkündür. Kelime isim, fiil ve

---

[462] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/451; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 7/53; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3/100; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 7/147.

[463] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/530.

[464] Dağ, *İhticâc*, 71.

[465] Mustafa b. Muhammed Ğalâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1414), 1/8; Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 1/8; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 11.

harf olmak üzere üç kısımdan oluştuğu gibi,[466] kıraat vecihleri de bu üç kısımda görülebilmektedir. Dolayısıyla konu her yönüyle değil, *en-Nüket ve'l-uyun* adlı tefsirde bulunan kıraat örnekleri dikkate alınarak bu başlıklar altında işlenecektir.

2.2.1.1. İsimlerdeki Kıraatler

Kaynaklarda ismin tarifi, zamanla ilgisi bulunmayan, insan, hayvan, bitki ve nesnenin manasına delâlet eden veya bir işin bizâtihi kendisini gösteren, kendi başına anlamı olan kelime şeklinde yapılmaktadır.[467] Bu tanımla özellikle ismin zamanla ilişkisi olmadığı vurgulanmaktadır. İsimler, çekimi yapılan ve çekimi yapılamayan isimler olarak iki kısma ayrılmaktadır.[468] İsimlerin farklı şekilde telaffuz edilmeleri, Kur'an kıraatinde de görülen bir olgudur.

Aslında isimlerdeki kıraatlerin farklı birçok başlık altında incelenebilmesi mümkündür. Ancak bu çalışmada konu, çalışmanın sınırları dikkate alınarak, kelimenin müfred ve cemi okunması ile ilgili kıraatler, kelimenin isim veya fiil okunması ile ilgili kıraatler, ismi fâil ile ilgili kıraatler, kelimedeki fazlalık ve eksiklikle ilgili kıraatler, isimlerdeki harf veya hareke değişikliğinden kaynaklanan kıraatler ve zamirle ilgili kıraatler başlıkları altında, müfessirin zikrettiği örnekler üzerinden açıklanacaktır.

2.2.1.1.1. Kelimenin Müfred ve Cemi Okunması ile İlgili Kıraatler

Kıraat vecihlerinden bir kısmı, kelimenin müfred ve cemi okunmasından kaynaklanmaktadır. Âyetlerin manasında değişikliğe sebep olan bu okuyuşların bir kısmı sahih kıraat, bir kısmı da şâz kıraat olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte müfred okuyuşla cins ismin (lafzen müfred olup o ismin kapsamına giren her şeyi kapsayan isim) kastedildiği ve cemi kelimelerin de cemisinin (cem'u'l-cemi) okunduğu kıraatlerde âyetlerin anlamında bir değişikliğin olmaması da söz konusu

[466] Ğalâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye*, 1/9; Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 1/29; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 30.

[467] Ğalâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye*, 1/9; Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 1/29; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 30, 156.

[468] Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 156.

olabilmektedir. Bu bağlamda müfessirin eserinde yer verdiği bazı vecihler üzerinden onun izlediği yöntem tespit edilmeye çalışılacaktır.[469]

كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ… âyetinde[470] geçen "وَكُتُبِهِ" lafzının müfred ve cemi olarak iki farklı şekilde okunduğu görülmektedir. Kaynaklarda, mezkûr kelimenin Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım tarafından cemi kalıbıyla "وَكُتُبِهِ" şeklinde; Kisâî ve Hamza tarafından ise müfred kalıbıyla "وَكِتَابِهِ" şeklinde okunduğu kaydedilmektedir.[471]

Mâverdî, bu kelimeyi cumhûrun cemi olarak "وَكُتُبِهِ" şeklinde; Hamza'nın ise müfred lafızla "وَكِتَابِهِ" şeklinde okuduğunu belirtmektedir. Müellif, "وَكُتُبِهِ" şeklinde okuyanlara göre kastedilenin, Allah'ın (c.c.) nebîlerine indirmiş olduğu kitapların tamamı olduğunu kaydetmektedir. "وَكِتَابِهِ" şeklinde okuyanlara göre ise iki durumun söz konusu olduğunu, bununla özellikle Kur'an-ı Kerim veya cins kastedildiğini ifade etmektedir. Buna göre anlamın, ilk kıraatin (cemi kıraat) anlamıyla aynı olduğunu vurgulayan müfessir, böylece Allah'ın (c.c.) bununla bütün kitapları, onlara iman etmeyi ve onların Allah (c.c.) tarafından, nebîlerine indirildiğini itiraf etmeyi kastettiğini belirtmektedir.[472]

Kelimenin müfred ve cemi okunmasına, وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ… âyetindeki[473] "ثَمَرٌ" kelimesinde görülen kıraat farklılıkları da örnek verilebilir. Söz konusu kelimeyi Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî "ث" ve "م" harflerinin zammesiyle "ثُمُرٌ" şeklinde; Ebû Amr, "ث" harfinin zammesi ve "م" harfinin sükûnuyla "ثُمْرٌ" şeklinde;

---

[469] Tefsirde geçen konuyla ilgili diğer örnekler icin bk. el-Bakara 2/283; el-En'âm 6/99; el-A'râf 7/26; Yûsuf 12/62; el-Kehf 18/34; el-Furkân 25/1, 61; Lokmân 31/20; ez-Zümer 39/36; ez-Zuhruf 43/56; Nûh 71/21; el-Fecr 89/29; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/358; 2/150, 213; 3/55, 306; 4/131, 153, 342; 5/127, 232; 6/103, 272.

[470] el-Bakara 2/285. "… Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler…"

[471] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 195; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/455; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 152; Dânî, *et-Teysîr*, 85; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237; Neşşâr, *el-Mükerrer*, 63.

[472] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/362.

[473] el-Kehf 18/34. "Derken onun büyük bir serveti oldu…"

Âsım, Ebû Ca'fer ve İbn Muhaysın ise "ث" ve "م" harflerinin fethasıyla "ثَمَرٌ" şeklinde okumuşlardır.[474]

Müellif, kelimedeki üç kıraat ihtilafını naklederek bazı izahlarda bulunmaktadır. Buna göre kelimeyi Âsım "ث" ve "م" harflerinin fethasıyla "ثَمَرٌ" şeklinde; Ebû Amr "ث" harfinin zammesi ve "م" harfinin sükûnuyla "ثُمْرٌ" şeklinde; diğer kıraat âlimleri ise "ث" ve "م" harflerinin zammesiyle "ثُمُرٌ" şeklinde kıraat etmişlerdir. Zammeli ve fethalı şekilde okunan iki kıraat ihtilafında iki görüşe yer vermektedir. Birincisi; manalarının aynı kabul edilmesidir. Bunun üzerine üç te'vil yapılmaktadır. İlki, bu kelime "altın ve gümüş" manasındadır. Bu görüş Katâde'den nakledilmektedir. Çünkü bunlar çoğalma özelliği olan mallardandır. İkinci te'vile göre kelime, "farklı sınıflardan oluşan çok mal" anlamına gelmektedir. Bu yöndeki te'vilin Abdullah b. Abbâs'a ait olduğu aktarılmaktadır. Çünkü bu çeşit malların çoğaltılması daha fazladır. Abdurrahmân b. Zeyd'e ait olan diğer bir te'vile göre kelime "nemalanarak artma özelliği bulunan sermaye" anlamına gelmektedir. Çünkü nemalanmada malın çoğaltılması söz konusu olmaktadır. İkinci görüşe göre ise söz konusu iki kıraatin manasının farklı olduğu belirtilerek bu anlam farklılığına dair dört yorum aktarılmaktadır. Birinci yoruma göre; fethalı kıraatin "ثَمَرَةٌ" kelimesinin cemisi, zammeli kıraatin ise "ثِمَارٌ" kelimesinin cemisi olduğu; ikinci görüşe göre kelimenin fethalı okunduğu zaman sadece "hurmanın yemişlerini" ifade ederken, zammeli okunduğunda ise "bütün malları" ifade ettiği dile getirilmektedir. Üçüncü yorumda fethalı okuyuşla, "getirisi aslından türeyen ürünler" kastedilirken, zammeli okuyuşla ise "getirisi kendisinden başka şeylerden olan ürünlerin" kastedildiği kaydedilmektedir. Yine Abdurrahmân b. Zeyd'e nispet edilen son görüşe göre, zammeli kıraatle asıl, fethalı kıraatle fer' kastedildiği yorumlarına değinilmektedir.[475]

Konu hakkında diğer bir örnek ...وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى... âyetinde[476] bulunan "أُسَارَى" kelimesinde görülen kıraat ihtilaflarıdır. Bu kelimede cemi sîgasında olan bir

[474] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 390; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 5/142; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 277; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 413; Dânî, *et-Teysîr*, 143; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 342; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/310; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 5/206.

[475] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/306.

[476] el-Bakara 2/85. "… size esir olarak geldiklerinde ise…"

ismin iki farklı şekilde okunduğu görülmektedir. Kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Nâfi‘, Âsım, Kisâî, Ya‘kûb ve Ebû Ca‘fer “فُعَالَى” vezni üzere “أُسَارَى” şeklinde; Hamza, A‘meş ve Hasan-ı Basrî “أَسْرَى” şeklinde; yine Hamza “أَسْرِى” şeklinde imâle yaparak ve Ebû Amr, Kisâî ve İbn Zekvân ise “أُسَارَى” lafzını imâleyle “أُسَارِى” şeklinde okumuşlardır.[477]

Mâverdî, bu kelimede kıraat farklılığı olarak sadece Hamza’nın kelimeyi, burada geçtiğinden farklı olarak “أَسْرَى” şeklinde okuduğunu nakletmekle yetinmektedir. Ardından iki kıraat arasındaki farka değinen müfessir, bu hususta iki görüşe yer vermektedir. Birincisi; “أَسْرَى” kıraati, “أَسِيرٌ” lafzının cemisi, “أُسَارَى” kıraati ise “أَسْرَى” kelimesinin cemisidir. Ebû Amr’dan nakledilen ikinci görüş de şöyledir: “أَسْرَى” kelimesi “bağlı olmasa da elde bulunan esirleri” ifade etmektedir. “أُسَارَى” kelimesi ise “bağlı bulunan esirler” için kullanılmaktadır.[478]

Âlimlerden bazıları, kıyasa daha uygun olduğu gerekçesiyle “أَسْرَى” şeklinde okunan kıraati tercih etmişlerdir.[479] İbnü’l-Cevzî’nin ise Mâverdî’nin birinci görüş olarak naklettiği “أُسَارَى” şeklindeki kıraatin cem‘u’l-cemi (“أَسْرَى” cemi lafzının cemisi) olduğu bilgisine yer verdiği görülmektedir.[480]

Açıklanan örneklerde de görüldüğü üzere müellif, kıraatleri çoğunlukla okuyanlarına atfederek ve gerekli gördüğü izahları yaparak konu hakkında kıraat farklılıklarına yer vermektedir. Ancak o, bir kıraat âlimi gibi kelimedeki bütün kıraat vecihlerini nakletmek yerine gerekli gördüğü kıraatleri naklederek diğer müfessirlerin yaptığı gibi kıraatlerin manaya olan etkileri hakkında açıklama ve nakillerde bulunmaktadır. Ayrıca Mâverdî, tefsirin genelinde hem naklettiği görüşleri hem de bu görüşlere ait yorumları -bu konuda üç görüş vardır. Birinci görüşe ait dört

---

[477] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 164; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 132; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ’an vücûhi’l-kırâât*, 1/251; Dânî, *et-Teysîr*, 74; Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd es-Sarakustî, *el-‘Unvân fi’l-kırââti’s-seb‘*, thk. Züheyr Zâhid (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1405), 70; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/218; Neşşâr, *el-Mükerrer*, 45; Hatîb, *Mu‘cemu’l-kırâât*, 1/144.

[478] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/155.

[479] Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 2/311; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/143; İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 1/175.

[480] İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 1/86.

yorum vardır vb. şeklinde- sıralayarak vermektedir. Bu aktarım şeklini bir metod olarak benimseyen müfessirin, tefsirinin bütününde ilmî bir disiplin ve hassasiyetle bundan taviz vermediği görülmektedir.

2.2.1.1.2. Kelimenin İsim veya Fiil Okunması ile İlgili Kıraatler

Kur'an kıraatinde görülen farklılıklardan bir kısmının, aynı kelimenin, kurrânın bazısı tarafından isim, bazısı tarafından ise fiil olarak okunmasından kaynaklandığı görülmektedir. Bazen âyetin manasında değişikliğe yol açan bu ihtilaflar, mananın zenginleşmesine de katkı sunmaktadır.

Bu konuda verilebilecek örneklerden birisi, قَالَ يَانُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ... âyetinde[481] geçen "إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ" cümlesinde görülen kıraat farklılıklarıdır. Mâverdî'nin kıraat vecihlerini vermeden bu farklılıklara anlam açısından değindiği söz konusu kelimelerin, farklı şekillerde kıraat edildiği zikredilmektedir. Bu kelimeleri Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Ebû Ca'fer, Hasan-ı Basrî ve A'meş isim olarak "إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ" şeklinde okurken; Kisâî ve Ya'kûb ise "عَمِلَ" kelimesini mâzî fiil olarak, sonrasında bulunan "غَيْرَ" kelimesini de mef'ûl veya mahzûf mastarın sıfatı olarak mansûb okumuşlardır.[482]

Müfessir âyeti tefsir ederken, bu kısımla ilgili üç görüş bulunduğunu ifade etmektedir. Katâde'den nakledilen birinci görüşe göre bu, "Senin onu kurtarmamı istemen iyi bir iş değildir." şeklinde açıklanmıştır. Bu görüş, cümleyi " إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ" şeklinde tenvinli olarak -isim olarak- okuyanların kıraatinin te'vîli olarak gösterilmektedir. Hasan'a atfedilen ikinci görüşe göre mana; "Kurtarmamı istediğin oğlun, iyi olmayan bir iştir." şeklinde verilmektedir. Abdullah b. Abbâs'ın söylediği üçüncü görüşe göre ise âyetin anlamı; "O, kötü bir iş yapmıştır." şeklinde olmaktadır.

---

[481] Hûd 11/46. "Allah, 'Ey Nuh! O, asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir...' dedi."

[482] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 324; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 4/341; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 239; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 371-372; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/530; Dânî, *et-Teysîr*, 125; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 6/336; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/289; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 4/67-68.

Bunun da âyeti "إِنَّهُ عَمِلَ غَيْرَ صَالِحٍ" şeklinde tenvin olmadan -fiil olarak- okuyanların te'vîli olduğu belirtilmektedir.[483]

Zikredilen kıraatleri değerlendiren âlimlerin farklı tercihlerde bulundukları görülmektedir. Örneğin Taberî, "إِنَّهُ عَمِلَ غَيْرَ صَالِحٍ" kıraati hakkında kendisinin de aktardığı rivâyetlerin, senetlerinin sahih olmadığını ve bu kıraati okuyan bazı müteahhir kurrânın dışında kimseyi bilmediğini ifade ederek bu vechi tercihe şâyân bulmamaktadır.[484] Mâverdî, her ne kadar burada doğrudan kıraatleri rivâyet etmese de kıraatlerin manalarına dair aktardığı yorumlar dikkate alındığında, onun ilk sırada naklettiği te'vilin karşılığı olan "إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ" şeklindeki kıraati tercih ettiği söylenebilir.

Kelimelerin isim veya fiil okunması konusundaki kıraat farklılıkları için *en-Nüket ve'l-uyûn*'da bulunan diğer bir örnek de وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ âyetinde[485] yer alan "وَحَرَامٌ" kelimesinde görülen farklı kıraatlerdir. Mâzî fiil kalıbında okunan "وَحَرُمَ" kıraati, şâz kıraatler içerisinde değerlendirilmektedir.[486] Bu kelimede aynı kalıpta başka şâz kıraat vecihlerinin de olduğu görülmektedir.[487] Aynı kelimenin isim olarak okunduğu sahih kıraat vecihlerinden "وَحَرَامٌ" şeklindeki kıraat, imamlardan Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım'ın râvisi Hafs'dan; "وَحِرْمٌ" şeklindeki kıraat ise Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Ebû Bekr Şu'be'den nakledilmektedir.[488]

Müfessir, bu kelimeyi Abdullah b. Abbâs'ın "وَحَرُمَ" şeklinde -fiil kalıbında- okuduğunu nakletmektedir. Bu kıraate göre âyetin yorumunun, Süfyân es-Sevrî'nin

---

[483] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/476.

[484] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/347-348.

[485] el-Enbiyâ 21/95. "Helâk ettiğimiz bir memleket halkının bize dönmemeleri imkânsızdır."

[486] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 95; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/65; Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 2/117.

[487] Bu kelimedeki diğer şâz kıraatler için bk. İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/65; Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 2/117; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 6/56-57.

[488] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 431; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 303; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 470; Dânî, *et-Teysîr*, 155; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 350; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/324.

(öl. 161/778) ifade ettiği şekilde şöyle olduğunu kaydetmektedir: "Helâkimizin gerekli olduğu bir topluluk dönmeyecektir/tövbe etmeyecektir."[489]

Mezkûr kelimede, isim kalıbındaki -mastar- sahih kıraatler olan "حِرْمٌ" ve "حَرَامٌ" kıraatlerinin "حِلٌّ" ve "حَلَالٌ" gibi aynı manadaki iki lugat olduğu ifade edilmektedir.[490] Tefsirinde kıraatlerin i'râbına da yer veren müfessirlerden birisi olan Semîn el-Halebî (öl. 756/1355), isim olarak okunan kıraatlerin merfû olmalarının sebebinin mübtedâ veya haber olduğunu söylemektedir.[491]

Mâverdî'nin tefsirinde bahsi geçen konuyla ilişkilendirilebilecek kıraat örneklerinden bir diğeri de ...وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ âyetinde[492] bulunan "هَيْتَ" kelimesinde görülen kıraat farklılıklarıdır. Kelimedeki kıraatlerden "هَيْتَ" kıraatini Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir; "هَيْتُ" kıraatini İbn Kesîr; "هِئْتُ" ve "هِئْتَ" kıraatini Hişâm; "هِيتَ" kıraatini de Nâfi', İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve İbn Zekvân'ın okuduğu görülmektedir.[493]

Doğrudan incelenen konuyla alakalı olmasa da en fazla bu konuya yakın olduğu düşünülen mezkûr örneğin burada zikredilmesi daha isabetli olacaktır. Arapça'da mâzî, muzârî ve emir fiil anlamında kullanılan birtakım isimler bulunmakta olup bunların fiiller gibi çekimi yapılamamakta ve bu kelimeler fiil isimleri -isim fiil- olarak adlandırılmaktadır.[494]

Mâverdî, bu isimlerden biri olarak değerlendirilen, yukarıda zikri geçen kelimenin bulunduğu bölümün tefsiri hakkında bazı açıklamalar yapmaktadır. " وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ" ifadesi hakkında iki görüş olduğunu kaydeden müfessir, İkrime ve Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin söylediği üzere bu kelimenin, "Senin için hazırlandım."

---

[489] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/470.

[490] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 3/404; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/114; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 6/306; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 4/99; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/212.

[491] Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 8/198.

[492] Yûsuf 12/23. "Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek, "Haydi gelsene!" dedi…"

[493] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 347; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 245; Dânî, *et-Teysîr*, 128; Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali b. Mübârek el-Vâsıtî, *el-Kenz fî'l-Kırââti'l-'aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 1425), 2/513; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/293-294.

[494] Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 237.

anlamında olduğunu ifade etmektedir. Bunu, kelimeyi "هـ" harfini kesreli olarak ve hemzeyi de terk ederek "هِيت" şeklinde okuyanların yorumu olarak sunmaktadır. Müfessir, kelimenin bu anlamda kullanıldığını göstermek için şiirden de örnek vermektedir. Mâverdî'nin istişhâtta bulunduğu beyit şöyledir:

قَدْ رَابَنِي أَنَّ الْكَرِيَّ أَسْكَتَا لَوْ كَانَ مَعْنِيّاً بِهَا لَهَيَّتَا

Uyuklamanın susturması beni şüpheye düşürdü *Şayet bu kastedilseydi ben hazırlanırdım*

Abdullah b. Abbâs, Mücâhid ve Katâde'ye ait olduğu söylenen ikinci görüş; "Senin için geldim." şeklinde verilmektedir. Mâverdî, kelimenin bu anlamına yönelik olarak da Ebû Amr b. Alâ'nın şu beyitlerini örnek göstermektedir:

أَبْلِغْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخَا الْعِرَاقِ إِذَا أَتَيْتَا

أَنَّ الْعِرَاقَ وَأَهْلَهُ عُنُقٌ إِلَيْكَ فَهَيْتَ هَيْتَا

Mü'minlerin emiri! Ulaştır *Iraklılara, oraya vardığında*

Şüphesiz Irak ve ehli *Sana teslimdir, hoş safa geldin*

Bu yorumun, kelimedeki "هـ" harfini fethalı olarak "هَيْتَ" şeklinde okuyanların kıraatinin karşılığı olduğu görülmektedir. Müfessir, bu kıraati daha sahîh ve daha fasîh olarak değerlendirmektedir. Ayrıca yine kelimenin bu anlamı ifade ettiğine dair, muallaka şairlerinden birisi olan Tarafe b. Abd'in (öl. 564 [?]) şu beytini nakletmektedir:

لَيْسَ قَوْمِي بِالْأَبْعَدِينَ إِذَا مَا قَالَ دَاعٍ مِنَ الْعَشِيرَةِ هَيْتَا

Benim kavmim uzaklarda değildir *Aşiretten biri "gel" diye seslendiğinde*

Kelimenin hangi dile ait olduğu hakkındaki görüşleri de nakleden müellif, Kıptîce, Arapça veya Süryânice kökenli bir kelime olduğu bilgisine yer vermektedir.[495]

Kaynaklarda kelimedeki kıraat farklılıklarının lugat kaynaklı olduğu kaydedilmekle birlikte "هـ" ve "ت" harflerinin fethasıyla okunan "هَيْتَ" kıraatinin

[495] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/22-23.

Araplarda bilinen lugat olduğu aktarılmaktadır.[496] Mezkûr kelimenin "اسْرِعْ" anlamında isim fiil olduğu, kök itibariyle Arapça, Kıptîce, Süryânice veya İbrânice olabileceği ve Havrân kabilesinin lugatı olup onların vesilesiyle Mekke'ye geldiği ifade edilmektedir.[497]

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere kelimelerin isim veya fiil olarak okunması neticesinde âyetlerin manasına zenginlik katan kıraat farklılıklarına Mâverdî de tefsirinde ihtiyaç gördüğü oranda temas etmektedir. Bunu yaparken kimi zaman kelimedeki kıraat farklılıklarından bir kısmını okuyan kişinin ismiyle doğrudan nakletmeyi tercih ederken, kimi zaman da kıraat farklılıklarına aktardığı manalar üzerinden değinmektedir. Bunun yanında çok sık olmasa da bazı kıraatler arasında tercihte bulunduğu da anlaşılmaktadır.

2.2.1.1.3. İsm-i Fâil ile İlgili Kıraatler

İsm-i fâil; fâile (işi yapana) delâlet eden, fiilden türeyen ve fiilin ifade ettiği işi yapan etken sıfat-fiil diye tanımlanmaktadır.[498] İsm-i fâil ile alakalı kıraat farklılıklarının, ilgili kelimenin bazen ism-i fâil bezen de ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i zamân, ism-i mekân, mastar veya mübalağalı ism-i fâil olarak okunmasından kaynaklandığı görülmektedir.[499] Hem sahih hem de şâz kıraat örneklerini içeren konu, *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirdeki örnekler üzerinden aktarılacaktır.[500]

İsm-i fâil ile ilgili kıraat farklılıklarına ilk örnek إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ... âyetinde,[501] "طَائِفٌ"[502] kelimesinin okunuşuyla ilgili olacaktır.

---

[496] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/30; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 3/100.

[497] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/40; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/426; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/256.

[498] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh İbn Hişâm, *Şerhü katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ*, thk. Mustafa Deybülboğa (Dâru Mustafa, 1431), 323; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 165.

[499] Dağ, *İhticâc*, 64-65; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 128.

[500] Konuyla ilgili tefsirdeki diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/148; el-Mâide 5/13; Yûsuf 12/24; el-Kehf 18/74; eş-Şu'arâ 26/56; er-Rûm 30/22; Yâsîn 36/55; ed-Duhân 44/27; Rahmân 55/24; el-Müddessir 74/50; el-Mutaffifîn 83/31; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/206; 2/20; 3/26, 329; 4/171, 306; 5/24-25, 251-252, 431; 6/148, 232.

[501] el-A'râf 7/201. "Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman…"

[502] Bu kelimenin kıraatine yer veren bazı kıraat kaynakları için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 301; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 168-169; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 4/120-121; İbn Galbûn, *et-Tezkira*,

Müellif, kıraat imamlarından Nâfi‘, Âsım, İbn Âmir ve Hamza’nın bu kelimeyi günümüz mushaflarında geçtiği gibi “طَائِفٌ” şeklinde, geri kalan kıraat imamlarının[503] ise “طَيْفٌ” şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Mâverdî, bu iki kıraatin manasında ihtilaf edildiğini ve bu hususta iki görüşün olduğunu belirtmektedir. Birinci görüşe göre iki kıraatin lafızları farklı olsa da anlamları aynı olmaktadır. Bu çerçevede âyetin yorumunda dört görüşün bulunduğu görülmektedir. Birinci görüşe göre “طَيْفٌ” “hayal gibi insanda toplanan (kötü düşünceler/kaçıklık gibi)” şeylerdir. Ebû Amr b. Alâ’dan rivâyeten dile getirilen ikinci görüşe göre “vesvesedir.” Mücâhid’e dayandırılan üçüncü görüşe göre “gazap/öfkedir.” Saîd b. Cübeyr’den nakledilen son görüşe göre ise “feze‘/korkudur.” Kıraatlerin anlamı konusundaki ikinci görüşe göre iki kelimenin anlamı birbirinden farklı olmaktadır. “طَيْفٌ” kelimesinin “kötü düşünceler”, “طَائِفٌ” lafzının ise “insanın çevresinde dolaşan (başına dolanan) her şey” manasında olduğu aktarılmıştır.[504]

Mâverdî’den en fazla etkilenen isimlerin başında gelen Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr* adlı eserinde bu kelimenin kıraati[505] ve manası konusunda açıklamalar yaparken, Mâverdî’den farklı olarak iki kıraati de kıraat-i seb‘a imamlarına nispet ederek nakletmektedir. Kıraatlerin anlamları konusunda Mâverdî’ye benzer açıklama ve nakiller yaparken, kelimede bazı kıraat kaynaklarında[506] da bulunan “طَيِّفٌ” şeklinde şeddeli olarak okunan bir kıraate ve bu kıraati okuyanların isimlerine de yer vermektedir.[507] Müfessirlerden Sa‘lebî ise *el-Keşf ve’l-beyân* adlı tefsirinde bu kelimedeki kıraat farklılıklarının “أَلْمَيِّتْ” ve “أَلْمَائِتْ” kelimelerinde olduğu gibi iki lugat/lehçe olduğunu kaydetmektedir.[508]

350; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kırâât*, 305; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ‘*, 652; Ukberî, *et-Tibyân*, 1/609; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/275; Hatîb, *Mu‘cemu’l-kırâât*, 3/248-249.

[503] Bu kıraat imamları İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî ve Ya‘kûb’dur. Bilgi için bk. İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 218.

[504] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/289.

[505] Bu kelimenin kıraatine ve bu konuda açıklamara yer veren bazı tefsir eserleri için bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 334; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/191; İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 2/492.

[506] İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kırâât*, 306; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ’an vücûhi’l-kırâât*, 1/487.

[507] İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 2/181.

[508] Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 4/319.

Söz konusu kelimeyle ilgili en başta zikri geçen iki farklı kıraati değerlendiren Semîn el-Halebî ve Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574), "طَائِفٌ" şeklindeki kıraatte kelimenin ism-i fâil; "طَيْفٌ" şeklindeki okuyuşta ise ihtimallerden birine göre mastar olduğunu ifade etmişlerdir.[509]

Bu konudaki örneklerden biri de ...بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ âyetinde[510] geçen "مُسَوِّمِينَ"[511] kelimesinde görülen kıraatlerdir.

İbn-i Kesîr, Âsım ve Ebû Amr'ın bu kelimeyi "و" harfinin kesresiyle "مُسَوِّمِينَ" şeklinde; diğer kıraat imamlarının da "و" harfinin fethasıyla "مُسَوَّمِينَ" şeklinde okuduklarını nakleden Mâverdî, ilk kıraate göre mananın, "atlarına bir nişan takmış oldukları halde" şeklinde anlaşıldığını kaydetmektedir. İkinci kıraate göre âyetin anlamının, "sâime olan, bunlar da -otlaması için- meraya salınan atlar" şeklinde olduğunu belirtmektedir.[512]

Bahsi geçen her iki kıraat sahih olarak görüldüğünden kabul veya reddedilmeleri noktasında bir değerlendirme yapılması uygun olmamaktadır. Bununla birlikte iki kıraat arasında tercih noktasında âlimlerin farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Örneğin Taberî, "و" harfinin kesresiyle olan kıraati -kelimenin ism-i fâil olarak okunduğu kıraati- tercih ederken, Mekkî b. Ebî Tâlib ise "و" harfinin fethasıyla okunan kıraati -kelimenin ism-i mef'ûl olarak okunduğu kıraati- tercih etmektedir.[513] Mâverdî bu kıraatler arasında bir tercihte bulunmamaktadır. Ancak onun, ilk olarak ism-i fâil kalıbında olan kıraati, okuyanlarını da zikrederek naklettiği dikkate alındığında bu kıraati tercihe daha yakın bulduğunu söylemek mümkündür.

"İşaret, damga, değer" gibi anlamlardan türeyen ve kıraatinde farklılığın görüldüğü bahsi geçen kelime, "مُسَوِّمِينَ" olarak okunduğunda işaretleme fiili

---

[509] Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 5/546; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/308-309.

[510] Âl-i İmrân 3/125. "… nişanlı beş bin melekle…"

[511] Kelimedeki kıraat farklılıklarını nakleden bazı kıraat kaynakları için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 216; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/272; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 169; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/355; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/242.

[512] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/421.

[513] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/185; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/356.

meleklere isnad edilmekte ve mana, "kendilerini veya atlarını işaretleyen" şeklinde; "مُسَوَّمِينَ" şeklinde okunduğu zaman ise fiil meleklerden başkasına isnad edilmekte ve anlam, "başkası tarafından işaretlenmiş" şeklinde olmaktadır.[514]

İsm-i fâil ile ilgili kıraat farklılıklarına حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ... âyetindeki[515] "حَمِئَةٍ" kelimesinde görülen kıraatler de örnek verilebilir. Mezkûr kelimeyi kıraat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, Âsım'dan rivâyetle Hafs ve Ya'kûb "حَمِئَةٍ" şeklinde -sıfat-ı müşebbehe kalıbında- okurken; İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekr Şu'be, Ebû Ca'fer ve Halef ise "حَامِيَةٍ" şeklinde -ism-i fâil kalıbında- okumuşlardır.[516]

Müfessir, kelimedeki kıraatlere ve kıraatlerin âyetin manasına olan etkisine yönelik görüş ve açıklamalara yer vermektedir. Verilen bilgiye göre, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hafs kelimeyi "حَمِئَةٍ" şeklinde okurken; Abdullah b. Zübeyr ve Hasan diğer imamların kıraati üzere "حَامِيَةٍ" şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraat hakkında iki yorum bulunmaktadır. Mücâhid ve Katâde'den nakledilen birinci yoruma göre kelime, "balçıklı bir suyu olan gözeyi" ifade etmektedir. Übey b. Ka'b'a ait olan ikinci görüşe göre ise kelime, "siyah çamur" manasına gelmektedir. İkinci kıraate göre kelime, "sıcak" anlamındadır. Üçüncü bir görüş -müfessirin görüşü- daha bulunmaktadır. Buna göre ilgili kelimenin gözenin sıfatı olarak siyah çamurlu ve sıcak olması imkânsız değildir. Böylece önceki görüşleri birleştiren müellif, bu görüşüne delil olarak Zülkarneyn'in anlatıldığı şu beyitleri nakletmektedir:

قَدْ كَانَ ذُو الْقَرْنَيْنِ قَبْلِي مُسْلِماً	مَلِكاً تَدِينُ لَهُ الْمُلُوكُ وَتَسْجُدُ
بَلَغَ الْمَشَارِقَ وَالْمَغَارِبَ يَبْتَغِي	أَسْبَابَ أَمْرٍ مِنْ حَكِيمٍ مُرْشِدٍ
فَرَأَى مَغِيبَ الشَّمْسِ عِنْدَ غُرُوبِهَا	فِي عَيْنٍ ذِي خُلُبٍ وَثَاطٍ حَرْمَدٍ
Zülkarneyn benden önceydi, o	*Kralların hesap verdiği ve secde ettiği*

[514] Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 168.

[515] el-Kehf 18/86. "Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu…"

[516] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 398; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 5/169; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 282.

Müslümandı	*bir kraldı*
Doğulara ve batılara arayarak ulaştı	*Hâkim mürşidin emrine götüren sebepleri*
Güneşin batışını, battığı yerde gördü	*Çamurlu, siyah balçıklı bir gözenin içerisinde*[517]

Konuyla ilgili son örnek, وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ âyetinde[518] bulunan "فَارِهِينَ" kelimesindeki kıraatler hakkında olacaktır. Kıraat kaynaklarında aktarılan bilgilere göre kıraat imamları, ilgili kelimeyi "ا" harfinin isbât ve iskâtıyla okumada ihtilaf etmişlerdir. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb'un bahse konu kelimeyi "فَرِهِينَ" şeklinde; İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî'nin de "فَارِهِينَ" şeklinde okudukları nakledilmektedir.[519]

Mâverdî, öncelikle Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın "فَرِهِينَ" şeklinde; bunların dışındaki kıraat imamlarının ise "ا" harfiyle "فَارِهِينَ" şeklinde okuduklarını aktarmaktadır. Ardından kıraatlerin ifade ettikleri anlamlar hakkındaki görüşleri sıralayan müfessir, yine önceliği "فَرِهِينَ" şeklindeki kıraate vermektedir. O, bu şekilde okuyanların te'vilinde altı görüşün bulunduğunu belirtmektedir. Mücâhid'e ait olduğu söylenen birinci görüşün, "açgözlülükle"; Husayf'a (öl. 136/754-755) nispet edilen ikinci görüşün, "böbürlenerek"; Katâde'den nakledilen üçüncü görüşün, "kendilerini emniyette görerek"; İbn Şecere'den (öl. ?) rivâyet edilen dördüncü görüşün, "sevinerek"; Abdullah b. Abbâs'ın görüşü olarak aktarılan beşinci görüşün, "azgınlık ve şımarıklıkla"; Kelbî'ye nispet edilen son görüşün ise "seçerek/tercih ederek" anlamında olduğunu kaydetmektedir. Mâverdî, bu görüşe şu beyti de delil göstermektedir:

إِلَى فَرِهٍ يُمَاجِدُ كُلَّ أَمْرٍ	قَصَدْتُ لَهُ لِأَخْتَبِرَ الطِّبَاعَا
Tabiatları denemek/seçmek için ben de ona gittim	*Bir zorba ki, her iş ile şeref yarışına girişir*

[517] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/338-339.

[518] eş-Şu'arâ 26/149. "Bir de dağlardan ustalıkla evler yontuyorsunuz."

[519] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 472; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 2/228; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 328.

“فَارِهِينَ” şeklindeki kıraatin te’vilinde dört görüşe yer veren müellif, bu görüşleri şöyle sıralamaktadır: Görüşlerden birincisi “akıllıca davranarak”; ikincisi “maharetle/beceriyle”; üçüncüsü “güç yetirerek” ve son olarak “فَارِه” kelimesinin cemisi olduğu söylenen mezkûr kelime “sevinerek, canının istediği gibi davranarak” manasındadır.[520] Müfessir, iki kıraat arasında bir tercihte bulunmamaktadır.

Konu hakkında zikredilen örneklerde görüldüğü üzere müfessir, ferşî kıraatler bağlamında değerlendirilen ism-i fâil ile ilgili kıraat ihtilaflarına temas etmekte ve kıraatlerin tefsire olan anlamsal katkısına yönelik görüş ve açıklamalara yer vermektedir. Kıraatlerin tercihi konusunda fikrini açıkça beyan etmemiş olsa da bir kıraati diğerinden önce zikretmesi veya bir kıraati okuyanına nispet ederken diğer kıraatle ilgili isim belirtmemesi gibi hususlar, onun tercih ettiği kıraat hakkındaki işaretler olarak değerlendirilebilir.

2.2.1.1.4. Kelimedeki Fazlalık ve Eksiklik ile İlgili Kıraatler

Kıraatlerde görülen farklılıklardan bir kısmının, kelimelerin bazen harf ziyadesiyle bazen de harfin eksik okunmasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda, kelimelerin medli veya medsiz olarak okunması şeklinde bir tasnife de imkân sunmaktadır. Bu kapsamdaki kıraat farklılıkları isimlerde görülebildiği gibi fiillerde de görülebilmektedir. Kelimenin ziyade ve noksan harfle kıraati sebebiyle âyetin manasında ortaya çıkan değişimlere, Mâverdî’nin tefsirinde zikrettiği birkaç örnek üzerinden değinilecektir.[521]

Kelimelere yapılan harf ziyadesi veya noksanlığıyla okunan kıraatlere, وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ âyetindeki[522] “مُعَاجِزِينَ” kelimesinde bulunan kıraat farklılıkları örnek verilebilir. Kıraat kaynaklarında, İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın söz konusu kelimeyi “ا” harfi olmaksızın ve “ج” harfinin şeddesiyle “مُعَجِّزِينَ”

[520] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/183-184.

[521] Konu hakkındaki diğer bazı örnekler için bk. el-Mâide 5/13; Yûsuf 12/31; el-Kasas 28/48; el-Ahkâf 46/4; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/20; 3/31-32; 4/256; 5/271.

[522] el-Hacc 22/51. “Âyetlerimizi geçersiz kılmak için çaba gösterenler var ya, işte onlar cehennemliklerdir.”

şeklinde; Nâfi‘, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî’nin ise “ا” harfinin ziyade edilmesiyle “مُعَاجِزِينَ” şeklinde okudukları aktarılmaktadır.[523]

Müellif, bu kelimede İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın kıraatinin “مُعَجِّزِينَ” şeklinde; geri kalan kıraat imamlarının ise “مُعَاجِزِينَ” şeklinde olduğunu kaydetmektedir. Bu kıraatlerin anlamları hakkında aktarılan bilgilere göre, “مُعَجِّزِينَ” kıraati hakkında dört görüşe yer verilmektedir. Süddî’den nakledilen birinci görüşe göre kelime; “Hz. Peygamber’e (s.a.v.) tâbi olmak isteyenleri engellemek için koşuşturanlar” anlamındadır. İkinci görüş bir önceki görüşle aynı anlamda olup Mücâhid’in görüşüdür. Üçüncüsü İbn Şecere’den aktarılan “yalanlayarak koşuşturanlar” anlamındaki yorumdur. Dördüncü görüş; “iman edenleri, imanları konusunda âciz bırakarak koşuşturanlar” manasına gelmektedir. Tefsirde “مُعَاجِزِينَ” şeklindeki kıraat hakkında da dört görüş aktarılmaktadır. Birincisi; “arayı açarak” anlamına gelen ve Abdullah b. Abbâs’dan nakledilen yorumdur. İbn Şecere’ye nispet edilen ikinci görüş, “hızla giderek” manasına gelmektedir. Üçüncü görüş; “inatlaşarak” anlamında olup Kutrub’dan rivâyet edilmektedir. Son görüş, “kaçarak Allah’ı âciz bırakacaklarını zannederek” anlamındadır. Bu da Süddî’nin görüşü olarak nakledilmektedir.[524]

Bu âyette kelimedeki iki sahih kıraati nakleden müfessir, aynı kelimenin geçtiği benzer bir âyet olan وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ âyetinde[525] yine “مُعَاجِزِينَ” kelimesindeki kıraat farklılıklarına temas ederken, meçhûl kalıpla kelimenin “مُعْجَزِينَ” şeklinde okunduğunu belirtmektedir. Daha sonra hem “مُعَاجِزِينَ” şeklinde bir önceki âyette zikredildiği gibi İbn Kesîr ve Ebû Amr dışındaki imamların kıraati olan sahih kıraatle sahih kıraatler arasında bulunmayan “مُعْجِزِينَ” şeklindeki kıraat hakkında söylenen görüşleri isimlere atfederek aktarmaktadır.

---

[523] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 439; Ezherî, *Me’âni’l-kırâât*, 2/184; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 5/284; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 308; Dânî, *et-Teysîr*, 158; Hatîb, *Mu‘cemu’l-kırâât*, 6/132-133.

[524] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/33-34.

[525] Sebe’ 34/5. “Âyetlerimizi geçersiz kılmak için yarışırcasına çaba harcayanlar var ya, işte onlar için elem dolu, çok kötü bir azap vardır.”

"مُعَاجِزِينَ" şeklindeki kıraate dair görüşler şöyle özetlenebilir: "Birbirleriyle yarışarak, bütün gayretlerini ortaya koyarak, kendilerini zorlayarak, kaçarak Allah'ı âciz bırakamazlar." "مُعْجِزِينَ" kıraati hakkındaki görüşler; "İnsanları Peygamber'e tâbi olmaktan engellemek için çabalayanlar, Allah'ın onlara karşı gücünü zayıf görerek, ba'se (öldükten sonra dirilmeye) iman eden ve bunu tasdik eden kimseyi âciz görerek" şeklinde sıralanmaktadır.[526]

Burada müfessirin aynı kelimedeki kıraatleri, farklı âyetlerde değişik ifade kalıpları kullanarak nakletmesi, zaman zaman şâz kıraatlerden yararlanması ve her iki âyette de kıraatlerin anlamları hakkında açıklamalar yapması, onun kıraatlere olan yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir.

Kelimelerdeki fazlalık veya noksanlık konusuna diğer bir örnek, فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا... âyetinde[527] "فَأَزَلَّهُمَا" kelimesinde bulunan kıraat ihtilaflarıdır.

Mâverdî, kıraat imamlarından sadece Hamza'nın kelimeyi -"l" harfinin eklenmesiyle ve şedde olmadan- "فَأَزَالَهُمَا" şeklinde okuduğunu ve bu kıraatin, "Onları uzaklaştırdı." anlamında olduğunu belirtmektedir. Geri kalan kıraat imamlarının kelimeyi şeddeli olarak "فَأَزَلَّهُمَا" şeklinde okuduklarını nakleden müfessir, kıraatin manasını da "Ayaklarını kaydırdı yani hataya düşürdü." şeklinde takdir etmektedir. Ayrıca haktan uzaklaşmak olduğu için hatanın "زَلَل" diye de isimlendirildiğine dikkat çekerek "زَلَّة" kelimesinin de aynı anlamı ifade ettiğini kaydetmektedir.[528]

Bahsi geçen kelimenin müfessirin de naklettiği üzere kıraat imamlarından sadece Hamza tarafından "فَأَزَالَهُمَا" şeklinde okunduğu kıraat kaynaklarında;[529] her iki kıraatin ifade ettiği manaya yönelik benzer değerlendirmelerin yapıldığı ise tefsir kaynaklarında[530] görülmektedir.

---

[526] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/433.

[527] el-Bakara 2/36. "Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı..."

[528] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/106.

[529] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 154; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 129; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/211.

[530] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/182; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/56; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 1/311.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ âyetinde[531] "مَالِكِ" isminde görülen kıraatleri de bu grupta değerlendirmek mümkündür. Kaynaklar Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halef'in kelimeyi -"ا" harfinin ziyadesiyle- "مَالِكِ" şeklinde; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hamza'nın ise -"ا" harfi olmadan- "مَلِكِ" şeklinde okuduğunu kaydetmektedir.[532]

Mâverdî, kelimeyi kıraat imamlarından Âsım ve Kisâî'nin "مَالِكِ" şeklinde, geriye kalan imamların da "مَلِكِ" şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Daha sonra kıraat farklılığına sebep olan kelimenin iştikâkı (türetildiği kök) hakkında açıklamalar yapmaktadır. Bu hususta iki görüşten bahsetmektedir. Birincisi; Arapların "مَلَكْتُ الْعجِينَ Hamuru şiddetle yoğurdum." sözündeki gibi "şiddet" anlamından türetilmiş olmasıdır. İkinci görüşe göre kelime, "kudret/güç" manasından iştikâk etmiştir.[533]

Müellif, "مَالِكِ" ve "مَلِكِ" kelimeleri arasında iki yönden fark olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre "مَالِكِ" husûsî bir yönetime sahip olan, "مَلِكِ" ise genel yönetime sahip olandır. Diğer yönden "مَالِكِ" hükümdarların yönetimine sahip olan, "مَلِكِ" ise emrin yapılmasına sahip olanı ifade etmektedir. Övgü konusunda bu iki kelimeden hangisinin daha beliğ/etkili olduğu konusunda da üç görüşe yer vermektedir. Birinci görüş; "Her melik aynı zamanda mâlikken, her mâlik melik değildir. Bu sebeple melik övgüde mâlikten daha beliğdir. Çünkü melikin emri, mâlik üzerine de işler." şeklindedir. İkinci görüş birincisinin aksi yönündedir.[534] Ebû Hâtim'in (öl. 277/890) sözü olarak aktarılan üçüncü görüş; "Yaratanı övmede mâlik ismi melikten, yaratılanı övmede ise melik ismi mâlikten daha etkilidir." şeklindedir. Bu konuda müfessir kendi görüşünü de açıklamaktadır. Buna göre iki isim arasındaki fark şudur: "Allah (c.c.) mâlik olduğunda aynı zamanda melik de olabiliyorken, yaratılanlardan mâlik olan ise aynı zamanda melik olamamaktadır. Bu sebeple Allah

[531] el-Fâtiha 1/4. "Hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki"

[532] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 104; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/109; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 86; Dânî, *et-Teysîr*, 18; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/271.

[533] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/55-56.

[534] Kıraatlerin ifade ettikleri anlamlara yönelik benzer değerlendirmelerin yapıldığı bazı eserler için bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/19; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 1/140; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Büdeyvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419), 1/30.

(c.c.) melik olarak vasıflanırsa bu zâtî sıfatlarından, mâlik diye vasıflanırsa da fiilî sıfatlarından olmaktadır."[535]

Netice itibariyle bu iki kıraat vesilesiyle kelimenin anlamında bir zenginlik elde edilmiş ve şu iki mana ortaya çıkmıştır: Allah (c.c.) din gününün sahibi ve hükümdarıdır.[536]

Kelimelerin harf ziyadesi veya noksanlığıyla okunduğu kıraatler konusuna son örnek وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ âyetindeki[537] "حَاشَ" kelimesinde görülen kıraatler olacaktır. Kıraat kaynaklarında kıraat-i aşere imamlarından sadece Ebû Amr'ın kelimeyi "ا" harfinin ziyadesiyle "حَاشَا" şeklinde okuduğu bilgisine yer verilmektedir.[538]

Mâverdî, mezkûr kelimenin Ebû Amr ve Asmaî'nin (öl. 216/831) rivâyetinde Nâfi' kıraatinin "ا" harfiyle "حَاشَا" şeklinde; diğer kıraat imamların kıraatinde ise "ا" harfinin ıskâtıyla "حَاشَ" şeklinde olup her ikisinin de aynı anlamda olduğunu; ikinci kıraatin te'vilinde iki görüşün bulunduğunu ifade etmektedir. O, Mücâhid'in sözü olan birinci görüşün anlamını; "Allah korusun." şeklinde; İbn Şecere'ye ait olduğunu söylediği ikinci görüşün manasını ise "Allah'ı tenzih ederim." şeklinde vermektedir. Ayrıca kelimenin aslının Arapların kullanımına göre hem "حَاشَ" hem de "حَاشَا" şeklinde olduğunu kaydetmektedir.[539]

Taberî, bahsi geçen iki kıraatin meşhûr olduğunu, ikisinin de aynı anlamda, bilinen iki lugat olduğunu ve bunların dışındaki okuyuşların câiz olmadığını kaydetmektedir.[540] Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr dışındaki imamların kullanım çokluğu ve Kur'an'ın hattına muvâfık olduğu için "ا" harfinin olmadığı kıraati okuduklarını belirtmektedir.[541]

---

[535] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/56; Sıfatlarla ilgili bu değerlendirmeyi Mâverdî'nin kaynaklık ettiği isimlerden birisi olan Kurtubî'nin de yaptığı görülmektedir. bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 1/143.

[536] Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 113-114.

[537] Yûsuf 12/31. "Hâşâ! Allah için, bu insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler."

[538] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 348; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 246; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/295.

[539] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/33.

[540] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/83.

[541] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/10.

2.2.1.1.5. İsimlerdeki Harf veya Hareke Değişikliğinden Kaynaklanan Kıraatler

en-Nüket ve'l-uyûn'da nakledilen kıraat ihtilaflarından bir kısmının, isimlerin harf veya harekelerinin değişmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu şekildeki kıraat farklılıkları da çoğunlukla anlam üzerinde etkili olmaktadır. Konu, müfessirin zikrettiği örnekler üzerinden işlenecektir.[542]

İsimlerin harf veya harekelerinin değişmesinden kaynaklanan kıraatler konusuna ...وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ... âyetinde[543] geçmekte olan "الْمَلَكَيْنِ" isminde yer alan kıraatler örnek verilebilir. Kaynaklarda bu isimde cumhûrun kıraatinin "ل" harfinin fethasıyla "الْمَلَكَيْنِ" şeklinde olduğu; Abdullah b. Abbâs, Hasan b. Ali (öl. 97/715-716), Ebü'l-Esved ed-Düelî, Abdurrahmân b. Ebzâ (öl. 70/689 civarı), Saîd b. Cübeyr ve Dahhâk b. Müzâhim tarafından ise şâz olarak "ل" harfinin kesresiyle "الْمَلِكَيْنِ" şeklinde okunduğu bilgisine yer verilmektedir.[544]

Mâverdî, bu ismin iki farklı şekilde okunduğunu kaydetmektedir. Kıraatlerden biri "ل" harfinin kesre okunmasıyla "الْمَلِكَيْنِ" şeklindedir. Bu kıraate göre Hârût ve Mârût, Bâbil krallarından ikisi olmaktadır. Bunu, Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin (öl. 69/688) görüşü olarak aktarmaktadır. İkinci kıraat "ل" harfinin fetha okunmasıyla "الْمَلَكَيْنِ" şeklindedir. Bu kıraate göre ise onların meleklerden olduğunu belirtmektedir. Müellif, bu kıraat hakkında iki görüşü dile getirmektedir. İlk görüşe göre, Yahudi sihirbazlar, Allah'ın (c.c.) sihri Cibrîl ve Mîkâîl'in diliyle Hz. Dâvûd'un oğlu Hz. Süleyman'a indirdiğini iddia etmişler, Allah da (c.c.) bu ifadeyle onları yalanlamıştır. Âyette takdim ve te'hir bulunduğunu belirten müfessir, takdiri ise şöyle yapmaktadır: وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ "Süleyman kâfir olmadı, o iki meleğe de bir şey indirilmedi ancak insanlara, yani Hârût ve Mârût adındaki iki adama Bâbil'de sihir öğrettiği için

[542] Konu hakkındaki diğer bazı örnekler için bk. el-Bakara 2/61; et-Tevbe 9/79, 128; el-Kehf 18/16, 90, 93; Tâhâ 20/96 Mâverdî, *en-Nüket*, 1/129; 2/384, 417; 3/290, 340, 341, 422.

[543] el-Bakara 2/102. "… Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edileni (sihri)…"

[544] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/100; Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 1/192; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/164.

şeytanlar kâfir oldu.” “الْمَلَكَيْنِ” şeklindeki kıraat hakkında aktarılan ikinci görüşe göre ise Hârût ve Mârût, Allah’ın (c.c.) yeryüzüne indirdiği iki melek olmaktadır.[545]

İbn Cinnî, ismin “ل” harfinin kesresiyle olan şâz kıraatinde bu isimle kastedilenin Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman olabileceğini söylemektedir.[546]

İsimlerdeki harf veya hareke değişikliğinden kaynaklanan kıraat örneklerinden birisi de وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ âyetindeki[547] “بِضَنِينٍ” isminde görülen kıraatlerdir. Söz konusu isim, kıraat imamları tarafından iki farklı şekilde okunmuştur. İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Ya‘kûb, Ruveys, İbn Muhaysın ve Yezîdî “ظ” harfiyle “بِظَنِينٍ” şeklinde; Nâfi‘, İbn Âmir, Âsım ve Hamza ise “ض” harfiyle “بِضَنِينٍ” şeklinde okumuşlardır.[548]

Müfessir, mezkûr kelimeyi İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî’nin “ظ” harfiyle, geri kalan kurrânın ise “ض” harfiyle okuduklarını nakletmektedir. Her iki kıraate göre de iki durum söz konusu olmaktadır. Şöyle ki, “بِظَنِينٍ” kıraatinde Abdullah b. Abbâs’ın görüşü olan birinci yoruma göre, “Hz. Muhammed (s.a.v.), Kur’an hakkında kendisine indirilmeyen şeyleri getirmekle itham edilemez.” manası anlaşılmaktadır. Ferrâ’dan nakledilen diğer görüşe göre ise “Hz. Peygamber (s.a.v.), -görevini yerine getirme hususunda- zayıflıkla itham edilemez.” şeklinde bir anlam bulunmaktadır. Mâverdî, “بِضَنِينٍ” şeklindeki kıraatin birinci manasını, “O öğretme konusunda cimri değildir.” şeklinde; ikinci anlamını ise “O, kendisine emredilmeyen şeyleri yapmakla itham edilemez.” şeklinde vermektedir.[549]

Kelimenin bir harfinin değişmesiyle elde edilen anlam zenginliğine farklı kaynaklarda da yer verilmektedir. Örneğin İbn Hâleveyh, Ezherî (öl. 370/980) ve Fahreddin Râzî “ظ” harfiyle olunca töhmet ve itham manası, “ض” harfiyle olduğunda ise cimrilik anlamı olduğunu ifade etmişlerdir.[550] Fârisî de aynı

[545] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/165.

[546] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/100.

[547] et-Tekvîr 81/24. “O, gayb hakkında cimri değildir.”

[548] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 673; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 6/380; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 464; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/398-399; Dimyâtî, *İthâf*, 573-574.

[549] Mâverdî, *en-Nüket*, 6/219.

[550] İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 364; Ezherî, *Me’âni’l-kırâât*, 3/124; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 31/70.

açıklamalara ilaveten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gayb hakkında haberler verdiğini, bu bilgileri açıkladığını, kâhinlerin sakladığı gibi saklamadığını ve bunlar karşılığında yine kâhinlerin yaptığı gibi herhangi bir ücret talep etmediğini belirtmektedir.[551] Ayrıca "ظَنِين" kelimesinin "suçlu, sanık ve güvenilmeyen kimse" anlamlarında olduğu, bu âyetle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) her türlü kötü ithamdan temizlenerek ona yapılan bütün iftiraların da reddedildiği ifade edilmektedir.[552]

Bu kıraatler arasında tercih konusunda da farklı görüşler ortaya konulmuştur. Müfessirlerden Fahreddin Râzî, Mâverdî'nin özellikle lugat ve nahiv konusunda kaynak aldığı ayrıca tefsir hakkında da görüşlerini naklettiği isimlerden birisi olan Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın iki gerekçeyle "بِظَنِينٍ" şeklinde okunan kıraati tercih ettiğini kaydetmektedir. Birinci sebep; kâfirler, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) cimri bulmamışlar ancak töhmet altında tutmuşlardır. Bu bakımdan töhmeti nefyetmek cimriliği nefyetmekten daha evlâdır. İkincisi de âyetin "عَلَى الْغَيْبِ" şeklinde olmasıdır. Şayet bu ifadeyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) cimri olmadığı anlatılmak istenilseydi o zaman, bu ifadenin "بِالْغَيْبِ" şeklinde olması gerekirdi.[553] Mâverdî'den etkilenen isimlerden olan Kurtubî de eserinde aynı sebeplerle beraber Ebû Ubeyde'nin tercihinin "بِظَنِينٍ" şeklindeki kıraat olduğunu nakletmektedir.[554]

...وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ... âyetinde[555] bulunan "الْجَمَلُ" isminde görülen kıraat ihtilafları da isimlerde harf veya hareke değişikliğinden kaynaklanan kıraatlere örnek verilebilir. Cumhûrun kıraati dışında kalan ve şâz olarak değerlendirilen diğer vecihlerden "الْجُمَلُ" kıraatini Saîd b. Cübeyr'in, "الْجُمْلُ" kıraatini Abdullah b. Abbâs ve İkrime'nin, "الْجَمْلُ" kıraatini Ebü's-Semmâl'in, "الْجُمُلُ" kıraatini yine Abdullah b. Abbâs'ın, "الْجُمَّلُ" kıraatini ise Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr, Mücâhid ve Ṣa'bî'nin (öl. 104/722) okuduğu nakledilmektedir.[556]

---

[551] Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 6/380-381.

[552] Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 214.

[553] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/70.

[554] Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 19/242.

[555] el-A'râf 7/40. "… Onlar, deve (halat) iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler! …"

[556] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 48; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/249; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 2/400; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 5/51; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 2/234.

Müellif, bu isimde iki kıraat olduğunu ifade etmektedir. Birincisi cumhûrun kıraati olup "ج" harfinin fethası ve "م" harfinin tahfîfiyle "الْجَمَلُ" şeklindedir. Anlamı ise "dört ayaklı olan" demektir. Kelimedeki ikinci kıraat; "ج" harfinin zammesi ve "م" harfinin teşdîdiyle "الْجُمَّلُ" şeklindedir. Bu ise "kalın ip" manasına gelmektedir. Bunun Saîd b. Cübeyr ve Abdullah b. Abbâs'ın iki kıraatinden biri olduğu ve Abdullah b. Abbâs'ın bu kelimeyi gemi halatı olarak te'vîl ettiği ifade edilmektedir. Mâverdî, âyetin manasına yönelik açıklamalara da yer vererek anlamın; "Devenin iğne deliğinden asla geçemeyeceği gibi onların da cennete asla giremeyecekleri" şeklinde olduğunu belirtmektedir. O, bunun böyle bir darb-ı mesel ile anlatılmasının, kelâmın mutlak bir olumsuzlukla söylenmesinden daha etkili olduğunu, Arapların bu darb-ı meseli mübalağa için kullandıklarını aktarmaktadır.[557]

İsimlerdeki harf veya hareke değişikliğinden kaynaklanan kıraatlere son örnek, ...وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ âyetinde[558] "بُشْرًا" kelimesindeki kıraat farklılıkları olacaktır. Mâverdî'nin sadece sahih kıraat olan iki vechini naklettiği bu kelimenin, bunların dışında kalan hem sahih hem de şâz olan diğer vecihleri kıraat kaynaklarında zikredilmektedir. Buna göre mezkûr kelimeyi Âsım ve râvisi Hafs "بُشْرًا"; İbnü's-Sümeyfa' (öl. 215/830) rivâyetinde Ebû Abdurrahmân es-Sülemî "بُشْرَى"; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb, İbn Muhaysın ve Yezîdî "نُشُرًا"; İbn Âmir, Katâde, Ebû Recâ (öl. 105/723-724 [?]) ve Amr b. Meymûn (öl. 74/693 [?]) "نُشْرًا"; Hamza, Kisâî ve Halef ise "نَشْرًا" şeklinde okumuşlardır.[559]

Mâverdî, meçhûl kalıpla bu kelimenin "ن" ve "ب" harfleriyle okunduğunu rivâyet etmektedir. "ن" harfiyle okunan "نُشْرًا" kıraatinde iki durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi; "Yağmur yağıncaya kadar bulutların yayılmasıdır." İkincisi de bu kıraatin "Yeniden dirilmeleriyle onların hayatları gibi onun yaratılması için bir hayattır." şeklinde bir anlam içermesidir. "ب" harfiyle okunan "بُشْرًا" kıraati için de

[557] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/223.

[558] el-Furkân 25/48. "O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderendir…"

[559] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 465; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/123; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/269-270; Dimyâtî, *İthâf*, 418; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 6/360-361.

yine iki durum söz konusu edilmiştir. Birincisi; "onun yağmurla bir müjde olması"; ikincisi de "insanların onunla sevinmesini (müjdelemesini)" ifade etmektedir.[560]

2.2.1.1.6. Zamir ile İlgili Kıraatler

Zamir; "İsmin yerini tutan ma'rife isim" şeklinde tarif edilmektedir.[561] Zamirler değişik yönlerden değerlendirilerek farklı kısımlara ayrılmışlardır.[562] Bazı kıraat farklılıklarının da zamirlerin farklı kalıplarda kullanılmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu konu, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirdeki örnekler çerçevesinde ele alınacaktır.

Zamirle ilgili kıraat farklılıklarına, ...وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ âyetindeki[563] "ثُمَّ عَرَضَهُمْ" kelimesinin sonunda bulunan zamirdeki kıraatler örnek verilebilir.

Müellif, bu âyetin tefsirinde Allah'ın (c.c.) meleklere neyi gösterdiği hususunda iki görüşten bahsetmektedir. Birinci görüşe göre, isimlendirilenler olmaksızın isimleri göstermiştir. İkinci görüşe göre ise o isimlerle isimlendirilen şeyleri meleklere göstermiştir. Ardından mezkûr kelimenin Abdullah b. Mes'ûd'un harfinde (kıraatinde) "وَعَرَضَهُنَّ"; Übey b. Ka'b'ın harfinde ise "وَعَرَضَهَا" şeklinde olduğunu nakletmektedir. Müfessir, naklettiği bu kıraatlerden sonra göstermenin isimlendirilen şeylere dair olmasının daha doğru olduğunu ifade etmektedir.[564] Bu ifadesiyle onun ikinci görüşü tercih ettiği ve bu kıraatleri de görüşüne delil sadedinde zikrettiği anlaşılmaktadır.

Müfessirlerden bir kısmı, meleklere neyin gösterildiği hususunda Mâverdî ile aynı görüşü paylaşmışlardır.[565] Mâverdî'nin burada aynı kelimede şâz olarak

---

[560] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/148.

[561] Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 209.

[562] Ğalâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye*, 1/116; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 210; Çögenli, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 16.

[563] el-Bakara 2/31. "Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek…"

[564] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/99.

[565] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/126; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/236; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/77.

değerlendirilen[566] iki sahâbî kıraatini naklettiği görülmektedir. Bu durum onun kıraatleri değerlendirirken sahih şâz ayrımı yapmadığını göstermektedir.

Konu hakkında diğer bir örnek, ...وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا âyetindeki[567] "خَالِصَةٌ" kelimesinde görülen kıraat farklılıklarıdır. Kaynaklarda, kurrânın çoğunluğunun kıraatinin "خَالِصَةٌ" şeklinde olduğu müşahede edilmektedir.[568] Ancak kelimenin şâz olarak Abdullah b. Abbâs tarafından "خَالِصُهُ"; Zührî tarafından "خَالِصَةً"; Abdullah b. Abbâs ve A'meş tarafından "خَالِصٌ" ve Saîd b. Cübeyr tarafından ise "خَالِصًا" şeklinde okunduğu nakledilmektedir.[569]

Mâverdî, bu kelimeyi şâz kıraatlerin kendisinden nakledildiği isimlerden birisi olan A'meş'in "خَالِصٌ" şeklinde okuduğunu nakletmektedir. Bahsi geçen kelimedeki farklı iki kıraat hakkında iki görüş ileri sürülmüştür. Kisâî'den nakledilen birinci görüşe göre, "خَالِصَةٌ" kıraati "خَالِصٌ" okuyuşla aynı anlamda olsa da ondan daha beliğdir. Kelimenin sonundaki "ة/ه" harfi "عَلَّامَة" ve "نَسَّابَة" kelimelerinde olduğu gibi mübalağa içindir. Diğer görüşe göre, -birinci kıraatte- kelimenin sonuna "ة/ه" harfinin gelmesi zamirin hayvanlara dönmesini, bu ismin müennes olması sebebiyle zorunlu kılmaktadır. "خَالِصٌ" kıraatinde "ة/ه" harfinin olmaması, -bu takdirde- kelime müzekker olduğundan zamirin hayvanların karnındakilere dönmesini zorunlu kılmaktadır. Bu görüş Ferrâ'ya nispet edilmiştir. Müfessir, hayvanların karnındakilerden maksadın ne olduğu konusunda da üç görüşe yer vermektedir.[570]

Mâverdî'nin kaynaklık ettiği tefsirlerin başında gelen *Zâdü'l-mesîr*'de, bu âyetteki diğer şâz kıraat vecihleri, farklı isimlere nispet edilerek aktarılmaktadır.[571]

---

[566] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 12; Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 1/145; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/75.

[567] el-En'âm 6/139. "Bir de dediler ki: "Şu hayvanların karınlarındaki yavrular (canlı olursa) sırf erkeklerimize aittir…"

[568] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/232; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/561.

[569] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 46; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/232; Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 1/515.

[570] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/176.

[571] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/83.

2.2.1.2. Fiillerdeki Kıraatler

Şahıs ve zamanla birlikte iş ve oluş bildiren kelimelere fiil denilmektedir.[572] Fiil, zamanla ilgili olarak bir manaya delalet eden ve üç zamandan (mâzî/geçmiş zaman, hâl/şimdiki zaman ve müstakbel/gelecek zaman) birinde meydana gelen bir işi, bir olayı bildiren kelime olarak da tarif edilmektedir.[573] Fiillerde görülen kıraat farklılıklarının bir hayli fazla olduğu müşahede edilmektedir. Bu örneklerin çokluğu aynı zamanda Arap dilinin zenginliğine işaret etmektedir. Âyetlerin anlamını da etkileyen bu türden kıraat ihtilafları, müfessirler için tefsirde önemli bir kaynak olmaktadır. Fiillerde görülen kıraat farklılıklarında kelimenin bazı yerlerde farklı okunması, bu ihtilafların lehçelerden kaynaklanmadığına işaret etmektedir. Bu başlıkta, fiillerdeki kıraat farklılıkları çeşitli alt başlıklarda sınıflandırılarak ilgili konular, Mâverdî'nin eserinden seçilen örnekler özelinde değerlendirilecektir.

2.2.1.2.1. Fiilin Mâlum ve Meçhûl Okunması ile İlgili Kıraatler

Arapça'da fiil cümlesinin fiil, fâil ve mef'ûl'den oluştuğu bilinmektedir.[574] Fâili belli olan fiiller mâlum; fâili belli olmayan fiiller ise meçhûl olarak adlandırılmaktadır. Fâil kimi zaman belli olduğu için, kimi zaman da farklı sebeplerle cümlede gizli olabilmektedir.[575] Aynı zamanda fiil ve fâil arasındaki uyumun göstergelerinden birisi olan[576] fiilin mâlum veya meçhûl okunması, Arapça'nın kendine has yapısından dolayı kelimenin yazılışında bir değişiklik gerektirmeden fiil ve fâil üzerine konulan harekelerle ortaya çıkmaktadır.[577] Mâzî ve muzârî fiillerde görülen ve fiilin mâlum ve meçhûl okunmasından kaynaklanan kıraat farklılıkları, çeşitli sebeplerle âyetlerin anlamına da etki etmektedir. Mâverdî'nin de dikkate aldığı bu husus, yine onun tefsirinden seçilen bazı örneklerle işlenecektir.[578]

---

[572] Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 36.

[573] Ğalâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye*, 1/11; Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 29.

[574] Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 33-34.

[575] Ğalâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye*, 1/49-50.

[576] Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 115.

[577] Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 252.

[578] Tefsirde geçen konu hakkındaki diğer bazı örnekler için bk. en-Nisâ 4/25; el-En'âm 6/14, 105; Yûsuf 12/81; Tâhâ 20/130; el-Mü'minûn 23/67; er-Rûm 30/2; es-Sâffât 37/47, eş-Şûrâ 42/52; Muhammed 47/4; el-Fecr 89/25-26; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/473; 2/98, 154; 3/67-68, 433; 4/61, 298; 5/48, 213, 294; 6/271.

Mâverdî, ...فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ... âyetinde[579] geçmekte olan "يَخَافَا" fiilini, kıraat imamlarından Hamza'nın "ي" harfinin zammesiyle "يُخَافَا" şeklinde; geri kalan imamların ise "ي" harfinin fethasıyla "يَخَافَا" şeklinde okuduklarını aktarmaktadır. Kıraat-i seb'a dışında kalan kıraatlere de yer veren kaynaklarda, söz konusu fiili Hamza'nın dışında Ya'kûb, Ebû Ca'fer, A'meş ve Hasan-ı Basrî'nin de meçhûl olarak okudukları aktarılmaktadır.[580] Müfessir, burada korku ile kastedilen şeyin zan olduğunu ifade ederek bu duruma, kelimenin zan anlamında kullanıldığı şu beyti delil göstermektedir:

أَتَانِي كَلَامٌ عَنْ نَصِيبٍ يَقُولُهُ وَمَا خِفْتُ بِالْإِسْلَامِ أَنَّكَ عَائِبِي

Ey Selâm! Beni ayıplayacağını zannetmezdim[581] *Nasîb'den bana şöyle söyleyen bir kelâm geldi*

Bu âyette de görüldüğü üzere Mâverdî, kimi zaman kıraat-i seb'a içerisinde değerlendirilen kıraat ihtilaflarını naklederken, kimi zaman da kıraat-i aşere dışında kalan şâz kıraatlere yer vermektedir. Bu bilgiler ışığında onun, çoğunlukla kıraat-i seb'ayı dikkate aldığını ancak ihtiyaç görmesi halinde, kıraat-i aşere dışında kalan şâz kıraatlere dahi müracaat etmekten çekinmediğini söylemek mümkündür.

Mezkûr muzârî fiili meçhûl olarak okuyanlar, buna daha sonra gelen " فَإِنْ خِفْتُمْ" ifadesini delil olarak göstermişlerdir. Çünkü Allah (c.c.) burada "فَإِنْ خَافَا" şeklinde buyurmamış, dolayısıyla bu fiili karı-koca dışındakilere de atfetmiştir.[582]

Fiillerin mâlum veya meçhûl olarak okunduğu kıraatlere وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ... âyetindeki[583] "قَاتَلَ" mâzî fiilinde görülen kıraat ihtilafları da örnek verilebilir. Kıraat kaynaklarında söz konusu fiili İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halef'in mâlum kalıpla "قَاتَلَ" şeklinde; İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr ve

---

[579] el-Bakara 2/229. "… Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz…"

[580] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 146; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/227; Dimyâtî, *İthâf*, 204; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/315.

[581] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/294.

[582] İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 135; Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırââti'l-'aşr*, 504.

[583] Âl-i İmrân 3/146. "Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı…"

Ya‘kûb’un ise meçhûl kalıpla “قُتِلَ” şeklinde;[584] Katâde’nin ise yine meçhûl olarak “قُتِّلَ” şeklinde okudukları aktarılmaktadır.[585]

Müfessir, bu kelimeyi kıraat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi‘ ve Ebû Amr’ın -meçhûl olarak- “قُتِلَ” şeklinde; diğer imamların ise -mâlum olarak- “قَاتَلَ” şeklinde okuduklarını belirtmektedir. Bu kıraatlerin manaya olan etkileri hakkında bir açıklama veya görüşe yer vermemektedir.[586]

Fiilde görülen bu kıraat farklılıkları, âyetin farklı şekilde anlaşılmasına da sebep olmuştur. Bu bağlamda Taberî, mâlum kıraati tercih edenlerin bunu şu gerekçeyle yaptıklarını kaydetmektedir: Eğer fiil meçhûl okunsaydı sonrasında gelen “فَمَا وَهَنُوا” ifadesinin olmaması gerekirdi. Çünkü öldürüldükten sonra bu kimselerin yılmamakla ve zaafa düşmemekle vasıflandırılması mümkün değildir. Meçhûl kıraatte ise öldürülmekle kastedilen peygamber ve bazı Allah dostlarıdır, bunların tamamı değildir.[587] Böylece mâlum kıraatte fiilin ifade ettiği anlam, Zeccâc’ın da dile getirdiği üzere öldürülme değil savaşma olmaktadır.[588] İbn Atıyye ise şâz kıraat olan “قُتِّلَ” kıraatinde çokluk anlamı olduğundan ancak “رِبِّيُّونَ” kelimesine isnad etmenin uygun olacağını belirtmektedir.[589]

Fiillerin mâlum ya da meçhûl okunmasından kaynaklanan kıraatler hakkındaki son örnek, وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ… âyetinde[590] bulunan “يَغُلَّ” fiilindeki kıraat ihtilafları olacaktır. Kıraat kaynaklarında bu fiili İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, İbn Muhaysın ve Yezîdî’nin mâlum sîgayla “يَغُلَّ” şeklinde; Nâfi‘, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya‘kûb, Ebû Ca‘fer ve Halef’in ise meçhûl kalıpla “يُغَلَّ” şeklinde okudukları aktarılmaktadır.[591]

---

[584] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 217; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 169; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/242.

[585] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi’l-Kur’an*, 29; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/173.

[586] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/428.

[587] Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 7/264.

[588] Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’an ve i‘râbuhû*, 1/476.

[589] İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 1/520.

[590] Âl-i İmrân 3/161. “Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez…”

[591] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 217; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 170-171; Dimyâtî, *İthâf*, 231; Hatîb, *Mu‘cemu’l-kırâât*, 1/612.

Müellif, söz konusu fiili İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım'ın "ي" harfinin fethası ve "غ" harfinin zammesiyle "يَغُلَّ" şeklinde; bunlar dışındaki kıraat imamlarının ise "ي" harfinin zammesi ve "غ" harfinin fethasıyla "يُغَلَّ" şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Kıraatlerin manaya olan etkisine dair açıklamalarda bulunan müfessir, "يَغُلَّ" şeklindeki kıraatin yorumunda üç görüşün bulunduğunu ifade etmektedir. Bu görüşlerin âyetin sebeb-i nüzulüne işaret ettiği anlaşılmaktadır. İkrime ve Saîd b. Cübeyr'in görüşü olduğu söylenen birinci görüşe göre; kırmızı kadife bir elbise Bedir günü kaybolmuştur. İnsanlardan bazılarının, onu Resûlüllah'ın (s.a.v.) aldığını söylemeleri üzerine Allah (c.c.) bu âyeti indirmiştir. İkinci görüşe göre âyet, Resûlüllah'ın (s.a.v.) bir yöne gözetlemek için gönderdiği gözcüler hakkında inmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ganimet malı elde etmiş ve bundan gözcülere pay vermemiştir. Bu olay üzerine Allah (c.c.), "وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ" âyetini indirmiştir. Abdullah b. Abbâs ve Dahhâk'ın görüşü olarak nakledilen bu vechin anlamı, "Hiçbir nebî, Müslümanlardan bir gruba pay verip diğer grubu terk ederek taksimde zulmetmez." şeklinde takdir edilmiştir. İbn İshâk'a (öl. 117/735) atfedilen üçüncü görüşe göre bunun manasının; "Hiçbir nebî için, Allah'ın (c.c.) insanlara iletmesi için gönderdiği şeyleri, onlardan çekinmesi veya beklentisi olduğu için gizlemesi olacak şey değildir." şeklinde olduğu görülmektedir.

Tefsirde "يُغَلَّ" şeklindeki kıraat hakkında ise iki görüş bulunmaktadır. Birincisi; "Hiçbir nebî için, ashâbının onu ithâm etmesi ve ihânetle suçlaması olacak şey değildir." demektir. Hasan ve Katâde'ye ait ikinci görüşe göre ise mana; "Hiçbir nebînin, ashâbını ganimet malını zimmete geçirmekle ve ihânetle suçlaması olacak şey değildir." şeklinde verilmektedir.[592]

"Emânete hiyânet etmek ve ganimet malından gizlice aşırmak" gibi anlamlara gelen[593] mezkûr fiil için Mâverdî de dikkat çeken açıklamalar da bulunmaktadır. Şöyle ki, "غُلُول" kelimesinin aslı, -mezkûr kelimenin mastarı- suyun ağacın köklerine

[592] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/433-434.

[593] Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kurân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), 610.

ulaşıp girmesini ifade etmektedir. İhânetin bu isimle anılma sebebi, suyun akışı gibi malın içerisine gizlice akmasıdır.[594]

Zikri geçen iki kıraatin anlamları birbirine yakın olsa da aralarında bazı farkların olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre mâlum kıraatte fâil Hz. Peygamber (s.a.v.) olmakta ve "Hiçbir peygamberin ashâbına emânette hıyânet etmesi olacak şey değildir." anlamı elde edilmektedir. Meçhûl kıraatte ise "Hiç kimsenin peygambere ihânet etmesi asla doğru değildir." veya "Peygambere hâinlik sıfatı nispet edilemez." anlamları ortaya çıkmaktadır.[595]

2.2.1.2.2. Fiilin Tahfifli ve Teşdidli Okunması ile İlgili Kıraatler

Fiillerde görülen kıraat farklılıklarından bazısının, fiilin şeddeli veya şeddesiz okunmasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu kapsama giren ihtilafların anlam farklılığına sebebiyet verdiği ve manaya zenginlik kattığı anlaşılmaktadır. Arapça'nın kendine has yapısı sebebiyle bu başlıkta incelenebilecek örneklerin farklı başlıklar altında değerlendirilebilmesi de mümkündür. Ancak burada *en-Nüket ve'l-uyûn*'da bulunan ve bu başlık altında verilmesi uygun görülen örneklerle, fiillerin şeddeli veya şeddesiz okunduğu kıraatler konusu işlenecektir.[596]

Fiillerin tahfifli veya teşdidli okunduğu kıraatlere وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ… âyetindeki[597] "وَوَصَّى" fiilinin kıraatinde görülen ihtilaflar örnek verilebilir. Bu fiili Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer'in "وَأَوْصَى" şeklinde; geri kalan kıraat imamlarının ise "وَوَصَّى" şeklinde okudukları görülmektedir.[598]

Mâverdî, bu kıraatleri kimlerin okuduğu hakkında bir bilgi vermemektedir. Ancak bu iki kıraat hakkında bir değerlendirme yapan müfessir, "وَوَصَّى" şeklindeki

---

[594] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/434.

[595] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/246; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/279-280; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/363; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 152; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 253; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 172.

[596] Konuyla ilgili tefsirdeki diğer bazı örnekler için bk. el-Bakara 2/106; el-En'âm 6/33; Yûsuf 12/81; Meryem 19/5; eş-Şu'arâ 26/60; el-Mürselât 77/23; el-Mâ'ûn 107/2; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/106, 193; 2/108; 3/67-68, 355; 4/173; 6/178, 351.

[597] el-Bakara 2/132. "İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti. Yakub da öyle…"

[598] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 171; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/179; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/227; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 137; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/222-223; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/197.

kıraatin mutlak olarak tekrar ifade etmesi sebebiyle "وَأَوْصَى" şeklindeki kıraate göre daha anlamlı ve etkili olduğunu ifade etmektedir.[599] Burada müfessirin sahih olarak değerlendirilen[600] iki kıraat arasında tercih ifadesi kullandığı görülmektedir.

Bahse konu olan iki kıraatin anlamı aynı olmakla beraber, "وَوَصَّى" şeklindeki kıraatte mübalağa ve çokluk manası bulunduğu ifade edilmektedir.[601]

Bu konudaki diğer bir örnek, وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ... âyetinde[602] geçen "وَخَرَقُوا" fiilinde görülen kıraat ihtilaflarıdır. Mâverdî'nin tahfif ve teşdidle iki şekilde okunduğunu naklettiği ancak bu kıraatlerden hangisini kimin okuduğunu belirtmediği bahsi geçen fiili, Nâfi' ve Ebû Ca'fer "ر" harfinin şeddesiyle "وَخَرَّقُوا" şeklinde okurken; diğer imamlar tahfifle "وَخَرَقُوا" şeklinde okumuşlardır.[603] Fiil bu iki kıraat dışında İbnü's-Sümeyfa' ve Cühderî tarafından "ا" harfinin ziyadesiyle "وَخَارَقُوا" şeklinde; Abdullah b. Abbâs ve Ebû Recâ tarafından "وَحَرَّفُوا" şeklinde de okunmuştur.[604]

"وَخَرَقُوا" kelimesinin anlamı hakkında açıklamalara yer veren müellif, bu hususta iki görüş nakletmektedir. Birincisi; "Yalan söylediler, iftira attılar." anlamındadır. Bu görüşü Mücâhid, Katâde, İbn Cüreyc (öl. 150/767) ve İbn Zeyd'e nispet etmektedir. Ferrâ'ya nispet edilen ikinci görüşe göre ise "O'nun için erkek ve kız çocukları var ettiler." anlamı bulunmaktadır. Çünkü "خَلَقَ" ve "خَرَقَ" aynı anlamı ifade etmektedir. Diğer bir görüşe göre kıraatlerin manası farklıdır. Bu konuda da iki görüş bulunmaktadır. Birincisi; "وَخَرَّقُوا" şeklindeki şeddeli kıraat, çokluk anlamı içindir. İkinci görüşe göre, "وَخَرَقُوا" şeklindeki tahfifli kıraat, "Yalan söylediler, iftira

---

599 Mâverdî, *en-Nüket*, 1/193.

600 İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 89; Dânî, *et-Teysîr*, 77.

601 Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, 1/142; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/213; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/63; Ukberî, *et-Tibyân*, 1/117.

602 el-En'âm 6/100. "Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular…"

603 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 264; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 200; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 264; Dânî, *et-Teysîr*, 105; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/261; Dimyâtî, *İthâf*, 270.

604 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/224; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/506-507.

attılar.” anlamında, “وَخَرَّقُوا” şeklindeki şeddeli kıraat ise “İhtilaf ettiler.” anlamındadır.[605]

Mâverdî’den en fazla nakilde bulunan isimlerin başında bulunan İbnü’l-Cevzî, fiildeki bütün kıraat vecihlerini naklederek kıraatlerin manalarına yönelik açıklamalara yer vermektedir. O, aynı kıraatlerin anlamları hakkında Mâverdî’ye benzer açıklamalar yapmaktadır.[606]

Fiillerin tahfifli ve teşdidli okunduğu kıraatler konusuna son örnek, حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا... âyetinde[607] bulunan “كُذِبُوا” fiilinde görülen kıraat ihtilafları olacaktır. Kıraat kaynaklarında, mezkûr fiilin kıraatinde kıraat imamlarının ihtilaf ettikleri görülmektedir. Bu fiili Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya‘kûb “ذ” harfinin şeddesiyle “كُذِّبُوا” şeklinde; Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer ve Halef ise “ذ” harfinin tahfîfiyle “كُذِبُوا” şeklinde okumuştur.[608] Bu fiildeki “ك” ve “ذ” harflerinin fethasıyla “كَذَبُوا” şeklindeki şâz kıraat ise Abdullah b. Abbâs, Mücâhid ve Dahhâk’ın kıraati olarak nakledilmektedir.[609]

Müellif, “كُذِبُوا” fiilinde iki kıraatin bulunduğunu kaydetmektedir. Kıraatlerden birisi, “ك” harfinin zammesi, “ذ” harfinin de kesre ve teşdîdiyle “كُذِّبُوا” şeklinde olup bu kıraati Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir okumuştur. Bu kıraat için iki yorum bulunmaktadır. Birincisi; “Kavimleri, resûllerinin kendilerini yalanladıklarını zannettiler.” manasını içermektedir. Bu, İbn İsâ’nın görüşüdür. Çalışmada esas alınan baskıda ikinci görüş zikredilmemektedir. Kelimedeki ikinci kıraat; “ك” harfinin zammesi, “ذ” harfinin de tahfîfiyle “كُذِبُوا” şeklindedir. Bu kıraati de Kûfeli kıraat imamları (Âsım, Hamza ve Kisâî) okumuştur. Bu kıraatin yorumu için de iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre; “Resûllere tâbi olanlar, onların kendilerine zikrettikleri şeylerde yalan attıklarını zannettiklerinde” anlamındadır.

---

[605] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/151.

[606] İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 2/61.

[607] Yûsuf 12/110. “Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hâle gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi…”

[608] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 351-352; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 248; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/296; Dimyâtî, *İthâf*, 336.

[609] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi’l-Kur’an*, 70; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/350.

İkinci görüş; "Resûller, kendilerine tâbi olanların, iman ettiklerine dair gösterdiği şeylerde yalan söylediklerini zannettiklerinde" manasına gelmektedir.[610]

Âyette bahsedilen zannın kime ait olduğu konusunda da ihtilaf edilmiştir. Tahfifli olan "كُذِبُوا" kıraatinde zannın kavimlere ait olduğu; bu takdirde anlamın, "Peygamberlerine vadedilen yardım ve zafer konusunda yalancı konumuna düşürüldüklerini zannettiler." veya "Yalancılıkla suçlanacaklarını zannettiler." şeklinde olabileceği söylenmiştir. Şeddeli olan "كُذِّبُوا" kıraatinde ise zannın kesin bilgi ifade ettiği mananın da "Peygamberler kavimlerinin iman etmeyeceklerine ve kendilerini yalanladıklarına inandılar." veya zan manasıyla, "Peygamberler kavimlerinin, Allah'ın yardımının gelmesi hususunda kendilerini yalanlayacaklarını zannettiklerinde…" anlamlarının olduğu ifade edilmektedir.[611]

2.2.1.2.3. Fiilin Farklı Bablarda Okunması ile İlgili Kıraatler

Sarf açısından değerlendirilen kıraat ihtilaflarından bir bölümü de fiillerin farklı bab ve kalıplarda okunmasından kaynaklanmaktadır. Oldukça fazla örneği bulunan bu türden kıraat ihtilafları, çoğunlukla âyetlerin anlamında değişikliğe sebebiyet vermekte veya mana zenginliğinin yakalanmasına katkı sunmaktadır. Bu sebeple de müfessirlerin eserlerinde ekseriyetle yer verdiği kıraat vecihlerinden bir kısmını oluşturmaktadır. Eserinde dilsel tahlillere önem veren Mâverdî'nin de değindiği bu konu, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirden bazı örneklerle ele alınacaktır.[612]

Fiillerin farklı bablarda okunması hakkındaki kıraatlere مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا… âyetindeki[613] "أَوْ نُنْسِهَا" kelimesinde görülen kıraat farklılıklarını örnek vermek mümkündür.

---

[610] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/89.

[611] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/56; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 199; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 4/441-442; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 366; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/519.

[612] Konu hakkında açıklanamayan diğer bazı örnekler için bk. el-Bakara 2/204; Âl-i İmrân 3/21, 37; en-Nisâ 4/154; el-En'âm 6/105; et-Tevbe 9/90; Yûsuf 12/110; el-Hicr 15/15; el-İsrâ 17/106; el-Enbiyâ 21/87; en-Nûr 24/1, 22; er-Rûm 30/32; Lokmân 31/18; en-Necm 53/11; el-Haşr 59/2; et-Tahrîm 66/3; el-Mürselât 77/23; et-Tekvîr 81/6; 10; ed-Duhâ 93/3; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/265, 381, 388, 541; 2/154, 390; 3/89, 151, 279, 466; 4/70-71, 83, 313, 339; 5/394, 500; 6/40, 178, 213, 215, 292.

[613] el-Bakara 2/106. "Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz…"

Mezkûr fiildeki kıraatlere yer veren kaynaklarda, kıraat imamlarından Nâfi‘, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer ve A‘meş’in fiili “أَوْ نُنْسِهَا” şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Muhaysın ve Yezîdî’nin ise “أَوْ نَنْسَأْهَا” şeklinde okudukları bilgisine yer verilmektedir.[614] Bu iki sahih vechin dışında kelimenin şâz olarak, Sa‘d b. Ebî Vakkâs ve Yahyâ b. Ya‘mer tarafından “أَوْ تَنْسَهَا” şeklinde; Saîd b. Müseyyeb ve Dahhâk tarafından “أَوْ تُنْسَهَا” şeklinde; Abdullah b. Mes‘ûd tarafından “أَوْ نَنْسَخْهَا” şeklinde ve Ebû Recâ tarafından da “أَوْ نُنَسِّهَا” şeklinde okunduğu ifade edilmektedir.[615]

Müfessir, söz konusu fiilde “أَوْ نُنْسِهَا” ve “أَوْ نَنْسَأْهَا” şeklinde iki kıraatin bulunduğunu söylemekte ancak bu kıraatlerin kime ait olduğu konusunda bilgi vermemektedir. Kıraatlerin anlamına dair açıklamalarda bulunan Mâverdî, “أَوْ نُنْسِهَا” kıraatinin te’vîlinde dört görüşün olduğunu belirtmektedir. Bu görüşlerden birincisi; “ya da tutarsak” anlamındadır. Nitekim âyetin Abdullah b. Mes‘ûd’un Mushafı’nda “ما نُمْسِكُ مِنْءَايَةٍ أَوْ نَنْسَخْهَا نَجِيءُ بِخَيرٍ مِنْهَا أَو مِثْلِهَا” şeklinde olduğu nakledilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir âyeti okur daha sonra unuturdu ve âyet kaldırılırdı. Sa‘d b. Ebî Vakkâs da “مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ تَنْسَهَا” şeklinde Resûlüllah’a (s.a.v.) hitap anlamında okumuştur. Bu durumda âyetin takdiri; “ya da sen unutursan Ey Muhammed!” şeklinde olmaktadır. Müfessir, konu hakkında şu olayı da nakletmektedir: Kâsım b. Rebî‘a (öl. ?), Sa‘d b. Ebî Vakkâs’a; “Saîd b. Müseyyeb “أَوْ نَنْسَهَا” şeklinde okuyor deyince Sa‘d, “Kur’an İbn Müseyyeb’e ve ailesine inmedi. Allah (c.c.), سَنُقْرِئُكَ فَلاَ تَنسَى “Sana Kur’an’ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.”[616] ve وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ “Unuttuğun zaman Rabbini an.”[617] buyurmuştur” dedi. Bu görüş Mücâhid ve Katâde’ye atfedilmiştir. İkinci görüşe göre bu ifade; “terk etmek” anlamındadır.

[614] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 168; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 134; Dânî, *et-Teysîr*, 76; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220; Dimyâtî, *İthâf*, 189.

[615] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi’l-Kur’an*, 16; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/103.

[616] el-A‘lâ 87/6.

[617] el-Kehf 18/24.

Allah'ın (c.c.) نَسُوا اللهَ فَنَسِيَهُم "Onlar Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu."[618] sözü gibidir. Yani "Onlar Allah'ı terk ettiler, Allah da onları terk etti." demektir. Bu durumda sözün takdiri; "biz bir âyeti neshedersek, yani kaldırır ve değiştirirsek ya da unutturursak" veya "olduğu gibi bırakır, değiştirmez ve neshetmezsek" şeklinde olmaktadır. Bu da Abdullah b. Abbâs ve Süddî'nin görüşü olarak nakledilmiştir. Dahhâk'a dayandırılan üçüncü görüşe göre "مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا" sözüyle kastedilen nâsih (sonradan gelen ve öncekinin hükmünü kaldıran âyet) ve mensûhtur (hükmü kaldırılan âyettir). İbn Zeyd'e ait olan son görüşe göre ise "نُنْسِهَا" kelimesinin manası, "ya da silersek" şeklinde verilmektedir. Müfessir, bu fiili "أَوْ نَنْسَأْهَا" şeklinde okuyanlara göre; "ya da ertelersek" anlamının bulunduğunu belirtmektedir. Arapların "نَسَأْتُ هَذَا الْأَمْرَ" sözünü bu duruma örnek göstermektedir. Yine Arapların vadeli satışta "بِعْتُ بِنَسَاءٍ" şeklinde demelerini de buna bağlamaktadır. Atâ b. Ebî Rebâh ve İbn Ebî Necîh'in (öl. ?) görüşlerinin bu şekilde olduğunu kaydetmektedir.[619]

Tefsir ilminin önemli konularından biri olan nesh konusunun geçtiği bu âyette, müfessirin kanaatinin kısaca aktarılması faydalı olacaktır. O bu hususta üç görüşü nakletmekle yetinmiştir. Süddî'den nakledilen birinci görüşe göre bu; "Âyetin kabzedilip kaldırılması" demektir. İkinci görüşe göre nesh, âyetin değiştirilmesini ifade etmektedir. Abdullah b. Abbâs'ın görüşü bu şekildedir. Abdullah b. Mes'ûd'a ait olan son görüşe göre ise nesh, "hat olarak âyetin bırakılarak hükmünün kaldırılmasını" ifade etmektedir."[620]

Netice itibariyle iki farklı kıraatten ayrı anlamlar ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, "أَوْ نُنْسِهَا" kıraatinde mana; "Biz, neshettiğimiz veya unutturduğumuz bir âyetin yerine ya ondan hayırlısını ya da onun benzerini getiririz." şeklinde; "أَوْ نَنْسَأْهَا" kıraatinde ise, "Biz, neshettiğimiz veya ertelediğimiz bir âyetin yerine ya ondan hayırlısını ya da onun gibisini getiririz." şeklinde olmaktadır.[621]

---

[618] et-Tevbe 9/67.

[619] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/170-171.

[620] Mâverdî, *en-Nüket*, 170.

[621] Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 121; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 277.

Fiillerin farklı bablarda okunması konusuna diğer bir örnek, وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا… âyetinde[622] geçen "أَمَرْنَا" fiilinde görülen kıraat farklılıklarıdır.

Bahsi geçen fiilde sahih olarak değerlendirilen iki kıraat bulunmaktadır. Kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından sadece Ya'kûb "آمَرْنَا" şeklinde; diğer imamlar ise "أَمَرْنَا" şeklinde okumuşlardır.[623] Kaynaklarda kelimedeki iki şâz kıraatten birisinin "م" harfinin şeddesiyle "أَمَّرْنَا" şeklinde olduğu ve bu kıraatin Abdullah b. Abbâs, Ebû Osmân en-Nehdî (öl. 100/718-719), Leys ve Ebân b. Yezîd tarafından okunduğu; "م" harfinin kesresiyle "أَمِرْنَا" şeklindeki kıraatin de Yahyâ b. Ya'mer tarafından okunduğu kaydedilmektedir.[624]

Mâverdî de fiildeki sahih ve şâz üç kıraate değinmektedir. Bu kıraatlerin ilki kıraat-i seb'a imamları tarafından "ا" harfinin uzatılmadan ve "م" harfinin de şeddesiz olarak okunduğu "أَمَرْنَا" kıraatidir. Bu kıraat hakkında iki yorum yapılmıştır. Birincisinin; "Şımarık yöneticilerine itaati emrederiz." anlamında olduğu söylenerek Allah'ın (c.c.) sadece itaati emredeceği vurgulanmıştır. "فَفَسَقُوا فِيهَا" ifadesi "Muhalefet ederek isyan ederler." şeklinde açıklanmıştır. Bu görüş Abdullah b. Abbâs'tan nakledilmiştir. İkinci yoruma göre kıraatin anlamı; "Büyüklenenleri göndeririz." şeklinde olmaktadır. Bu görüşe, Übey b. Ka'b'ın "بَعَثْنَا أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا" şeklindeki kıraati şahit gösterilmektedir. Fiildeki ikinci kıraatin "م" harfinin şeddesiyle "أَمَّرْنَا" şeklinde olduğunu belirten müfessir, bunun manasını "Onları diğerlerine musallat kılınan emirler yaparız." şeklinde vermektedir. Bu görüşü Ebû Osmân en-Nehdî'ye atfetmektedir. Kelimedeki üçüncü kıraatte fiilin "ا" harfi uzatılarak "آمَرْنَا" şeklinde okunduğu aktarılmaktadır. Bunun, Arapların toplum çoğaldığında "آمَرَ الْقَوْمُ" sözlerinde olduğu gibi "Sayılarını çoğalttık." anlamında olduğu vurgulanmaktadır. Müfessir, kelimenin bu anlamda olduğuna delil olarak bir

[622] el-İsrâ 17/16. "Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına (itaati) emrederiz…"
[623] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 268; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/306; Dimyâtî, *İthâf*, 356.
[624] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 79; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/16.

de hadis nakletmektedir. Bu hadis; خَيْرُ الْمَالِ مُهْرَةٌ مَأْمُورَةٌ أَوْ سِكَّةٌ مَأْبُورَةٌ "Malın hayırlısı, nesli çok olacak taylar (kısrak) veya aşılı hurmalıklardır."[625] şeklindedir. Mâverdî ayrıca fiilin bu anlamına şu şiirle de istişhâtta bulunmaktadır:

إِنْ يَغْبِطُوا يَهْبِطُوا وَإِنْ أَمِرُوا يَوْماً يَصِيرُوا إِلَى الْإِهْلَاكِ وَالنَّكِدِ

Gıpta ederlerse inerler, çoğalırlarsa Bir gün helâk edilmeye ve çoraklığa mahkûm olurlar

Bu görüş ise Hasan ve Katâde'den nakledilmiştir.[626]

Naklettiği bu kıraatler içerisinde Mâverdî'nin net bir tercih ortaya koymadığı görülmektedir. Ancak o, "أَمَرْنَا" kıraatini kıraat-i seb'a imamlarının kıraati olarak niteleyerek nakletmekte, bu kıraate öncelik vermekte ve manaya olan etkisine de diğerlerine kıyasla daha detaylı değinmektedir. Dolayısıyla bu verilerden hareketle onun tercihini belirlemek mümkün olabilir. Verilen bilgilere bakarak fiillerin farklı bablarda okunmasının anlam değişikliğine sebebiyet verdiği söylenebilir.

Fiillerin farklı bablarda okunmasından kaynaklanan kıraatler hakkındaki son örnek, فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا... âyetinde[627] "بَاعِدْ" fiilindeki kıraat ihtilafları olacaktır.

Mezkûr fiilde hem sahih hem de şâz olarak değerlendirilen farklı vecihler bulunmaktadır. Kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Amr "ع" harfinin şeddesiyle ve "ا" harfi olmadan "بَعَّدْ" şeklinde; Nâfi', İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî ise şeddesiz ve "ا" harfiyle "بَاعِدْ" şeklinde okumuşlardır.[628] Kıraat-i aşere imamlarından birisi olan Ya'kûb ise "ع" ve "د" harflerinin fethasıyla "بَاعَدَ" şeklinde okumuştur.[629] Söz konusu fiilin ayrıca "بَعَّدَ" ve "بَعُدَ" şeklinde de okunduğu ifade edilmektedir.[630]

Tefsirinde mezkûr fiildeki kıraat ihtilaflarına değinen Mâverdî, İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın "ا" harfi olmadan ve "ع" harfini şeddeli olarak "بَعَّدْ" şeklinde; geri kalan

---

[625] Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, ts.), 1/438.

[626] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/235-236.

[627] Sebe' 34/19. "Onlar ise, "Ey Rabbimiz! Yolculuğumuzun konakları arasını uzaklaştır" dediler…"

[628] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 529; Dânî, *et-Teysîr*, 181; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/350; Dimyâtî, *İthâf*, 459.

[629] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 362-363; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/350; Dimyâtî, *İthâf*, 459.

[630] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/189; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 7/360.

-kıraat-i seb'a- imamlarının ise "ا" harfiyle ve "ع" harfinin de tahfîfiyle "بَاعِدْ" şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Bu iki kıraat hakkında üç yoruma yer vermektedir. Birincisi; "Onlar bu ifadeyle İsrailoğullarının bıldırcın eti ve kudret helvasından bıktıkları gibi, -sahip oldukları- nimetlerden sıkıldıklarını söylediler." Bu Hasan'ın görüşüdür. İbn İsâ'dan nakledilen ikinci görüşe göre; "Onlar bununla, ürünlerinin ve meyvelerinin daha uzak mesafede olsa nefisler için daha iştahlı ve tatlı olacağını söylemişlerdir." Bu görüş birincisinden daha uygun görülmektedir. Çünkü bu da bir şımarıklıktır ve böylece sıkılmanın bir çeşidi olmaktadır. Üçüncü görüşe göre bunun manası; "Binalarımızın sayısını artır böylece seferlerimizin mesafesi de uzak olsun." demektir. Bu görüş de Nakkâş'dan nakledilmektedir. Bu söz onların bir artış ve ziyade taleplerini ifade etmektedir. Müfessir, kurrâdan bazılarının da fiili "ع" harfinin zamme ve tahfîfiyle "بَعُدَ" şeklinde okuduklarını ve bunun "onların seferlerinin uzak olmasından şikâyet ederek kısa olmasını temenni etmeleri" anlamında olduğunu ifade etmektedir.[631]

Tefsir ve hüccet kaynaklarında verilen bilgilere göre fiil emir sîgasıyla okunduğunda dua ve talep ifade etmekte olup anlam; "Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır, dediler ve kendilerine zulmettiler." şeklinde; mâzî fiil sîgasıyla okunduğunda ise haber ifade etmekte olup anlam; "Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştırdı, dediler ve kendilerine zulmettiler." şeklinde olmaktadır.[632]

2.2.1.2.4. Fiilin Gâib-Muhâtab veya Mütekellim Okunması ile İlgili Kıraatler

Fiillerdeki kıraat ihtilaflarından bir kısmı da fiillerin gâib, muhâtab veya mütekellim sîgalarda okunmasından kaynaklanmaktadır. Bu şekildeki okuyuşlar cümlede fâil değişikliğine neden olduğundan üslup farklılığına yol açmış ve bu sebeple de bu türden kıraat vecihleri, iltifât sanatı[633] kapsamında değerlendirilmiştir.

---

[631] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/445-446.

[632] Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 2/294; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 6/19; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/85; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 9/175; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 332.

[633] Belâgat âlimlerinin anlama güzellik veren edebî sanatlardan saydığı iltifât, bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değişiklikler yapmaktır. Bu değişiklikler monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılmaktadır. Başlıca iltifât şekilleri şunlardır: 1. Gâibden hitaba geçiş. 2. Gâibden mütekellime geçiş. 3. Muhatabdan gâibe geçiş. 4. Mütekellimden gâibe geçiş. 5.

Âyetin hem manasını hem de i‘râbını etkileyen ve Mâverdî’nin de kayıtsız kalmadığı konu yine onun tefsirinden birkaç örnekle açıklanacaktır.

Konu hakkında verilecek ilk örnek, fiilin gâib ve mütekellim okunmasına dair olacaktır. Bu duruma ...فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ âyetindeki[634] “وَضَعَتْ” fiilinde görülen kıraatler örnek olabilir.

Kıraat kaynaklarında görüldüğü üzere fiili İbn Âmir, Ya‘kûb ve Âsım’ın râvisi Ebû Bekr Şu‘be “ع” harfinin sükûnu ve “ت” harfinin zammesiyle “وَضَعْتُ” şeklinde; Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza, Kisâî, “ع” harfinin fethası ve “ت” harfinin sükûnuyla “وَضَعَتْ” şeklinde okumuşlardır.[635] Ayrıca kaynaklarda Mâverdî’nin değinmediği şâz olarak değerlendirilen bir kıraat vechinin daha olduğu aktarılmaktadır. Buna göre mezkûr fiil Abdullah b. Abbâs tarafından “ع” harfinin sükûnu ve “ت” harfinin kesresiyle “وَضَعْتِ” şeklinde okunmuştur.[636] Mâverdî’nin değinmediği bu kıraatin manası; “Allah (c.c.) senin ne doğurduğunu elbette en iyi bilendir.” şeklinde olmaktadır.

Müellif, mezkûr fiildeki kıraat farklılıkları hakkında yaptığı açıklamalarda İbn Âmir ile Ebû Bekr Şu‘be’nin “ت” harfinin zammesiyle “وَضَعْتُ” şeklinde okuduklarını aktarmaktadır. Bu takdirde ilgili ifade, İmrân’ın eşine dönmekte ve “Allah (c.c.) ne doğurduğumu elbette en iyi bilendir.” anlamına gelmektedir. Fiildeki diğer kıraat, geriye kalan imamların kıraati olup “ت” harfinin cezimli okunmasıyla “وَضَعَتْ” şeklindedir. Bu durumda da ilgili ifade, Allah’tan (c.c.) İmrân’ın eşine bir cevap olmakta ve “Allah’ın (c.c.), onun ne doğurduğunu kendisinden daha iyi bildiği” şeklinde bir anlam tezahür etmektedir.[637]

Mütekellimden muhataba geçiş. 6. Mâzîden muzâriye geçiş. 7. Muzârîden mâzîye geçiş. 8. Mâzîden emre geçiş. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail Durmuş, “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153.

[634] Âl-i İmrân 3/36. “Onu doğurunca, ‘Rabbim!’ dedi, ‘Onu kız doğurdum.’ -Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir- …”

[635] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 204; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 162; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/239; Dimyâtî, *İthâf*, 222.

[636] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi’l-Kur’an*, 26; Ukberî, *İ‘râbu’l-kırââti’ş-şevâz*, 1/312.

[637] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/387.

Fiilin gâib ve mütekellim sîgalarda okunmasından kaynaklanan bu ihtilaflarda, gâib sîgayla okunan kıraatte söz Allah'a (c.c.) ait iken, mütekellim sîgayla okunan kıraatte bu, Hz. Meryem'in annesinin -İmrân'ın eşinin- sözü olmaktadır.[638]

Mekkî b. Ebî Tâlib, "وَضَعْتُ" kıraatinde ta'zim ve tenzih anlamının bulunduğunu, Allah'a (c.c.) hiçbir şeyin gizli kalamayacağını, âyette geçen Meryem'in annesinin sözlerinin ihbârî anlamda değil ta'zim manasında söylenmiş olduğunu ifade etmektedir.[639]

Söz konusu fiille ilgili aktarılan bilgilerden anlaşıldığı üzere Mâverdî, kelimedeki sadece sahih kıraatleri zikretmekte ancak şâz kıraate değinmemektedir. Ayrıca müfessir, naklettiği kıraatlerin anlamları hakkında da açıklamalarda bulunmayı ihmal etmemektedir.

Fiillerin sîgalarının değiştiği kıraatlerden bazı örnekler, gâib ve muhâtab sîgalardaki okumaları göstermektedir. Bu konuya لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ âyetindeki[640] "لِيُنْذِرَ" fiilindeki kıraat farklılıklarını örnek vermek mümkündür.

Mâverdî'nin isimlere nispet etmeksizin naklettiği kıraatleri, kaynakların verdiği bilgilere göre şöyle özetleyebiliriz: Fiildeki iki sahih vecihten "ت" harfiyle -muhâtab sîgayla- "لِتُنْذِرَ" şeklinde okunan kıraat Nâfi', İbn Âmir Ya'kûb ve Ebû Ca'fer'den rivâyet edilmiştir. "ي" harfiyle -gâib sîgayla- "لِيُنْذِرَ" şeklinde okunan kıraat ise İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza ve Kisâî'den nakledilmiştir.[641] Fiildeki diğer bir kıraat şâz olarak değerlendirilen "ي" harfinin zammesi ve "ذ" harfinin fethasıyla meçhûl sîgayla "لِيُنْذَرَ" şeklinde Cühderî tarafından okunmaktadır.[642]

---

[638] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/207; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 108; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/251; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/32; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 160; Dimyâtî, *İthâf*, 222.

[639] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/340.

[640] Yâsîn 36/70. "(Aklen ve fikren) diri olanları uyarması ve kâfirler hakkındaki o sözün (azabın) gerçekleşmesi için Kur'an'ı indirdik."

[641] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 544; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 372-373; Dânî, *et-Teysîr*, 185; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/355; Dimyâtî, *İthâf*, 469.

[642] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 126.

Mâverdî, bahsi geçen bölümün tefsirini yaparken bu hususta iki görüşün bulunduğunu aktarmaktadır. Birincisi; fiili "ت" harfiyle -muhâtab sîgayla- "لِتُنْذِرَ" şeklinde okuyanların te'vîlidir. Bu durumda âyetin takdiri; "لِتُنْذِرَ يَا مُحَمَّدُ مَنْ كَانَ حَيّاً" şeklinde olmaktadır. İkincisi; ilgili fiili "ي" harfiyle -gâib sîgayla- "لِيُنْذِرَ" şeklinde okuyanların te'vîlidir. Müfessir, "مَنْ كَانَ حَيّاً" kısmı hakkında dört görüş nakletmektedir. Birinci görüş Dahhâk'ın söylediği "gâfil olan kimseyi"[643] anlamındadır. İkincisi; "hayat sahibi/diri, basiret sahibi kimseyi" manasını ifade eden ve Katâde'den nakledilen görüştür. Yahyâ b. Sellâm'a ait üçüncü görüş; "mü'min olan kimseyi" anlamını içermektedir. Dördüncü görüş; "hidâyete eren kimseyi" manasındaki Süddî'nin görüşüdür.[644]

Bahsi geçen kıraatlerin anlamlarına yönelik değerlendirmelere yer verilen tefsir ve hüccet kaynaklarında gâib sîgayla okunan "لِيُنْذِرَ" kıraatinde mananın; "(Peygamber), diri olanları uyarsın diye" veya "(Kur'an), diri olanları uyarsın diye" şeklinde olduğu; muhâtab sîgayla okunan "لِتُنْذِرَ" kıraatinde ise Peygamberimiz'e (s.a.v.) hitaben; "diri olanları uyarman için" şeklinde bir anlamın olduğu ifade edilmektedir.[645] Netice itibariyle iki anlamın da birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Konu hakkında verilebilecek diğer bir örnek, إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا âyetinde[646] bulunan "يَدْعُونَ" fiilinde görülen kıraat farklılıklarıdır. Mâverdî'nin naklettiği fiildeki iki kıraatten gâib sîgayla "يَدْعُونَ" şeklindeki kıraat, sahih vecih olup cumhûrun kıraatidir. Îsâ b. Süleymân'dan (öl. ?) nakledilen ve

[643] Burada geçen "gâfil" ifadesinin, sonrasında aktarılan görüşlerle ve mana ile uygunluk arzetmesi için "âkil (akıllı olan kimseyi" şeklinde olması gerekmektedir. Nitekim nüshanın tahkîkinde de bu ifadenin hatalı olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca ilgili kelime tefsirin ana kaynağı olan Taberî tefsirinde de Dahhâk'tan rivâyetle "âkil" şeklindedir. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/550.

[644] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/30-31.

[645] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 4/294; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 2/312; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 6/47; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/22; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/27; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 4/462; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 4/273; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 339.

[646] en-Nisâ 4/117. "Onlar, Allah'ı bırakıp ancak dişilere tapıyorlar. Hâlbuki (aslında) azgın bir şeytana tapmaktadırlar."

muhâtab sîgayla "تَدْعُونَ" şeklinde okunan kıraat ise şâz olarak değerlendirilmektedir.[647]

Fiilin gâib ve muhâtab sîgalarda okunduğu kıraatlere, müfessir isim zikretmeden kıraatlerin anlama olan etkilerini aktararak temas etmektedir. Verilen bilgilere göre "إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا" kısmı hakkında dört yorum vardır. Birinci yoruma göre; tapılan dişiler, Lât, Menât ve Uzza isimli putlardır. Bu, Süddî, İbn Zeyd ve Ebî Mâlik'in (öl. ?) sözüdür. İkinci görüşe göre; bunlar genel olarak putlardır ve âyetin bu bölümü Hz. Âişe'nin Mushafı'nda "إِنْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا" şeklindedir. Üçüncü görüşe göre tapılanlar meleklerdir. Çünkü onlar meleklerin Allah'ın (c.c.) kızları olduklarını iddia ediyorlardı. Bu da Dahhâk'ın görüşüdür. Abdullah b. Abbâs ve Katâde'den aktarılan son görüşe göre bunlar, ruhları olmayan cansız varlıklardır.[648]

Fiilin gâib, muhâtab veya mütekellim okunmasından kaynaklanan kıraatler konusundaki son örnek, أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ… âyetinde[649] geçen "يَرَوْنَ" fiilinde görülen kıraatler olacaktır.

Kıraat kaynaklarında fiildeki kıraatlerle bu kıraatleri okuyanlar hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: Fiilde gâib ve muhâtab sîgayla okunan iki sahih kıraat bulunmaktadır. Fiili Hamza ve Ya'kûb, "ت" harfiyle mutâtab sîgada "تَرَوْنَ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise "ي" harfiyle gâib sîgada "يَرَوْنَ" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatlerde muhâtab sîgada hitap mü'minlere yapılmaktadır.[650] Bu vecihlerin dışında bazı kaynaklarda fiildeki şâz vecihlere de yer verilmektedir. Bu bağlamda Übey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd, A'meş ve Talhâ b. Musarrıf (öl. 112/730) "أَوَلَا تَرَى"

[647] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 35; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/156.

[648] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/529-530.

[649] et-Tevbe 9/126. "Görmüyorlar mı ki, onlar her yıl bir veya iki kere belâya çarptırılıp imtihan ediliyorlar..."

[650] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 320; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 230; Dânî, *et-Teysîr*, 120; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/281; Dimyâtî, *İthâf*, 308.

şeklinde; yine A‘meş muhâtab sîgayla ancak cemi olarak “أَوَلَمْ تَرَوا” şeklinde ve gâib cemi sîgayla “أَوَلَمْ يَرَوا” şeklinde okumuşlardır.[651]

Mâverdî söz konusu âyetin tefsirini tamamlarken “أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ” kısmının, Abdullah b. Mes‘ûd’un kıraatinde “أَوَلَا تَرَى أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ” şeklinde olduğunu ve böylece buradaki hitabın muhatabının Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğunu ifade etmektedir.[652]

2.2.1.2.5. Haber ve İnşâ Yapısındaki Kıraatler

Arapça’da cümleler meânî ilmi açısından haber ve inşâ cümlesi olarak iki kısımda değerlendirilmektedir.[653] Anlam açısından doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan ve hüküm bildiren kelâma haber denilmektedir.[654] Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere buradaki haber cümlesi ile nahiv ilmindeki haber farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Belâgat ilmindeki haber, inşânın karşılığı olarak kelâmın temel iki sınıfından biri kabul edilirken; nahiv ilminde ise isim cümlesinin temel ögelerinden mübtedânın (müsnedün ileyhin) tamamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir.[655] Meânî ilmindeki inşâ ise söylenen sözde doğru veya yanlış olma ihtimalinin bulunmadığı söz olarak tanımlanmaktadır.[656] Daha anlaşılır olması için her iki cümle türüne bir örnekle açıklık getirmek faydalı olacaktır. Örneğin “Ali ders çalıştı.” cümlesi, doğru veya yalan olma ihtimali bulunduğu için bir haber cümlesidir. Ancak “Ali ders çalış.” sözü, anlam açısından doğru veya yanlış olma ihtimali olmadığından bir inşâ cümlesidir. Kıraat ilminde görülen ihtilaflardan bir kısmı da cümlelerin haber veya inşâ yapısında okunmasından kaynaklanmaktadır. Anlam üzerinde de oldukça etkili olan bu tür farklılıklara *en-Nüket ve’l-uyûn*’dan birkaç örnekle değinilecektir.

---

[651] İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 3/99; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kurân*, 8/299; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 5/530; Hatîb, *Mu‘cemu’l-kırâât*, 3/482.

[652] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/417.

[653] Ebü’l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ‘ulûmi’l-belâğa*, thk. Muhammed Abdülmün‘im Hafâcî (Beyrut: Dâru’l-Cîl, ts.), 1/55; Mustafa Irmak, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 49.

[654] Celâleddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’an*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim (Kahire: Heyetü’l-Mısriyye, 1974), 3/257; Irmak, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*, 57; Nusrettin Bolelli, *Belâgat* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 189.

[655] Irmak, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*, 56.

[656] Irmak, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*, 126; Bolelli, *Belâgat*, 229.

Haber ve inşâ yapısındaki kıraatler konusuna إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ âyetindeki[657] "وَلَا تُسْأَلُ" cümlesinde görülen kıraat farklılıklarını örnek vermek mümkündür.

Kıraat kaynaklarının verdiği bilgiye göre, ilgili cümledeki sahih iki vecihten "ت" harfinin fethası ve "ل" harfinin sükûnuyla "وَلَا تَسْأَلْ" şeklinde okunan lâ-i nâhiye (inşâ) kalıbındaki kıraat, kıraat-i aşere imamlarından Nâfi' ve Ya'kûb tarafından; "وَلَا تُسْأَلُ" şeklinde okunan lâm-ı nâfiye (haber) kalıbındaki kıraat ise diğer kıraat imamları tarafından okunmuştur.[658] Bu bilgilerden kurrânın büyük çoğunluğunun haber kalıbındaki kıraati tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Kelimenin şâz vecihlerinden olan "وَمَا تُسْأَلُ" kıraati Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Ka'b tarafından; "وَلَنْ تُسْأَلَ" kıraati ise yine Abdullah b. Mes'ûd tarafından okunmuştur.[659]

Mâverdî, "وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ" sözünün, "Müjde ve uyarıdan sonra inkâr edenlerin inkârından sen sorumlu değilsin." anlamında olduğunu kaydetmektedir. Ardından müfessir, Medine ehlinden birinin mezkûr kelimeyi "ت" harfinin fethası ve "ل" harfinin sükûnuyla -"وَلَا تَسْأَلْ" şeklinde- okuduğunu nakletmektedir. Âyetin nüzûl sebebi olarak ise şu rivâyet gösterilmektedir: Mûsâ b. Ubeyd'in Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den (öl. 108/726 [?]) naklettiğine göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) لَيْتَ شِعري مَا فَعَلَ أَبَوَايَ "Keşke anne babamın ne yaptıklarını (onlara nasıl muamele edildiğini) bilseydim!" sözü üzerine Allah (c.c.) bu âyeti indirmiştir.[660]

Kıraatlerin manalarına yönelik yapılan açıklamalarda "وَلَا تَسْأَلْ" şeklinde nehy-i hâzır olarak okunan kıraatte anlamın; "Sen cehennem ehlinin halini sorma." şeklinde olduğu ve bu kıraatle inkâr edenlerin karşılaşacakları azabın büyüklüğüne,

---

[657] el-Bakara 2/119. "Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin."

[658] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 169; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 135; Dânî, *et-Teysîr*, 76; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/221; Dimyâtî, *İthâf*, 191.

[659] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/75; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 16; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/262; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, thk. Şimrân el-Acelî (Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.), 74; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/183.

[660] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/180-181.

etkili bir biçimde dikkat çekildiği belirtilmektedir. "وَلَا تُسْأَلُ" kıraatinde ise "Cehennem ehlinden sen sorumlu değilsin." manasının olduğu ve bu kıraatle de Hz. Peygamber'in (s.a.v) kâfirlerin inkârından sorumlu olmadığı ve bunun için üzülmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.[661]

Mezkûr kıraatlerin i'râbına dair yapılan açıklamalar ise özetle şu şekildedir: Haber kalıbında "وَلَا تُسْأَلُ" şeklinde okunan kıraatteki "لَا" lâ-i nâfiyedir ve bu vechin i'râbında iki durum söz konusudur: Birinci duruma göre, bu cümlenin isti'nâf cümlesi (irab açısından kendisinden önceki cümleden bağımsız bir başlangıç cümlesi) olması mümkündür. Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Ka'b'a nispet edilen "وَمَا تُسْأَلُ" ve "وَلَنْ تُسْأَلَ" kıraatlerinin de bu görüşü desteklediği ileri sürülmektedir.[662]

Diğer görüşe göre ise cümle, isti'nâf olma ihtimalinin yanında hâl cümlesi de olabilir. Bu durumda "بَشِيرًا" kelimesi, "أَرْسَلْنَاكَ" kelimesindeki "كَ" harfinin hâli olarak mansûb, "وَنَذِيرًا" kısmı da -öncesine atfedildiği için- hâl olmaktadır. Daha sonrasında gelen "وَلَا تُسْأَلُ" cümlesi de aynı şekilde atıf sebebiyle hâl konumundadır.[663]

İnşâ kalıbında "وَلَا تَسْأَلْ" şeklinde okunan kıraatteki "لَا" ise lâ-i nâhiye olup fiil de bu nedenle meczûmdur ve cümle i'râb yönünden sadece isti'nâf cümlesi olmaktadır.[664] Bu kıraatin tevcihi iki şekilde yapılmıştır. Birinci hususa göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün anne babasının durumlarını merak ederek onlar hakkında istiğfâr etmek için لَيْتَ شِعري مَا فَعَلَ أَبَوَايَ "Keşke anne babamın ne yaptıklarını (onlara nasıl muamele edildiğini) bilseydim!" demesi üzerine bahsi geçen âyet nâzil olmuş ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.), onlar (cehennemlikler) hakkında soru sorması

---

661 Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/171; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/160; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/182; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 122; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 156.

662 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/75; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 1/200; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/216; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 112; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/589; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 2/93; Dimyâtî, *İthâf*, 191.

663 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 1/200; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/216; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 112; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/262; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/589; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 2/93.

664 Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 2/93.

yasaklanmıştır.[665] İkinci tevcihe göre ise âyetteki emir hakîkî manada değil mecâzîdir. Bu kullanım, cehennemliklerin oradaki durumlarının son derece kötü olduğunu vurgulamak içindir.[666]

Buraya kadar aktarılanlardan anlaşıldığı üzere *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirin de içinde olduğu kaynaklar, âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında genellikle bir rivâyet naklederken, Mâverdî'nin en fazla etkilediği isimlerin başında gelen İbnü'l-Cevzî, sebeb-i nüzûle dair Mukâtil b. Süleymân'dan ikinci bir rivâyeti daha nakletmektedir. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v.); "Allah (c.c.), Yahudilere gazabını indirseydi onlar iman ederlerdi!" demiş, bunun üzerine âyet inmiştir. Böylece âyetin sebeb-i nüzûlünün Hz. Peygamber'in (s.a.v.) anne babası değil, Yahudiler olduğu anlaşılmaktadır.[667]

Haber ve inşâ yapısında okunan kıraatler konusundaki diğer bir örnek ...وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى... âyetinde[668] "وَاتَّخِذُوا" fiilindeki kıraatlerdir. Kıraat kaynaklarında müellifin isim zikretmeksizin naklettiği söz konusu kıraatlerden inşâ kalıbındaki "خ" harfinin kesresiyle okunan "وَاتَّخِذُوا" şeklindeki kıraatin, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, İbn Muhaysın ve A'meş tarafından; haber kalıbında olan ve "خ" harfinin fethasıyla "وَاتَّخَذُوا" şeklinde okunan kıraatin ise Nâfi' ve İbn Âmir tarafından okunduğu görülmektedir.[669]

Kelimede bulunan iki kıraati de nakleden müfessir, ilgili kelimenin "خ" harfinin kesresiyle emir (inşâ) kalıbında "وَاتَّخِذُوا" şeklinde okunduğunu kaydetmektedir. Bunun yanında Medine ehlinden birinin de "خ" harfinin fethasıyla "وَاتَّخَذُوا" şeklinde haber kalıbında okuduğunu aktarmaktadır.[670]

---

[665] Ebû Mansur Muhammed es-Semerkandî Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005), 1/550-551; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/216-217; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 111; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/262; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/106.

[666] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/106; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/29; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/589; Dimyâtî, *İthâf*, 191.

[667] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/106.

[668] el-Bakara 2/125. "… Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin..."

[669] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 170; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/174; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 2/220; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 113; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/222; Dimyâtî, *İthâf*, 192; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/189-190.

[670] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/186-187.

Farklı yapılarda okunan kıraatler âyetin anlamını da doğrudan etkilemektedir. Burada da "وَاتَّخَذُوا" şeklinde haber yapısında okunan kıraatte âyetin manası, "Onlar da (Hz. İbrahim'in soyu), İbrahim'in makamını namaz yeri edindiler." şeklinde olmaktadır. "وَاتَّخِذُوا" şeklinde inşâ yapısında okunduğunda ise "Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin." manası anlaşılmaktadır.[671] Mâverdî, tefsir ehlinin namaz yeri edinilmesi emredilen bu makamın ne olduğu konusunda dört görüşte ihtilaf ettiklerini belirtmektedir. Abdullah b. Abbâs'ın görüşü olan birinci görüşe göre bu haccın tamamıdır. Atâ b. Ebî Rebâh ve Şa'bî'den nakledilen ikinci görüşe göre Arafat, Müzdelife ve cemrelerdir. Üçüncü görüşe göre Harem bölgesinin tamamıdır. Bu da Mücâhid'in görüşüdür. Son görüşe göre ise bu Mescitteki taştır ve bu onun bilinen makamıdır. Müfessir, en doğru görüşün bu olduğunu söyleyerek kendi tercihini de açıklamaktadır.[672]

Âlimler zikri geçen ve sahih kıraat olarak değerlendirilen iki kıraatin tercihinde farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Örneğin dilbilimci kimliğiyle tanınan ilk dönem müfessirlerinden Ferrâ, her iki kıraati de isabetli görürken,[673] Taberî ise "وَاتَّخِذُوا" şeklinde emir (inşâ) sîgasıyla okunan kıraati, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen sâbit haberlerden dolayı tercih ettiğini ifade etmektedir.[674] Mekkî b. Ebî Tâlib de aynı gerekçeye ilâveten, kurrânın çoğunluğunun bu kıraati tercih etmesi ve farklı isimler tarafından bu kıraatin Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hz. Ömer'e (r.a.) isnad edilmesi sebebiyle yine inşâ yapısındaki kıraati tercih etmektedir.[675]

Mâverdî'nin tefsirini yaptığı âyetle ilgili kıraat farklılıklarına ve bunlar hakkındaki görüşlere çoğunlukla değindiği görülmektedir. Ancak muhtasar bir eser olma özelliğini taşıyan tefsirinde uzun ve detaylı açıklamalardan çoğunlukla kaçındığı da bir gerçektir. Buna rağmen verilen örnekler, müellifin haber ve inşâ yapısında okunan ve anlam üzerinde doğrudan etkisi görülen kıraat ihtilaflarını dikkate aldığını açıkça ortaya koymaktadır.

---

671 İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 113; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 124; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 266.

672 Mâverdî, *en-Nüket*, 1/187.

673 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/77.

674 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/32-33.

675 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/264.

2.2.1.2.6. Kelimenin Tenvinli veya Tenvinsiz Okunuşundan Kaynaklanan Kıraatler

Kıraat birikimini oluşturan ihtilaflardan bir kısmının bazı Kur'an kelimelerinin tenvinli veya tenvinsiz olarak okunması sebebiyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu kategorideki farklılıklar anlam açısından zenginlik kaynağı olarak görülmektedir. Bu konu, Mâverdî'nin değindiği bazı örneklerle işlenecektir.

Kelimenin tenvinli veya tenvinsiz okunmasından kaynaklanan kıraat farklılıklarına ...اهْبِطُوا مِصْرًا... âyetindeki[676] "مِصْرًا" kelimesinde görülen ihtilafları örnek vermek mümkündür.

Mâverdî'nin Abdullah b. Mes'ûd'a nispet ederek naklettiği mezkûr kelimedeki kıraat vechinin şâz kıraatler arasında olduğu ve kendilerinden şâz kıraatlerin rivâyet edildiği isimler olan Hasan-ı Basrî ve A'meş'in yanı sıra sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Abbâs'ın kıraati olduğu ifade edilmektedir.[677]

Müellif, bahsi geçen kelimeyi kurrânın genelinin tenvinli olarak -"مِصْرًا" şeklinde- okuduklarını; bazı kıraat imamlarının ise tenvinsiz olarak -"مِصْرَ" şeklinde- okuduklarını ifade etmektedir. Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatinde de kelimenin "ا" olmadan (tenvinsiz) "مِصْرَ" şeklinde olduğunu aktarmaktadır. Mâverdî, "مِصْرًا" kelimesiyle hangi şehrin kastedildiği konusunda iki görüşün olduğunu belirtmektedir. Katâde, Süddî, Mücâhid ve İbn Zeyd'e ait olduğu söylenen birinci görüşe göre, Allah (c.c.) şehir belirtmeksizin onların herhangi bir şehre inmelerini istemiştir. Çünkü onların istedikleri sebze, kabak ve sarımsak gibi şeyler ancak şehirlerde bulunmaktadır. İkinci görüşe göre ise bu kelimeyle kastedilenin, çıkarıldıkları Firavun'un şehri olan Mısır olduğu söylenmiştir. Bu da Hasan, Ebü'l-Âliye (öl. 90/709) ve Rebî'nin görüşü olarak nakledilmiştir.[678]

---

[676] el-Bakara 2/61. "Hani, "… Öyle ise inin şehre! …"

[677] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 14; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 64; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/114.

[678] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/129.

Müfessir, naklettiği sahih ve şâz kıraat arasında tercihini beyân etmezken Taberî ise kurrânın ittifakı ve Mushaf hatlarının icmâsı sebebiyle sadece tenvinli olan "مِصْرًا" şeklindeki kıraatin câiz olduğunu söylemektedir.[679]

Bu örnekle kelimenin tenvinli (munsarıf)[680] ve tenvinsiz (gayr-ı munsarıf)[681] olarak okunduğunu gösteren kıraat farklılıklarının anlam açısından büyük bir farklılık sebebi olmadığı; ancak manaya zenginlik kattığı müşahede edilmektedir.

Kelimenin tenvinli veya tenvinsiz okunduğu kıraatler konusundaki diğer bir örnek ...مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا âyetinde[682] bulunan "عَشْرُ" kelimesindeki kıraatlerdir.

Müfessir, on dört kıraat imamından birisi olan Hasan-ı Basrî'nin âyeti " فَلَهُ عَشْرٌ أَمْثَالُهَا" şeklinde tenvinli okuduğunu ve bu şekildeki okuyuşun Arapça açısından uygun olduğunu belirtmektedir.[683]

Mâverdî'nin de zikrettiği bahsi geçen tenvinli kıraatin, kaynaklarda şâz kıraat olarak değerlendirildiği ve kıraat-i aşere imamlarından Ya'kûb'un dışında kıraat-i erbaate aşere imamlarından olan Hasan-ı Basrî ve A'meş tarafından mezkûr kelimenin tenvini ve peşinden gelen kelimenin de ref ve nasbıyla "فَلَهُ عَشْرٌ أَمْثَالُهَا" ve "فَلَهُ عَشْرٌ أَمْثَالَهَا" şeklinde okunduğu kaydedilmektedir.[684]

Zikri geçen kıraatlerin değerlendirildiği kaynaklarda "فَلَهُ عَشْرٌ أَمْثَالُهَا" kıraatinde "أَمْثَالُهَا" kelimesinin "عَشْرٌ" kelimesinin sıfatı olduğu; "فَلَهُ عَشْرٌ أَمْثَالَهَا"

[679] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/136.

[680] Tenvin ve kesre harekeyi kabul eden isimlere munsarıf denilmektedir. bk. Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 183.

[681] Kendisinde dokuz illetten iki tane veya iki yerine geçen bir illet bulunduğundan tenvin ve kesre kabul etmeyen isimlere gayr-ı munsarıf denilmektedir. bk. Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 183; İbn Hişâm, *Şerhü katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ*, 62-63, 379-380.

[682] el-En'âm 6/160. "Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır..."

[683] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/194.

[684] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 47; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 182; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/597.

kıraatinde ise temyiz olduğu ifade edilmektedir.[685] Zeccâc ise "أَمْثَالَهَا" şeklindeki mansûb okuyuşun, kıraat dışında câiz olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.[686]

Kelimenin tenvinli veya tenvinsiz okunduğunu gösteren kıraatler konusunda başka bir örnek سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشَى وُجُوهَهُمُ النَّارُ âyetindeki[687] "قَطِرَانٍ" kelimesinde bulunan kıraat farklılıklarıdır.

Mâverdî, kelimenin ne anlama geldiği konusunda iki görüş aktarmaktadır. Hasan'a nispet edilen birinci görüşe göre; "develerin kendisiyle yağlandığı katran" anlamındadır. Cehennemliklerin katranla yağlanmasının sebebi olarak ateşin hızla tutuşması gösterilmiştir. Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilen ikinci görüşe göre ise "kızgın bakır" demektir. Müfessir, mezkûr kelimeyi İkrime ve Saîd b. Cübeyr'in "ق" harfinin kesresi ve "ر" harfinin tenviniyle "قِطْرٍ آنٍ" şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Çünkü "قِطْر" "bakır" demektir. Kehf sûresinin 96. âyetindeki "آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْراً" "Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım." sözü de bu anlamdadır. "آنٍ" de "kızgın" demektir. Rahmân sûresinin 44. âyetindeki "وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ" "Kaynar su arasında" sözünün de buradan olduğunu ifade etmektedir.[688]

Müellifin rivâyet ettiği bahsi geçen kelimede "قِطْرٍ آنٍ" şeklindeki tenvinli kıraat, kaynaklarda şâz kıraatler arasında zikredilmektedir. Ayrıca müfessirin isimlerini kaydettiği İkrime ve Saîd b. Cübeyr'in dışında, kıraat-i aşere imamlarından birisi olan Ya'kûb'la birlikte, Abdullah b. Abbâs ve Ebû Hüreyre gibi isimlere de nispet edilmektedir.[689]

Mezkûr kelime hakkında açıklamalara yer veren İbnü'l-Cevzî ve Fahreddin Râzî "ط" harfinin sükûnuyla beraber "ق" harfinin fetha ve kesresiyle "قَطْرَانٍ" ve

---

[685] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/367; Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/318; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 7/150; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 5/238; Dimyâtî, *İthâf*, 278; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/597.

[686] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 2/309.

[687] İbrâhim 14/50. "Gömlekleri katrandandır. Yüzlerini de ateş bürüyecektir."

[688] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/145.

[689] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 74; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/392; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 263.

"قِطْرَانٍ" şeklinde; "ق" harfinin fethası ve "ط" harfinin de kesresiyle "قَطِرَانٍ" şeklinde kelimede üç farklı lugat olduğunu kaydetmişlerdir.[690]

Kelimenin tenvinli veya tenvinsiz okunmasından kaynaklanan kıraatler konusundaki son örnek ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَى... âyetinde[691] geçen "تَتْرَى" kelimesinde görülen kıraatler hakkında olacaktır.

Mâverdî, bu kelime hususunda iki görüşün olduğunu söyleyerek âyetin tefsirine başlamaktadır. Birincisi; "birbiri ardından bazısı bazısını takip ederek" anlamında olup bu, Abdullah b. Abbâs ve Mücâhid'in görüşüdür. İkinci görüşe göre, "her iki peygamber arasında uzun bir zaman olduğu halde kesik kesik gönderilme" manasındadır. Bunun kelimeyi tenvin ile okuyanların yorumu olduğunu kaydetmektedir. Müfessir kelimenin türediği kök hakkında üç görüşün olduğunu ifade etmektedir. Birinci görüşe göre; "yay kirişinden" türetilmiştir. Çünkü kirişin yay ile bitişik olması bundandır. Bu İbn İsâ'nın görüşüdür. İkincisi, "tek" anlamından türetildiği yönündedir. Çünkü her peygamber diğerinin peşinden tek olmaktadır. Bunu da Zeccâc dile getirmiştir. Üçüncü görüşe göre, "tevatürden" türetilmiştir. Bu da İbn Kuteybe'nin görüşüdür.[692]

Bu örnekte Mâverdî'nin kelimedeki kıraati doğrudan zikretmediği, kıraatlerin anlamlarını açıklarken kimin okuduğunu ifade etmeksizin dolaylı olarak değindiği mezkûr kelimede görülen kıraat ihtilaflarının tamamının, önceki örneklerden farklı olarak sahih kıraatler arasında olduğu görülmektedir. Bahsi geçen kelimedeki kıraatler ve kimlerin okuduğuna dair bilgiler ise şöyle özetlenebilir: Kıraat-i aşere imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer tenvinli olarak "تَتْرًى" şeklinde; Nâfi', İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî tenvinsiz olarak "تَتْرَى" şeklinde; Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef ise imâle ile "تَتْرِى" şeklinde okumuşlardır.[693]

---

690 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/521; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 19/113.

691 el-Mü'minûn 23/44. "Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik…"

692 Mâverdî, *en-Nüket*, 4/54.

693 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 446; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 312; Dânî, *et-Teysîr*, 159; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/328; Dimyâtî, *İthâf*, 404; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 6/177-178.

Kelimedeki kıraatleri değerlendiren bazı âlimler, tenvinli okunan kıraatin mastar olarak okunmasından kaynaklandığı değerlendirmesinde bulunmuşlardır.[694]

2.2.1.2.7. Kelimenin Takdim veya Te'hirli Okunuşundan Kaynaklanan Kıraatler

Kıraat birikimi içerisinde bulunan kıraat ihtilaflarından bazıları kelimelerin takdim veya te'hir ile okunmasından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde oluşan kıraatlerin anlamsal farklılıktan daha çok, genişlik ve zenginlik kaynağı olarak manaya katkı sundukları görülmektedir. Bu başlık altında Mâverdî'nin tefsirinden konuya ait örneklere değinilecektir.

Kelimenin takdim veya te'hir ile okunmasını gösteren kıraat farklılıklarına وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ... âyetindeki[695] "الْمَوْتِ بِالْحَقِّ" kelimelerinde görülen kıraatler örnek verilebilir. Bahsi geçen kelimelerdeki takdim ve te'hirle okunan kıraat vechi şâz kıraat kaynaklarında geçmekte olup müellifin atfettiği ismin dışında başka isimlere de nispet edilmektedir. Mezkûr kelimeler, Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634), Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Ka'b, Saîd b. Cübeyr ve Talhâ b. Musarrıf tarafından "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الحَقِّ بِالْمَوْتِ" şeklinde; yine Abdullah b. Mes'ûd tarafından "وَجَاءَتْ سَكْرَاةُ الحَقِّ بِالْمَوْتِ" şeklinde okunmuştur.[696]

Müfessir, âyetin tefsiri hakkında açıklamalar yaparken "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ" ifadesinde iki ihtimalin bulunduğunu belirtmektedir. Birincisi; "O ölümü Allah'ın kendisine va'dettiği şekilde hak olarak gerçekleşmiş şekliyle görür." anlamında olmasıdır. İkincisi; "Hakikatin ölüm olmasıdır." Mâverdî, ölümün "hak" diye isimlendirilmesini, ya herkesin hak ettiği bir hal olması ya da ölüm sebebiyle kişinin hak yurda (ahirete) geçiş yapacağına bağlamaktadır. Bu ihtimal üzerine kelamda takdim ve te'hir söz konusu olduğunu belirtmekte ve takdiri de وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الحَقِّ بِالْمَوْتِ "Ölüm ile hak sarhoşluk/baygınlık gelmiş olacaktır." şeklinde

[694] İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 257; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/128; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 12/125.

[695] Kâf 50/19. "Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir…"

[696] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 145; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/283.

yapmaktadır. O, Abdullah b. Mes‘ûd’un kıraatinin de bu şekilde olduğunu nakletmektedir.[697]

Bu kıraati naklederek manalarına dair açıklamalarda bulunan bazı âlimler, takdim ve te’hir yapılan kıraate göre “hak” Allah’ın (c.c.) kendisi de olabilir. Yani “Allah’ın (c.c.) ölüm emrinin gereği olan sarhoşluk/baygınlık gelmiş olacaktır.” açıklamasına da yer vermişlerdir.[698]

Kelimenin takdim veya te’hir ile okunmasından kaynaklanan kıraat ihtilaflarına başka bir örnek, ...وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ âyetinde[699] “نَمُوتُ وَنَحْيَا” kelimelerindeki kıraatlerdir.

Mâverdî, “نَمُوتُ وَنَحْيَا” kelimeleri için iki durum olduğunu ifade etmektedir. Birinci hususa göre; kelamda takdim ve te’hir yapılmıştır. Takdiri; “نَحْيَا نَمُوتُ” şeklindedir. Nitekim âyetin, Abdullah b. Mes‘ûd’un kıraatinde de bu şekilde olduğunu belirtmektedir. İkincisi; bir bilgilendirme durumu bulunmakta olup bunun da iki yorumu bulunmaktadır. Kelbî’den nakledilen birinci yoruma göre; “Biz ölüyoruz, çocuklarımız da yaşıyor.” manası anlaşılmaktadır. İkinci görüşe göre ise “Bazımız ölüyor.” anlamı ortaya çıkmaktadır.[700]

Aynı kıraat vechini Abdullah b. Mes‘ûd’a nispet ederek aktaran müfessirlerden birisi olan Şevkânî (öl. 1250/1834), her takdirde onların bu sözlerle kastettikleri şeyin öldükten sonra dirilmeyi (ba‘si) inkâr etmek ve ahireti yalanlamak olduğunu kaydetmektedir.[701]

2.2.1.3. Harf veya Edatlardaki Kıraatler

Arapça’da kelimenin isim, fiil ve harf kısımlarından oluştuğu daha önce ifade edilmişti. İsim ve fiillerdeki kıraatlerden sonra şimdi de harflerde görülen kıraat farklılıklarına yer verilecektir. Ancak buradaki harften maksat alfabetik manadaki harf olmayıp, kendi başına bir anlam ifade etmeyen ancak isim ve fiillerle beraber

---

[697] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/347-348.

[698] Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’an*, 3/78; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’an ve i‘râbuhû*, 5/45; İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 5/161; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kurân*, 17/12.

[699] el-Câsiye 45/24. “Dediler ki; ‘Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder…”

[700] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/266.

[701] Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 5/11.

kullanıldığı zaman bir anlam ifade eden edatlar olmaktadır.[702] Kıraat farklılıkları dikkate alındığında oldukça fazla örneği bulunan bu kapsamdaki kıraat ihtilaflarını, bir edatın yerine başka bir edatın okunduğu kıraatler, hazf veya isbatla okunan kıraatler ve edatların ilave edildiği (müdrec) kıraatler gibi farklı başlıklar altında toplamak mümkündür. Bu başlık altında kaynaklarda detaylı olarak incelenen kıraat vecihlerine, Mâverdî'nin naklettiği örnekler üzerinden değinilecektir.

2.2.1.3.1. Bir Edatın Yerine Başka Bir Edatın Okunduğu Kıraatler

Sayıca bir hayli fazla oldukları bilinen edatların, Arapça'daki kullanım sahası da oldukça geniştir.[703] Söz konusu edatlar kimi zaman bir fiille birlikte kullanılarak fiilin farklı bir anlam ifade etmesini temin etmekte; kimi zaman da müstakil olarak anlama katkı sunmaktadır. Bu durum, kıraat ihtilafları içerisinde de farklı şekillerde görülebilmektedir. Çoğunlukla şâz olarak değerlendirilen bu kıraat ihtilaflarını, müfessirlerin tefsir maksadıyla naklettikleri ve bu birikimden istifade ettikleri görülmektedir. Bu farklılıklara değinen Mâverdî'nin konu hakkındaki kıraatlerden ne şekilde faydalandığı, onun eserinden birkaç örnek üzerinden ortaya konulacaktır.[704]

Bir edatın yerine başka bir edatın okunduğu kıraatlere ilk örnek وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ... âyetinde[705] "وَمَنْ فِيهِنَّ" kelimelerinde görülen kıraat farklılıkları olacaktır.

Mâverdî, âyetin tefsirinde bu kelimelerin "Ve bunlarda bulunanlar da bozulurdu." manasına geldiğini ve bunun akıllı varlıklar olarak göklerdeki meleklerle yeryüzündeki insanlara işaret ettiğini belirtmektedir. Kelbî'nin ise bununla "Bunların (yer ve gök) arasında yaratılan diğer canlıların" kastedildiğini söylediğini nakletmektedir. Âyetin bu kısmının, Abdullah b. Mes'ûd'ûn kıraatinde " لَفَسَدَتِ

[702] Ğalâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye*, 1/12; İsmail Durmuş, "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163; Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 29; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 39.

[703] Harf ve edatlar hakkında detaylı bilgi için bk. Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar* (Konya: Tekin Kitabevi, 1984), 4-149.

[704] Konu hakkında tefsirde geçen diğer örnekler için bk. el-Fâtiha 1/7; el-Bakara 2/280; et-Tevbe 9/119; İbrâhim 14/46; eş-Şu'arâ 26/129; en-Neml 27/25; Yâsîn 36/38; el-Ahkâf 46/21; el-Kıyâme 75/1; el-Hümeze 104/9; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/60, 352; 2/414; 3/143; 4/181, 204-205; 5/17, 283; 6/151, 337.

[705] el-Mü'minûn 23/71. "Eğer hak onların arzularına uysaydı, gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi..."

السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَا بَيْنَهُمَا” şeklinde olduğunu aktaran müellif, Kelbî'nin görüşü ve Abdullah b. Mes'ûd'ûn kıraatine göre âyetin, akletmeyen canlılarla cansız varlıkların bozulacağı şeklinde; cumhûrun kıraatine göre ise hem akıllı hem de akılsız canlıların bozulacağı şeklinde yorumlanacağını ifade etmektedir. Bu durumun, akletmeyenlerin düzen ve bozulma hususunda akledenlere tâbi olmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bunun üzerine göklerde bulunan meleklerin bozulması, kendileri Allah'ın (c.c.) kulları iken rab edinilmeleri ve onlar Allah'a (c.c.) kulluk ediyorlarken kendilerine kulluk edilmesi şeklinde açıklanmaktadır. İnsanların bozulması ise iki şekilde izah edilmektedir: Birincisi, hevâlarına (istek ve arzularına) uymalarıyla gerçekleşir ki, bu helâk edici bir şeydir. İkincisinin de Allah'tan (c.c.) başkasına kullukla olacağı, bunun da küfür olduğu ifade edilmiştir. Cinlerin bozulmasının, kendilerine itaat edilmesiyle onların haddi aşmaları şeklinde ortaya çıkacağı; bu sayılanlar dışındakilerin bozulmasının ise tâbi olma yoluyla gerçekleşeceği ileri sürülmüştür. Çünkü onların akıl sahipleri tarafından yönetildiği dolayısıyla kendilerini yönetenlerin bozulmasının onlara döneceği kaydedilmektedir.[706]

Müfessirin naklettiği mezkûr kelimelerdeki kıraat vechi, şâz kıraat kaynaklarında zikredilmektedir.[707] Bahsi geçen kıraati eserinde nakleden âlimlerden Ferrâ, Arapça'da bazen bu şekildeki kullanımların (مَنْ yerine مَا edatının kullanımının) câiz olduğunu kaydetmektedir.[708] Mâverdî'den sonraki dönemde bu kıraate sadece Kurtubî ve Şevkânî'nin yer verdiği görülmektedir.[709]

Kendisinden önceki dönemde çok az sayıdaki kaynakta nakledilen bu kıraat vechini Mâverdî'nin tefsirinde zikretmesi ve bu kıraat üzerine değerlendirmelerde bulunması, -bu kıraatin şâz bir kıraat olduğu da dikkate alındığında- onun kıraat farklılıklarına olan vukûfiyetini, ilgisini ve yaklaşımını gösteren önemli ipuçlarıdır.

[706] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/62-63.
[707] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 101.
[708] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/239.
[709] Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 12/141; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3/583.

Edatların değiştiğini gösteren kıraatlere başka bir örnek لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ âyetindeki[710] "إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ" cümlesinde bulunan kıraat ihtilaflarıdır.

Müellif, bahsi geçen bölümün tefsiri hakkında üç yoruma yer vermektedir. Abdullah b. Abbâs, Mücâhid, Katâde ve Dakkâk'ın söyledikleri birinci görüşe göre bu ifade; "ölmedikleri sürece" anlamına gelmektedir. İkinci görüşe göre; "tövbe etmedikleri sürece" demektir. Bu görüşün Süfyân es-Sevrî'ye ait olduğu belirtilmiştir. İkrime'den nakledilen üçüncü görüşe göre ise "kabirlerinde kalpleri paramparça olmadıkça" anlamını ifade etmektedir. Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencilerinin bu kısmı وَلَوْ تَقَطَّعَتْ قُلُوبُهُمْ "Kalpleri paramparça olsa bile" şeklinde okudukları aktarılmıştır.[711]

Daha önce de ifade edildiği üzere edatların değiştiği kıraat farklılıkları şâz kıraatler kategorisinde zikredilmektedir. Mezkûr kelimedeki kıraat farklılığı da aynı şekilde şâz kıraatlerin nakledildiği kaynaklarda görülmektedir.[712]

Mâverdî'nin âyette ilgili kelimelerde görülen sahih ve şâz kıraat vecihlerinden[713] sadece zikredilen farklılığı naklettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, onun kıraatler arasında seçici olduğunu her kıraat farklılığını zikretmeyip gerekli gördüğü ihtilaflara değindiğini göstermektedir.

Bir edatın yerine başka bir edatın okunduğu kıraatler konusuna قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ âyetindeki[714] "وَمَنْ" kelimesinde bulunan kıraatler de örnek verilebilir. Kaynaklarda bahsi geçen kelimenin, sonraki gelen kelimelerdeki değişimlerle birlikte müfessirin nispet ettiği isimlerin dışında farklı kimselerden de rivâyet edildiği müşahede edilmektedir. Bu bilgilere göre ilgili kısmı, Hz. Ali, Übey b. Ka'b, Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr, İkrime, Hasan-ı Basrî, Mücâhid,

---

[710] et-Tevbe 9/110. "Kurmuş oldukları binaları, (ölüp de) kalpleri paramparça olmadıkça yüreklerinde sürekli bir kuşku olarak kalmaya devam edecektir…"

[711] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/405.

[712] Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 221.

[713] Bahsi geçen kelimelerdeki kıraatlere değinen eserlerden bazıları için bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/452; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/497; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 3/86; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 16/149-150; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 6/127; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 3/462-464.

[714] er-Ra'd 13/43. "… De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında kitap (Kur'an) bilgisi bulunanlar yeter."

Dahhâk ve A‘meş “وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ” şeklinde; Ali b. Muhammed ve İbnü’s-Sümeyfa‘ ise “وَمِنْ عِنْدِهِ عُلِمَ الْكِتَابُ” şeklinde okumuşlardır.[715]

Mâverdî, âyetin tefsiri bağlamında “وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ” kısmında üç görüşe yer vermektedir. Katâde’den aktarılan birinci görüşe göre, yanında kitabın bilgisi bulunanlar; Abdullah b. Selâm (öl. 43/663-64), Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656 [?]) ve Temîm ed-Dârî (öl. 40/661) olmaktadır. Saîd b. Cübeyr’den nakledilen ikinci görüşe göre bu, Cebrâîl (a.s.) olmaktadır. Hasan, Mücâhid ve Dahhâk’a ait olan son görüşe göre ise Allah’tır (c.c.). Nitekim bu kişilerin, âyetin ilgili kısmını وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ “Kitabın bilgisi Allah’ın katındadır.” şeklinde okudukları nakledilmiştir. Ayrıca bahsi geçenlerin, âyette Abdullah b. Selâm ve Selmân-ı Fârisî’den bahsedildiğini söyleyen kimseleri de yadırgadıkları açıklanmıştır. Çünkü bu kimselerin sûrenin Mekkî olduğu görüşünü savundukları, ismi geçen kişilerin ise Medine’de Müslüman oldukları ifade edilmiştir.[716]

İbn Cinnî, “وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ” şeklindeki kıraatte anlamın; “Kitabın bilgisi Allah’ın lütuf ve ihsanındandır.” şeklinde olacağını ifade etmektedir.[717]

Söz konusu kıraatlerin değerlendirildiği bazı kaynaklarda “ وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ” kıraatinde, “عِنْدِ” zarfının öncesindeki “مِنْ” harfi cerrinden dolayı mecrûr olduğu ve ikisinin (مِنْ عِنْدِهِ) birlikte mukaddem (öne geçmiş) haber, “عِلْمُ” kelimesinin ise muahhar (sonra gelen) mübtedâ olarak merfû olduğu belirtilmektedir. “ وَمِنْ عِنْدِهِ عُلِمَ الْكِتَابُ” kıraatinde ise “عُلِمَ” meçhûl fiil, “الْكِتَابُ” da onun nâib-i fâili olarak değerlendirilmektedir.[718]

Bir edatın yerine başka bir edatın okunduğu kıraatler konusuna son örnek …وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا… âyetinde[719] “إِنْ وَهَبَتْ”

[715] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi’l-Kur’an*, 72; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/358; Kirmânî, *Şevâzzü’l-kırâât*, 257.

[716] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/119.

[717] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/358.

[718] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/358; Ukberî, *İ‘râbu’l-kırââti’ş-şevâz*, 1/730; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 6/403; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru’l-mesûn*, 7/63.

[719] el-Ahzâb 33/50. “… mehirsiz olarak kendini Peygamber’e bağışlayan, Peygamber’in de kendisini nikâhlamak istediği herhangi bir mü’min kadını da (sana helâl kıldık) …”

kelimesindeki kıraatler olacaktır. Mâverdî'nin herhangi bir kimseye nispet etmeksizin zikrettiği kıraat vecihlerinden kesreli olan "إِنْ وَهَبَتْ" şeklindeki kesreli olan okuyuş sahih kıraatler arasında bulunmaktadır. Edatın farklı okunmasından kaynaklanan "أَنْ وَهَبَتْ" şeklindeki fethalı kıraat ise şaz kıraatler içerisinde zikredilmektedir. Bu kıraati Übey b. Ka'b, Hasan-ı Basrî, Sekafî (öl. ?), Kâsım b. Sellâm ve Îsâ'nın (öl. ?) okuduğu kaydedilmektedir.[720]

Müfessir, te'vîl ehlinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında kendini ona bağışlayan kadınların bulunup bulunmadığı konusunda ihtilaf ettiklerini ve bu konuda iki görüşün olduğunu dile getirmektedir. Abdullah b. Abbâs ve Mücâhid'e ait olduğu söylenen birinci görüşe göre, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında kendini ona bağışlayan kadınlar olmamıştır. Âyetin bu kısmını kesreli -إِنْ وَهَبَتْ- şeklinde okuyanlara göre bu durum geleceğe hamledilmiş olmaktadır. Cumhûrun görüşü olan ikinci görüşe göre ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında kendini ona bağışlayan kadınlar bulunmaktadır. Âyetin bu kısmını fethalı -أَنْ وَهَبَتْ- şeklinde okuyanlara göre ise burada bizatihi kadın kastedilmekte olup, "Ne zaman kendini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bağışlarsa o vakit nikahı ona helal kılınmıştır." anlamı ortaya çıkmaktadır. Kesreli okunduğunda anlam; "Kendisini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bağışlayan her kadın, nikahını ona helal kılmıştır." şeklinde olmaktadır. Bu açıklamaların ardından Mâverdî, kendisini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bağışlayan kadınların kimler olduğu hakkındaki görüşleri sıralayarak konuyu tamamlamaktadır.[721]

Mezkûr kıraatlerin tevcihinin yapıldığı kaynaklarda "إِنْ" şart edatı, "أَنْ" ise önündeki "مُؤْمِنَةً" kelimesinden bedel olarak değerlendirilmekte ve takdiri de " لِأَنْ وَهَبَتْ" şeklinde yapılmaktadır.[722]

---

[720] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 121; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/182; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 386.

[721] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/414-415.

[722] Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, 3/219; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/182; Ukberî, *et-Tibyân*, 2/1058-1059; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 14/210.

2.2.1.3.2. Edatların Hazf veya İsbat ile Okunduğu Kıraatler

Bu kapsamda değerlendirilecek olan kıraatlerin bazı edatların hazf veya isbat ile okunmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Buradaki değerlendirmede temel faktör, Hz. Osman'ın (r.a.) (öl. 35/656) halifeliği döneminde istinsah edilen Mushaflara uygunluktur. Ancak ister Mushaf hattına uysun isterse uymasın edatların hazf veya isbat ile okunmasına delâlet eden kıraat farklılıklarının âyetlerin tefsirinde etkili olduğu ve müfessirlerin de bu hususu değerlendirdikleri bir gerçektir. Konu, *en-Nüket ve'l-uyûn*'dan ilgili örneklerle işlenecektir.

Edatların hazf veya isbat ile okunduğunu gösteren kıraatler için رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ" âyetinin[723] "رَبَّنَا وَابْعَثْ فِي آخِرِهِم رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ... şeklinde okunması örnek gösterilebilir.

Mâverdî, "رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُم" cümlesinin "Bu ümmetin içerisinden bir peygamber yani Hz. Muhammed'i (s.a.v.) gönder." demek olduğunu ve âyetin Übey b. Ka'b'ın kıraatinde رَبَّنَا وَابْعَثْ فِي آخِرِهِم رَسُولاً مِنْهُم "Rabbimiz! Son nesilleri içerisinden bir peygamber gönder." şeklinde okunduğunu belirtmektedir.[724]

Müfessirin, Übey b. Ka'b'a nispet ederek rivâyet ettiği mezkûr vechin, kendinden önceki dönemde kaleme alınan kıraat ve tefsir kaynaklarında yer almadığı görülmektedir. Ancak buna rağmen o, bu kıraati zikretmiş ve kendisinden sonraki dönem müfessirlerinin eserlerinde[725] de bu kıraatin görülmesine vesile olmuştur. Mushaf hattında bulunmayan bir ziyadeyi gösteren ve sadece Übey b. Ka'b'dan nakledilen bu kıraat, belki de bu sebeple diğer âlimler tarafından dikkate alınmamıştır. Ancak buna rağmen Mâverdî'nin bunu zikretmesi ve böylelikle kendinden sonra gelen müfessirlere kaynaklık etmiş olması kıymetli görülmektedir.

Edatların hazf veya isbat ile okunmasından kaynaklanan kıraatlere diğer bir örnek ... فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا" âyetindeki[726] "أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا" ifadesinin okunuşunda bulunmaktadır.

---

[723] el-Bakara 2/129. "Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun…"

[724] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/191.

[725] Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 2/131; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/625; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/167.

[726] en-Neml 27/8. "(Mûsâ) Ateşe varınca ona şöyle seslenildi: "Ateşin başındakiler de çevresindekiler de kutlu olsun! …"

Mâverdî, âyetin tefsiri bağlamında "بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ" kısmı hakkındaki görüşleri sıralarken ilk görüş hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır: Bu ifade "Ateş kutlu olsun." demektir. Bu cümledeki "مَنْ" edatının ziyade olduğunu söyleyen müfessir, Übey b. Ka'b'ın mushafında bu kısmın بُورِكَتِ النَّارُ وَمَن حَوْلَهَا "Ateş ve çevresindekiler kutlu olsun." şeklinde olduğunu ifade etmekte ve bu görüşü Mücâhid'e nispet etmektedir.[727]

Kaynaklarda âyetin bu bölümünde mezkûr kıraatin dışında başka okuyuşların da bulunduğu ve Übey b. Ka'b'ın dışında başka isimlerin de bu kıraatleri okudukları kaydedilmektedir. Buna göre şâz kıraatler olan bu vecihleri, Abdullah b. Abbâs, Übey b. Ka'b, İkrime ve Mücâhid "بُورِكَتِ النَّارُ وَمَن حَوْلَهَا" şeklinde; yine Übey b. Ka'b "تَبَارَكَتِ اللْأَرْضُ وَمَن حَوْلَهَا" ve "تَبَارَكَتِ النَّارُ وَمَن حَوْلَهَا" şeklinde okumuşlardır.[728]

Bahsi geçen kıraatlere değinen isimlerden Nehhâs (öl. 338/950), " بُورِكَتِ النَّارُ وَمَن حَوْلَهَا" şeklindeki bir isnadın doğru olmadığını şayet doğru olsa bunun da ancak tefsir cihetiyle olacağını kaydetmektedir.[729]

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere Mâverdî, edatların hazf veya isbat ile okunmasına örnek olabilecek şâz olarak değerlendirilen kıraat farklılıklarına tefsirinde değinmektedir. Kimi zaman önceki kaynaklarda zikredilmeyen bir kıraati, kimi zaman da kelimedeki vecihlerden kendi tercih ettiği kıraati nakletmekte ve bunun üzerine izahlarda bulunmaktadır.

2.2.1.3.3. Edatların İlave Edildiği Kıraatler

Arapça'da edatların cümlenin anlamına olan etkisi, bir edattan diğerine farklılık gösterebilmektedir. Bu durum, kıraatler için de geçerlidir. Çünkü edatların ilave edilmesiyle okunan kıraatlerin, çoğunlukla tefsir anlamında katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Ancak âyetlerin edatların ilave edilmesiyle okunması neticesinde ortaya çıkan kıraat farklılıkları, Mushaf hattına uymamaları sebebiyle genellikle şâz

[727] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/195.
[728] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/134; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 357; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 6/484.
[729] Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, 3/136.

kıraatler olarak değerlendirilmektedir. Bu konuya Mâverdî'nin tefsirinden tespit edilen bazı örnekler verilecektir.

Edatların ilave edilmesiyle okunan kıraatler için ...فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا" şeklinde okunması örnek verilebilir. âyetinin[730] "فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا...

Mâverdî, âyetin ilgili kısmını Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs'ın فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا "Buraları tavaf etmemesinde kişiye bir günah yoktur." şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Bu okuyuşta Safa ve Merve arasında sa'y yapmanın farziyyetini düşürecek bir delilin olmadığını belirtmektedir. Çünkü burada bulunan "لاَ" harfinin, kendisinden önce olumsuzluk anlamı olduğu için sıla (bağlaç) olarak bulunduğunu ve bu durumun, Allah'ın (c.c.) ...مَا مَنَعَكَ أَن لاَ تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ "Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?"[731] âyetindeki gibi olduğunu belirtmektedir. Yani "مَا مَنَعَكَ أَن تَسْجُدَ" anlamında olmaktadır. Müfessir, bu duruma şiirden de şu örneği vermektedir:

مَا كَانَ يَرْضَى رَسُولُ اللَّهِ فِعْلَهُمْ	وَالطَّيِّبَانِ أَبُو بَكْرٍ وَلَا عُمَرُ
İki temiz kişi olan Ebû Bekir ve Ömer de[732]	*Allah Resûlü onların yaptıklarından razı olmuyordu*

Kaynaklarda mezkûr kıraatin Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Ka'b, Abdullah b. Abbâs, Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) ve Saîd b. Cübeyr tarafından okunduğu görülmektedir.[733]

Edatların ilave edildiği kıraatlere başka bir örnek ...وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ... âyetindeki[734] "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ" ifadesinin okunuşunda bulunmaktadır.

Müfessir, kurrânın çoğunluğunun âyeti Mushaf'ta geçtiği şekilde; Abdullah b. Abbâs ve Mücâhid'in ise "وَعَلَى الَّذِينَ لاَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ" şeklinde okuduklarını

---

[730] el-Bakara 2/158. "… Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur…"

[731] el-A'râf 7/12.

[732] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/213.

[733] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 18; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/115; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 79.

[734] el-Bakara 2/184. "… Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir…"

nakletmektedir. Bu kıraatin yorumunu şu şekilde yapmaktadır: "Oruçla mükellef olduğu halde yaşlılar, hamile ve emzirenler gibi oruç tutmaya güçleri yetmediğinden dolayı oruç tutmaktan âciz olanlar için bir yoksulun yiyeceği kadar fidye vermeleri yeterlidir. Bu kimselere, oruçtan âciz oldukları için kaza yoktur." Meşhur (Mushaf'ta yer alan çoğunluğun okuduğu) kıraat hakkında iki yorum bulunmaktadır. Birinci yoruma göre, bu durum İslâm'ın ilk yıllarında söz konusu olmuştur. Allah (c.c.) bu âyetle oruca güç yetiren bütün insanları, oruç tutup kefaret ödememek ile oruç tutmayıp her güne karşılık bir yoksulu doyurarak kefaretini ödeme arasında serbest bırakmıştır. Sonra bu hüküm, Allah'ın (c.c.) "فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin."[735] âyetiyle neshedilmiştir. Bu sözle değil de söz konusu âyetin sonunda geçen "وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ" ifadesiyle neshedildiği de söylenmiştir. Bu Abdullah b. Ömer (öl. 73/693), İkrime, Şa'bî, İbn Şihâb ez-Zührî, Alkame b. Kays (öl. 62/682) ve Dahhâk'ın görüşü olarak nakledilmiştir. Saîd b. Müseyyeb ve Süddî'ye ait olan ikinci görüşe göre ise bunun hükmü sabittir. Allah'ın (c.c.) "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ" sözünün anlamı; "gençliklerinde oruca güç yetirenler" demektir. Yaşlılıklarında oruç tutmaktan âciz hale geldiklerinde oruç tutmazlar.[736]

2.2.1.3.4. Kelimenin Noktasının/Harfinin Değiştiği Kıraatler

Kıraat birikimi içerisinde, kelimelerin noktasının (harfinin) değişmesinden kaynaklı kıraat ihtilaflarının olduğu da görülmektedir. Burada noktanın değişmesiyle aslında harflerin değişmesi kastedilmektedir. Bu durum, Mushaf hattının ilk dönemlerde noktasız ve harekesiz olarak imlâ edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda değerlendirilecek farklılıklar, aslında kelimelerin iştikâkında değişikliğe sebebiyet veren farklılıklardır. Ancak Mushaf hattının özelliği sebebiyle kelimelerin farklı şekillerde kıraatini mümkün kılan bu ihtilaflar,[737] tefsir bağlamında âyetlerin anlamına zenginlik katan bir yapıya sahiptirler. Bu noktada şu gerçeğin hatırlanması faydalı olacaktır. Mushaf hattından dolayı görülen ihtilaflar, şifâhî olarak nakledilen kıraatlerdir. Sadece yazının imkân tanıdığı ancak nakil şartını karşılamayan

[735] el-Bakara 2/185.
[736] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/238-239.
[737] Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/406.

okuyuşlar bu kapsamın dışında kalmaktadır. Konu, Mâverdî'nin naklettiği örnekler üzerinden ele alınacaktır.

Kelimenin noktasının/harfinin değiştiği kıraatlere ilk örnek ...وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا... âyetinde[738] "نُنْشِزُهَا" kelimesinde görülen kıraat farklılıkları olacaktır.

Mâverdî, kelimede iki kıraatin olduğunu belirterek bu bölümün tefsirine başlamaktadır. Kelimedeki birinci kıraat, "ر" harfiyle "نُنْشِرُهَا" şeklindedir. Kıraat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr bu şekilde okumuşlardır. Bu kıraatin manası; "Diriltiyoruz, hayat veriyoruz." şeklindedir. Daha sonra kelimenin türetildiği köke ve anlamına dair açıklamalara yer vermektedir. Buna göre, "اَلنُّشُور" "ölümden sonraki hayat" demektir. Bu kelime, elbisenin neşri (serilmesi, açılması) anlamından alınmıştır. Çünkü ölen kişi dürülen bir şey gibi olmaktadır. Ölümle birlikte her türlü tasarrufu elinden alınmıştır. Dirilip tasarruf yetkisiyle açıldığında "نُشِرَ" ve "أُنْشِرَ" denilmektedir. Kelimedeki ikinci kıraat diğer imamların kıraati olup "ز" harfiyle "نُنْشِزُهَا" şeklinde okunmaktadır. Bu kıraat ise "Bir kısmını diğerinin üzerine kaldırıyoruz." anlamındadır. Ardından müfessir, bir önceki kıraatte olduğu gibi kelimenin aslına ve manasına yönelik açıklamalarda bulunmaktadır. "اَلنُّشُوز" kelimesinin aslı, yükselmektir. Yerden yüksekte olan bir yere isim olarak "اَلنَّشَزُ" denilmesi buradan gelmektedir. Yine kadının kocasına itaat etmekten kendisini yüksek görüp başkaldırmasına "نُشُوزُ الْمَرْأَةِ" denilmesinin de bu anlamdan kaynaklandığı vurgulanmaktadır.[739]

Müfessirin kelimedeki sadece iki sahih kıraat vechini naklettiği ve bunlardan da yalnızca bir kıraati kıraat-i seb'a imamlarını dikkate alarak isimlere nispet ettiği görülmektedir. Ancak kaynaklarda bu iki sahih vechi kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb ve Ebû Ca'fer'in birinci "ن" harfinin zammesi ve "ر" harfiyle "نُنْشِرُهَا" şeklinde; İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef'in ise "ز"

[738] el-Bakara 2/259. "… Kemiklere de bak, nasıl onları bir araya getiriyor…"
[739] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/332-333.

harfiyle "نُنْشِزُهَا" şeklinde okudukları nakledilmektedir.[740] Fiildeki şâz kıraatlerden biri olan "ن" harfinin fethası ve "ش" harfinin zammesiyle "نَنْشُرُهَا" şeklindeki kıraat de Hasan-ı Basrî'den rivâyet edilmektedir.[741]

Kaynaklarda mezkûr kıraatlerin anlamları hakkında yapılan izahlara bakıldığında Mâverdî'nin yaptığı açıklamalara benzer açıklamaların olduğu görülmektedir. Bu bağlamda verilen bilgileri şöyle toparlamak mümkündür: "نُنْشِزُهَا" şeklinde okunan kıraatle; "yaratmak için kemikleri birbiri üzerine koyarak birleştirmek, üst üste inşâ etmek" anlamıyla âyetin manası şöyle olmaktadır: "Kemiklere bak, çürüyüp dağılmalarından sonra onları nasıl birbiri üzerine koyup birleştiriyor, sonra da et giydiriyoruz." "نُنْشِرُهَا" şeklinde okunan kıraatle; "diriltmek, ölüye can vermek" anlamından hareketle âyetin manası; "Kemiklere bak, nasıl diriltiyoruz da sonra onlara et giydiriyoruz." şeklinde anlaşılmaktadır.[742]

Mâverdî, kelimedeki iki sahih kıraat için yalnızca kelimelerin Arapça'daki kullanımlarını zikrederken bu kullanımlara diğer âyetlerden delil göstermemektedir. Ancak bazı âlimlerin bu kıraat vecihlerine ve ifade ettikleri anlamlarına diğer âyetlerden de delil getirdikleri görülmektedir. Bu anlamda ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ "Sonra, dilediği vakit onu diriltir."[743] ve أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ "Yoksa yerden, ölüleri diriltebilecek birtakım ilâhlar mı edindiler?"[744] âyetlerinin "نُنْشِرُهَا" kıraatinin anlamını; ...وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا... "... Size, "Kalkın" denildiği zaman da kalkın..."[745] âyetinin ise "نُنْشِزُهَا" kıraatinin anlamını desteklediği ifade edilmektedir.[746]

---

[740] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 189; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 151; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/231; Dimyâtî, *İthâf*, 208.

[741] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/173; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/307; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/235; Dimyâtî, *İthâf*, 208.

[742] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/476; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 1/344; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/308; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/351; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/235; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/33; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 3/295; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 2/638; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 134-135.

[743] Abese 80/22.

[744] el-Enbiyâ 21/21.

[745] el-Mücâdele 58/11.

[746] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/477; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 17310-17311; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/351; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 3/295.

Netice itibariyle, söz konusu iki kıraatin birbirini desteklediği söylenebilir. "نُنْشِزُهَا" kıraatiyle kemiklerin kaldırılarak birbirine eklenmesi, "نُنْشِرُهَا" kıraatiyle ise kemiklerden her birinin yerli yerince tekrar bir araya getirilerek diriltilmesi anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu kıraatler vesilesiyle Allah'ın (c.c.) murad ettiği anlamın muciz bir şekilde ifade edildiği söylenebilir. Yine bu kıraatlerle, Allah'ın (c.c.) ölüleri tekrar diriltmeye ve canlıların parçalarını tekrar bir araya getirmeye kâdir olduğu ispatlanmış olmaktadır.[747]

Kelimenin noktasının/harfinin değiştiği kıraatlere هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ… âyetinde[748] geçen "تَبْلُو" fiilindeki kıraatler örnek verilebilir.

Müfessir, âyetin tefsirine yine ilk önce kelimedeki kıraatleri naklederek giriş yapmaktadır. O, mezkûr kelimede iki kıraatin olduğunu haber vermektedir. Birinci kıraat fiilin iki "ت" harfiyle "تَتْلُو" şeklinde okunmasıdır. Bu kıraati okuyanların Hamza ve Kisâî olduğunu nakleden müellif, kıraatin yorumu hakkında üç görüşe değinmektedir. Süddî tarafından dile getirildiği söylenen birinci görüşe göre kelime; "Her nefis, dünyada hazırladığı şeyin peşine düşer." anlamındadır. Kelimenin bu anlamına şu şiiri de örnek göstermektedir:

إِنَّ الْمُرِيبَ يَتْبَعُ الْمُرِيبَا كَمَا رَأَيْتَ الذِّيبَ يَتْلُو الذِّيبَا

Şüpheci kişi şüpheciye tabi olur Kurdun kurdu izlediğini gördüğün gibi

İkinci görüşün "İyilik ve kötülükleri hakkındaki kitabını okur." manasında olduğunu ifade eden Mâverdî, burada bahsi geçen fiilin tilâvet (okumak) anlamından geldiğini kaydetmektedir. Üçüncü görüş ise "Her nefis yaptığının cezasını açıkça görür." şeklinde açıklanmıştır. Fiildeki ikinci kıraat, geri kalan kıraat imamlarının kıraati olarak takdim edilmektedir. Bu kıraate göre kelime, "ب" harfiyle "تَبْلُو" şeklinde okunmakta olup, kıraatin yorumu hakkında da iki görüşe yer verilmiştir. Birinci görüş; "Her nefis teslim olur." manasına gelmektedir. Mücâhid'in görüşü olarak aktarılan ikinci görüş ise "Her nefis imtihan olur." anlamını ifade etmektedir.[749]

---

[747] Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 270.

[748] Yûnus 10/30. "Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (ve kendi akıbetini öğrenecek) …"

[749] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/434.

Bahsi geçen iki kıraatin Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım tarafından “ب” harfiyle “تَبْلُو” şeklinde; Hamza, Kisâî, Halef ve Ya‘kûb’dan rivâyetle Ravh ve A‘meş tarafından ise “ت” harfiyle “تَتْلُو” şeklinde okunduğu zikredilmektedir.[750] Bazı kaynaklarda aynı fiilde kıraat-i seb‘a imamlarından Âsım’a nispet edilen ve şâz olarak değerlendirilen “نَبْلُو كُلَّ نَفْسٍ” şeklindeki bir okuyuşa daha yer verilmektedir.[751]

Kaynaklarda mezkûr kıraatlerin anlamları hakkında yapılan açıklamaların Mâverdî’nin aktardığı izahlarla örtüştüğü anlaşılmaktadır. Buna göre “تَبْلُو” kıraati, “sınanmak, tatmak, görmek ve bilmek/tecrübe etmek” gibi anlamları içermektedir. Kıraatin bu anlamları dikkate alındığında âyetin “Orada herkes hayır veya şer ne yaptıysa hesabını verecek/imtihana çekilecek (faydasını veya zararını görecek/tadacak). O vakit herkes önceden ne gönderdiğini iyi bilir/tecrübe eder.” şeklinde te’vîli yapılmaktadır.[752] “تَتْلُو” kıraati ise “peşine takılmak/tâbi olmak ve okumak” şeklinde iki mana ihtiva etmektedir. Bu anlamlar çerçevesinde âyet, “Orada herkes geçmişte yaptıklarının peşine takılacak/tâbi olacak. Orada herkes geçmişte yaptıklarını (kendi sayfasından) okuyacak.” şeklinde anlaşılmaktadır.[753]

Sonuç olarak bahsi geçen kıraatler birlikte düşünüldüğünde, kıraatlerin âyetin anlamını zenginleştirdiği, diğer âyetlerdeki kıyamet sahnelerini çeşitli yönleriyle hatırlattığı, âhirette herkesin amel defterini okuyacağı, dünyada yaptıklarının hesabını vereceği ve bunların karşılığında mükâfat veya ceza olarak cennet veyahut cehenneme gideceği anlaşılmış olmaktadır.[754]

---

[750] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 325; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 233; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/283; Dimyâtî, *İthâf*, 311-312.

[751] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/344; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 1/246; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru’l-mesûn*, 6/193.

[752] Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, 1/463; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 15/80; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbuhû*, 3/17; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/344; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kurân*, 8/334; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 4/140; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 2/500.

[753] Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’an*, 1/463; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 15/81; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’an ve i‘râbuhû*, 3/17; Ezherî, *Me’âni’l-kırâât*, 2/44; İbn Zencele, *Hüccetü’l-Kırâât*, 331; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/344; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 17/246; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kurân*, 8/334; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 3/111; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/19; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 4/141; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 201; Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 270.

[754] Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 223; Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 271.

Mushaf hattından kaynaklanan kıraatlere başka bir örnek ...لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا... âyetinde[755] bulunan "لَنُبَوِّئَنَّهُمْ" kelimesinin okunuşunda görülmektedir. Kaynaklarda söz konusu fiili, kıraat-i aşere imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef'in "ث" harfiyle "لَنُثْوِيَنَّهُمْ" şeklinde; diğer imamların ise "ب" harfiyle "لَنُبَوِّئَنَّهُمْ" şeklinde okudukları kaydedilmektedir.[756]

Mâverdî, kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî'nin ilgili kelimeyi "ث" harfiyle "لَنُثْوِيَنَّهُمْ" şeklinde okuduklarını aktarmaktadır. Bu kelimenin "اَلثَّوَاءُ" Bir yere yerleşmek kelimesinden geldiğine değinen müfessir, bunu, "ikâmetin uzaması" olarak açıklamıştır. Geri kalan kıraat imamlarının ise "ب" harfiyle "لَنُبَوِّئَنَّهُمْ" şeklinde okuduklarını nakletmiştir. Bunun manasını da "Onları evlerin üst kısımlarına yerleştireceğiz." şeklinde vermektedir. Âyette cennet köşklerinin onlara (iman edip salih amel işleyenlere) has kılınması ise iki sebebe bağlanmaktadır. Birincisi köşkler ancak evlerin üstünde yerleştirilirler. Böylece orada iki şeyin arasında toplanmış olurlar. İkincisi de köşklerin yüksekliğinden dolayı evlerden daha nezih ve havasının ferahlığı nedeniyle daha tatlı/oturmaya uygun olması sebebiyledir.[757]

Bu kıraatleri zikreden âlimlerden birisi olan İbn Hâleveyh, iki kıraatin manasının birbirine yakın olduğunu belirtmektedir. "لَنُبَوِّئَنَّهُمْ" kıraatinin, "Onları cennetteki köşklerde konaklatırız" şeklinde olduğunu ve bu anlamda olduğuna delil olarak وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ âyetini[758] göstermektedir. "لَنُثْوِيَنَّهُمْ" kıraatinin ise "konaklama ve ikâmet" anlamında olduğunu ve وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا

[755] el-Ankebût 29/58. "… Onları içinden ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz..."

[756] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 502; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 346; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/344; Dimyâtî, *İthâf*, 441; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire*, 246.

[757] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/292.

[758] el-Haşr 59/9. "Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."

وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ âyetinin[759] de bu anlamda olduğunu kaydetmektedir.[760] Mekkî b. Ebî Tâlib de her iki kıraatin "ikâmet" manasında olduğu görüşündedir.[761]

Kelimenin noktasının/harfinin değiştiği kıraatler için son örnek ...يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ âyetinde[762] "يَقُصُّ" fiilinde görülen kıraat farklılıkları olacaktır. Kaynaklarda mezkûr fiili, Nâfi', İbn Kesîr, Âsım ve Ebû Ca'fer'in "ص" harfiyle "يَقُصُّ" şeklinde; Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halef'in ise "ق" harfinin sükûnu "ض" harfinin kesresiyle "يَقْضِ" şeklinde okudukları kaydedilmektedir.[763]

Müellif, Nâfi', İbn Kesîr ve Âsım'ın bu fiili "ص" harfiyle metinde geçtiği gibi "يَقُصُّ" şeklinde okuduklarını, bunun اَلْقَصَصْ "anlatmak" mastarından alındığını ve "haber verme" anlamında olduğunu kaydetmektedir. Geri kalan kıraat imamlarının ise "ض" harfiyle "يَقْضِ" şeklinde okuduklarını belirterek, bunun ise اَلْقَضاء "hüküm vermek" mastarından geldiğini belirtmektedir. Mâverdî bunu, "hakkın yapılması/yerine getirilmesi ve tamamlanması" şeklinde anlamlandırmaktadır.[764]

"قَصَصْ" mastarından gelen "يَقُصُّ" kıraati, "birine bir şeyi anlatmak ve tebliğ" gibi anlamlarda olup genellikle söz ile olur. Bu kıraatin bazı kaynaklarda "doğruyu takip etme, peşinden gitme" anlamında olduğu da belirtilmektedir.[765] Bu kıraate göre âyetin manası, "O (Allah) hakkı anlatır." şeklinde olmaktadır. "قَضاء" mastarından olan "يَقْضِ" kıraatinde ise "bir işi tamamen ayırmak, kesip atmak ve hüküm vermek"

[759] el-Kasas 28/45. "Fakat biz (Mûsâ'dan sonra) birçok nesiller meydana getirdik. Üzerlerinden uzun çağlar geçti. Sen Medyen halkı arasında yaşıyor değildin, âyetlerimizi onlardan okuyup öğreniyor da değildin. Fakat biz (bu haberi) göndereniz."

[760] İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 281.

[761] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/181.

[762] el-En'âm 6/57. "…. O, hakkı anlatır. O, hakkı batıldan ayıranların en hayırlısıdır."

[763] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 259; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 195; Dânî, *et-Teysîr*, 103; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/358; Dimyâtî, *İthâf*, 264.

[764] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/121.

[765] Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/359; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/30; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/142; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 2/140.

gibi anlamlarla âyetin anlamı, "O (Allah) hak ile/hakkıyla hüküm verir, gerçeği yapar." şeklinde olmaktadır. Bu ise söz, fiil veya her ikisi ile beraber olabilir.[766]

Bazı âlimler "يَقُصُّ" şeklinde okuyan kurrânın delili olarak إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ... "Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır…"[767] نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ... "Sana bu Kur'an-ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz…"[768] âyetlerini göstermişlerdir.[769]

"يَقْضِ" kıraati için ise âyetin sonunda geçmekte olan "وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ" cümlesi delil olarak gösterilmektedir. "فَصْل"ın (hak ile batılın arasını ayırmanın) sözde değil, hükümde olacağı belirtilmektedir.[770]

Mâverdî, mezkûr kıraatler arasında tercihini beyan etmemektedir. Ancak Taberî, "يَقْضِ" kıraatini tercih etmektedir. Mekkî b. Ebî Tâlib ise Nâfi, İbn Kesîr ve Âsım'ın kıraati olması sebebiyle "يَقُصُّ" şeklindeki kıraatin kendisine daha sevimli geldiğini belirtmektedir.[771]

Geride kalan birçok başlıkta ferşî kıraat farklılıklarına, sarf açısından değerlendirilebilecek örnekler bağlamında *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsir özelinde değinilmiştir. Bu kapsamda da görüldüğü gibi, bir kıraatin tamamıyla sadece bir başlığa ait olduğunu söylemek çoğunlukla mümkün olmamaktadır. İlimler arasındaki yakın ve sıkı münasebet sebebiyle sarf konusundaki bir örnek aynı zamanda nahiv ilmini de ilgilendiren bir özellik barındırabilmektedir. Devam eden başlıkta ise nahiv kuralları açısından kıraat farklılıklarına örnekler verilerek ikinci bölüm tamamlanacaktır.

---

[766] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/399; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/129; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/36; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/165; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 185.

[767] Âl-i İmrân 3/62.

[768] Yûsuf 12/3.

[769] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/399; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/318; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 254; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/434; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 6/439.

[770] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/399; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 2/256; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/318; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/434; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 13/9; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 4/657.

[771] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/399; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/434.

2.2.2. Nahiv Kuralları Açısından Kıraatler

Nahiv; kelimelerin cümle içerisindeki görevlerinden ve bu görevlere göre kelime sonlarının hareke durumundan bahseden ilim olarak tanımlanmaktadır.[772] Arap dili üzerine yapılan çalışmaların ses, kelime ve cümle olmak üzere üç alanda yoğunlaştığı söylenebilir. Bunlardan kelimelerin birbirleri arasında olan ilişkiler, bir araya gelerek cümle oluşturmaları ve terkipler arasındaki etkileşim nahiv ilminin kapsamına girmektedir.[773] Diğer bir ifadeyle terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, i'râb ve alâmetleri, âmiller, mâmuller, mu'reb ve mebnîler gibi birçok husus nahiv ilminin konularını oluşturmaktadır.[774] Kıraatlerin sıhhati için aranan üç şarttan biri de bir vecihle de olsa Arap gramerine uygun olmasıdır.[775] Bu durum Nahiv ve Kıraat ilimleri arasındaki ilişkinin boyutunu da ortaya koymaktadır.[776]

Nahiv kuralları kapsamında ortaya çıkan kıraat ihtilafları anlam üzerinde de etkili olmaktadır. Eserinde birçok konudaki kıraat farklılıklarına temas eden Mâverdî, anlam üzerinde etkili olan bu kıraatlere de yer vermektedir. Aslında nahiv ilminin konuları oldukça geniştir. Ancak burada kelimenin cümledeki konumu itibariyle i'râb yönünden oluşan kıraat farklılıkları, mübtedâ-haber, sıfat, atıf, bedel ile fâil ve mef'ûlün değiştiği kıraat örnekleri Mâverdî'nin değindiği âyetler kapsamında ele alınacaktır.

2.2.2.1. Mübtedâ ve Haber ile İlgili Kıraatler

Mübtedâ ve haber isim cümlesinin iki temel öğesidir.[777] Kıraat birikimi içerisinde bazı cümleler ve bunları oluşturan isimler mübtedâ ve haber şeklinde okunabildiği gibi farklı bir vecihle de i'râblanabilmektedir. Bu bağlamda mübtedâ ve haberle ilişkili olan i'râb vecihleri genel olarak kelimenin mef'ûl, hâl, bedel, sıfat

---

[772] Ğalâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye*, 1/9; Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 171; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 11.

[773] Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 9.

[774] İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/301.

[775] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

[776] Konu hakkında detaylı bilgi için bk. İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 137-145.

[777] Mübtedâ/Müsnedün ileyh (özne) lafzî amillerden soyutlanmış sarih isim veya isimle müevvel kelime olup isim cümlesinin ilk öğesidir. Haber/müsned (yüklem) ise lafzî amillerden soyutlanmış mübtedânın durumundan haber veren cümlenin ikinci öğesidir. Her ikisi de merfûdur. Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 219-220; Çögenli, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 130.

veya öncesine atıf gibi farklı şekillerde olabilmektedir. Bu durumda âyetin anlamı da bu tercihlere göre farklılık gösterebilmektedir.

Kelimenin mübtedâ ve haber olarak okunduğu kıraatler için وَسِعَ كُرْسِيُّهُ… السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ… âyetindeki[778] farklılıklar örnek olabilir.

Müfessir, kıraat-i aşere imamlarından Ya'kûb'un bu kısmı, "س" harfinin sükûnu, "ع" harfi ve "السَّمَاوَات وَالْأَرْض" kelimelerinin ötresiyle, mübtedâ ve haber olarak وُسْعُ كُرْسِيِّهِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ "O'nun kürsüsünün genişliği gökler ve yerdir." şeklinde okuduğunu nakletmektedir.[779]

Mâverdî, âyette geçen "كُرْسِي" kelimesi hakkında da açıklamalar yaparak bu konuda iki görüş olduğunu belirtmektedir. Birinci görüşe göre, Allah'ın (c.c.) sıfatlarındandır. İkinci görüşe göre ise kürsü, O'nun hükümranlığının niteliklerindendir. Kürsünün Allah'ın (c.c.) sıfatlarından olduğunu ifade eden görüş hakkında da dört yorum söz konusu olmaktadır. Abdullah b. Abbâs'a nispet edilen[780] birinci görüşe göre bu, Allah'ın (c.c.) ilmidir. İkinci görüşe göre, Allah'ın (c.c.) kudreti; üçüncü görüşe göre, mülkü; son görüşe göre ise yönetmesidir. Kürsünün Allah'ın (c.c.) hükümranlığının niteliklerinden olduğunu içeren ikinci görüş hakkında ise üç yoruma yer verilmektedir. Hasan'dan rivâyet edilen birinci görüş kürsünün arş olduğu anlamındadır. İkinci görüşe göre, arş değil, bir yataktır. Son görüşe göre ise arşın altındaki bir kürsüdür. Arş da suyun üzerinde bulunmaktadır. Kürsünün aslı ilimdir. İçerisinde ilim yazılı olan sayfaya "كُرَّاسَة" denilmesi de bu yüzdendir. Âlimler için de اَلْكَرَاسِيُّ "kürsüler" ve أَوْتَادُ الْأَرْض "yeryüzünün direkleri" denilmektedir. Müellif, zikrettiği bu deliller sebebiyle naklettiği görüşler içerisinde en sahih görüşün, Abdullah b. Abbâs'tan naklettiği ve kürsünün Allah'ın (c.c.) ilmi olduğu anlamına gelen görüş olduğunu söylemekte böylece kendi tercihini de açıklayarak meseleyi tamamlamaktadır.[781]

---

[778] el-Bakara 2/255. "… O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır…"

[779] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/326.

[780] Çalışmada esas alınan baskının tahkikli nüshasında muhakkik, Abdullâh b. Abbâs'tan gelen bu şekilde sahih bir rivâyetin olmadığını ifade etmektedir. bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/325.

[781] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/324-326.

Bahsi geçen kıraatin, şâz kıraatler arasında zikredildiği görülmektedir.[782] Ayrıca bu ihtilafın Mâverdî'den önceki dönemde kaleme alınan tefsir eserlerinde bulunmadığı, kıraat kaynaklarında ise nadiren aktarıldığı dikkat çekmektedir. Bu tabloya rağmen müfessirin bu kıraati, kıraat-i aşere imamlarından birine nispet ederek nakletmesi, onun kıraat bilgisine ve kıraatlere olan bakış açısına dair önemli ipuçları olarak görülmektedir. Bu kıraate eserinde yer vererek kendisinden sonra gelen müfessirlere kaynaklık etmesi de eserin önemine işaret etmesi bakımından kıymetli bir bilgi olarak değerlendirilebilir.

2.2.2.2. Atıf ile İlgili Kıraatler

Kelimelerin daha öncesinde geçen başka bir kelimenin lafzına veya mahalline atfedilerek okunması da kıraat farklılıklarına sebep olan faktörlerden birisidir. Atıf[783] ile ilgili kıraat ihtilafları sebebiyle kelimelerin i'râbı değişmekte ve bu durum anlam açısından da değişikliklere yol açmaktadır. Konu, Mâverdî'nin zikrettiği kıraatler açıklanarak işlenecektir.

Kelimelerin atıf ile okunmasına ilk örnek ...وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ... âyetinde[784] "وَالْأَرْحَامَ" kelimesinde görülen kıraat ihtilafları olacaktır. Mezkûr kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından sadece Hamza "م" harfinin kesresiyle "وَالْأَرْحَامِ" şeklinde okurken diğer kıraat imamları ise fetha harekeyle "وَالْأَرْحَامَ" şeklinde okumuşlardır.[785]

Mâverdî, âyette geçen "تَسَاءَلُونَ بِهِ" cümlesinin anlamının, Arapların "Allah'tan isterim. O'nun rahmetiyle isterim." şeklinde demeleri olduğunu belirtmektedir. Bunu, Mücâhid ve İbrâhîm en-Nehaî'nin görüşü olarak vermektedir. Müfessir, kıraat imamlarından Hamza'nın metinde geçen "وَالْأَرْحَامَ" kelimesini yukarıdaki mana üzere

---

[782] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 23; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 97; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 2/612; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 2/544.

[783] Atıf harflerinden biriyle bir kelimeyi veya cümleyi, kendinden önceki bir kelimeye veya cümleye bağlamaya atıf denilmektedir. Atıf harfinden sonra gelen kelimeye ma'tuf/bağlanan, önceki kelimeye de ma'tufun aleyh/kendisine bağlanan denilmektedir. bk. Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 266; Çögenli, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 283-284.

[784] en-Nisâ 4/1. "… Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının…"

[785] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 226; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 175; Dânî, *et-Teysîr*, 93; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/247; Dimyâtî, *İthâf*, 236.

kesreli olarak "وَالْأَرْحَامِ" şeklinde okuduğunu nakletmektedir. Bu kelimede başka bir görüşün daha olduğunu ifade eden müellif, Katâde ve Süddî'nin Allah'ın (c.c.) bu kelimeyle "Onu bitiştirin ve kesmeyin/koparmayın." demek istediği şeklindeki görüşlerine yer vermektedir. Ayrıca o, Allah'ın (c.c.), sûrenin başında onların bir nefisten olduklarını haber verdiğinde, onların birbirleriyle sıla-i rahim yapmalarını ve uzakta olsalar bile birbirlerinin kardeşleri olduklarını bilmelerini kastettiğini söylemiştir.[786]

Bahsi geçen kıraatlerin tevcihinin yapıldığı kaynaklarda her iki okuyuşunda atıf olduğu; ancak fetha harekeyle olan cumhûrun kıraatinde kelimenin "اللَّهَ" lafzına atfedildiği ve takdirinin de "Akrabalık bağlarını koparmaktan sakının." şeklinde olacağı ifade edilmektedir. Bu vecihte kelimenin cer ve mecrûrun mahalline atfının da câiz olduğu kaydedilmektedir. Çünkü bu durumda kelime yine nasb mahallinde olmaktadır. Hamza'nın kesre harekeyle okuduğu "وَالْأَرْحَامِ" kıraatinde ise kelime "بِهِ" kelimesi üzerine atfedilmiş olmaktadır. Bunun anlamı ise "Onun adıyla ve akrabalık bağıyla birbirinizden dilekte bulunursunuz." şeklinde olmaktadır. Ancak bu durumun Basralı nahiv âlimleri tarafından câiz görülmediği, bu şekilde bir kullanımın kıyasa uygun olmadığı ve zarûret sebebiyle sadece şiirde olabileceği aktarılmaktadır. Çünkü onlar, açık/zâhir olan bir şeyi gizli bir cer üzerine atfetmeyi câiz görmemektedirler.[787]

Atıf ile bağlantılı kıraatler için diğer bir örnek وَقِيلِهِ يَارَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ âyetinde[788] "وَقِيلِهِ" kelimesindeki kıraatler olabilir.

Mâverdî, âyette bahsi geçen kısmın nasb, cer ve ref olarak üç vecih üzere okunduğunu belirterek tefsire başlamaktadır. Cer ile "وَقِيلِهِ" şeklinde okunan kıraatin kıraat imamlarından Âsım ve Hamza'nın kıraati olduğunu ve bu durumda mananın 85. âyette geçen وَعِندَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ "Kıyametin bilgisi de yalnız O'nun katındadır."

---

[786] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/447.

[787] Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/243; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 2/6; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 118; Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, 1/290; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/121; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/375-376; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 2/4; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/367; Dimyâtî, *İthâf*, 236.

[788] ez-Zuhruf 43/88. "Onun (Muhammed'in), "Ya Rabbi!" demesine andolsun ki, şüphesiz bunlar iman etmeyen bir kavimdir."

cümlesine döndüğünü ifade etmektedir. Bu vecihte anlam, "Kıyametin bilgisi ve onun (Muhammed'in), dediği sözün bilgisi yalnız O'nun katındadır." şeklinde olmaktadır. Müfessir, ref ile "وَقِيلُهُ" şeklinde okunan kıraatin, A'rec'in (öl. 117/735) kıraati olduğunu kaydetmekte ve bu kıraate göre ibtidâ manası olacağını belirtmektedir. Yani "Onun sözü; Muhammed'in Ya Rabbi şüphesiz bunlar iman etmeyen bir kavimdir demesidir." "القِيل" kavl/söz demektir. Nasb ile "وَقِيلَهُ" şeklinde okunan kıraatin ise kurrâdan diğer imamların kıraati olduğunu nakletmektedir. Müfessir, bu kıraatin yorumunda dört görüşe yer vermektedir. Birincisi; "Ancak hakka şâhitlik eden, "Ya Rabbi şüphesiz bunlar iman etmeyen bir kavimdir." sözünü dedi manasındadır. Bu onların (inkâr edenlerin) iddialarını inkâr için söylenmiş olmaktadır. Bunu İbn Îsâ'nın söylediği ifade edilmiştir. Yahyâ b. Sellâm'a atfedilen ikinci görüş "Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını ve onun "Ya Rabbi!" demesini duymadığımızı mı sanıyorlar?" anlamındadır. Zeccâc'a nispetle söylenen üçüncü görüşe göre mana, "Muhammed sözünü Rabbine şikâyet etti." şeklinde olmaktadır. Bu durumda sonrasında gelen, "Ya Rabbi şüphesiz bunlar iman etmeyen bir kavimdir." kısmının ibtidâ/başlangıç cümlesi olduğu vurgulanmıştır.[789]

Müfessirin zikrettiği kıraatlerden iki vechin sahih, bir vechin ise şâz olduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Âsım ve Hamza "ل" harfinin kesresiyle "وَقِيلِهِ" şeklinde; geri kalan kıraat-i aşere imamları ise "ل" harfinin fethasıyla "وَقِيلَهُ" şeklinde okumuşlardır.[790] Şâz kıraat kaynaklarında görülen "ل" harfinin ötresiyle "وَقِيلُهُ" şeklinde okunan kıraat ise Ebû Kılâbe (öl. 104/722), Hasan, Mücâhid, Katâde ve A'rec'e nispet edilmektedir.[791]

Mezkûr kıraatlerin tevcihi hakkında yapılan açıklamalarda İbn Cinnî, merfû okunan vecihte atfın 85. âyetteki "عِلْمُ" lafzına, mecrûr okunan vecihte ise yine aynı âyetteki "السَّاعَةِ" lafzına olması gerektiğini, bu takdirde her iki kıraatin de manasının

[789] Bu kıraat vechine ait dördüncü görüş nüshada bulunmamaktadır. bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 5/242-243.

[790] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 589; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 400; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/262; Dânî, *et-Teysîr*, 197; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/370; Dimyâtî, *İthâf*, 498; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 8/410-412.

[791] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 137; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/258; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 430.

aynı; ancak i‘rablarının farklı olacağını belirtmektedir. Mansûb okunan vecihte ise mef‘ûl manasında "السَّاعَةِ" kelimesine veya 80. âyetteki أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ "Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar?" cümlesine atıf yapıldığını ifade etmektedir.[792]

Mekkî b. Ebî Tâlib de sahih olan iki vecihten mecrûr olan kıraatte bahsi geçen kelimenin 85. âyetteki "السَّاعَةِ" lafzına atfedildiğini; mansûb olan "وَقِيلَهُ" kıraatinde ise beş vecih olduğunu belirterek bu vecihleri şöyle sıralamaktadır: Birincisi; 80. âyetin sonundaki "يَكْتُبُونَ" kelimesinin mahzûf mef‘ûlü üzerine atfedilmesidir. Takdiri de وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ذَالِكَ وَقِيلَهُ "Ve yanlarındaki elçilerimiz (melekler) bunu (sırlarını ve gizli konuşmalarını) ve onun "Ya Rabbi" sözünü yazmaktadırlar." şeklinde olmaktadır. İkinci vecih; 86. âyetin sonundaki "يَعْلَمُونَ" kelimesinin mahzûf mef‘ûlü üzerine atfedilmesidir. Takdiri de إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ الْحَقَّ وَقِيلَهُ "Ancak hakkı ve onun "Ya Rabbi" sözünü bilerek hakka şâhitlik edenler" şeklinde olmaktadır. Üçüncüsü; 80. âyette geçen "سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ" kelimeleri üzerine atfedilmesidir. Yani onların sırlarını, gizli konuşmalarını ve onun (Muhammed'in) "Ya Rabbi" sözünü biz işitiriz demektir. Dördüncü vecih; 85. âyetteki "السَّاعَةِ" lafzının mahalline atfedilmiş olmasıdır. Bunun manası, kıyameti ve onun sözünü bilir şeklinde olmaktadır. Beşinci veche göre ise mastar olarak mansûb olmaktadır. "O sözünü söylüyor." demesi gibidir.[793]

Mâverdî'nin bir tercih belirtmediği mezkûr kıraatler için bazı âlimler tercihini beyan etmişlerdir. Mekkî b. Ebî Tâlib, çoğunluğun kıraati olması ve daha çok vecih ihtiva etmesi sebebiyle nasb kıraatini tercih ederken, Zeccâc ise manayı gözeterek yine mansûb kıraatten yana tercihte bulunmaktadır.[794]

---

[792] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/258.

[793] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/262-263.

[794] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 4/421; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/263.

2.2.2.3. Bedel ile İlgili Kıraatler

Kıraat ihtilaflarının sebeplerinden birinin de kelimelerin daha öncesinde geçen başka bir kelimeyle bağlantılı kabul edilmesi neticesinde o kelimeden bedel[795] olarak değerlendirilmesi ve buna göre okunması olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda âyetlerde geçen bazı kelimelerin i'râbında da değişiklik olmaktadır.

Bu konuya örnek olarak ...فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ... âyetinde[796] geçen "إِلَّا امْرَأَتَكَ" kelimesinde görülen kıraatler verilebilir.

Mâverdî, إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ "Ancak karın müstesna. (Onu bırak.) Çünkü onların (kavminin) başına gelecek olan azap, onun başına da gelecektir." cümlesinde iki görüşün bulunduğunu belirtmektedir. Birinci görüşe göre "إِلَّا امْرَأَتَكَ" lafzı, فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ "Geceleyin bir vakitte aileni al götür." sözünden istisna[797] olmaktadır. Bunun kelimeyi "إِلَّا امْرَأَتَكَ" şeklinde nasb olarak okuyanların görüşü olduğunu belirtmektedir. İkinci görüşe göre ise mezkûr kelime, وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ sözünden istisnadır. Müfessir, bu takdirde kelimenin "إِلَّا امْرَأَتُكَ" şeklinde merfû olarak okunduğu zaman bedel anlamı üzere okunmuş olacağını kaydetmektedir.[798]

Müfessirin sadece okunuş vecihlerini belirtmekle yetindiği kıraat vecihlerinden her ikisinin de sahih kıraatler içerisinde yer aldığı görülmektedir. Kaynaklarda mezkûr kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından sadece İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın "ت" harfinin ötresiyle "إِلَّا امْرَأَتُكَ" şeklinde; diğer kıraat imamlarının ise "ت" harfinin fethasıyla "إِلَّا امْرَأَتَكَ" şeklinde okudukları nakledilmektedir.[799]

---

[795] Metbû'unu (kendinden önce geçen kelimeyi) açıklamak ve pekiştirmek gibi sebeplerle getirilen ve i'râb yönünden metbû'una uyan tâbi kelimeye bedel denilmektedir. bk. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 399.

[796] Hûd 11/81. "… Geceleyin bir vakitte aileni al götür. İçinizden kimse ardına bakmasın. Ancak karın müstesna…"

[797] İstisna edatlarından biriyle bir hükmü makablinden (öncesinden) ayırmaya istisna denilmektedir. Hükmü ayrılan kelimeye müstesna, öncesindekine de müstesna minh denilmektedir. Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 254.

[798] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/491.

[799] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 338; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 241; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/536; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/290; Dimyâtî, *İthâf*, 325.

Bahsi geçen kıraatlerin tevcihinin yapıldığı tefsir ve hüccet kaynaklarında, merfû olarak okunan "إِلَّا امْرَأَتُكَ" şeklindeki kıraatte bu kelimenin hemen öncesinde geçen "أَحَدٌ" kelimesinden bedel olduğu, mansûb olarak okunan "إِلَّا امْرَأَتَكَ" şeklindeki kıraatte ise mezkûr kelimenin "فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ" cümlesinden istisna olduğu değerlendirilmektedir.[800]

Mezkûr kıraatleri değerlendiren âlimlerden birisi olan Fahreddin Râzî, merfû olarak okunan kıraatin daha kuvvetli olduğunu, çünkü nasb olarak okunan kıraatin Lût'un (a.s.) karısının ailesiyle beraber çıkmasını ifade etmediğini belirtmektedir. Ancak bu durumda istisnanın "أَهْل" lafzından yapıldığını ve sanki Allah'ın (c.c.) Lût'a (a.s.), ailesiyle birlikte çıkmasını ve bunun hanımını terk etmesini emretmiş olacağını ifade etmektedir. Çünkü o, helak olanlarla beraber helak olacaktır. Ayrıca mansûb kıraatte istisna, muttasıl[801] olduğundan bu vechin de bu yönüyle daha kuvvetli olduğu görüşüne yer vermektedir.[802]

2.2.2.4. Sıfat ile İlgili Kıraatler

Kıraat birikimi içerisinde görülen ihtilaflardan bir bölümünü, âyetlerde geçen bazı kelimelerin sıfat[803] veya sıfatla bağlantılı olan i'râb vecihleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda yer alan kıraatlerde, kelimelerin harekelerinde ortaya çıkan değişiklikler sebebiyle kıraat farklılıkları oluşmaktadır. Bu konuya, Mâverdî'nin tefsirinde naklettiği kıraatler üzerinden değinilecektir.

Sıfat ile ilgili kıraatler için ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ âyetinde[804] geçen "الْمَجِيدُ" kelimesi ile بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ âyetlerinde[805] bulunan "مَحْفُوظٍ" kelimesinde görülen kıraatler örnek verilebilir.

---

[800] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 3/69-70; Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, 2/179; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 4/369; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 1/536; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/416; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 3/196; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/392; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 9/80; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/143.

[801] Müstesnanın kısımları ve i'râbıyla ilgili konularda detaylı bilgi için bk. Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 254-256.

[802] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/382.

[803] Sıfat, bir ismin nasıllık ve niceliğine delâlet eden (niteleyen) kelimedir. Nasıllık ve niceliği belirtilen (nitelenen) isme de mevsûf denir. Sıfat na't, mevsûf ise men'ût diye de adlandırılmaktadır. bk. Talü, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 260; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 388-389.

[804] el-Bürûc 85/15. "Arş'ın sahibidir, şanı yüce olandır."

Müfessir, "ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ" âyetini tefsir ederken bu konuda iki durumun/mananın olduğunu kaydederek sözlerine başlamaktadır. Birincisi, Abdullah b. Abbâs'ın görüşüdür. Buna göre anlam; "Allah kerimdir." şeklinde olmaktadır. İkinci duruma göre ise anlam; "Allah'ın şân-ı şerefi çok yücedir." şeklindedir. Şân ve şerefi yüce olana "الْمَجِيدُ" denilmesi de bu anlamdan kaynaklanmaktadır. Yine bu âyetle ilgili iki durum daha söz konusu edilmektedir. Birincisi, "الْمَجِيدُ" lafzının, Allah'ın (c.c.) sıfatlarından olduğu yönündedir. Bu, kelimeyi metinde geçtiği gibi merfû okuyanların görüşü olarak aktarılmaktadır. İkincisi de bu kelimenin Arş'ın sıfatı olmasıdır. Bu da "الْمَجِيدِ" şeklinde mecrûr okuyanların görüşü olarak sunulmaktadır. Şayet bu kelime, Arş'ın sıfatı olarak kabul edilirse üçüncü bir durumun daha olacağını belirten müellif, bu takdirde anlamın da "muhkem (sağlam yapılan) arş" şeklinde olacağını kaydetmektedir.[806]

Mâverdî, "بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ" âyetlerinin tefsirine de yine bu âyetlerde iki yorum bulunduğunu belirterek başlamaktadır. Birinci görüşe göre Levh, Allah'ın (c.c.) katında korunan şeydir (levhadır). Bu, "مَحْفُوظٍ" kelimesini kesre ile (لَوْحٍ kelimesinin sıfatı olarak) okuyanların yorumu olmaktadır. İkincisi de Kur'an'ın bizzat kendisi korunan (mahfûz olan) şeydir. Bu ise mezkûr kelimeyi "مَحْفُوظٌ" şeklinde ötre ile (قُرْآنٌ lafzının sıfatı olarak) okuyanların yorumu olarak verilmektedir. Kur'an'ın neden muhafaza edildiği konusunda da iki görüşe değinilmektedir. Birinci görüşe göre, şeytanlardan muhafaza edilmektedir. İkinci görüşe göre ise değişmekten ve başka bir şekle dönüşmekten muhafaza edilmektedir. Müfessirlerden, levhin melekler için görünen ve onların okuduğu bir şey olduğunu söyleyenlerin bulunduğu da ifade edilmiştir.[807]

Zikri geçen her iki kıraatin de anlam olarak birbirlerine yakın olduğu ve birbirini destekledikleri söylenebilir. Bu kıraatlerin manasını şöylece özetlemek mümkündür: "مَحْفُوظٍ" şeklindeki kıraatin anlamı; "(Kur'an) korunmuş bir

---

[805] el-Bürûc 85/21-22. "Hayır, o (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir Kur'an'dır. O, korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz'da) dır."

[806] Mâverdî, *en-Nüket*, 6/243-244.

[807] Mâverdî, *en-Nüket*, 6/244.

levhadadır.” şeklinde; “مَحْفُوظٌ” şeklinde okunan kıraatin manası ise “(Kur’an) bir levhada korunmuştur.” veya “Korunmuş Kur’an, bir levhadadır.” şeklinde olmaktadır.[808]

Bu başlıkta bahse konu olan kıraatlerin sahih kıraatler olduğu görülmektedir. Mâverdî bu kıraatleri okuyanlarına nispet etmeden nakletmektedir. Kaynaklarda ise “الْمَجِيدِ” kelimesini Hamza, Kisâî, Halef ve Âsım’dan rivâyetle Mufaddal’ın kesre ile “الْمَجِيدِ” şeklinde; Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ya‘kûb ve Ebû Ca‘fer’in ise ötre ile “الْمَجِيدُ” şeklinde okudukları kaydedilmektedir. “مَحْفُوظ” kelimesini ise kıraat-i aşere imamlarından sadece Nâfi‘ ötre ile “مَحْفُوظٌ” şeklinde; geri kalan imamlar ise kesre ile “مَحْفُوظٍ” şeklinde okumuşlardır.[809]

Mezkûr kıraatlerin i‘râb yönünden tevcihinin yapıldığı kaynaklarda, Mâverdî’nin naklettiği bilgilerle aynı doğrultuda değerlendirmeler yapılmaktadır. Buna göre; “الْمَجِيدِ” kelimesi ötre okunduğu zaman Allah’ın (c.c.) sıfatı, kesre okunduğu zaman ise arşın sıfatı olmaktadır. “مَحْفُوظ” kelimesi merfû okunduğunda Kur’an’ın sıfatı, mecrûr okunduğunda ise levhin sıfatı olmaktadır.[810]

Taberî de bu bilgilerin yanında, her iki kelimedeki kıraat farklılıkları hakkında yaptığı açıklamalarda bu kıraatler arasında bir tercihte bulunmazken, her iki kıraatin de bilinen kıraatler olduğunu ve bu vecihlerden her biriyle kıraatin doğru olacağını söylemektedir.[811]

2.2.2.5. Fâil ve Mef‘ûlün Değiştiği Kıraatler

Nahiv kuralları açısından kıraat ihtilaflarının değerlendirilebileceği konulardan biri de âyet içerisinde kelimelerin yeri değişmeden, bir kelimenin bazen fâil, bazen de mef‘ûl/nâib-i fâil okunduğu kıraatler konusudur. Bu değişiklik, kimi zaman da fâil olan bir kelimenin yerine mef‘ûl/nâib-i fâil dışında başka bir kelimenin

---

[808] Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 449.

[809] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 678; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 466; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/399; Dimyâtî, *İthâf*, 578.

[810] Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’an*, 3/254; Ezherî, *Me’âni’l-kırâât*, 3/136-137; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ’an vücûhi’l-kırâât*, 2/369; İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 5/463; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 47427; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 10/446-447.

[811] Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 24/346-348.

fâil olması şeklinde gerçekleşebilmektedir. İfade edilen bu değişiklikler, âyetin anlamını da büyük oranda etkilemekte bazen de tamamen değiştirebilmektedir. Hem sahih hem de şâz kıraatlerden örnekler ihtiva eden bu konu, Mâverdî'nin tefsirinden tespit edilen örneklerle işlenecektir. Böylece müfessirin bu tür kıraat farklılıklarına yaklaşımı, bunlardan faydalanma yöntemi ve tefsirinde zikretme gayesi tespit edilebilecektir.

Fâil ve mef'ûlün değiştiğini gösteren kıraatlere وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ âyetlerinde[812] bulunan "سُئِلَتْ" kelimesinde olan ihtilaflar örnek olabilir.

Müfessir, الْمَوْءُودَةُ kelimesini "katledilen, öldürülen" şeklinde açıklamaktadır. Câhiliye döneminde insanlar bir kız çocuğu dünyaya geldiği zaman onu diri olarak gömerlerdi. Ayrıca diri olarak gömülen kız çocuklarına, üzerlerinde ağır toprak bulunduğu için الْمَوْءُودَةُ denildiği söylenerek bu manaya وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا âyeti[813] de delil gösterilmektedir. Allah'ın (c.c.) bu şekilde kız çocuklarını öldürenleri veya onun gibi katl işlerini yapan kimseleri azarlamak için وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ şeklinde söylediği kaydedilmektedir. Ardından Mâverdî, diri diri gömülen kıza mı sorulacağı yoksa o kızın mı soruyu soracağı konusunda (anlam farklılığına sebep olan fiilin mâlum veya meçhûl okunmasında) ihtilaf olduğunu ve bu hususta iki görüşün bulunduğunu ifade etmektedir. Çoğunluğa ait olan birinci görüşe göre; diri olarak toprağa gömülen kızın kendisine sorulacaktır. Yani ona hangi günah sebebi ile öldürüldüğü sorulacak, o da "Benim bir günahım yoktur." diyecektir. Bu ifade, onun katilini azarlama hususunda daha beliğ/etkili olmaktadır. Abdullah b. Abbâs'ın dediği ikinci görüşe göre ise diri diri gömülen kız bu soruyu soracaktır. Yani katiline "Beni neden öldürdün?" diye soracak ancak katil için hiçbir özür bulunmayacaktır. Müfessir, nitekim Abdullah b. Abbâs'ın, âyeti وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سَأَلَتْ şeklinde okuduğunu aktarmaktadır. Katâde'den ise şöyle bir görüş nakletmektedir: "Onlardan biri kızını öldürüyordu ama köpeğini besliyordu/yediriyordu. Allah da (c.c.) onları böyle yapmaktan nehyetmiştir."[814]

---

[812] et-Tekvîr 81/8, 9. "Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman,"

[813] el-Bakara 2/255. "Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."

[814] Mâverdî, *en-Nüket*, 6/214-215.

Mâverdî'nin, Abdullah b. Abbâs'a atfederek naklettiği kıraatin şâz kıraatler arasında değerlendirildiği ve bu kıraatin Ali b. Ebî Tâlib, Übey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, İkrime, Mücâhid ve Zeyd b. Ali tarafından mezkûr kelimenin "سَأَلَتْ"; "قُتِلَتْ" kelimesinin de Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs tarafından "قُتِلْتُ";[815] kıraat-i aşere imamlarından Ebû Ca'fer tarafından ise şeddeli olarak "قُتِّلَتْ" şeklinde okunduğu kaydedilmektedir.[816]

Bazı kaynaklarda "وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ" şeklindeki cumhûrun kıraatine göre, âyetin diri diri toprağa gömülen kız çocuğundan haber verme;[817] şâz olan "وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سَأَلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلْتُ" kıraatine göre ise öldürülen kız çocuğunun kelamından hikâye olduğu ifade edilmektedir.[818]

Bahsi geçen kıraatlerden "وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سَأَلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ" şeklindeki fâilin zikredildiği kıraate göre âyetin anlamının; "Diri diri toprağa gömülen kız çocuğunun, Allah'a (c.c.) veya kendi katiline kendisini hangi suçtan dolayı öldürdüklerini sorduğunda" şeklinde olacağı kaydedilmektedir.[819] Bazı âlimler de bu kıraatin " بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلْتُ" manasına geldiğini, çünkü bunun Arapların "بِأَيِّ ذَنْبٍ ضُرِبَ" ve " ضُرِبْتُ" sözleri gibi olduğunu ifade etmiştir.[820]

Müfessirin naklettiği ve yukarıda şâz olduğu ifade edilen kıraatte, diri diri toprağa gömülen kız çocuğu fâil, cumhûrun kıraatinde ise nâib-i fâil, yani mef'ul konumunda olmaktadır.

---

[815] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 169; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 505; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 10/324-325.

[816] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 169; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 464; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 505; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/398; Dimyâtî, *İthâf*, 573.

[817] Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 10/416.

[818] Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 10/704.

[819] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/246; Ukberî, *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*, 2/684; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/66.

[820] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 3/240; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/247; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/139.

Fâil ve mef'ûlün değiştiği kıraatler için diğer bir örnek وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ âyetindeki[821] "دَرَسْتَ" kelimesinin kıraatinde görülmektedir.

Mâverdî, bu kelimede sahih ve şâz olmak üzere yorumlarının/anlamlarının birbirinden farklı olduğunu belirttiği beş farklı kıraati zikretmektedir. İlk kıraat Hamza ve Kisâî'nin kıraati olup "دَرَسْتَ" şeklindedir. Bu kıraatin manası; "Sen okudun, öğrendin." şeklindedir. Bu ifadeyi, Kureyş'in Hz. Peygamber (s.a.v.) için söylediğini aktaran müfessir, bu görüşün Abdullah b. Abbâs ve Dahhâk'a ait olduğunu kaydetmektedir. İkinci kıraat İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın kıraati olup "دَارَسْتَ" şeklindedir. Bu kıraat, "Müzakere ettin, karşılıklı okudun." anlamındadır. Abdullah b. Abbâs'tan da rivâyet edilen bu görüşü, Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr'in söylediği dile getirilmiştir. Bu kıraate göre, "Mücadele ettin, tartıştın." anlamında ikinci bir yorumun daha olacağı ifade edilmektedir. Mezkûr kelimedeki üçüncü kıraat, İbn Âmir'in kıraati olup "ت" harfinin sükûnuyla "دَرَسَتْ" şeklindedir. Bu kıraatin "Silindi, geride kaldı." anlamında olduğu görüşü, Abdullah b. Zübeyr ve Hasan'a atfedilerek verilmektedir. Dördüncü kıraat, "د" harfinin zammesiyle -fiilin meçhûl okunduğu- "دُرِسَتْ" şeklinde olan kıraattir. "Okundu, söylendi." anlamında olan bu görüş ise Katâde'ye nispet edilmektedir. Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Mes'ûd'un kıraati olan son kıraatin de "دَرَسَ" şeklinde olduğu ve "Hz. Peygamber (s.a.v.) okudu." anlamına geldiği kaydedilmektedir.[822]

Bu bilgilerden Mâverdî'nin kelimedeki sahih kıraatleri öncelikli olarak aktardığı ve bunu da kıraat-i seb'a imamlarının kıraatlerini dikkate alarak her bir kıraati okuyanlarına nispet ederek zikrettiği anlaşılmaktadır. Şâz kıraatleri ise bazen okuyanlara atfederek bazen de isim beyan etmeden rivâyet etmektedir. Aktardığı kıraatlerin manaya olan etkisini de göz ardı etmeyen müellif, her kıraatin manasını ve bu konudaki görüşleri de nakletmeyi ihmal etmemektedir.

---

[821] el-En'âm 6/105. "Onlar, "Sen iyi ders almışsın" desinler diye ve bir de bilen bir toplum için (Kur'an'ı) açıklayalım diye âyetleri değişik biçimlerde işte böyle açıklıyoruz."

[822] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/153-154.

Müfessirin sahih ve şâz olarak beş vechini naklettiği kıraatlerden üç tanesinin sahih, iki tanesinin ise şâz olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu kıraatleri ve okuyan imamları şöyle özetleyebiliriz: Mezkûr kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Nâfi‘, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer ve Halef “دَرَسْتَ” şeklinde; İbn Kesîr ve Ebû Amr “دَارَسْتَ” şeklinde; İbn Âmir ve Ya‘kûb ise “دَرَسَتْ” şeklinde okumuştur.[823]

Mezkûr kelimedeki şâz vecihlerden “دُرِسَتْ” şeklindeki kıraatin Abdullah b. Abbâs, Hasan-ı Basrî ve Katâde tarafından; “دَرَسَ” şeklindeki kıraatin ise Übey b. Ka‘b ve Abdullah b. Mes‘ûd tarafından okunduğu kaydedilmektedir. Ayrıca yine Hasan-ı Basrî’nin “دَارَسَتْ” şeklinde; Abdullah b. Mes‘ûd’un ise “دَرَسْنَ” şeklinde okuduğu da nakledilmektedir.[824]

Sahih olan üç kıraati şöyle iki anlamda toplamak mümkündür: Birincisi; “Biz sana âyetleri farklı farklı ve detaylı şekilde açıklarız. İ‘câz ile şekilden şekle koyarak layık olmayanların görmesini engeller ve karanlıklar içerisinde bırakırız. Bunun üzerine inkâr edenler; “Sen ders almışsın, bunu başkalarından öğrenmişsin.” derler. Çünkü Kur’an-ı Kerim ilmi ve araştırmayı gerektiren birçok bilgi vermektedir. Vahiyle öğrenilemeyecek olan bu bilgiler, okuma yazma bilmeyen birinin söyleyebileceği şeyler de değildir. Bu sebeple “Sen gizlice ders almış, ehl-i kitaptan olan kimselerle okumuş ve başkalarıyla da müzakere etmişsin, bu bilgileri de o şekilde öğreniyorsun.” gibi anlamlar ifade etmektedir. İkincisi de “Sen bunları tekrar tekrar açıkladın dolayısıyla bu anlattıkların eskimiş, zamanı geçmiş ve hükmü kalmamış eski şeylerdir.” anlamındadır.[825]

Fâil ve mef‘ûlün değiştiği kıraatler için son örnek بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ âyetinde[826] bulunan “عَجِبْتَ” kelimesindeki kıraatler hakkında olacaktır.

Mâverdî, âyetin tefsirine iki kıraat olduğunu aktararak başlamaktadır. Birinci kıraatin, Hamza ve Kisâî’nin “ت” harfinin zammesiyle okudukları “عَجِبْتُ” şeklindeki kıraat olup bunun aynı zamanda Abdullah b. Mes‘ûd’un da kıraati

[823] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 264; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 200; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ’an vücûhi’l-kırâât*, 1/443; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/261; Dimyâtî, *İthâf*, 271.

[824] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi’l-Kur’an*, 45; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/225.

[825] Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 190.

[826] es-Saffât 37/12. “Hayır, sen (onların hâline) şaştın, onlar ise alay ediyorlar.”

olduğunu belirtmektedir. Bu kıraate göre, Allah (c.c.) hiçbir şeye şaşırmamasına (teaccüb etmemesine) rağmen, şaşırma fiili Allah'a (c.c.) izafe edilmiş olmaktadır. Çünkü şaşırmanın, bilinmeyen bir şeyi öğrenme neticesinde olabileceği oysaki Allah'ın (c.c.), her şeyi daha gerçekleşmeden önce bilmekte olduğunu ifade etmektedir. Müfessir, bu kıraat üzerine yapılan yorum için de iki durumdan bahsetmektedir. Birincisi; Nakkâş'ın dediği "Bilakis ben reddettim." anlamında olmasıdır. İkincisi de Ali b. Îsâ'nın (öl. 384/994) görüşüdür ki, "Onlar (şaşırmayı Allah'a izafe edenler) kendisinden şaşkınlığa düşüleni, teaccüb eden konumuna getirdiler." şeklindedir. Kelimedeki ikinci kıraat, "ت" harfinin fethasıyla "عَجِبْتَ" şeklinde olup, geri kalan imamların kıraatidir. Bu kıraatte şaşırma fiili Hz. Peygamber'e (s.a.v.) izafe edilmiş olmaktadır. Müellif, Katâde'ye ait olduğunu söylediği görüşe göre bu takdirde sanki "Sen şaşırdın ey Muhammed!" demiş gibi bir anlamın olduğunu kaydetmektedir. Müfessir, kendisinden şaşılan şeyler konusunda da iki görüş nakletmektedir. Katâde'den nakledilen birinci görüşe göre; "Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim kendisine verildiği zaman şaşkınlık yaşamıştır." İbn Ziyâd'ın (öl. 324/936) sözünün manası olduğu söylenen ikinci görüşe göre ise "Hz. Peygamber (s.a.v.), kendilerine getirdiği; ancak kabul etmedikleri hak olan şeylerden dolayı teaccüb etmiştir."[827]

Müellifin naklettiği her iki kıraat sahih kıraatler içerisinde bulunmaktadır. Bahsi geçen kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef "ت" harfinin zammesiyle "عَجِبْتُ" şeklinde; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ya'kûb ve Ebû Ca'fer ise "ت" harfinin fethasıyla "عَجِبْتَ" şeklinde okumuşlardır.[828]

Tefsir ve hüccet kaynaklarında çoğunluğun kıraati olan "عَجِبْتَ" kıraatinde anlamın; "Sen teaccüb ettin/şaştın." şeklinde olduğu ve muhatabın da Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğu, kaydedilmiştir. Yani "Sen, Allah'ın kudretine hayran kaldın." veya "Müşriklerin yeniden dirilmeyi inkâr etmelerine, seni yalanlamalarına şaştın." veya "Vahyin sana gelmesine şaşırdın." demektir.[829]

---

[827] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/41.

[828] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 547; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 375; Dânî, *et-Teysîr*, 186; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/356; Dimyâtî, *İthâf*, 472.

[829] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/384; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 4/299; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 302; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 6/53; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 606; Sa'lebî, *el-Keşf*

Kelimedeki diğer kıraat olan "عَجِبْتُ" kıraati ise "Şaştım/teaccüb ettim." manasındadır. Ancak bu takdirde fâilin kim olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazı âlimler, burada bir takdirin olduğunu ve anlamın "Ey Muhammed! De ki, ben şaşırdım." şeklinde olacağını ifade etmiştir. Bunun yanında fâilin Allah (c.c.) olmasını da mümkün görenler olmuş ancak bunun anlamının "onların (inkârcıların) yaptıklarını reddetme ve yadırgama" şeklinde olacağı söylenmiştir. Çünkü kullara ait bazı fiillerin Allah'a izâfe edilmesi halinde farklı anlamlara gelmesi Arap kelamında var olan bir durumdur.[830]

Mâverdî'nin bahsi geçen kıraatler içerisinde net bir tercih ortaya koymadığı anlaşılmaktadır. Ancak onun değindiği kıraatlerden hangisini daha önce zikrettiği, hangi kıraati okuyanlarıyla birlikte naklettiği veya bir kıraatte diğerine göre daha farklı ifadeler kullandığı gibi hususlar göz önüne alınarak -Bu şu kişinin de kıraatidir gibi- kıraat tercihini tespit etmek mümkündür. Bu bilgiler dikkate alındığında müfessirin Hamza ve Kisâî'nin kıraati olarak naklettiği "ت" harfinin zammesiyle "عَجِبْتُ" şeklinde okunan kıraati tercih ettiği söylenebilir. Bu iki kıraat arasında tercihini açık şekilde beyan eden ilk ismin, Ferrâ olduğu anlaşılmaktadır. O, insanların mezkûr kelimeyi nasb ile okuduklarını ancak Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs'ın kıraati olması sebebiyle ref ile okunan "عَجِبْتُ" kıraatinin kendisine daha sevimli geldiğini belirtmektedir.[831]

2.3. Bölüm Sonu Değerlendirme

İkinci bölümde zikredilen başlıkların kıraat ve tefsir ilmindeki karşılıkları, çalışmanın sınırları ölçüsünde ortaya konulmuştur. Bu bölümde açıklanan örneklerden, Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirinin rivâyet, dirâyet ve dilbilimsel tefsir açısından önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kıraat ihtilaflarından birçoğunun lehçesel farklılıklar olduğu ve kıraat iminin usûlle ilgili değerlendirilen bölümüne ait örnekler olması sebebiyle âyetlerin anlamına herhangi

ve'l-beyân, 8/141; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/223; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/28; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/37; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 15/69; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/7; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/119; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 9/94.

[830] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/140; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/37-38; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 26/323; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/119; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 4/446.

[831] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/384.

bir etki etmediği verilen örneklerle izah edilmiştir. Bunların dışında kalan sarfî ve nahvî açıdan incelenen ferşî farklılıkların ise âyetlerin anlamında belli düzeyde değişikliğe neden olduğu müfessirin eserinde zikrettiği kıraatler vesilesiyle gösterilmiştir. Ancak burada şu hususa dikkat çekmek faydalı olacaktır: Kıraat ihtilafları neticesinde ortaya çıkan anlamlar, çoğunlukla âyetlerin manalarını tamamlayıcı bir özellik arz ettiği veya birbirlerine yakın anlamlar içerdiği için tefsir açısından bir zenginlik kaynağı olmuştur.

Bu bölümde incelenen örneklerden hareketle müfessirin âyetlerin tefsirinde Arap dili-kıraat ilişkisi bağlamında, lehçelerle bağlantılı kıraatlerden, sarf ve nahiv ilminin konularına giren kıraat vecihlerinden yeterince istifade ettiğini söylemek mümkündür. O, âyetlerin tefsirini yaparken kıraatlerden de gerekli gördüğü ölçüde faydalanmış; yaptığı açıklamaları kendisinden önceki âlimlerden naklettiği rivâyetlerle desteklemeye özen göstermiştir. Gerek kıraat vecihlerini gerekse tefsire dair ileri sürülen görüşleri, genellikle kıraat imamlarının veya görüş sahiplerinin isimlerine atıf yaparak aktarması, onun en belirgin özelliği olarak dikkat çekmektedir.

Mâverdî'nin hacim açısından muhtasar sayılabilecek tefsirinde, sahih-şâz ayrımı yapmaksızın kıraat farklılıklarının birçoğuna ve bunların anlama olan yansımalarına işaret etmesi, müellifin kıraatlere yaklaşımını göstermesi bakımından önemli görülmektedir. Neticede ikinci bölüm sonunda elde edilen bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Mâverdî'nin Arap dili-kıraat ilişkisi bağlamında kıraat farklılıklarını tefsirinde zikrettiği, rivâyet ettiği görüşleri, yaptığı yorum ve açıklamaları, naklettiği kıraatlerle desteklediği görülmektedir. Kıraat ihtilaflarına göre ortaya çıkan farklı anlamlara işaret ettiği, kelimelerin farklı kullanımlarına ve dilsel tahlillere kıraat vecihleri üzerinden değindiği anlaşılmaktadır.

3. MÂVERDÎ'NİN KIRAAT ALGISI VE KIRAATLERİN TEFSİRE YANSIMASI

3.1. Mâverdî'nin Kıraat Algısı

Kıraat ve tefsir âlimlerinin kıraat algılarının birbirinden farklı olduğu bilinmektedir. Kıraat âlimleri kıraatlerin sıhhatini kurrâlara nispet yoluyla ortaya çıkarmayı hedeflerken, müfessirler ise kıraatlere göre âyetlerin muhtemel anlamlarını izah etmeyi temel amaç edinmişlerdir.[832] Bu sebeple onlar, bu hedefleri doğrultusunda kıraatlerin sahih veya şâz oluşunu dikkate almadan tamamını eserlerinde nakletmişlerdir. Bu kıraatler yardımıyla bazen farklı bir anlama ulaşmış bazen de yaptıkları yorumları kıraatlerle desteklemişlerdir. Bu yönüyle Mâverdî de kıraatlerden bir bütün olarak her yönüyle istifade eden müfessirlerdendir. O, kıraatler arasında sahih veya şâz ayrımına bakmaksızın çeşitli sebeplerle kıraat ihtilaflarını *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı eserinde değerlendirmiştir.

Tefsirde zikredilen kıraatler genel olarak değerlendirildiğinde, müfessirin kıraat ihtilaflarına olabildiğince değindiği, az da olsa bazen sadece farklı kıraati belirtmekle yetinip herhangi bir tahlil yapmadığı, çoğu yerde ise naklettiği kıraatle ilgili farklı değerlendirmelerde bulunduğu ve yer yer de kıraatler arasında tercihte bulunduğu görülmektedir.

Hicrî ilk birkaç asırda tedvîn dönemini tamamlayan kıraatler, daha sonraki dönemlerde bir sistematiğe kavuşturulmuş ve kıraatlerin sahih veya şâz oluşunu tespit etmek için bazı kriterler[833] ortaya konulmuştur. Bu nedenle kıraatlerin tefsirlere yansıması ve müfessirlerin kullandığı kavramlar da dönemsel olarak farklılık gösterebilmektedir. Her müfessir kendi metoduna uygun olarak kıraatleri kullanmada farklı davranabilmektedir. Müfessirler, mananın daha iyi anlaşılması için çoğunlukla sahih kıraatlerin yanında şâz kıraatlerden de faydalanmışlardır. Bu genel tespitlerin

---

[832] Taşpınar, *Kıraat İhtilaflarının Tefsire Yansıması*, 235.

[833] Bu kriterler, 1) Senedinin sahih olması; 2) Hz. Osman'ın istinsâh ettirip çeşitli beldelere gönderdiği mushaflardan birinin hattına -muhtemelen de olsa- mutâbık bulunması; 3) Arap diline -bir vechiyle de olsa- uygun olması şeklinde belirlenmiştir. bk. Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*, thk. Abdülfettâh İsmâîl Şelebî (Kahire: Dâru Nehdati Mısr, ts.), 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Kıraatlerin sıhhat kriterleri hakkında detaylı bilgi için bk. Cafer Yerlikaya, *Kıraatlerin Sıhhat Kriterlerinin Değerlendirilmesi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 169-347.

ardından Mâverdî'nin kıraatlere yaklaşımı, kıraatlerin sıhhati için belirlenen ölçütlere hangi oranda bağlı kaldığı ve konuya dair görüşünün bilinmesi yerinde olacaktır.

Mâverdî, tefsirinin herhangi bir yerinde kıraatleri kabul şartları veya kıraat algısı hakkında açık bir ifade kullanmamaktadır. Bu bakımdan onun konuya bakışını, kıraatleri naklederken ve tevcihini yaparken kullandığı ifadelerden hareketle anlayabilmek mümkün olabilecektir. Kıraatlerin sıhhatini tespit etmede en önemli ve öncelikli şartın, kıraatin sahih bir senetle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşması olduğu belirtilmektedir.[834] Mâverdî'nin kıraat vecihlerini tefsirinde rivâyet ederken -açık bir lafızla beyan etmemiş olsa da- kullandığı ifadelerden yola çıkarak bu şartı gözettiği söylenebilir. Hem bir kıraat eseri olmadığından hem de muhtasar bir tefsir olma özelliği taşıması sebebiyle kıraatleri naklederken rivâyet zincirinde yer alan râvîlerin isimlerini zikretmemiştir. Ancak çoğunlukla, kıraati okuyanların tamamının veya bir kısmının ismini aktarmaktadır. Bu durum aslında tefsirin kaleme alındığı dönemi de dikkate almayı gerektirmektedir. Zira eser, kıraatlerin sahih ve şâz olarak belirlendiği ve kıraat-i seb'a anlayışının hâkim olduğu bir dönemde telif edilmiştir. Bu durumun bir yansıması olarak, müfessirin sahih kıraatleri naklederken nadiren kıraat-i aşereden olan imamların isimlerini zikrettiği, genellikle kıraat-i seb'ayı esas alarak kıraatleri naklettiği görülmektedir.

Örneğin, مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ âyetinde[835] geçen "مَالِكِ" kelimesindeki kıraat farklılıklarına değinirken, müfessir bu kelimeyi kıraat imamlarından Âsım ve Kisâî'nin "مَالِكِ" şeklinde; geri kalan imamların ise "مَلِكِ" şeklinde okuduklarını belirtmektedir.[836] Ancak bu kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Ya'kûb ve Halef'in de "مَالِكِ" şeklinde okudukları nakledilmektedir.[837] Bu husus onun sahih kıraatleri naklederken, kıraat-i seb'ayı esas aldığına işaret etmektedir. Yine لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ... وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ âyetinde[838] "مُفْرَطُونَ" kelimesindeki kıraatler zikredilirken, Nâfi''nin mezkûr kelimeyi "ر" harfinin kesresi ve tahfîfîyle "مُفْرِطُونَ" şeklinde; kıraat-i

[834] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*, 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9-11.

[835] el-Fâtiha 1/4. "Hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki"

[836] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/55.

[837] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 86; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/271; Dimyâtî, *İthâf*, 162.

[838] en-Nahl 16/62. "… Hiç şüphe yok ki onlara cehennem vardır ve onlar oraya en önde sokulacaklardır."

seb‘adan geri kalanların “مُفْرَطُونَ” şeklinde; Ebû Ca‘fer’in ismi ise “kârî” sıfatıyla beraber zikredilerek, “ر” harfinin kesresi ve şeddesiyle “مُفَرِّطُونَ” şeklinde okuduğu kaydedilmektedir.[839] Bahsi geçen kelime kıraat-i aşere imamlarından Ya‘kûb ve Halef tarafından da “مُفْرَطُونَ” şeklinde okunduğu[840] halde müfessirin kıraat-i seb‘adan Nâfi‘ dışında kalanlar ifadesini kullanması dikkat çekmektedir. Bunlar ve bu hususa delâlet eden diğer örneklerle birlikte,[841] kıraatlerin sıhhati için rivâyetin temel kriter olduğuna delâlet eden ve müfessirin tefsirinde kullandığı, *kurrânın geneli,*[842] *cumhûrun kıraati*,[843] *kurrânın çoğunluğu,*[844] *şâz kıraat*[845] ve *meşhur kıraat*[846] şeklindeki ifade kalıpları, onun kıraatler konusundaki algısını ve kıraatleri nakil/senet şartına göre değerlendirdiğini gösteren önemli verilerdir. Bunun yanında Mâverdî’nin kıraatleri rivâyet ederken çoğunlukla kullandığı “قُرِئَ/şöyle okundu” ifadesini de bir açıdan, onun kıraatlerde nakil ve rivâyeti esas kabul ettiği için ayrıca senet belirtme ihtiyacı hissetmediği şeklinde yorumlamak da mümkündür.

Mâverdî, kıraatleri naklederken rivâyet/nakil hususunda tefsirinde açık bir ifade kullanmasa da verilen bu bilgiler onun, kıraatlerin kabulünde rivâyeti esas aldığını göstermektedir.

Kıraatlerin kabulünde esas alınan üç şarttan biri de kıraatlerin istinsah edilen Mushaflardan birinin hattına, takdiren de olsa uygun olmasıdır.[847] Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat edince, Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer’in (r.a.) halifeliği döneminde sahâbeden bir topluluk, insanlara Kur’an’ı ve dini öğretmek için fethedilen şehirlere dağılmışlardır. Bunun neticesinde bu şehirlerde yaşayan insanların kıraati, oraya

---

[839] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/196-197.

[840] İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/304; Dimyâtî, *İthâf*, 352.

[841] Konu hakkında metinde verilemeyen diğer bazı örnekler için bk. el-Bakara 2/208, 229, 236, 249, 260, 285; Âl-i İmrân 3/36, 39, 125, 161; en-Nisâ 4/25, 43; el-En‘âm 6/57, 99; Yûnus 10/30; Yûsuf 12/24; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/267, 294, 305, 317, 334, 362, 387, 389, 421, 433, 473, 490; 2/121, 150, 434; 3/36.

[842] el-Bakara 2/61; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/129.

[843] el-Bakara 2/285; et-Tevbe 9/12; el-Enbiyâ 21/58; el-Mü’minûn 23/29; ed-Duhâ 93/3; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/362; 2/345; 3/451; 4/53; 6/292.

[844] el-Bakara 2/184; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/238.

[845] Yûsuf 12/30; en-Neml 27/82; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/30; 4/227.

[846] el-Bakara 2/184; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/238.

[847] İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

gelen sahâbenin kıraatine göre şekillenmiş ve her şehrin halkı da Kur'an'ı orada bulunan sahâbeden öğrendiği şekliyle okumaya başlamıştır.[848]

Bu şekilde ortaya çıkan ihtilafların artması üzerine Hz. Osman'ın (r.a) halifeliği döneminde Kur'an-ı Kerim istinsah edilmiştir. Daha sonrasında çoğaltılan bu Mushaflardan herhangi birinin yazım şekline ve iskeletine takdiren de olsa uymayan kıraatler, sahih olarak değerlendirilmemekle birlikte müfessirler tarafından tefsir amaçlı kullanılmıştır. O, kıraatleri naklettiği bazı yerlerde farklı vesilelerle Mushaf hattına dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun, kıraatlerin Mushaf hattına uygun olması şartına yönelik tavrını, konu hakkında kullandığı ifadelerden yola çıkarak anlamak mümkün olabilir.

Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde farklı sebeplerle Kur'an kelimelerinin Mushaf'taki yazılışı hakkında açıklamalar yaparak değerlendirmelerde bulunmaktadır. Örneğin o, قَالُوا إِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى âyetinde[849] bulunan "إِنْ هٰذَانِ" kelimelerini, Ebû Amr'ın " إِنَّ هٰذَيْنِ" şeklinde okumasını i'râba uygun ancak Mushaf'a muhalif olarak değerlendirmektedir. Çoğunluğun kıraati olarak nitelediği "إِنَّ هٰذَانِ" şeklindeki okuyuşu ise Mushaf'a uygun bulmaktadır. Aynı kelimeleri "إِنْ هٰذَانِ" şeklinde okuyan İbn Kesîr ve Hafs'ın ise Mushaf'a muhalefetten ve i'râbın fesadından korunduklarını kaydetmektedir.[850]

Müfessirlerin çoğunluğunun değindikleri konulardan birisinin de Kur'an hattında lahn olup olmadığı meselesi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda onların Mushaflarda yazım hatasının bulunup bulunmadığı konusuna yaklaşımları, kıraat algılarının anlaşılabilmesi bakımından önemlidir. Mâverdî, bu hususa iki âyetin tefsirinde temas etmektedir. O, يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا... âyetinin[851] "لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا" kısmını tefsir ederken bu konuda üç görüşün bulunduğunu belirtmektedir. Bu görüşlerden

[848] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*, 48.

[849] Tâhâ 20/63. "Şöyle dediler: 'Şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer sihirbazdırlar."

[850] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/410-411.

[851] en-Nûr 24/27. "Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin…"

birincisine göre "حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا", "حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا" anlamındadır. Nitekim Abdullah b. Abbâs'ın, kâtibin bu kelimede hata ederek "تَسْتَأْنِسُوا" şeklinde yazdığını söylediği, kendisinin ise "حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا" şeklinde okuduğu rivâyet edilmektedir. Abdullah b. Abbâs dışında başka biri ise "أَلْإِسْتِئْذَان" kelimesinin "مُؤْنِسٌ" anlamına geldiğini ve böylece "أَلْإِسْتِئْنَاس" şeklinde kullanıldığını dolayısıyla ne kâtibin ne de okuyanın hata yapmadığını söylemiştir.[852]

Müfessir sadece bu rivâyeti aktarmakta, ancak konuya dair başka bir açıklama yapmamaktadır. Burada Mâverdî'nin bu rivâyetlerdeki bilgileri doğru bulduğunu - Mushaf hattında lahn olduğu görüşünü doğru bulduğunu- söylemek yerine onun bu tarz nakilleri tefsir mahiyetinde aktardığını düşünmek daha isabetli görünmektedir. Çünkü o, tefsirinde âyet hakkında halef ve selefin görüşlerini maddeler halinde sıralayarak vermeyi ve bu görüşler arasında nadiren tercihte bulunmayı veya aktardığı görüşler dışında bazen yeni bir görüş ortaya koymayı genel bir metod olarak uygulamaktadır. Daha önce de farklı bağlamlarda değinildiği üzere, müfessirin rivâyetler konusundaki birinci kaynağının Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân* isimli tefsiri olduğu görülmektedir. Aynı görüşe mezkûr kaynakta da yer verilmektedir.[853] Bu durum, müfessirin bu rivâyeti bahsi geçen eseri kaynak alarak âyetin tefsiri bağlamında aktardığı görüşünü desteklemektedir.

Konuya dair değerlendirmelerde bulunan bazı âlimler, kelimenin bütün Mushaflarda "تَسْتَأْنِسُوا" şeklinde yazıldığını, Hz. Osman (r.a.) döneminden itibaren ümmetin bu konuda icmâ ettiğini ve bu icmâya muhalefetin caiz olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca onlar, bu tür rivâyetlerin doğru olmadığını ve Abdullah b. Abbâs'ın da bunlardan berî olduğunu ifade etmişlerdir.[854] Bazı müfessirler, Abdullah b. Abbâs'a nispet edilen "حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا" şeklindeki rivâyetin, kelimenin tefsirine hamledilmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir.[855]

---

[852] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/85-86.

[853] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/145-146.

[854] İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 4/176; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 12/214; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/30-31.

[855] İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 4/176; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/30; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 8/396.

Mâverdî'nin mezkûr konuya kısmen değidiği yerlerden biri de وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا… âyetidir.[856] O, bu âyeti tefsir ederken Dahhâk'tan naklettiği bir görüşte Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Ka'b'ın âyeti "وَوَصَّى رَبُّكَ" şeklinde okuduklarını, bunun Mushaf'ta da bu şekilde olduğunu ancak kâtibin "و" harfini bitiştirmesi sonucunda "وَقَضَى رَبُّكَ" şekline dönüştüğünü kaydetmektedir.[857]

Konuya dair başka bir izahta bulunmayan müfessirin, bu ifadelere bakılarak Mushaf hattında hata olduğu yönünde bir görüşe sahip olmadığını, daha önce başka bir kaynakta[858] nakledilen görüşü, tefsir maksatlı aktardığını belirtmek gerekmektedir. Çünkü o hem zikredilen bir önceki âyette hem de bu âyette sadece görüşleri nakletmekle yetinip konuya dair başka bir açıklama yapma ihtiyacı duymamaktadır. Bu durum, onun bu bilgileri âyetin tefsiri hakkındaki görüşleri naklettiğine hamletmeyi daha doğru kılmaktadır. Ayrıca bu tür rivâyetleri değerlendirirken Mâverdî'nin selef ve halefin görüşlerini nakletme yönündeki genel tavrının göz ardı edilmemesi gerektiği de unutulmamalıdır. Ancak Kur'an'ın mevsukiyetinde şüphe oluşturabilecek böylesine önemli bir konuda, Mâverdî'nin naklettiği bu görüşler hakkında açıklamalarda bulunması elbette ki daha isabetli olurdu. Nitekim İbnü'l-Cevzî, bu rivâyetlerin icmâya aykırı olduğunu;[859] Ebû Hayyân ise Kur'an'ın mütevâtir oluşuna muhalif olduğunu bu sebeple de tefsire hamledilmesi gerektiğini belirtmektedir.[860] Âlûsî de (öl. 1270/1854) bu konudaki rivâyetlerin sahih bile olsa İbn Abbâs'tan gelmesinin şaşılacak bir durum teşkil ettiğini, ortaya çıkan sakıncalı durum sebebiyle âyetteki "قَضَى" kelimesinin "emir" anlamına hamledildiğini kaydetmektedir.[861]

Bu örneklerde de görüldüğü üzere müfessir, tefsirinin farklı yerlerinde Mushaf hattına yönelik yaptığı açıklamalarla kıraat algısını -kısmen de olsa- belli etmektedir. Bu örnekler haricinde onun, bazen sahâbe Mushaflarında bulunan bazı

---

856 el-İsrâ 17/23. "Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti…"

857 Mâverdî, *en-Nüket*, 3/237.

858 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/414.

859 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/17.

860 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 7/33.

861 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 8/53.

farklılıklara فِي مُصْحَفِ "O âyet/kelime falancanın mushafında şu şekildedir." ifadesiyle değinerek Abdullah b. Mes'ûd,[862] Übey b. Ka'b,[863] Hz. Hafsa[864] ve Hz. Âişe'nin[865] Mushaflarında geçmekte olan kıraatleri zikrettiği, bazen de فِي بَعْضِ الْمَصَاحِفِ "Bazı mushaflarda bu âyet/kelime şöyledir."[866] şeklinde meçhûl bir ifadeyle farklı Mushaflarda bulunan kıraat ihtilaflarına işaret ettiği görülmektedir. Bu bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde onun, bu kapsamdaki kıraat ihtilaflarını tefsir maksatlı bilgiler için naklettiği ve genel kabul olarak Mushaf hattına uygunluk şartını dikkate aldığını söylemek mümkündür.

Kıraatlerin sıhhatinin tespitinde, sahih sened ve Mushaf hattına uygunluktan sonraki bir diğer şart, kıraatlerin bir vecihle de olsa Arap gramerine uygun olması şartıdır.[867] Bu açıdan tefsirinde dilsel tahlillere de önemli ölçüde yer veren bir müfessir olan Mâverdî'nin kıraatlere Arap dili açısından yaklaşımının tespit edilmesi de önem arz etmektedir.

Müfessir, bazı âyetlerdeki kıraat farklılıklarını naklederken bu kıraatlerin Arap dilindeki kullanımına yönelik açıklamalar ve gramere uygunluğuna işaret eden ifadeler kullanmaktadır. Örneğin ...وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ âyetinde[868] Übey b. Ka'b'ın kıraatinin "ذَا عُسْرَةٍ" şeklinde olduğunu ve bunun Arapça'da câiz/mümkün olduğunu ifade etmektedir.[869]

Müellif, ...مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا âyetindeki[870] "عَشْرُ أَمْثَالِهَا" kelimesini, Hasan-ı Basrî'nin "عَشْرٌ أَمْثَالُهَا" şeklinde okuduğunu ve bu okuyuşun Arapça açısından doğru olduğunu söylemektedir.[871]

---

[862] el-Bakara 2/106; Âl-i İmrân 3/21; el-İsrâ 17/106; eş-Şûrâ 42/2; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/170; 381; 3/279; 5/192.

[863] el-Bakara 2/127, 129; el-İsrâ 17/106; Meryem 19/8; en-Neml 27/8; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/190, 191; 3/279, 358; 4/195.

[864] el-Bakara 2/164; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/217.

[865] en-Nisâ 4/117; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/529.

[866] ez-Zuhruf 43/22; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/221.

[867] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*, 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

[868] el-Bakara 2/280. "Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin…"

[869] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/352.

[870] el-En'âm 6/160. "Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır…"

[871] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/194.

Bu duruma, "وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ...وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ" âyetinin[872] kelimelerinde görülen kıraat farklılıkları da örnek verilebilir. Müfessir, bu kelimelerde iki görüşün bulunduğunu kaydetmektedir. Birincisi; "O kral arkalarındaydı." şeklinde olup bu görüş Zeccâc'dan nakledilmektedir. İkinci görüş, "O kral önlerindeydi." şeklindedir. Bu görüşe Abdullah b. Abbâs'ın "وَكَانَ أَمَامَهُم مَلِكٌ" şeklindeki okuyuşu şâhit gösterilmektedir. Mâverdî, Arap dili âlimlerinin "وَرَاءَ" kelimesinin "أَمَامَ" anlamında kullanılması konusunda ihtilaf ettiklerini ve üç görüş ileri sürdüklerini belirtmektedir. Birinci görüşe göre, her durumda ve her yerde bu kullanım câizdir. Bu kelime ezdâd/zıt anlamlı kullanımı olan bir kelimedir. Bu kullanıma ...مِن وَرَائِهِم جَهَنَّمُ âyeti[873] örnek gösterilmektedir. Bu duruma şiirden de şâhit getirilmektedir. İstişhât için aktarılan beyit şöyledir:

أَيَرْجُو بَنُو مَرْوَانَ سَمْعِي وَطَاعَتِي وَقَوْمِي تَمِيمٌ وَالْفَلَاةُ وَرَائِيَا

Hâlbuki kavmim Temîm'dir ve önümde çöl bulunur — *Mervânoğulları işitip itaat edeceğimi mi umuyorlar?*

İkinci görüşe göre ise bu kullanım, sadece zamanla ilgili konularda câizdir. Çünkü insanın zamanı geçerek onun arkada kalması mümkündür. Üçüncü görüşe göre ise karşılıklı duran iki taş gibi sadece yüzü olmayan cisimlerde bu kullanım câizdir. Çünkü bu durumda bu taşlardan her biri diğerinin önünde bulunmaktadır.[874]

Müfessirler, kıraatleri rivâyet ederken tercihlerine uygun olarak farklı yöntemler uygulama yoluna gitmişlerdir. Bazıları, sadece kıraati nakille yetinip aralarında bir tercihte bulunmazken, bazıları ise tercihte bulunmuşlardır. Mâverdî de çok sık olmasa da naklettiği kıraatler arasında tercihte bulunan bir müfessirdir. O, tefsirinde kıraat ihtilaflarını zikrettiği bazı yerlerde kıraatlerin Arap dili açısından değerlendirmesini yaparak, daha uygun gördüğü kıraate أَبْلَغُ "daha beliğ/uygun",[875]

[872] el-Kehf 18/79. "… Onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı."

[873] el-Câsiye 45/10. "Arkalarında da cehennem vardır…"

[874] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/332-333.

[875] Bakara 2/132; en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/13; el-En'âm 6/139; Lokmân 31/20; el-Hucurât 49/14; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/193, 491; 2/20, 176; 4/342; 5/338.

أَفْصَحُ "daha açık",[876] حَسَنٌ "güzel/hoş"[877] ve أَصَحُّ "daha doğru"[878] şeklindeki tercih ifadelerini kullanmak suretiyle atıfta bulunmaktadır.

Müfessirin yapmış olduğu bu değerlendirmeler neticesinde bazen sahih olan iki kıraat arasında, bazen de sahih ve şâz iki kıraat arasında tercihini ortaya koyduğu görülmektedir. Örneğin o, ...وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ âyetinde[879] "هَيْتَ" kelimesindeki kıraatlerden iki tanesine âyetin tefsirine dair görüşler üzerinden işaret etmektedir. Kelimedeki "هِيتَ" ve "هَيْتَ" şeklindeki iki sahih kıraate değinen müfessir "هَيْتَ" kıraatini, daha sahîh ve daha fasîh olarak vasıflandırarak tercihte bulunmaktadır.[880] Bu tercihte müfessirin Arap diline uygunluk ve fesahat yönünde bir değerlendirmede bulunduğu ve bu durumun daha önceki müfessirler tarafından da vurgulandığı anlaşılmaktadır.[881] Bu ifadelerden müfessirin diğer kıraat veya kıraatleri reddettiği şeklinde bir çıkarımda bulunmanın yanlışlığı ortadadır. Ancak bir kıraatin daha fazla tercih edilmesi veya Arap lugatında daha meşhur, fasih veyahut beliğ olması sebebiyle tercih edildiği söylenebilir.

Müfessirin sahih ve şâz kıraatler arasındaki tercihine ...وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ... âyetinde[882] bulunan "الْجَمَلُ" kelimesindeki kıraat ihtilafları örnek verilebilir. Kelimede iki kıraatin bulunduğunu aktaran müellif, "الْجَمَلُ" şeklindeki birinci kıraati -sahih kıraat- cumhûrun kıraati olarak nitelemektedir. "ج" harfinin zammesi ve "م" harfinin teşdîdiyle "الْجُمَّلُ" şeklindeki ikinci kıraat -şâz kıraat- ise Saîd b. Cübeyr ve Abdullah b. Abbâs'tan rivâvet edilmektedir.[883] Burada müfessirin kıraatleri naklederken tercih ettiği ifade biçimi (cumhûrun kıraati), onun kıraat tercihi hakkında ipuçları vermektedir.

---

[876] Yûsuf 12/23; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/23.

[877] el-Bakara 2/148; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/206.

[878] el-Bakara 2/31; Yûsuf 12/23; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/99; 3/23.

[879] Yûsuf 12/23. "Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek, 'Haydi gelsene!' dedi…"

[880] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/22-23.

[881] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/30; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 3/100; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/208.

[882] el-A'râf 7/40. "… Onlar, deve (halat) iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler! …"

[883] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/223.

Hem çalışmanın daha önceki bölümlerinde farklı vesilelerle açıklanan hem de burada zikredilen örneklerden ve verilen bilgilerden müellifin, rivâyet ettiği kıraatleri Arap dili açısından değerlendirirken, bazen tercihini açıklayan ifadeler kullandığı anlaşılmaktadır. Tefsirin geneli dikkate alındığında onun, büyük oranda tercihini sahih kıraatlerden yana kullandığı, ancak az da olsa sahih kıraate karşılık şâz olan bir kıraati tercih ettiği de görülmektedir. Bu durum, müfessirin sahih kıraati kabul etmemesi şeklinde yorumlanmamalıdır. Verilen örnekler de onun, rivâyet ve Mushaf hattı açısından kıraatlere yaklaşımına işeret etmektedir. Sonuç olarak Mâverdî'nin kıraatleri değerlendirirken, önceki âlimlerin görüşlerinden de istifade ederek sahih kıraatleri tespit kriterleri açısından bazı açıklamalarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında müfessirin kıraat algısı tespit edildikten sonra, kalan bölümde nakledilen kıraat örnekleri dikkate alınarak çeşitli başlıklar altında kıraatlerin tefsire yansıması konusuna değinilecektir.

3.2. Kıraatlerin Tefsire Yansıması

Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde sahih-şâz birçok kıraat ihtilafını nakletmiştir. O, çoğunlukla bu kıraatlerin bir kısmının tevcihini yapmış, bir kısmının da anlama ve tefsire olan katkılarını gözler önüne sermiştir. Bu durum, onun sahih-şâz ayırımı gözetmeksizin kıraatlerin tefsire olan katkısından faydalanma arzusunda olduğuna işaret etmektedir. Bu aşamada onun kıraatlerden hangi konularda faydalandığını gösteren örneklere değinilmesi faydalı olacaktır.

3.2.1. Tefsir Maksadıyla Nakledilen Kıraatler

Müfessir, naklettiği kıraatlerden bir kısmını hem âyetlerin tefsirine katkı sağlamak hem de yaptığı açıklamaları desteklemek için zikretmektedir.[884] Bu duruma ...فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً... âyetindeki[885] kıraatler örnek verilebilir.

Müfessir, bu kısmı tefsir ederken bunun Mücâhid, Hasan ve Abdullah b. Abbâs'ın iki görüşünden birine göre "Onlara mehirlerini bilinen şekilde verin."

[884] Konu hakkında burada açıklanamayan diğer bazı örnekler için bk. Yûsuf 12/31; ez-Zümer 39/33; ez-Zuhruf 43/71; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/33; 5/126, 239.

[885] en-Nisâ 4/24. "… Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin…"

anlamında olduğunu nakletmektedir. İkinci görüşe göre ise ücret, "Nikah olmadan belli bir süreye kadar mut'a yapmaktır." şeklinde açıklanmaktadır. Abdullah b. Abbâs'ın, âyetin bu bölümünün Übey b. Ka'b'ın kıraatinde " فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى" şeklinde okunduğunu söylediği ve Abdullah b. Abbâs ile Saîd b. Cübeyr'in de bu şekilde okudukları kaydedilmektedir. Bu görüşün Süddi'ye ait olduğu belirtilmektedir.[886]

Mâverdî'nin naklettiği şâz olan bu kıraat vechine, kendinden önceki dönemde yazılan şâz kıraat kaynaklarında da yer verilmemektedir. Ancak ilk dönem müfessirlerinden Taberî, bu kıraate dair birçok rivâyeti naklettikten ve konu hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra, Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Abbâs'tan rivâyet edilen "فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى" şeklindeki kıraatin, Müslümanların Mushaflarında gelen kıraate muhalif olduğunu; hiç kimsenin mazeretleri ortadan kaldıracak bir haber/rivâyet olmaksızın Allah'ın (c.c.) kitabına bir şeyler ilave etmesinin câiz olmadığını söylemektedir.[887] Bu bilgilerden yola çıkarak Mâverdî'nin âyetin tefsiri bağlamında naklettiği görüş ve kıraatte, Taberî'den istifade ettiğini söylemek mümkündür.

Mâverdî'den sonraki dönemlerde yazılan ve bu kıraate değinilen bazı tefsirlerde, nakledilen bu şâz kıraatle ortaya çıkan mut'a nikahının İslâm'ın ilk dönemlerine has bir uygulama olduğu ve daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yasaklandığı kaydedilmektedir.[888]

Âyetlerin tefsirinde faydalanılan kıraatler için diğer bir örnek …وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا âyetindeki[889] "لِمَهْلِكِهِمْ" kelimesinde bulunan kıraatler olabilir. Bahsi geçen kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından sadece Âsım, Hafs rivâyetinde "م" harfinin fethası ve ikinci "ل" harfinin kesresiyle "لِمَهْلِكِهِمْ" şeklinde; Ebû Bekr Şu'be rivâyetinde ise "م" ve ikinci "ل" harflerinin fethasıyla "لِمَهْلَكِهِمْ" şeklinde; geri kalan

[886] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/471.
[887] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/179.
[888] Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 5/130; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/518.
[889] el-Kehf 18/59. "… Helâk edilmeleri için de belli bir zaman tayin etmiştik."

kıraat imamları da "م" harfinin zammesi ve ikinci "ل" harfinin fethasıyla "لِمُهْلَكِهِمْ" şeklinde okumuşlardır.[890]

Müfessir, âyetin sonundaki "وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا" kısmında iki görüşün olduğunu belirtmektedir. Mücâhid'in söylediği birinci görüşe göre bu ifade; "Kendisine ertelenecekleri bir ecel belirlemiştik." anlamına gelmektedir. İkinci görüş ise "İçerisinde helâk edilecekleri bir vakit belirlemiştik." anlamındadır. Daha sonra "لِمَهْلِكِهِمْ" kelimesinin, "م" harfinin zamme ve fethasıyla okunduğuna değinen müellif, zammeli kıraatte kelimenin, "أَهْلَكَ" fiilinden, fethalı kıraatte ise "هَلَكَ" fiilinden türemiş olduğunu ifade etmektedir.[891] Mâverdî'nin kim veya kimler tarafından okunduğuna değinmeden işaret ettiği her iki kıraat de sahih kıraatler arasında bulunmaktadır.

Mezkûr kelimenin tevcîhinin yapıldığı tefsir ve hüccet kaynaklarında çoğunlukla "لِمُهْلَكِهِمْ" şeklindeki okuyuşta "أَهْلَكَ" fiilinin masdarı, "لِمَهْلِكِهِمْ" ve "لِمَهْلَكِهِمْ" kıraatlerinde ise "هَلَكَ" fiilinin masdarı olduğu değerlendirmesine yer verilmektedir.[892]

Tefsir amaçlı nakledilen kıraatler için son örnek, ...فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى âyetindeki[893] "سُوًى" kelimesinde görülen kıraatler olacaktır. Kıraat kaynaklarında mezkûr kelimenin, kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî ve Ebû Ca'fer tarafından "س" harfinin kesresiyle "سِوًى" şeklinde; İbn Âmir, Âsım, Hamza, Ya'kûb ve Halef tarafından ise "س" harfinin zammesiyle "سُوًى" şeklinde okunduğu kaydedilmektedir.[894]

---

[890] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 393; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 279; Dânî, *et-Teysîr*, 144; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/311; Dimyâtî, *İthâf*, 368-369.

[891] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/321.

[892] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/54; İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, 421; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/65-66; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 3/526; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/94; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/11; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 7/196; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 7/515, 517; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3/351.

[893] Tâhâ 20/58. "... Bunun için seninle bizim aramızda; uygun bir yerde, senin de bizim de caymayacağımız bir buluşma vakti belirle."

[894] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 418; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 295; Dânî, *et-Teysîr*, 151; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/320; Dimyâtî, *İthâf*, 384.

"مَكَانًا سُوًى" sözünde dört yorumun bulunduğu aktaran Mâverdî, bu görüşleri şöyle sıralamaktadır: Birinci görüşe göre bu ifade; "ortamızda olan bir yer" anlamına gelmektedir. Katâde ve Süddî'nin dile getirdiği ikinci görüşe göre "bizimle sizin aranızda adil olacak bir yer" anlamındadır. Ebû Ubeyde'nin söylediği üçüncü görüş, "adil ve ortada olan bir yer" anlamına gelmektedir. İbn Zeyd'den nakledilen son görüşe göre ise bu ifade, "içerisinde bizim insanlara gösterdiklerimizi görebilecekleri düz bir yer" anlamına gelmektedir. Daha sonra "سُوًى" kelimesinin "س" harfinin zamme -"سُوًى" şeklinde- ve kesresiyle -"سِوًى" şeklinde- okunduğunu nakleden müfessir, bu kıraatlerle ilgili iki durumun olduğunu belirtmektedir. Birinci durumda bu iki kıraat lafızları farklı olsa da manaları bir olmaktadır. İkinci görüşe göre ise iki kıraatin anlamları da farklıdır. Zamme ile okunduğu zaman "tam ortada olan" anlamına; kesre ile okunduğunda ise "adil/eşit" anlamına gelmektedir.[895]

Söz konusu kelimedeki kıraatlere değinen müfessirlerden Taberî, her iki kıraatin de Araplar arasında meşhur olan iki lugat olduğunu dolayısıyla her iki okuyuşun da doğru olacağını; Mekkî b. Ebî Talîb de bu kıraatlerin "طِوى" ve "طُوى" gibi iki lugat olduğunu -aynı anlamda olduklarını- ifade etmektedir.[896]

3.2.2. Fıkhî Hükümlerde Değerlendirilen Kıraatler

Kendisi de bir fakih olan ve bu alanda müstakil eserler telif eden Mâverdî, fıkhî hükümler içeren âyetlerdeki kıraatlere de tefsirinde yer vererek bu kıraat ihtilafları üzerinden fıkhî hükümlere değinmektedir. O, fakih olmasının da etkisiyle hüküm ihtiva eden âyetleri detaylı bir şekilde inceleyerek hem temsil ettiği Şâfiî mezhebinin hem de diğer mezheplerin görüşlerini, çoğunlukla görüş sahiplerinin isimlerini de zikrederek aktarmaktadır. Mezhep taassubu eğiliminde olmayıp sadece kendi mezhebinin görüşlerine öncelikle değinmektedir. Onun konuya olan yaklaşımı, tefsirden bazı kıraat örnekleriyle daha detaylı şekilde incelenecektir.

[895] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/408-409.
[896] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/322; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâât*, 2/98.

en-Nüket ve'l-uyûn'da fıkhî hükümler kapsamında ele alınan kıraatlere وَلَا… تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ… âyetindeki[897] farklılıklar örnek olabilir. Mezkûr kelimedeki iki sahih kıraati, kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs'ın rivâyetinde Âsım ve Ya'kûb "ط" harfinin sükûnu ve "ه" harfinin zammesiyle "يَطْهُرْنَ" şeklinde; Ebû Bekr ve Mufaddal'ın rivâyetinde Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef ise "ط" harfinin şeddesi ve "ه" harfinin fethasıyla "يَطَّهَّرْنَ" şeklinde okumuşlardır.[898]

Mâverdî, "وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ" kısmında iki kıraatin olduğunu kaydetmektedir. Birincisi, "ط" harfinin sükûnu ve "هـ" harfinin zammesiyle "يَطْهُرْنَ" şeklinde olup; bu aynı zamanda cumhûrun kıraatidir. Mücâhid ve İkrime'nin dile getirdiği bu görüşe göre bahsi geçen ifade, "hayız kanının kesilmesi" anlamını ifade etmektedir. İkinci kıraat "ط" ve "هـ" harflerinin şedde ve fethasıyla "يَطَّهَّرْنَ" şeklindedir. Bu, Hamza, Kisâî ve Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekr b. Şu'be'nin kıraatidir. Bu kıraatin manası ise "gusül alıncaya kadar" şeklindedir. "فَإِذَا تَطَهَّرْنَ" ifadesiyle su ile temizlenmenin kastedildiğini söyleyen müellif, bu hususta üç görüşü nakletmektedir. Abdullah b. Abbâs, İkrime ve Hasan-ı Basrî'ye ait olan birinci görüşe göre "gusül aldıkları vakit" demektir. Mücâhid ve Tâvûs'un (öl. 106/725) söylediği ikinci görüşe göre bu, "abdest" demektir. Üçüncü görüşe göre ise bununla "fercin temizlenmesi" kastedilmektedir.[899]

Mâverdî her ne kadar bu iki kıraat arasında açık bir ifadeyle tercihte bulunmasa da onun *cumhûrun kıraati* ifadesiyle naklettiği "يَطْهُرْنَ" kıraatini tercih ettiği söylenebilir. Taberî ise "يَطَّهَّرْنَ" kıraatini tercih etmiştir.[900]

Fıkhî hükümlere etki eden kıraatlere …أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً… âyetindeki[901] "أَوْ لَامَسْتُمُ" kelimesinde bulunan ihtilaflar da örnek olabilir. Kıraat kaynaklarında kelimede görülen iki sahih kıraatten "ا" harfiyle okunan "لَامَسْتُمُ"

[897] el-Bakara 2/222. "… Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın…"

[898] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 182; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 146; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/227.

[899] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/283.

[900] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/384.

[901] en-Nisâ 4/43. "… ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız…"

kıraatinin kıraat-i aşere imamlarından Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb tarafından; “ا” harfi olmaksızın okunan “لَمَسْتُمُ” kıraatinin ise Hamza, Kisâî ve Halef tarafından okunduğu görülmektedir.[902]

Müfessir, bu kelimede iki kıraatin bulunduğunu belirtmektedir. Hamza ve Kisâî’nin kıraati olan birinci kıraat, “ا” harfi olmaksızın “لَمَسْتُمُ” şeklindedir. Geri kalan kıraat imamlarının okuyuşu olan diğer kıraat ise “لَامَسْتُمُ” şeklindedir. Müellif, burada sözü edilen “mülâmeset” hakkında iki görüşün olduğunu belirtmektedir. Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs, Hasan-ı Basrî, Katâde ve Mücâhid’e ait olan birinci görüşe göre bu cimadır. İkinci görüşe göre “mülâmeset” el ile dokunmak, “ifdâ” ise cismin bir bölümüyle dokunmak demektir. Bu, Abdullah b. Mes‘ûd, Abdullah b. Ömer, Ubeyde, Nehaî (öl. 96/714), Şa‘bî, Atâ ve İbn Sîrîn’in görüşleri olup İmam Şâfiî’nin (öl. 204/820) görüşünün de bu şekilde olduğu kaydedilmiştir. Mâverdî, zikredilen bu iki kıraat hakkında iki görüşten bahsetmektedir. Birinci görüşe göre “لَامَسْتُمُ” kıraati, “لَمَسْتُمُ” kıraatinden daha beliğ/etkilidir. İkinci görüşe göre ise “لَامَسْتُمُ” dokunana ve dokunulana abdest almayı gerekli kılarken; “لَمَسْتُمُ” ise sadece dokunan kimseye abdest almayı gerekli kılmaktadır. Müfessir, “فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا” kısmı hakkında da iki görüşe yer vermektedir. Süfyân es-Sevrî’den nakledilen birinci görüşe göre bu, “ibadet etmek ve araştırmak” demektir. İkinci görüşe göre ise “kastetmek/niyet etmektir.” Âyetin bu kısmının, Abdullah b. Mes‘ûd’un kıraatinde “ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَأْتُوا صَعِيداً طَيِّباً” “Su bulamazsanız temiz bir toprağa varın.” şeklinde olduğu belirtilmiştir. Burada geçen “صَعِيداً” kelimesi hakkında da dört görüş aktarılmaktadır. Kâtâde’ye ait olan birinci görüşe göre bu, “ne bitki ne de fidanların yetişmediği düz bir yer” anlamına gelmektedir. İbn Zeyd’e nispet edilen ikinci görüşe göre, “düz olan bir yerdir.” Hz. Ali, Abdullah b. Mes‘ûd ve İmam Şâfiî’nin görüşüne göre bu, “topraktır.” Son görüşe göre ise “yerin topraklı ve tozlu yüzü” anlamını ifade etmektedir.[903]

---

[902] İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 234; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 180; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/250; Dimyâtî, *İthâf*, 242; Hatîb, *Mu‘cemu’l-kırâât*, 2/80.

[903] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/490-491.

Mâverdî'nin Abdullah b. Mes'ûd'a nispet ederek naklettiği "فَأْتُوا صَعِيداً طَيِّباً" şeklindeki şâz kıraatin ise sadece Taberî'nin tefsirinde nakledildiği ve " فَأُمُّوا صَعِيداً" şeklinde olduğu görülmektedir.[904]

Görüldüğü üzere müfessir, âyette ortaya çıkan fıkhî hükümler arasında bir tercihte bulunmamaktadır. Buna karşılık Taberî'ye göre, bu iki görüş arasından tercihe şayan olan görüş, âyette bahsedilen dokunmaktan maksadın, cinsi münasebette bulunmak olduğunu ifade eden görüştür. Taberî, bu görüşünü destekleyen birçok rivâyeti de nakletmektedir.[905]

Mâverdî'nin tefsirinde fıkhî hükümlere konu olan kıraat örnekleri, sahih kıraatler arasında olabildiği gibi şâz kıraatler içerisinde de olabilmektedir. Örneğin, وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ... âyetinde[906] müfessir, birçok fıkhî hükme yer vermektedir. O, "وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ" kısmını, Alkame'nin rivâyet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd'un وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ بِالْبَيتِ "Beyt-i Haram'da haccı ve umreyi tamamlayın." şeklinde okuduğunu naklederek hac ve umrenin tamamlanması hakkında beş görüşe yer vermektedir. Mücâhid ve Alkame b. Kays'dan rivâyet edilen birinci görüşe göre bu ifade, "Haccı menâsiki ve sünnetleriyle tamamlayın. Umreyi de hudutları ve sünnetleriyle tamamlayın." anlamına gelmektedir. Hz. Ali, Tâvûs (öl. 106/725) ve Saîd b. Cübeyr'e ait olan ikinci görüşe göre hac ve umrenin tamamlanması "bu ikisi için olduğu yerden ihrama girmek" demektir. Katâde'den nakledilen üçüncü görüşe göre; "Umrenin tamamlanması, haram ayların dışında yapılmasıdır. Haccın tamamlanması ise hac menâsikinin tamamının, herhangi bir noksanı tamamlamak için kurban kesmeyi gerektirmeyecek şekilde yerine getirilmesidir." Süfyân-ı Sevrî'ye nispet edilen dördüncü görüşe göre "Bulunduğu yerden sadece hac ve umre için çıkmak, bunların dışında ticaret ve kazanç elde etmek gibi bir şey istememektir." Son görüşe göre ise bu ibadetlerin tamamlanması, bunlara başlamakla vâcip olmaktadır. Bu ise Şa'bî, Ebû Bürde (öl. 104/722), İbn Zeyd ve Mesrûk'un (öl. 63/683 [?]) görüşü olarak aktarılmaktadır.[907]

---

[904] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/407.
[905] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/396-398.
[906] el-Bakara 2/196. "Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın…"
[907] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/254.

Daha sonra müfessir, âyette geçen hac ve umreden engellenme meselesi, engellenme durumunda gönderilecek olan kurban, bu kurbanın yeri, hastalık veya başta oluşan bir rahatsızlık sebebiyle başın tıraş edilmesi halinde tutulacak oruç, verilecek sadaka ve kesilecek kurban konusu, temettu‘ haccıyla ilgili meseleler ile Mescid-i Haram'da bulunanlar hakkında birçok kişinin ve mezheplerin görüşüne değinmektedir.[908] Ancak o, herhangi bir kıraat farklılığına değinmeden meseleler hakkındaki görüşleri sıraladığından burada konunun bu şekilde aktarılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Zaten Mâverdî'nin fıkhî konulara teması sadece kıraat farklılıklarının bulunduğu âyetlerle sınırlı değildir. O, hüküm içeren birçok âyetin tefsirinde fıkhî meselelere değinmektedir.[909] Ancak burada çalışmanın amacı doğrultusunda sadece kıraat farklılıkları bağlamında konular ele alınmaktadır.

Mâverdî'nin Abdullah b. Mes‘ûd'un kıraati olarak naklettiği " وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ بِالْبَيتِ" şeklindeki kıraat, bazı eserlerde farklı şekilde de zikredilmektedir.[910]

Şâz kıraatler üzerinden müfessirin fıkhî konulara değindiği kıraatler için ...فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ... "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ" cümlesinde görülen âyetinde[911] kıraatler örnek gösterilebilir.

Müfessir, âyette geçen "مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ" sözü hakkında iki görüşten bahsetmektedir. Birincisi, "yemek/yiyeceklerinizin orta hallisinden" demektir. Bu, Abdullah b. Ömer, Hasan ve İbn Sîrîn'in görüşüdür. Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs ve Mücâhid'e ait olan ikinci görüşe göre bu, "ölçüde (miktar olarak) yediklerinizin orta hallisi" demektir. Saîd b. Cübeyr'in burayı " مِنْ وَسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ" şeklinde okuduğu nakledilmektedir. Mâverdî, keffaret olarak verilecek miktar konusunda da beş görüş arasında ihtilaf edildiğini belirtmektedir. Birinci görüşe göre ürün cinslerinden bir müddür (tahıl ölçeğidir). Bunu Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit

[908] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/254-258.

[909] Bu konudaki bazı örnekler için bk. Âl-i İmrân 3/97; el-Mâide 5/6; el-En‘âm 6/121; et-Tevbe 9/60; el-Furkân 25/48 Mâverdî, *en-Nüket*, 1/411; 2/18, 161-162, 374-376; 4/148.

[910] Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, 3/7; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/266; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi'l-Kurân*, 2/369.

[911] el-Mâide 5/89. "… Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır…"

(öl. 45/665), Atâ, Katâde ve İmam Şâfiî söylemiştir. Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye ait ikinci görüşe göre, diğer cins ürünlerden yarım sâ'dır (tahıl ölçeğidir). Bu aynı zamanda Ebû Hanîfe'nin görüşü olarak aktarılmıştır. Hz. Ali'den rivâyet edilen üçüncü görüşe göre "Sabah ve akşam yemeğidir." Bu ayrıca Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (öl. 108/726 [?]) ve Hasan-ı Basrî'nin de görüşüdür. Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr'in dile getirdiği dördüncü görüşe göre keffaret ödeyen kimsenin ailesine yedirdiği miktardır. Eğer onlar bununla doyuyorsa, fakirler de doyabilir, eğer doymuyorlarsa, o vakit yetecek miktar gerekmektedir. Bazı Basralılara ait olan son görüşe ise keffaret sabah veya akşam yemeğidir.[912]

Mâverdî, "أَوْ كِسْوَتُهُمْ" kelimesi hakkında da beş görüşün bulunduğunu belirtmektedir. Birinci görüşe göre bir elbiseden oluşan giysidir. Bunu söyleyenler Abdullah b. Abbâs, Mücâhid, Tâvûs, Atâ ve İmam Şâfiî'dir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (öl. 42/662-63), Saîd b. Müseyyeb, Hasan ve İbn Sîrîn'den nakledilen ikinci görüşe göre iki elbiseden oluşan giysidir. İbrâhîm en-Nehaî'ye nispet edilen üçüncü görüşe göre yemin keffareti olarak verilecek olan elbise, vücudun tamamını kaplayan çarşaf ve cübbe gibi bir elbise olmalıdır. Dördüncü görüşe göre bu elbise, belden aşağı ve yukarısı için giyilen bir elbise ve bir gömlektir. Bu görüşü söyleyen Abdullah b. Ömer'dir. Bazı Basralıların söylediği beşinci görüşe göre ise bu, namaz için yeterli olan giysidir.[913]

"أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ" sözü hakkında da açıklamalarda bulunan müellif, köle azat etmede küçüğünün-büyüğünün, kadın ve erkeğinin azat edilmesinin yeterli olacağını ifade etmektedir.[914]

Mâverdî "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ" sözüyle, Allah'ın (c.c.) mal ile keffaret ödemeden âciz olunduğunda onun yerine orucu getirdiğini belirtmektedir. O, Allah'ın (c.c.) keffaret ödeyecek kimseyi, yemek yedirmek veya giydirmek ya da köle azat etmek yoluyla ödemede serbest kıldığını açıklamaktadır. Bunun yanında müfessir, bu hususta iki görüşün bulunduğunu da ifade etmektedir. Birincisi, "Vâcip olan üçünden birisidir." şeklindeki görüş olup fukahânın cumhûrunun bunu tayin etmediği bildirilmiştir. İkinci görüşe göre ise tamamı vaciptir. Keffaret ödeyenin bu

[912] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/61.
[913] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/61-62.
[914] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/62.

üç şeyden biriyle yetinmesi gerekir. Bu görüşü ise mütekelliminden bazılarının söylediği aktarılmaktadır. Ayrıca yemin keffareti ödeyecek olan kişinin, maddi durumu ne kadar düşük olduğunda oruç tutması gerektiği konusunda da ihtilafın olduğu ve bu hususta beş görüşün bulunduğu ifade edilmektedir. İmam Şâfiî'nin söylediği birinci görüşe göre, kendisi ve ailesinin bir gün ve gecelik yiyeceği bulunmayan kimse keffaret olarak oruç tutar. İkinci görüşe göre üç dirhemi bulunmayan kimse oruç tutar. Bunu Saîd b. Cübeyr söylemiştir. Hasan-ı Basrî'ye ait üçüncü görüşe göre iki dirhemi bulunmayan kimse oruç tutar. Dördüncüsü Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Buna göre iki yüz dirhemi bulunmayan kimse oruç tutar. Son görüşe göre ise geçimini sağlamak için harcadığı malından fazlası olmayan kimse oruç tutar. Müfessir, tutulacak üç gün orucun peş peşe olması konusunda iki görüşe yer vermektedir. Mücâhid ve İbrâhîm en-Nehaî'ye göre bu gereklidir. Nitekim Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Mes'ûd âyetin bu bölümünü " فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ" şeklinde okumuşlardır. İkinci görüşe göre ise ayrı ayrı tutulsa da câizdir. Bu ise İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin iki görüşünden biri olarak aktarılmaktadır.[915]

Tefsir eserlerinin çoğunluğunda da bu âyetin tefsiri yapılırken Mâverdî'nin de naklettiği gibi yemin keffaretinde tutulacak üç günlük orucun peş peşe mi yoksa ayrı mı tutulacağı konusundaki fıkhî hükme yer verilmiş ve üç günlük orucun peş peşe olması gerektiği şeklindeki görüş, Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Mes'ûd'un " فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ" şeklindeki kıraatiyle delillendirilmiştir.[916]

Fıkhî hükümlere konu olan kıraatlere son örnek ...فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا... âyetinden[917] olacaktır.

Mâverdî, âyetin "فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا" kısmını tefsir ederken, günahın kaldırılmasının vâcip değil, mübah olan hükümlerde olacağını belirtmektedir. Ebû Hanîfe'nin hac ve umre yaparken Safâ ile Merve arasında sa'y yapmanın vâcib

---

[915] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/62-63.

[916] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/559-561; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/105; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/80; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/673; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/581; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 6/283; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 4/355; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/75.

[917] el-Bakara 2/158. "… Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur..."

olmadığı hükmüne iki sebeple vardığını kaydetmektedir. Birincisi, Allah'ın (c.c.) " فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا" buyurmasıdır. Günahın kaldırılması vâcip değil, mübah olan hükümlerde olabilir. İkincisi de âyetin bu kısmını, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs'ın فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا "Buraları tavaf etmemesinde kişiye bir günah yoktur." şeklinde okumalarıdır. Safâ ve Merve arasında sa'y yapmanın hükmüne dair ikinci görüşe göre, İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve Haremeyn fakihleri hac ve umrede sa'y yapmanın vacip olduğu görüşüne âyetin bağlamından ve sünnetteki delillerden hareketle varmışlardır. Bu fakihlere göre Allah'ın (c.c.) "فَلَا جُنَاحَ" sözünde sa'yin vacip olması hükmü dışında mübahlığına bir delil bulunmamaktadır. Çünkü bu söz bir sebebe binâen söylenmiştir. Şöyle ki, Safâ tepesinin üzerinde Câhiliye döneminde İsâf isminde bir put bulunuyordu. Merve tepesinin üzerinde de Nâile isimli bir put bulunuyordu. Câhiliye döneminde Safâ ve Merve arasında sa'y yapıldığı zaman İsâf ve Nâile'yi ta'zim etmek için de Safâ ve Merve etrafında dolaşılmaktaydı. İslâm gelip putları ortadan kaldırınca Müslümanlar, Safâ ve Merve arasında sa'y yapma konusunda Câhiliye dönemindekine benzer bir eylemde bulunmayı kerih gördüler. İsâf ve Nâile'ye tazim etmiş olmaktan kaçınmak için böyle düşündüler. Bunun üzerine Allah da (c.c.) bu eylemi, maksatların farklı oluşu sebebiyle İslâm'da serbest kılmış ve "فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا" "Buraları tavaf etmesinde kişiye bir günah yoktur" buyurmuştur.[918]

Bahsi geçen kıraat, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Ka'b, Abdullah b. Abbâs, Enes b. Mâlik ve Saîd b. Cübeyr tarafından okunmaktadır.[919]

3.2.3. İtikâdî Hükümlerde Değerlendirilen Kıraatler

Kelâmî meselelerde kıraat farklılıklarının etkili olduğu bu sebeple de kelâm ilmiyle ilgilenen âlimlerin kıraat ihtilaflarının anlam üzerindeki etkilerini dikkate alarak değişik hükümlere vardıkları bilinmektedir.[920] Müfessirler de bazen kelâmî konulardaki kıraat farklılıklarına değinerek mesele hakkında açıklamalarda

[918] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/212-213.

[919] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 18; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/115; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 79.

[920] Mehmet Adıgüzel, "Kıraat Farklılığından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilâflar", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 166.

bulunmuşlardır. Mâverdî de âyetlerin tefsirini yaparken kimi zaman kıraat ihtilafları üzerinden kimi zaman da âyetin itikâdî konularla bağlantılı olması hasebiyle kelâmî konulardaki görüşleri nakletmekte ve konuya dair izahlarda bulunmaktadır. Ancak burada konu kıraatler olduğundan sadece müfessirin zikrettiği kıraat farklılıklarından örnekler verilerek mesele ele alınacaktır.

İtikâdî hükümlere konu olan kıraat farklılıklarına ilk örnek, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ âyetindeki[921] " وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ" kelimelerinde bulunan kıraatler olacaktır.

Müfessir, önce Allah'ın (c.c.) lâneti ile kulların lâneti arasındaki anlam farkına açıklık getirmektedir. O, kulların lânetinin "kovmak", Allah'ın (c.c.) lânetinin ise "azap" anlamında olduğunu kaydetmektedir. Âyette geçen " وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ" kelimelerini kıraat-i erbaate aşere imamlarından Hasan-ı Basrî'nin merfû olarak "وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعُونَ" şeklinde okuduğunu nakleden müellif, bu kıraatin yorumunun/anlamının; "İşte onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve insanların hepsinin lânet etmesidir." şeklinde olacağını belirtmektedir. Burada zihinlere gelebilecek olan "İnsanların hepsi onlara lânet etmemektedir. Çünkü kendi kavimleri onları lânetlemiyorlar. Öyleyse neden böyle bir ifade kullanıldı?" şeklindeki muhtemel bir soruya dikkat çeken Mâverdî, buna iki türlü cevap verileceğini kaydetmektedir. Birincisi, çoğunluğun azınlığa galip kılınarak, insanların çoğunluğunun lâneti için bütün insanların lâneti denilmesidir. İkincisi de bu ifadeyle kastedilen, kıyamet gününde onlara kendi kavimlerinin de bütün insanlarla beraber lânet edecek olmasıdır. Bu duruma, ...ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ ...وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا âyeti[922] de delil göstermektedir.[923]

Şâz kıraat kaynaklarında da Hasan-ı Basrî'ye nispet edilerek nakledilen mezkûr kıraat için İbn Cinnî, Mâverdî'nin takdir ettiği gibi bu isimlerin gizli bir fiille

[921] el-Bakara 2/161. "Fakat âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üstünedir."

[922] el-Ankebût 29/25. "…Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak; kiminiz kiminize lânet edecektir…"

[923] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/215.

merfû olduklarını açıklamaktadır.[924] Zeccâc ise bu kıraat için, Arap dili açısından güzel olsa da Mushaf'a ve sahih kıraate muhalefet ettiği için kerih görüldüğü değerlendirmesinde bulunmaktadır.[925]

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ... âyetindeki[926] kıraatler de itikâdî hükümlere örnek gösterilebilir.

Mâverdî, Katâde'nin âyette geçen "فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ" ifadesini, "فِي ظِلَالِ الغَمَامِ" şeklinde okuduğunu ve bunun iki te'vîlinin bulunduğunu ifade etmektedir. Birinci yoruma göre bunun anlamı; "Allah'ın onlara bulutlardan gölgeleri ve melekleri getirmesini mi bekliyorlar?" demektir. İkincisi ise "Allah'ın onlara bulutlardan oluşan gölgelikler içerisinde gelmesini mi bekliyorlar?" anlamındadır.[927]

Bu âyette geçen "Allah'ın bulutlardan gölgeler arasında gelmesi" haberî[928] bir sıfat olarak Allah'a (c.c.) izafe edilmiş olmaktadır. Bu konu ise itikâdî mezhepler arasında farklı yorumların yapıldığı meseleler arasında bulunmaktadır.

Kaynaklarda Katâde'den "فِي ظِلَالٍ مِنَ الغَمَامِ" şeklinde nakledilen kıraatte, ihtilafın görüldüğü "ظُلَلٍ" ve "ظِلَالٍ" kelimelerinin "ظُلَّة" ve "ظِلّ" kelimelerinin cemisi olduğu kaydedilmektedir.[929] Burada Mâverdî'nin kaynaklarda çoğunlukla zikredilen ve itikâdî anlamda farklı görüşlere sebebiyet veren âyetteki "وَالْمَلَائِكَةُ" kelimesinde görülen kıraatlere değinmediği, sadece yukarıda aktarılan kıraati naklederek bu okuyuşun muhtemel manaları üzerinden meseleye işaret etmekle yetindiği söylenmelidir. Mezkûr kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından yalnızca Ebû Ca'fer'in kesre ile "وَالْمَلَائِكَةِ" şeklinde; diğer imamların ise ötre ile "وَالْمَلَائِكَةُ" şeklinde okudukları nakledilmektedir.[930] Buna karşılık diğer müfessirlerin birçoğunun, "وَالْمَلَائِكَةُ" kelimesindeki kıraat farklılığı üzerinden konuya değindikleri

[924] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 18; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/116.

[925] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 1/236.

[926] el-Bakara /210. "Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?"

[927] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/269.

[928] Haberî sıfatlar; sözlük anlamları bakımından yaratılmışlara ait özellikler taşıyan, bu açıdan selbî sıfatlar içinde mütalaa edilmesi gereken, fakat naslarda Allah'a nisbet edildikleri için ilâhî sıfatlar içinde yer alan kelime veya kavramlardır. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/105.

[929] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 20; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/122.

[930] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 145; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/227; Dimyâtî, *İthâf*, 202.

görülmektedir. Bu durumda Ebû Ca'fer dışında kalan imamların okuyuşunun "اللَّهُ" lafzı üzerine atfedildiği ve takdirinin "Onlar, Allah'ın ve meleklerin buluttan gölgeler içinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?" şeklinde olacağı; Ebû Ca'fer'in kıraatinde ise kelimenin "ظُلَلٍ" veya "الْغَمَامِ" üzerine atfedildiği ve takdirinin de "Onlar, Allah'ın buluttan gölgeler ve melekler içinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?" veya "Onlar, Allah'ın buluttan ve meleklerden gölgeler içinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?" şeklinde olacağı belirtilmektedir.[931]

İtikâdî hükümlerin görüldüğü kıraatler için son örnek ise إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَاعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ... "هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ" âyetindeki[932] cümlesinde bulunan kıraatler olacaktır.

Müfessir, kıraat imamlarından sadece Kisâî'nin "ت" harfi ve idgamla, "رَبُّكَ" lafzını da nasbederek "هَتَّسْتَطِيعُ رَبَّكَ" şeklinde okuduğunu; Kîsâî dışında kalan kıraat-i seb'a imamlarının ise "ي" harfi ve izharla okuduklarını nakletmektedir.[933] Kıraat kaynaklarında da Kisâî'nin bu kelimeyi "ت" harfiyle ve idgamla okuduğu kaydedilmektedir.[934]

Mâverdî, bu kıraat farklılıklarına göre ortaya çıkan muhtemel manaları selefin görüşlerini de naklederek sıralamaktadır. Buna göre Kisâî'nin okuduğu "هَتَّسْتَطِيعُ رَبَّكَ" şeklindeki kıraatle iki durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi bunun manasının "İstediğin bu hususta, Rabbinin isteğini gerçekleştirmesini isteyebilir misin?" şeklinde olmasıdır. Bu görüş, Zeccâc'a atfedilmektedir. Hz. Âişe ve Mücâhid'in dile getirdiği ikinci durumda ise "Sen Rabbinden isteyebilir misin?" anlamı bulunmaktadır. Kîsâî dışında kalan imamların "هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ" şeklindeki kıraatin yorumunda ise üç görüşe yer verilmektedir. Birincisi "Rabbin güç yetirebilir mi?"

---

[931] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/124; Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/183; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/261-262; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 1/280-281; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/129; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/283; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 2/345; Dimyâtî, *İthâf*, 202; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/242.

[932] el-Mâide 5/112. "Hani havariler de, 'Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?' demişlerdi."

[933] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/82.

[934] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 249; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/273; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 189; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 319; Dânî, *et-Teysîr*, 101; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/256; Dimyâtî, *İthâf*, 257.

şeklindedir. Ancak bu sorunun, işin başında henüz onların Allah (c.c.) hakkındaki bilgilerini sağlamlaştırmadan önce olduğu ileri sürülmektedir. Hasan'ın söylediği ikinci görüşe göre "Rabbin (bunu) yapabilir mi?" anlamı bulunmaktadır. Çünkü onlar iman ettikten sonra "Havâriler" diye isimlendirilmişlerdir. -Yani bu soruyu iman etmeden önce sormuşlardır.- Üçüncü görüşe göre bunun anlamı; "Rabbin duanı kabul edip sana itaat eder mi?" demektir.[935]

Bazı kaynaklarda "هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ" şeklindeki kıraatle Havârilerin, "Allah'ın böyle bir fiili yaratıp yaratamayacağı konusunda şüphelerinin olduğu ve bu durumda onların gerçekten (tahkîk-i imanla) iman etmedikleri sonucunun ortaya çıkacağı ifade edilerek bu hususu açıklığa kavuşturan bilgilere yer verilmektedir.[936] Kelâmî açıdan dikkat çeken konulara sebep olan bahsi geçen kıraatlere değinen birçok tefsir eserinde idgamlı kıraatin sahâbe ve tâbiînden olan bazı kimseler tarafından da okunduğu aktarılarak, bu okuyuşun ifade ettiği muhtemel anlamlara ve bu şekildeki kıraatin câiz olup olmayacağı yönünde açıklamalara değinilmektedir.[937]

3.2.4. Şiirlerle Desteklenen Kıraatler

en-Nüket ve'l-uyun'da rivâyet edilen bazı kıraat ihtilaflarının anlama olan yansımaları açıklanırken müfessirin şiirlerden istifade yoluna gittiği ve birçok görüşün şiirlerle desteklendiği anlaşılmaktadır. Bu konu, tefsirden seçilen bazı kıraat örnekleriyle işlenecektir.[938]

Şiirle desteklenen kıraatlere ...وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ... âyetinde[939] "الْمَيِّت" kelimesindeki kıraat farklılığı örnek olabilir. Kaynaklarda mezkûr kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', Hamza, Kisâî, Âsım'dan rivâyetle Hafs, Ya'kûb, Ebû Ca'fer ve Halef'in "ي" harfinin şeddesiyle "الْمَيِّت" şeklinde; İbn Kesîr,

---

[935] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/82.

[936] Adıgüzel, "Kıraat Farklılığından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilâflar", 167-168; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 188.

[937] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/325; Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/291-292; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/218-222; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 2/220; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, 2/79; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 6/364-365; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 2/105-106.

[938] Tefsirde geçtiği halde burada metne alınamayan örneklerden bazıları için bk. el-Bakara 2/229; el-A'raf 7/127; Yûsuf 12/31; el-Kehf 18/1; Tâhâ 20/15, 108; el-Enbiyâ 21/58; el-Cum'a 62/11; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/294; 2/248; 3/32, 283, 397, 427, 451; 6/12.

[939] Âl-i İmrân 3/27. "… Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın..."

Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekr Şu'be'nin ise "ي" harfinin tahfîfiyle "الْمَيْت" şeklinde okudukları aktarılmaktadır.[940]

Mâverdî, âyetin bu kısmını tefsir ederken, burada geçen "الْمَيِّت" kelimesini Nâfi', Hamza ve Kisâî'nin şedde ile "الْمَيِّت" şeklinde geri kalan imamların ise tahfifle "الْمَيْت" şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Tahfif ve teşdidli kıraatlerin manasında ihtilaf edildiğini belirten müellif, Kûfeli âlimlerin tahfifle okunan "الْمَيْت" kıraatinde "ölmüş olan"; şeddeli olan "الْمَيِّت" kıraatinde ise "henüz ölmemiş olan" manasını tercih ettiklerini söylemektedir. Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen bir görüşle Basralı âlimlerin tamamından, her iki kıraatin de aynı anlama geldiği görüşüne yer vermektedir. Müfessir, bu görüşü desteklemek için İbn Ra'lâ el-Kallâbî'nin (öl. ?) şu beyitlerini nakletmektedir:

لَيْسَ مَنْ مَاتَ فَاسْتَرَاحَ بِمَيِّتٍ إِنَّمَا الْمَيْتُ مَيِّتُ الْأَحْيَاءِ

إِنَّمَا الْمَيْتُ مَنْ يَعِيشُ كَئِيباً كَاسِفاً بَالُهُ قَلِيلُ الرَّجَاءِ

Ölüp de istirahat eden ölü değildir Asıl ölü, hayattaki ölülerdir

Gerçek ölü, kederle yaşayandır Aklı karamsar/bulanık ümidi az olandır[941]

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ âyeti[942] de şiirlerden faydalanılan kıraatler konusuna örnek verilebilir. Mâverdî, sahih ve şâz pek çok kıraat farklılığının[943] bulunduğu "لِإِيلَافِ" kelimesini İkrime'nin "لِيَأْلَفَ" şeklinde okuduğunu ve "لِإِيلَافِ" şeklinde okuyanları da ayıpladığını aktarmaktadır. Mekke ehlinden bazılarının âyeti "إِلَافِ قُرَيْشٍ" şeklinde okuduklarını nakleden müfessir, bu kıraat için Ebû Tâlib'in (öl. 620), Ebû Leheb'e (öl. 2/624) Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında vasiyette bulunurken söylediği şu sözleri delil göstermektedir:

فَلاَ تُتْرَكَنْهُ مَا حَيِيتَ لِمُعْظَمٍ وَكُنْ رَجُلاً ذَا نَجْدَةٍ وَعَفَافِ

---

[940] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 203; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 140; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/224-225; Dimyâtî, *İthâf*, 221.

[941] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/384-385.

[942] Kureyş 106/1. "Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı için"

[943] Bu kıraat farklılıklarını görmek için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 698; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 477-478; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, 180-181; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/403; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 10/595-597.

تَذودُ العِدَا عَنْ عُصْبَةٍ هَاشِمِيةٍ	إِلاَ فُهُمُ فِي النَّاسِ خيرُ إِلاَفِ
Ve şan ve şeref sahibi olan bir kişi ol	*O muazzam olan kişiyi yaşadığın*
Ama onlar emniyet bakımından en	*müddetçe terk etme*
hayırlısıdırlar[944]	*Onu Haşimî olan düşmanlardan koru*

Şiirlerle desteklenen kıraatler için diğer bir örnek وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ... âyetinde[945] bulunmaktadır. Kaynaklarda kıraat-i aşere imamlarından sadece Hamza ve Kisâî'nin mezkûr kelimeyi "س" harfinin kesresi ve "ا" harfinin iskâtıyla "سِلْمٌ" şeklinde okudukları; geri kalan imamların ise "س" harfinin fethası ve "ا" harfinin isbâtıyla "سَلَامٌ" şeklinde okudukları aktarılmaktadır.[946]

Müfessir, "قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ" sözünde iki görüş bulunduğunu belirtlemektedir. Birinci görüşe göre bu; "Meleklerden Hz. İbrahim'e (a.s.) yöneltilmiş olan bir selamlamadır. Hz. İbrahim de (a.s.) aynısı ile onları selamlamıştır. Bu durum selamın, meleklerin ve Müslümanların birbirlerine esenlik dileği olduğunun delili olarak sunulmaktadır." İkinci görüşe göre ise bu sözün anlamı; "Lût kavminin helâkinden sen ve ailen emin olacaksınız." demektir. Müellif, "سَلَامٌ" sözünün manasını ise "Beni esen/emniyette kılan Allah'a hamdolsun." şeklinde açıklamaktadır. O, bu kelimeyi Hamza ve Kisâî'nin "س" harfinin kesresi ve "ا" harfinin iskâtıyla "سِلْمٌ" şeklinde okuduklarını; "سِلْمٌ" ve "سَلَامٌ" kelimelerinin manasında ihtilaf edildiğini ve bu hususta iki görüşün olduğunu belirtmektedir. Birinci görüşe göre "silm"; "karşılıklı esen kalma/barış yapma"; "selâm" ise "selâmette kalma" anlamındadır. Bu konudaki ikinci görüşe göre bu iki kelime aynı anlama gelmektedir. Bu duruma şiirden şu beyit örnek gösterilmektedir:

وَقَفْنَا فَقُلْنَا إِيهِ سِلْمٌ فَسَلَّمَتْ	كَمَا اكْتَلَّ بِالْبَرْقِ الْغَمَامُ اللَّوَائِحُ
Durduk ve 'Devam et, esen kal.' dedik. O	*Şimşek ile el sallayan bulutların*

[944] Mâverdî, *en-Nüket*, 6/346.

[945] Hûd 11/69. "Andolsun, elçilerimiz (melekler), İbrahim'e müjde getirip "Selam sana!" dediler. O, "Size de selam" dedi…"

[946] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 337; İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 241; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/290; Dimyâtî, *İthâf*, 323.

da selamladı *parladığı gibi*[947]

Verilen örnekler, gerek sahih gerekse şâz olsun Mâverdî'nin naklettiği kıraatlerin anlamları ve okunuşları için şiirlerle istişhâtta bulunduğunu ortaya koymaktadır. Şiirle istişhâd yönteminden birçok âlim gibi Mâverdî de yararlanmaktadır. Müfessirin buna, kıraat farklılıklarının meşru bir zeminde geliştiğini ve yorum zenginline sağladığı katkıyı gözler önüne sermek amacıyla başvurduğu söylenebilir.

3.2.5. Sadece Zikredilmekle Yetinilen Kıraatler

Müfessirin tefsirde kıraatleri değerlendirme yöntemi dikkate alındığında, bazı kıraat vecihlerinin sadece nakledilmekle yetinildiği, ihtilaflarla ilgili başka bir açıklamanın yapılmadığı görülmektedir. Bazı tefsir eserlerinde oldukça fazla olabilen bu türden örneklerin Mâverdî'nin tefsirinde sınırlı sayıda olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu durum, onun kıraatleri bazı istisnalar dışında âyetlerdeki kıraat farklılıklarını belirtmekten ziyade, farklı gayelerle kıraat ihtilaflarına yer verdiğini ortaya koymaktadır. Bu konudaki bazı örnekler konuyu daha anlaşılır kılacaktır.[948]

Mâverdî'nin sadece naklettiği kıraatler için ...رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ âyetinde[949] "مُسْلِمَيْنِ لَكَ" kelimesindeki kıraatler örnek verilebilir.

Müfessir, bu okuyuşun tesniye/ikil olduğunu belirttikten sonra, Avfü'l-A'râbî'nin cemi/çoğul olarak "مُسْلِمِينَ لَكَ" şeklinde okuduğunu belirtmekte ve başka bir açıklama yapmamaktadır.[950]

Mâverdî'nin naklettiği bu şâz kıraat vechinin, bazı kaynaklarda Avfü'l-A'râbî'nin yanında Abdullah b. Abbâs ve Hasan-ı Basrî'ye de nispet edilerek nakledildiği görülmektedir.[951]

---

[947] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/482.

[948] Bu konudaki diğer bazı örnekler için bk. el-Fâtiha 1/7; el-Mâide 5/63; el-A'râf 7/145; el-İsrâ 17/31; Meryem 19/23; er-Rûm 30/48; el-A'la 87/1; el-Beyyine 98/1; el-Asr 103/1; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/60; 2/50, 261; 3/240; 363; 4/321; 6/252, 316, 334.

[949] el-Bakara 2/128. "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl..."

[950] Mâverdî, *en-Nüket*, 190-191.

[951] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, 17; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/211; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 2/126; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesûn*, 2/115; Dimyâtî, *İthâf*, 192.

Mâverdî, ...قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ... âyetindeki[952] "كَبِيرٌ" lafzını, kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî'nin "ث" harfiyle "كَثِيرٌ" şeklinde okuduklarını nakletmekle yetinmektedir.[953]

Yine müfessir, ...اِرْجِعُوا إِلَى أَبِيكُمْ فَقُولُوا يَاأَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ... âyetinde[954] geçen "سَرَقَ" fiilini, Abdullah b. Abbâs'ın "س" harfinin zammesi ve "ر" harfinin de şedde ve kesresiyle "سُرِّقَ" şeklinde okuduğunu rivâyet etmekte ancak başka bir bilgi vermemektedir.[955]

Mezkûr kıraate değinen müfessirlerden Ferrâ, şâz olduğu için "سُرِّقَ" kıraatinin hoşuna gitmediğini ifade ederken;[956] Zeccâc ise "سُرِّقَ" şeklindeki kıraatin câiz olduğunu söylemekle beraber "سَرَقَ" kıraatin daha etkili/vurgulu olduğunu ve "سُرِّقَ" kıraatinin; "çaldığının bilinmesi" veya "hırsızlıkla ithâm edilmesi" şeklinde anlaşılabileceğini belirtmektedir.[957]

Sadece zikredilmekle yetinilen kıraatlere son olarak لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً... âyetindeki[958] "تَمَسُّوهُنَّ" kelimesinde görülen kıraatler örnek verilebilir. Müfessir mezkûr kelimeyi, Hamza ve Kisâî'nin "تُمَاسُّوهُنَّ" şeklinde okuduklarını zikretmekle yetinmektedir.[959]

Kaynaklarda bahsi geçen kıraati, kıraat-i aşere imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef'in "ا" harfiyle ve "ت" harfinin zammesiyle "تُمَاسُّوهُنَّ" şeklinde; diğer imamların ise "ا" harfi olmaksızın ve "ت" harfinin fethasıyla "تَمَسُّوهُنَّ" şeklinde okudukları kaydedilmektedir.[960]

---

[952] el-Bakara 2/219. "... De ki: "Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır…"

[953] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/276.

[954] Yûsuf 12/81. "Siz babanıza dönün ve deyin ki: "Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti…"

[955] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/67-68.

[956] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/53.

[957] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 3/125.

[958] el-Bakara 2/236. "Kendilerine el sürmeden ya da mahir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur..."

[959] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/305.

[960] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 147; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/228; Dimyâtî, *İthâf*, 205.

Verilen örneklerde müfessirin çoğunlukla yaptığının aksine, ister sahih isterse şâz olsun bu kıraat vecihlerini sadece nakletmekle yetindiği kıraatlerin manasına veya bunlara dair görüşlere değinmediği görülmektedir. Bunu hangi amaçla yaptığı tespit edilememiştir. Ancak birçok müfessirin kayıtsız kalamadığı kıraat birikimini tefsirine güçlü bir şekilde yansıtma arzusu ve kıraatlere olan ilgisini gösterme isteği bunda etkili olmuş olabilir. Bunun yanı sıra tefsirin muhtasar olma özelliğini muhafaza etmek amacıyla bazı kıraat vecihlerini sadece aktarmakla yetinmiş olduğu ve harici bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmediği de söylenebilir.

3.2.6. Diğer Âyetlerle Desteklenen Kıraatler

en-Nüket ve'l-uyûn adlı tefsirde rivâyet edilen bazı kıraat vecihlerine müfessir tarafından başka âyetlerin şahit olarak gösterildiği anlaşılmaktadır. Konuya dair şu örnekler verilebilir:

Mâverdî, …وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا[961] âyetinde "رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا" kısmını tefsir ederken, bunun manasının "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur diyorlardı." şeklinde olduğunu belirterek …وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ …عَلَيْكُمْ[962] âyetlerinde de aynı durumun bulunduğunu ve bunun da "Selâm sizlere derler." anlamında olduğunu ifade etmektedir. Müfessir, Übey b. Ka'b'ın kıraatinin وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ وَيَقُولاَنِ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا şeklinde olduğunu kaydetmektedir.[963]

Müfessirin zikrettiği bu kıraatin aynı zamanda Abdullah b. Mes'ûd'un da kıraati olduğu belirtilmektedir.[964]

Diğer âyetlerle desteklenen kıraatler için …فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ… âyetinde[965] "صَوَافَّ" kelimesindeki kıraatler örnek verilebilir.

---

[961] el-Bakara 2/127. "Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur!"

[962] er-Ra'd 13/23, 24. "… Melekler de her bir kapıdan yanlarına girerler (ve şöyle derler): Selâm sizlere…"

[963] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/190.

[964] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'an*, 17; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/108.

[965] el-Hac 22/36. "… Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah'ın adını anın..."

“صَوَافَّ” şeklindeki okuyuşun cumhûrun kıraati olduğunu belirten müfessir, mezkûr kelimeyi Hasan-ı Basrî’nin “صَوَافِيَ” şeklinde; Abdullah b. Mes‘ûd’un ise “صَوَافِنَ” şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Daha sonra üç kıraatin de yorumlarına dair açıklamalar yapmaktadır. Buna göre cumhûrun kıraatinin üç şekilde te’vîli yapılmaktadır. Birinci yoruma göre bu kelime “dizilmiş olarak” anlamındadır. Bu görüş, İbn Îsâ tarafından söylenmiştir. Abdullah b. Ömer’e atfedilen ikinci yoruma göre bu, “ayakları iplerle bağlansın diye ayakta iken” anlamındadır. Mücâhid’e ait olan son görüşe göre ise “bağlanmış olarak” anlamı bulunmaktadır. Müellif, Hasan-ı Basrî’nin kıraati olan “صَوَافِيَ” kıraatinin ise “Allah’a has olarak” anlamında olduğunu ve bunun “اَلصَّفْوَةُ” kelimesinden alındığını belirtmektedir. Abdullah b. Mes‘ûd’un kıraati olarak aktardığı “صَوَافِنَ” şeklindeki kıraatin ise “sıralanmış” anlamında olduğunu, ayrıca bunun “Hayvanların ön ayaklarından birisinin bağlanıp üç ayağı üzerine durma halini” ifade ettiğini belirtmektedir. Bu anlam, “Atın ön ayaklarından birini, üç ayağı üzerinde duracak şekilde kaldırması durumunu ifade eden” “ صَفَنَ إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ الْفَرَسُ” tabirinden alınmıştır. Bu kıraat ve anlama, âyetini[966] delil göstermektedir.[967]

Kaynaklarda “صَوَافِيَ” şeklindeki kıraatin Zeyd b. Eslem ve Ebû Mûsâ el-Eş‘ârî tarafından da okunduğu; “صَوَافِنَ” şeklindeki kıraatin ise Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Atâ, Dahhâk ve Kelbî gibi birçok kişi tarafından da okunduğu görülmektedir.[968]

Verilen örnekler ve eserin tamamı göz önüne alındığında, müfessirin bir kıraati desteklemek amacıyla başka âyetlerden yararlanma şeklinde gerçekleşen âyetle istişhâd yöntemine başvurduğu söylenebilir.

[966] Sâd 38/31. “Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalımlı ve soylu atlar sunulmuştu.”

[967] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/26.

[968] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi’l-Kur’an*, 97; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/81.

3.2.7. Müterâdif Kelimelerin Okunduğu Kıraatler

Aynı anlamı ifade eden farklı lafızların kullanımı birçok dilde olduğu gibi Arap dilinde de görülen bir durumdur. Bu durumun kıraatlere yansıdığı da bilinmektedir.[969] Daha çok lehçesel sebeplere dayanan ve sahih kıraat olarak değerlendirilmeyen[970] bu kapsamdaki farklılıkların burada ele alınması, bölüm başlığına daha uygun düşeceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Âyetlerin tefsirinde önemli verilerden biri olan bu tarz kıraat ihtilaflarından Mâverdî de faydalanmaktadır.

Müterâdif kıraatler için وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ âyetindeki[971] "وَطَلْحٍ" kelimesi örnek verilebilir. Müfessir, bu âyetin tefsirinde üç görüşe yer vermektedir. Abdullah b. Abbâs, Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/693-94), Ebû Hüreyre, Hasan ve İkrime'den nakledilen birinci görüşe göre "اَلطَّلْح" kelimesi "muz" anlamındadır. İkinci görüşe göre bu kelime, Yemen ve Hicaz'da çokça olan ve "طَلْحَة" diye isimlendirilen bir ağaçtır. Bu ağacın, görünüş olarak ağaçların en güzeli olduğu da söylenmiştir. Hz. Ali'nin dediği son görüşe göre ise bu, "hurma" demektir. Kendisinin de âyeti " وَطَلْعٍ مَنْضُودٍ" şeklinde okuduğu nakledilmektedir.[972]

Müterâdif kelimelerin okunduğu kıraatler وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ âyetindeki[973] "كَالْعِهْنِ" kelimesinde de görülmektedir.

Ebû Ubeyde'nin sözünde bahsi geçen kelimenin "renkli yünler" demek olduğunu belirten Mâverdî, Abdullah b. Mes'ûd'un bu kelimeyi "كَالصُّوفِ" şeklinde okuduğunu kaydetmektedir.[974]

فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ... âyetindeki[975] "فَاسْعَوْا" fiilinde görülen ihtilaflar da müterâdif kelimelerin okunduğu kıraatler için örnek verilebilir.

---

[969] Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Yıldız, "Yedi Harfi Oluşturan Kıraat Farklılıkları ve Yedi Harfin Sürekliliği Meselesi", 448-450.

[970] Dağ, *İhticâc*, 57.

[971] el-Vâkı'a 56/29. "Ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçları"

[972] Mâverdî, *en-Nüket*, 5/453-454.

[973] el-Kâri'a 101/5. "Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır."

[974] Mâverdî, *en-Nüket*, 6/328.

[975] el-Cum'a 62/9. "… Allah'ın zikrine koşun…"

Müellif, "oraya koşma" konusunda dört görüşten bahsetmektedir. Birincisi, "kalplerle niyet" olup bu, Hasan'dan nakledilmiştir. İbn Zeyd'e nispet edilen ikinci görüşe göre, إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى âyetinde[976] olduğu gibi bu, "onun için çalışmak" demektir. Süddî'den nakledilen üçüncü görüş, "çağırana/davetçiye icabet etmek" anlamındadır. Son görüşe göre ise bu, "koşmadan yürümeyi" ifade etmektedir. Müfessir, Hz. Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd'un bu kısmı, فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ "Allah'ın zikrine gidin" şeklinde okuduklarını aktarmaktadır.[977]

Müterâdif kelimelerin okunduğu kıraatler için son örnek إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ... âyetinde[978] geçen "حَصَبُ" kelimesinde görülen kıraatler olacaktır.

Müfessir, âyetteki "حَصَبُ جَهَنَّمَ" ifadesinin tefsiri hakkında üç görüşten bahsetmektedir. Abdullah b. Abbâs'ın görüşüne göre bu, "cehennem yakıtı" demektir. İkinci görüşe göre bu ifade, "cehennem odunu" anlamına gelmektedir. Mâverdî, Hz. Ali ve Hz. Âişe'nin burayı "حَطَبُ جَهَنَّمَ" şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Dahhâk'a ait olduğu aktarılan son görüşe göre ise bu ifade, "onların, çakıl taşlarının atıldığı gibi cehenneme atılacaklarını" ifade etmektedir. O, söz konusu kelimeyi Abdullah b. Abbâs'ın "ض" harfiyle "حَضَبُ" şeklinde okuduğunu da nakletmekte ve bu kıraat hakkında Kisâî'nin görüşüne yer vermektedir. Buna göre "حَضَبَت النَّار" denildiğinde bu ifade, "ateşin tutuşturulması ve içerisine onu alevlendirecek odunların atılması" anlamına gelmektedir.[979]

Verilen örneklerden müfessirin müterâdif kelimelerle okunan şâz kıraat farklılıklarını tefsirinde naklettiği ve bu kıraat farklılıklarının tefsire olan katkısından faydalandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, onun kıraatlerin tefsire olan katkısından faydalanma noktasında kıraatlerin sahih veya şâz olmasını değil, manaya olan etki ve katkılarını daha ön planda tutması şeklinde yorumlanabilir.

[976] el-Leyl 92/4. "Şüphesiz sizin çabalarınız elbette çeşit çeşittir."
[977] Mâverdî, *en-Nüket*, 6/8-9.
[978] el-Enbiyâ 21/98. "Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz…"
[979] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/472.

3.2.8. Bir Kelimenin Yerine Farklı Anlam İfade Eden Kelimenin Okunduğu Kıraatler

Mâverdî'nin tefsirinde naklettiği kıraatlerden bir kısmının da aralarında anlam ilişkisi ve yakınlık bulunmasına rağmen farklı anlama gelen kelimelerde bulunan kıraatler olduğu görülmektedir. Hem isim hem fiil hem de harflerde görülebilen bu türden ihtilaflar, Mushaf hattına uymamaları sebebiyle çoğunlukla sahih kıraatler dışında kalmaktadır. Farklı vesilelerle kıraatlerin tefsire olan katkısından faydalanan Mâverdî, bu kapsamdaki rivâyetlerden de önemli ölçüde istifade etmektedir. Bu başlıkta bahsi geçen konudaki kıraat örnekleri işlenecektir.[980]

Bir kelimenin yerine farklı anlamlı kelimelerin okunduğunu gösteren kıraatler için وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخَرِينَ âyetindeki[981] "وَأَزْلَفْنَا" fiilinde bulunan ihtilaflar örnek verilebilir.

Âyetten iki durumun ortaya çıktığını kaydeden müfessir, birincisinin "Firavun ve kavmini denize yaklaştırdık." şeklinde olup bu görüşün Abdullah b. Abbâs ile Katâde'ye ait olduğunu belirtmektedir. Ebû Ubeyde'den aktarılan ikinci görüşe göre ise bu, "Firavun ve kavmini denizde topladık." anlamındadır. Mâverdî, Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Abbâs'ın "وَأَزْلَفْنَا" fiilini "ق" harfiyle "زَلَقَ الْأَقْدَام" "ayakların kayması" anlamında "وَأَزْلَقْنَا" şeklinde okuduklarını da nakletmektedir.[982]

İbn Cinnî, mezkûr kıraati Abdullah b. Hâris'e (öl. 84/703) nispet ederken "وَأَزْلَفْنَا" şeklindeki kıraatte diğerlerinin "Mûsâ (a.s.) ve kavmi" olduğunu; "وَأَزْلَقْنَا" şeklindeki kıraatte ise "Firavun ve kavminin" olduğunu belirtmektedir.[983]

Bir kelimenin yerine farklı anlama gelen kelimelerin okunduğunu gösteren kıraat farklılıklarına ...فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ... âyetinde[984] bulunan "يَنْقَضَّ" kelimesinde bulunan kıraatler de örnek gösterilebilir.

---

[980] Tefsirde geçen ancak burada açıklanamayan konu hakkındaki diğer bazı örnekler için bk. el-Mâide 5/54; Tâhâ 20/18; en-Neml 27/32; Yâsîn 36/8; es-Sâffât 37/46; Muhammed 47/20; el-Vâkı'a 56/82; el-Âdiyât 100/9; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/48; 3/399; 4/207; 5/7, 47, 300, 465; 6/326.

[981] eş-Şu'arâ 26/64. "Ötekileri de oraya yaklaştırdık."

[982] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/175.

[983] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/129.

[984] el-Kehf 18/77. "... Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Adam hemen o duvarı doğrulttu…"

Müfessir, "يَنْقَضَّ" fiilinin "hızla düşmek" anlamında, "يُنَاقِضُ" kelimesinin ise "uzunlamasına yarılan" manasında olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra da Yahyâ b. Ya'mer'in, âyetin bu kısmını noksan anlamından "ص" harfiyle "يُرِيدُ أَنْ يَنْقَصَّ" "Eksilmeye başlamış/yüz tutmuş" şeklinde okuduğu kaydetmektedir.[985]

Şâz kıraat kaynaklarında bahsi geçen kelimede görülen birçok okuyuşun farklı kimselerden nakledildiği[986] ancak yukarıdaki şekliyle Yahyâ b. Ya'mer'in ismini sadece Mâverdî'nin zikrettiği görülmektedir.

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً... âyetinde[987] "نُنَجِّيكَ" ibaresinde bulunan kıraatler de bir kelimenin yerine farklı anlama gelen kelimelerin okunduğu kıraatlere örnek olabilir.

Âyette geçen "فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ" ifadesinin, "Seni kurtaracağız, yüksek bir yere (bir tepeye) atacağız." demek olduğunu belirten Mâverdî, Alkame'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan naklettiğine göre, Yezîdî'nin burayı "ح" harfiyle "نُنَحِّيكَ" şeklinde okuduğunu ve bunun "Firavun'u, İsrailoğulları görebilsinler diye denizin bir kenarına çekmeyi" ifade ettiğini belirtmektedir.[988]

Söz konusu kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Ya'kûb ve Kuteybe rivâyetinde Kisâî'nin tahfifle "نُنْجِيكَ" şeklinde okudukları nakledilirken,[989] Mâverdî'nin bahsetmiş olduğu "نُنَحِّيكَ" şeklindeki kıraatin Übey b. Ka'b ve Muhammed b. Semeyfa' tarafından da okunduğu aktarılmaktadır.[990]

Açıklanan örneklerde müfessirin bir kelimenin yerine farklı anlam ifade eden başka kelimenin okunduğunu gösteren kıraat örneklerini zikrettiği görülmektedir. Bu kıraat farklılıklarının âyetin anlamını değiştirse bile anlam açısından bir zıtlığa yol açmadığı hatta âyetin tefsirine farklı bir açıdan katkı sunduğu söylenebilir. Mâverdî'nin de bu kıraat ihtilaflarını, şâz kıraat olsalar da âyetin tefsirine zenginlik katmak maksadıyla tefsirinde zikrettiği anlaşılmaktadır.

---

[985] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/331.
[986] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, 84; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/31-32.
[987] Yûnus 10/92. "Biz de bugün bedenini, arkandan geleceklere ibret olman için, kurtaracağız…"
[988] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/449.
[989] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 236; Dimyâtî, *İthâf*, 318.
[990] İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/316.

3.2.9. Kelime veya Kelimeler İlave Edilen (Müdrec) Kıraatler

Kıraat ilminde tefsir amacıyla yapılan ilaveler, müdrec kıraat olarak adlandırılmaktadır.[991] Tanımdan da anlaşılacağı üzere bu tür rivâyetlerden Kur'an'ın tefsirinde istifade edilmektedir. Mâverdî'nin de bu maksatla tefsirinde müdrec kıraatlerden yararlandığı müşahede edilmektedir. Konuya tefsirden tespit edilen birkaç örnek verilecektir.[992]

Kelimeler ilave edilen müdrec kıraatler için أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ... âyetinin[993] tefsirinde müfessirin naklettiği kıraat örnek verilebilir.

Mâverdî, âyetin "وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ" kısmı hakkında iki yorumun bulunduğunu belirtmektedir. İlk yoruma göre bunun anlamı; "Allah'ın (c.c.) geçmiş ümmetlerden kıssasını anlattıkları dışında, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kıssalarını anlatmadıkları nice milletler vardır ki, bunları da ancak göklerde ve yerde olan her şeyi bilen Allah (c.c.) bilmektedir. İkinci yoruma göre ise bu ifade ile kastedilenler; "Adnân ve İsmâil arasında bulunan atalardır." Abdullah b. Abbâs'tan nakille Adnân ve İsmâil arasında bilinmeyen otuz atanın olduğunu belirten müellif, Abdullah b. Mes'ûd'un da bu kısmı "وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ كَذَبَ النَّسَّابُونَ" şeklinde okuduğunu kaydetmektedir.[994]

Mâverdî, naklettiği bu müdrec okuyuşla anlam açısından bir zenginliğe işaret etmektedir. Nitekim ilave edilen kısım, "Nesep/soy bilginlerinin âyette belirtilen durumu inkâr ettiklerini" ifade etmektedir.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ... âyetinde[995] görülen kıraat de müdrec kıraat örnekleri arasında bulunmaktadır.

Mâverdî, Abdullah b. Abbâs'tan naklettiği bir rivâyetle öncelikle âyetin nüzul sebebini bildirmektedir. Buna göre insanlar, Câhiliye döneminde ticaret mekânları

---

[991] Süyûtî, *el-İtkân*, 1/265; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/431.

[992] Tefsirde bulunan konu hakkındaki diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/51; el-Kehf 18/79, 80; Sebe' 34/14; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/120; 3/333, 334; 4/442.

[993] İbrâhim 14/9. "Sizden önceki Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonrakilerin -ki onları Allah'tan başkası bilemez- haberi size geldi mi? …"

[994] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/124.

[995] el-Bakara 2/198. "(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur…"

olan Zü'l-Mecâz ve Ukâz panayırlarını İslâm'ın gelişiyle bırakmışlar ve bunun üzerine de âyet nâzil olmuştur. Müfessir, İbn Zübeyr'in âyeti لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاقِيتِ الْحَجِّ "Hac vakitlerinde (ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur." şeklinde okuduğunu nakletmektedir.[996]

Müfessirin zikrettiği mezkûr müdrec okuyuş vesilesiyle, hac vakitlerinde ticaret yapmanın günah olabileceği yönündeki düşünce ve endişenin bertaraf edildiği anlaşılmaktadır.

Söz konusu müdrec kıraatin Abdullah b. Abbâs, İkrime ve Amr b. Ubeyd (öl. 144/761) gibi isimler tarafından da okunduğu kaydedilmektedir.[997]

Kelimelerin ilave edildiği müdrec kıraatlere ...قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي... âyetinde[998] rivâyet edilen kıraati de örnek vermek mümkündür.

Mâverdî, âyetin "وَهَذَا أَخِي" kısmını Dahhâk'tan nakille, Abdullah b. Mes'ûd'un وَهَذَا أَخِي وَبَيْنِي وَبَيْنَهُ قُرْبَى "Ve bu da kardeşimdir. Benim ile onun arasında bir yakınlık vardır." şeklinde okuduğunu aktarmaktadır.[999] Nakledilen bu müdrec kıraate ne kıraat ne de tefsir kaynaklarında Mâverdî'nin dışında başka bir kimsenin değinmemiş olması dikkat çekmektedir. Bu husus, müfessir açısından bir eleştiri konusu yapabileceği gibi onun kıraatlere olan ilgi ve hâkimiyetini gösteren önemli bir unsur olarak da değerlendirilebilir.

Verilen örneklerden hareketle Mâverdî'nin de diğer müfessirler gibi müdrec olarak değerlendirilen bu türden rivâyetleri, âyetlerin tefsiri bağlamında değerlendirdiği ve bu sebeple de şâz olmalarına rağmen bu kıraatlere tefsirinde yer vererek bu okuyuşların âyetlerin manasına yaptıkları katkıdan faydalanmayı tercih ettiği söylenebilir.

---

[996] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/198.
[997] İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, 19.
[998] Yûsuf 12/90. "... O da "Ben Yûsuf'um bu da kardeşim" dedi…"
[999] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/74.

3.2.10. Mübhemiyeti (Kapalılığı) Kaldıran ve Mutlak Lafızları Takyid Eden Kıraatler

Kıraat ihtilaflarından bir kısmının, âyetlerin manasında bulunan kapalılığı ve lafızlardaki mutlaklığı kaldırdığı anlaşılmaktadır. Mâverdî de bu duruma örnek olabilecek kıraatlere tefsirinde yer vermektedir. Konuya tefsirden şu kıraatler örnek gösterilebilir:

Âyetlerin manasındaki kapalılığın kaldırılmasına yardımcı olan kıraatler için وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا... âyetinde[1000] "قُبُلًا" kelimesindeki kıraatler zikredilebilir. Bahsi geçen kelimedeki iki sahih kıraat olan "قِبَلًا" kıraatinin kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer tarafından; "قُبُلًا" kıraatinin ise diğer imamlar tarafından okunduğu kaydedilmektedir.[1001]

Müfessir, mezkûr kelimede iki kıraatin bulunduğunu belirterek âyetin tefsirine başlamaktadır. Birinci kıraat "ق" harfinin kesresi ve "ب" harfinin fethasıyla "قِبَلًا" şeklinde olup Nâfi' ve İbn Âmir'in kıraatidir. Bu kıraatin anlamı; "açık, gözle görülür" demektir. Bu yorum, Abdullah b. Abbâs ve Katâde'ye atfedilmiştir. İkinci kıraat ise "ق" ve "ب" harflerinin zammesiyle "قُبُلًا" şeklinde olup diğer imamların kıraatidir. Mâverdî, bu kıraatin üç şekilde yorumlandığını kaydetmektedir. Birinci yoruma göre "قُبُلًا" kelimesi, "kefil" manasındaki "قَبِيل" kelimesinin cemisi/çoğuludur. Bu takdirde "kefiller" anlamı ortaya çıkmaktadır. Mücâhid'in söylediği ikinci yoruma göre bu ifade "kabile, kabile ve saf, saf" anlamındadır. İbn Zeyd ve İbn İshâk'tan nakledilen son görüşe göre ise bu "karşılıklı olarak" demektir.[1002]

Müfessir, aynı kelimenin geçtiği أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا... âyetinde[1003] ise şu açıklamalarda bulunmaktadır: Kıraat imamlarından Âsım, Hamza ve Kisâî'nin mezkûr kelimeyi "ق" ve "ب" harflerinin zammesiyle "قُبُلًا" şeklinde okuduklarını

[1000] el-En'âm 6/111. "Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölüler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatin şahitleri olarak) toplasaydık…"

[1001] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Mebsût*, 201; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/262; Dimyâtî, *İthâf*, 271.

[1002] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/157.

[1003] el-Kehf 18/55. "… ya da kendilerine azabın göz göre göre gelmesi (yönündeki beklentileri) …"

nakleden Mâverdî, bu kıraat hakkında iki görüşe yer vermektedir. Mücâhid'in söylediği birinci görüşe göre bu kelime, "karşılarında" anlamındadır. İkinci görüşe göre ise "قَبِيل" kelimesinin cemisi olup "azap türleri" manasındadır. Üçüncü bir yorumun daha olabileceğini belirten müellif, bununla "önlerinden gelecek ve onları karşılayacak olan azabın kastedildiğini ve onlara bu azapla karşılaşmanın korkusunun şiddetli olacağının" ifade edildiğini kaydetmektedir. Diğer kıraat imamlarının kelimeyi "ق" harfinin kesresi ve "ب" harfinin fethasıyla "قِبَلًا" şeklinde okuduklarını nakleden müfessir, bu kıraat hakkında da iki görüş zikretmektedir. Birincisi, "karşılık olarak"; ikincisi ise "açık, gözle görülür" anlamındadır. Burada üçüncü bir görüş daha mümkün görülmüş ve bunun "Allah (c.c.) tarafından gökten gelen bir azap" olduğu; bununla insanlar tarafından gelen bir azap olmadığının vurgulandığı belirtilmektedir.[1004]

Burada müfessirin naklettiği kıraatler yardımıyla bu kelimeden neyin kastedildiğini açıklamaya ve anlamdaki kapalılığı gidermeye çalıştığı söylenebilir.

Âyetlerin manasındaki kapalılığı kaldıran kıraatlere ...فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا âyetindeki[1005] "صَوْمًا" kelimesinde bulunan kıraatler de örnek olabilir.

"فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا" ifadesi hakkında iki yorumun bulunduğunu belirten müellif, birinci görüşe göre bu ifadenin "susmak" anlamında olduğunu, nitekim bu ifadenin bazı kıraatlerde "لِلرَّحْمَنِ صَمْتاً" şeklinde okunduğunu nakletmektedir. Mâverdî, bu yorumun Abdullah b. Abbâs, Enes b. Mâlik ve Dahhâk'a ait olduğunu belirtmektedir. Katâde'den nakledilen ikinci görüşe göre ise bu "yeme, içme ve susmaya karşı oruç" anlamına gelmektedir.[1006] Bu âyette de müfessirin adanan şeyin ne olduğu hususunda oluşan kapalılığı kaldırma gayesiyle kıraatlerden faydalandığı görülmektedir.

[1004] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/318-319.

[1005] Meryem 19/26. "... 'Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım' de."

[1006] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/367.

Mâverdî'nin bir isme atıfta bulunmadan naklettiği mezkûr vechin bazı kaynaklarda Übey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd, Enes b. Mâlik ve Ebû Rezîn (öl. ?) gibi isimlere nispet edildiği görülmektedir.[1007]

Âyetlerdeki mutlak ifadeyi kayıtlayan kıraatlere وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ... âyetinde[1008] bulunan "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا" cümlesi hakkında nakledilen kıraati örnek vermek mümkündür.

Müellif, bahsi geçen kısmın Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatinde فَاقْطَعُوا أَيْمانَهُمَا "Sağ ellerini kesin." şeklinde olduğunu nakletmektedir. Daha sonra bu âyette hırsızlık konusunda önce erkek hırsız zikredilirken, Nûr sûresinin 2. âyetinde zinâ yapan kimseler konusunda kadının zikredilmesindeki inceliklere ve hırsızın elinin Câhiliye döneminde de kesilip Allah'ın (c.c.) bunu İslâm'da da emrettiğine değinerek mesele hakkındaki bazı hüküm ve ihtilaflara temas etmektedir. Son olarak te'vîl ehlinin de âyetteki ihtilaflarından bahsederken onların, âyetin âmm (umum ifade eden) anlamının tahsis mi edildiği yoksa mücmel anlamının tefsir mi edildiği konusunda da iki farklı görüşlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Birinci görüşe göre bu, "Tahsis edilen umumi bir ifadedir." Diğer görüşe göre ise "tefsir edilen mücmel bir ifade" olduğunu kaydetmektedir.[1009]

Burada âyette geçen "فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا" ifadesinin mutlak bir ifade olup hangi elin kesileceğinin belirtilmediği, ancak Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen " فَاقْطَعُوا أَيْمانَهُمَا" ibaresinin bu mutlak ifadeyi kayıtlayarak hırsızlık halinde sağ elin kesilmesi gerektiğini belirlediği söylenebilir.

3.2.11. Yapılan Tefsiri Destekleyen Kıraatler

en-Nüket ve'l-uyûn adlı tefsirde nakledilen kıraatlerden bir kısmının, müfessirin yaptığı tefsiri destekler mahiyette olduğu görülmektedir. Bu konuya tefsirden bazı örneklerin zikredilmesi faydalı olacaktır.[1010]

[1007] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/14; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/128.

[1008] el-Mâide 5/38. "Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin..."

[1009] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/35-36.

[1010] Tefsirde geçen konuya dair diğer örnekler için bk. el-En'âm 6/25; İbrahim 14/37, 41; ez-Zuhruf 43/22; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/103; 3/138, 139; 5/221.

Yapılan tefsiri destekleyen kıraatler için ilk örnek يَاأَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ âyetinde[1011] nakledilen kıraat olabilir.

Âyette yedi te'vîl bulunduğunu belirten müellif, birinci yoruma göre anlamın "Mü'min olan nefis" şeklinde olduğunu ve bu görüşü Abdullah b. Abbâs'ın dile getirdiğini belirtmektedir. Mücâhid'e ait olan ikinci görüşe göre "icabet eden nefis"; Katâde'den nakledilen üçüncü yoruma göre "Allah'ın va'dettiklerine inanan nefis"; diğer görüşe göre ise "emin olan nefis" anlamı bulunmaktadır. Müfessir, Übey b. Ka'b'ın kıraatinde âyetin يَاأَيَّتُهَا النَّفْسُ الْآمِنَةُ الْمُطْمَئِنَّةُ şeklinde olduğunu rivâyet ederek yapmış olduğu tefsiri kıraatle desteklemektedir. Âyetin tefsiri hakkında Mukâtil'den nakledilen beşinci görüşün "razı olan nefis" anlamını ifade ettiği; diğer yorumun ise "Dünya ile huzur bulan nefis, dünyayı terk ederek Rabbine dön." şeklinde olduğunu aktarmaktadır. Hasan'dan nakledilen son görüşte "Allah'ın (c.c.) mü'min kulunun ruhunu kabzetmeyi murat ettiği vakit nefsin Allah'la (c.c.) huzur bulacağı, Allah'ın da (c.c.) onu huzura eriştireceği" anlamının olduğunu belirtmektedir.[1012]

Yapılan tefsir ve yorumları destekleyen kıraatlere إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى âyetinde[1013] "أَكَادُ أُخْفِيهَا" cümlesinde görülen kıraat de örnek verilebilir.

Mâverdî, bahsi geçen kısmın tefsirinde dört görüşün bulunduğundan bahsetmektedir. Birincisi "Onu kimseye açmam/açıklamam." anlamında olup Hasan'dan nakledilmektedir. Burada "أَكَادُ" lafzının أُرِيدُ "İstiyorum" manasında olduğu vurgulanmaktadır. Abdullah b. Abbâs ve Mücâhid'e nispet edilen ikinci görüşün "Neredeyse kendimden gizleyeceğim." anlamını ifade ettiği belirtilmekte ve bu tefsiri destekleyen aynı anlama gelen Übey b. Ka'b'ın "أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي" şeklindeki kıraati nakledilmektedir. Ayrıca bununla, kıyametin ne zaman kopacağının bilgisine ulaşmanın uzaklığının kastedildiği söylenmektedir. Yani "Onu

[1011] el-Fecr 89/27. "(Allah, şöyle der:) Ey huzur içinde olan nefis!"

[1012] Mâverdî, *en-Nüket*, 6/272.

[1013] Tâhâ 20/15. "Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecektim."

neredeyse kendimden bile gizleyecekken sana nasıl açayım?" takdirinde olmaktadır.[1014]

Müfessirin yapmış olduğu tefsiri destekleyen kıraatlere son olarak ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً... âyetinde[1015] "تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ" kısmında nakledilen kıraat örnek gösterilebilir.

Müfessir, söz konusu bölüm hakkında beş görüşün bulunduğunu kaydetmektedir. Birinci görüş; "Mûsâ'ya itaat ederek iyilik yapanlara nimeti tamamlamak için" anlamında olup bu, Rebi' ve Ferrâ'ya dayandırılmaktadır. O, Mücâhid'e atfettiği ikinci görüşün "iyilik yapanlara nimeti tamamlamak için" manasında olduğunu ve Abdullah b. Mes'ûd'un da burayı -yapılan tefsiri ve aktarılan görüşü destekler şekilde- "تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنُوا" şeklinde okuduğunu ifade etmektedir. İbn Zeyd'den aktarılan üçüncü görüşün "Allah'ın (c.c.) peygamberlerine yaptığı iyilikleri tamamlamak için" anlamını içerdiğini; Hasan ve Katâde'den nakledilen diğer görüşün ise "dünyadaki iyiliklerin üstüne cennette ikramlarını tamamlamak için" manasında olduğunu belirtmektedir. Müellif, İbn Bahr'dan naklettiği son görüşün ise Hz. Peygamber (s.a.v.) onun soyundan olduğu için "Allah'ın İbrâhim'e olan nimetini tamamlamak için" anlamına geldiğini aktarmaktadır.[1016]

3.3. Bölüm Sonu Değerlendirme

Mâverdî'nin kıraat algısının tespitine yönelik yapılan değerlendirmelerden, onun kıraatlere yaklaşımının bir kıraat âlimi gibi değil tam anlamıyla bir müfessir gibi olduğu anlaşılmaktadır. Zira o, bir kıraat âlimi gibi kıraatlerin sıhhatini ortaya çıkarma çabası içerisinde olmamış aksine kıraatler yardımıyla âyetlerin muhtemel manalarını açıklamayı hedeflemiştir. Bu nedenle de kıraatlerin sahih veya şâz oluşunu dikkate almaksızın tefsirin akışı içerisinde gerekli gördüğü kıraat ihtilaflarının tamamına değinmektedir. Bununla birlikte sahih kıraat vecihlerini naklettiği yerlerde onun büyük oranda kıraat-i seb'ayı esas aldığını belirtmek gerekmektedir.

[1014] Mâverdî, *en-Nüket*, 3/397.

[1015] el-En'âm 6/154. "Sonra iyilik yapanlara nimeti tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayet ve rahmete erdirmek için Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ki…"

[1016] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/189.

Müfessirlerin kıraat algılarının tespitinde, kıraatlerin sıhhati için belirlenmiş olan şartlara bakış açılarının önemli olduğu anlaşılmaktadır. Müellif bu hususta tefsirinin herhangi bir yerinde net bir ifade kullanmasa da kıraatleri naklettiği birçok yerde bu konudaki tavrına yönelik ipuçları bulunmaktadır. Bu bulguların bir bütün olarak değerlendirilmesi neticesinde onun, sahih kıraat kriterleri olarak bilinen senedinin sahih olması; Hz. Osman'ın istinsah ettirip çeşitli beldelere gönderdiği Mushaflardan birinin hattına -muhtemelen de olsa- mutâbık bulunması ve Arap diline -bir vechiyle de olsa- uygun olması şeklindeki şartları dikkate aldığı ve bu bağlamda bazı değerlendirmelerde bulunduğu müşahede edilmektedir.

en-Nüket ve'l-uyûn'da sahih ve şâz çok sayıda kıraat farklılığına yer veren müellifin, naklettiği kıraatlerin çoğunlukla tevcihini yaptığı, manaya ve tefsire olan etki ve katkılarını açıkladığı görülmektedir. Ayrıca onun bu tutumunun, kıraatlerin tefsire olan katkısından olabildiğince faydalanma arzusundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu amaca uygun olarak tefsirde geçen kıraat örnekleri, bölüm içerisinde içerikle uyumlu başlıklar altında incelenmiştir. Neticede müfessirin fıkıh ve kelâm gibi önemli meselelerde hükümlerin ortaya çıkmasına veya değişmesine sebep olabilecek kıraat ihtilaflarına yer verdiği ve bu vesileyle bazı değerlendirmelerde bulunduğu; kıraatleri temellendirmek ve anlam farklılıklarını gözler önüne sermek amacıyla da şiirlere müracaat ettiği ve her yönüyle kıraatlerin tefsire olan katkısından istifade ettiği anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Ali b. Muhammed b. Habîb Ebü'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdî'nin (öl. 450/1058) *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsiri, kıraatler yönünden incelenmiştir. Eser birçok yönden olduğu gibi içerdiği kıraatler yönüyle de dikkat çekmektedir. Tefsirinde sahih ve şâz birçok kıraat farklılığına değinen Mâverdî'nin, kıraat ilmini kim veya kimlerden aldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durum, onun tefsirinde yer verdiği kıraatleri yaşadığı dönemde mevcut olan kıraatlerle ilgili farklı eserlerden naklettiği yönündeki bir değerlendirmeye kapı aralamaktadır. Mâverdî hem kıraatler konusunda hem de diğer konularda çoğunlukla yararlandığı kaynaklar yerine, görüş sahiplerinin ve kıraatleri okuyanların isimlerini zikretmeyi tercih etmiştir. Kendinden önceki dönemde ortaya konulan görüşleri düzenli ve sıralı bir şekilde vermesiyle dikkat çeken *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsir, kıraatler açısından da oldukça faydalı bilgiler içermektedir. Bu özeliğiyle daha sonraki dönemlerde kaleme alınan birçok esere kaynaklık yaptığı bilinmektedir. Müfessirin mukaddime kısmında tefsirde takip edeceği metodunu açıklarken ifade ettiği üzere eser, ancak ilim sahibi kişilerin anlayabileceği, anlaşılması zor ve manası kapalı olan âyet ve bölümlerin tefsirini içeren, Mushaf tertibinin esas alındığı ve Kur'an-ı Kerim'in tamamını kapsayan muhtasar özellikte bir tefsirdir.

Mâverdî'nin kıraatlere bakışının çoğunlukla kıraatlerin Kur'an'ın tefsirine ve Arap diliyle olan irtibatına göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu sebeple ister sahih isterse şâz olsun kıraat birikiminin tamamından istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla onun, çoğunlukla kıraat-i seb'ayı dikkate aldığı, kıraat-i aşere imamlarını ve onlardan nakledilen kıraatleri nadiren zikrettiği, ancak ihtiyaç görmesi halinde kıraat-i aşere dışında kalan ve şâz olarak nitelendirilen kıraatlere de yer vermekten çekinmediği belirtilmelidir. O, tefsirinde kaynaklarda nakledilen ve sıhhat durumları açıklanan kıraatlerin tefsire olan katkısını ortaya çıkarmayı, kıraatleri tefsir ve Arap diliyle ilişkisi bağlamında ele almayı hedeflemektedir. Bu bağlamda kıraat birikimi içerisinde oldukça önemli bir kısmı oluşturan ve çoğunlukla anlama etki etmeyen idgam, izhar, teshîl, imâle, gunne ve işmâm gibi usûl/fonetik kıraat farklılıklarına da kısmen temas etmiş, ancak diğerlerine kıyasla daha dar kapsamlı açıklamalar yapmıştır.

Müfessirin tefsirinde kıraatleri hem mâlum hem de meçhûl kalıplarla naklettiği görülmektedir. Kıraatleri genellikle sahih kıraat imamlarına ve kıraat imamlarının râvîlerine atıfta bulunarak vermektedir. Bu durum kıraat müelliflerinin metoduna uygunluk arz etmektedir. Ayrıca çeşitli ifade kalıplarını kullanarak Mekke, Medine ve Kûfe gibi bazı bölge ve şehir halkına nispet yoluyla da kıraatleri aktarmaktadır. Kimi zaman da sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Ka'b, Hz. Hafsa ve Hz. Âişe'nin Mushaflarında geçmekte olan kıraatlere atıfta bulunarak kıraatleri rivâyet etmektedir. Mâverdî, genellikle kıraatleri okuyanlarına nispet ederek nakletse de bazen de özellikle "قُرِئَ/okundu" lafzını kullanarak isim zikretmeksizin kıraatleri nakletmektedir. Kıraat geleneğinde şâz kıraatleri belirtmek için kullanılan bu lafzın, Mâverdî tarafından ihtisar düşüncesiyle kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Çünkü onun mâlum kalıpla şâz olan kıraatleri, meçhul kalıpla da sahih kıraatleri naklettiği örnekler bulunmaktadır. Bu veriler sonucunda müfessirin kıraatleri rivâyet ederken kullandığı kalıpların, kıraatlerin sıhhatini belirtmek amacına değil, tefsirini ihtisar niyetine uygun düştüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Mücâhid sonrasında şâz kıraatlere yönelik oluşan olumsuz tavrın, Mâverdî tarafından çok da fazla dikkate alınmadığını söylemek mümkündür. Tefsirinde sahih kıraatlerin yanında çok sayıda şâz kıraate de değinen müfessir, sadece iki yerde bu kıraatlerin şâz olduğunu belirtmektedir. O, kıraatlerin tefsirle olan ilişkisiyle birlikte Arap diliyle bağlantılı konularda da kıraatlerden geniş yelpazede istifade etmektedir. Öyle ki, bazen daha önceki kaynaklarda dahi nadiren görülen bazı vecihleri naklederek daha sonraki eserlerde de görülmesine vesile olduğu gözlemlenmektedir. Bunun yanında kıraatleri Arap dili açısından değerlendirirken lehçelerle olan bağlantısına da temas etmekte ve kimi zaman bazı kabile isimlerini de zikretmektedir.

Hacim itibariyle muhtasar sayılabilecek *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirde her âyetteki kıraat ihtilafına değil, gerekli görülen kıraat farklılıklarına yer verilmektedir. Kıraat farklılıklarına değinilen yerlerde ise bazen âyetteki sadece sahih kıraat vecihlerine, bazen sahih ve şâz bütün kıraat vecihlerine, bazen de müfessirin tercih ettiği farklı sayıda kıraat vecihlerine değinilmektedir. Ayrıca zikredilen bazı vecihlerin sadece kıraat olduğunun belirtildiği başka bir açıklamanın yapılmadığı; Kur'an-ı Kerim'de birden fazla yerde geçen kelimelerde bazen tek yerde bazen

birden fazla yerde kıraat ihtilafına ve anlamına yönelik açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Mâverdî, naklettiği kıraatlerle ilgili genellikle açıklamalarda bulunmayı tercih etmektedir. Bu bağlamda kıraatlerden bir kısmının tevcihini yapmış; bir kısmının tefsire olan katkısını ortaya koymuş; bir kısmını da yaptığı yorumları desteklemek için zikretmiştir. Kıraatleri değerlendirdiği birçok yerde konu hakkında dil âlimlerinin görüşlerini, kıraat, tefsir ve hüccet kaynaklarında geçmekte olan görüşleri uyum içerisinde özet olarak sıralamaktadır.

Müfessir, farklı kıraatleri naklettiği bazı yerlerde, kıraatleri temellendirmek maksadıyla diğer âyetlerden, Arap dilindeki kullanımlardan ve özellikle de şiirlerden delil göstermektedir. Bunun yanında müellif, bazen naklettiği kıraatlerle ilgili tercihini belirten ifadeler kullanmakta bazen de tercihine işaret olabilecek değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bilgiler ışığında Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirinin hem rivâyet hem dirâyet hem de dilbilimsel tefsir açısından önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmelidir. Müfessirin kıraat birikiminin büyük çoğunluğunu oluşturan usûlle/fonetikle ilgili ihtilaflara daha az değindiği buna karşılık çoğunlukla tefsire daha çok etkisi olan, âyetlerin anlamında belli düzeyde değişikliğe sebebiyet veren, sarfî ve nahvî açıdan incelenen ferşî farklılıklara yer verdiği görülmektedir. Burada bu tür ferşî farklılıkların çelişkili anlamların oluşmasına sebep olmadığı, âyetlerin manasında zenginlik kaynağı olduğu ve birbirini destekleyen, tamamlayan anlamların oluşmasına katkı sunduğu belirtilmelidir.

Mâverdî'nin gerek kıraat vecihlerini gerekse tefsire dair zikredilen görüşleri aktarırken, çoğunlukla ilgili kıraat imamının veya âlimin ismine atıfta bulunması, onun en belirgin özelliği olarak dikkat çekmektedir. Yine diğer bazı tefsir eserleriyle kıyaslandığında sayıca daha az kıraat farklılığına değinmesi; tefsir yönüne bir katkısı olmayan veya müfessirlerin sadece kıraat ihtilaflarını belirtip geçtikleri sayıca çok fazla olan kıraatlere Mâverdî'nin değinmemesi onu ve eserini diğer birçok kaynaktan farklı kılmaktadır. Burada onun önceliğinin kıraatleri belirtmek veya onları kayıt altına almak olmadığı açıktır. O, tefsire katkısı olacak veya tefsir içerisinde ortaya koyduğu veya naklettiği görüşlerde kendisine destek olabilecek türden kıraat ihtilaflarını zikretmeyi öncelemektedir. Bu sebeple rivâyet ettiği görüşleri, yaptığı

yorum ve açıklamaları, naklettiği kıraatlerle desteklediği; kıraat ihtilaflarına göre ortaya çıkan farklı anlamlara işaret ettiği; kelimelerin farklı kullanımlarına ve dilsel tahlillere kıraat vecihleri üzerinden değindiği açıkça görülmektedir. Ayrıca tefsirde aynı konuya örnek olabilecek çok fazla sayıda kıraat farklılığının değil, diğer eserlerle mukayese edildiğinde karşılaşılan konuların neredeyse tamamına örnek olabilecek belli sayıda kıraatin zikredildiği belirtilmelidir.

en-Nüket ve'l-uyûn adlı tefsirinde sahih ve şâz birçok kıraati nakleden müfessirin kıraatlere yaklaşımının ve kıraat algısının önemi aşikardır. Bu noktada Mâverdî'nin sadece tefsir konusunda değil fıkıh ve kelâm gibi önemli meselelerde hükümlerin ortaya çıkmasına veya değişmesine sebep olabilecek kıraat farklılıklarına değindiği, birçok farklı vesileyle olduğu gibi kıraatler vesilesiyle de şiirlere müracaat ettiği ve her yönüyle kıraatlerden istifade ettiği görülmektedir. Mâverdî, Şâfiî mezhebinin önde gelen fakihlerinden olmasına, fıkıh ilmine dair müstakil ve önemli eserler telif etmesine rağmen mezhep taassubu algısından sıyrılarak gerek sahih gerek şâz kıraatler üzerinden fıkhî hükümlere dair âlimlerin ve mezheplerin görüşlerine, kıraat ihtilafları neticesinde ortaya çıkan anlam farklılıklarının fıkhî hükümlere ve görüşlere yansımasına tefsirinde yer vermektedir. Ayrıca Mushaf hattına uymadığı gerekçesiyle şâz kabul edilen sahâbeden nakledilen müterâdif okumaları, diğer kıraatleri ve anlamları destekler mahiyette bir anlamda hüccet olarak kullanmaktadır. Müfessirlerin kıraat algılarının tespitinde, önemli bir gösterge olan kıraatlerin sıhhati için belirlenmiş olan şartlara (senedinin sahih olması; Mushaf hattına ve Arap diline -bir vechiyle de olsa- uygun olması) yaklaşımları noktasında müfessirin tefsirinin herhangi bir yerinde net bir ifade kullanmadığı anlaşılmaktadır. Ancak kıraatleri naklettiği birçok yerde bu konudaki tavrına yönelik bilgiler bulunmaktadır. Buradan hareketle onun bu şartları dikkate aldığını ve bu açıdan bazı değerlendirmelerde bulunduğunu söylemek isabetli olacaktır.

Sonuç olarak, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde sahih ve şâz kıraatlere değinen Mâverdî'nin kıraatleri işleyiş biçimi ve değerlendirmesi, diğer birçok alanda olduğu gibi kıraat ilminde de yetkinliğini ve bu alandaki hâkimiyetini ortaya koymaktadır. Birçok yönden çalışmalara konu olan *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirin kelâm, fıkıh, dilsel tahliller ve şiirler yönünden yapılacak yeni çalışmalara da konu olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Mehmet. "Kıraat Farklılığından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilâflar". *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 165-199.

Ağırman, Mustafa. "Hâris b. Kâ'b (Benî Hâris b. Kâ'b)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/197-198. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Ahfeş, Ebü'l-Hasen el-Mücâşiî el-Belhî el-Evsat. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1411.

Akaslan, Yaşar. "Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.

Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Edatlar*. Konya: Tekin Kitabevi, 2. Basım, 1984.

Akk, Hâlid Abdurrahmân. *Usûlü't-tefsîr ve kavâiduhû*. Beyrût: Darü'n-Nefâis, 2. Basım, 1407.

Algül, Hüseyin. "Ezd (Benî Ezd)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/46-47. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Algül, Hüseyin. "Gatafân (Benî Gatafân)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Algül, Hüseyin. "Himyerîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/62-63. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Amr. b. Alâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/94-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Altıkulaç, Tayyar. "Ali b. Hamza Kisâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/69-70. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Altundağ, Mustafa. "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 23-48.

Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 12. Basım, 2006.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. thk. Ali Abdi'l-Bârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415.

Apak, Adem. "Tay (Benî Tay)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/187-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Atıyye, ‘Alâ Sa‘d Mes‘ûd. “Eserü’l-kırââti’ş-şâzze fî ‘ulûmi’l-lüğati’l-Arabiyye ‘inde’l-imâmi’l-Mâverdî”. *Mecelletü’d-Dirâseti’l-İslâmiyye ve’l-Fikr* 6/3 (2020), 17-30.

Avcı, Casim. “Kinâne (Benî Kinâne)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/31-32. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Aycan, İrfan. “Temîm (Benî Temîm)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/418-419. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1422.

Balcı, Yahya. “İbnül’l-Cezerî’nin Kitâbü’t-tezkâr fî kırâati Ebân b. Yezîd el-Attâr Adlı Eserinin Edisyon Kritiği”. *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 11 (2023), 73-118.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes‘ûd el-Ferrâ. *Me‘âlimü’t-tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420.

Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Mer’aşelî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1418.

Birışık, Abdülhamit. “Kıraat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Birışık, Abdülhamit. “Muhammed b. Hasan Nakkâş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/328-329. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Birışık, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2014.

Bolelli, Nusrettin. *Belâgat*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2016.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim. *et-Târîhü’l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü’l-Meârifi’l-Osmâniyye, ts.

Büyük, Enes. *Mâverdî’nin en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Cengiz, Abdullah. “Mâverdî’nin en-Nüket ve’l-Uyûn İsimli Eserinde Kıraat Olgusu”. *Tanım Tenkit Teori* 2 (2024), 21-38.

Cerrahoğlu, İsmail. “Muhammed b. Sâib el-Kelbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/205-206. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Çağrıcı, Mustafa. “Edebü’d-dünya ve’d-dîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/406-408. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Çakır, Fatma. *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Çaylak, Adem - Çelik, Fikret. "İslam Siyasi Düşünceler Tarihi". 5. *Maverdi (974-1058)*. 409-421. Ankara: Savaş Yayınevi, 2018.

Çelebi, İlyas. "Sıfat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Çelebi, Muharrem. "Amr. b. Külsûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/85-86. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Çelebi, Muharrem. "Kutrub". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/494-495. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Çetin, Abdurrahman. "İzhar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/506. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.

Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2010.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 9. Basım, 2015.

Çögenli, M. Sadi. *Ayet ve Hadis Örnekli Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 3. Basım, 2014.

Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Sarf - Nahiv - Edatlar*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 14. Basım, 2012.

Dabbâ', Ali Muhammed. *el-İdâetü fî beyâni usûli'l-kırâat*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 1420.

Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'*. thk. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1404.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırââti's-seb'*. 4 Cilt. Câmiatü'ş-Şârika, 1428.

Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2006.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MÜİFVY, 4. Basım, 2015.

DİA. "Kıptîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/423-426. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu fudalâ-i'l-beşer fi'l-kırââti'l-erbeate 'aşer*. thk. Enis Mehera. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 3. Basım, 1427.

Durmuş, İsmail. "Harf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/158-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Durmuş, İsmail. "Hemze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Durmuş, İsmail. "İltifât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Durmuş, İsmail. "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kırâatlar". 437-450. İstanbul, 2002.

Durmuş, İsmail. "Müberred". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/430-433. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Durmuş, İsmail. "Sa'leb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/25-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ebû Ali el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a (el-Hücce fî 'ileli'l-kırâati's-seb')*. thk. Bedreddin Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 2. Basım, 1413.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.

Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Enîs, İbrâhîm. *fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye*. Kâhire: Mektebetü'l-Encelû, 8. Basım, 1992.

Erkal, Mehmet. "el-Ahkâmü's-sultâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/555-556. Ankara: TDV Yayınları, 1988.

Eroğlu, Muhammed. "Dahhâk b. Müzâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/410-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Erturhan, Sabri. "Mâverdî ve 'el-Hâvi'l-Kebîr' Adlı Eseri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999), 471-490.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Me'âni'l-kırâât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Merkezü'l-Bühûs fî Külliyyeti'l-Âdâb, 1412.

Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necati vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.

Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.

Görgülü, Hasan Ali. "el-Hâvi'l-Kebîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Güner, Ahmet. "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Târihsel Arka Plânına Bir Bakış (ll)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 227-252.

Ğalâyînî, Mustafa b. Muhammed. *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 28. Basım, 1414.

Hacıbektaşoğlu, Rukiye. *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirindeki Te'villerinin ve Tercihlerinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Hamevî, Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebi'r-Rızâ. *el-Kavâidü ve'l-işârât fî usûli'l-kırâât*. thk. Abdülkerîm b. Muhammed Bekkâr. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1406.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414.

Hanay, Necattin. *Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Hatîb, Abdüllatîf. *Mu'cemu'l-kırâât*. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru Sa'deddîn, 2000.

Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cebbâre. *el-Kâmil fi'l-kırââti'l-'aşr ve'l-erba'ne'z-zâideti 'aleyhâ*. thk. Cemâl b. es-Seyyid Rifâî eş-Şâyib. Müessesetü Semâ li't-Tevzî' ve'n-Neşr, 1428.

Irmak, Mustafa. *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îdâh anhâ*. thk. Ali en-Necdî en-Nâsıf vd. 2 Cilt. Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1410.

İbn Galbûn, Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Mısrî. *et-Tezkira fi'l-kırââti's-semân*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde, 1412.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Lisânü'l-mîzân*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-'İlmî, 2. Basım, 1390.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hücce fi'l-kırââti's-seb'*. thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Beyrût: Dâru'ş-Şurûk, 4. Basım, 1401.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*. Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh. *Şerhü katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ*. thk. Mustafa Deybülboğa. Dâru Mustafa, 1431.

İbn Kâdî Şühbe, Ebü's-Sıdk Takiyyüddîn Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimeşkî. *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*. thk. Hâfız Abdulalîm Hân. 4 Cilt. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1407.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1407.

İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hîbetullah b. Ca'fer. *el-İkmâlu fî ref'i'l-irtiyâbi 'ani'l-mü'telifi ve'l-muhtelifi fi'l-esmâi ve'l-kunâ ve'l-ensâb*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1411.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-aşr*. thk. Sebî' Hamza Hâkimî. Dımaşk: Mecme'u Lügati'l-arabiyye, 1981.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kıraat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400.

İbn Nâsıriddîn, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Mücâhid el-Kaysî. *Tevdîhü'l-müştebihi fî dabti esmâi'r-rüvâti ve ensâbihim ve elgâbihim ve künâhüm*. thk. Muhammed Ne'îm 'Arkasûsî. 10 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Tabakâtu'l-Fukahâi'ş-Şâfi'iyye*. thk. Muhyiddîn Ali Necîb. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-Kırâât*. thk. Saîd el-Efgânî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997.

İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî. *el-İknâ' fi'l-kırââti's-seb'*. thk. Abdülmecîd Katâmiş. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1403.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrazzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırââti'l 'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tahbîrü't-teysîr fi'l-kırââti'l-'aşr*. thk. Ahmed Muhammed Müflih. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1421.

İbnü'l-'İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1406.

İmâ, Şuayb İdrîs. *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye fî tefsîri'n-nüket ve'l-'uyûn li'l-Mâverdî cem'an ve tevcîhen*. Sudan: Ümmü Derman, Doktora Tezi, 2012.

İmbâbî, Mahmud Ferrâc es-Seyyid. "Eserü'l-kırââti'l-Kur'âniyye fî ihtilâfi'l-ahkâmi'l-fıkhıyye 'inde'l-imâmi'l-Mâverdî min hilâli kitâbihi'l-hâvi'l-kebîr". *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb* 1/51 (2019), 415-444.

İnanç, Yonis. *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kurân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.

İşler, Emrullah. "Zeccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/173-174. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kâdî, Abdülfettâh b. Abdülganî b. Muhammed. *el-Büdûru'z-zâhire fi'l-kırââti'l-'aşri'l-mütevâtire*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

Kallek, Cengiz. "Benî Esed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/363-365. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kallek, Cengiz. "Mâverdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/180-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Kallek, Cengiz. "Mâverdî". *İslâm İktisadî Düşünce Tarihi*. ed. Mehmet Bulut. 283-304. İstanbul: İZÜ Yayınları, 2021.

Kandemir, M. Yaşar. "Fudâle b. Ubeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 21. Basım, 2012.

Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2018.

Karaismailoğlu, Adnan. "Acem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/321. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Karmış, Orhan. *Mâverdî ve Tefsirdeki Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doçentlik Tezi, 1981.

Kazancı, Ahmet Lütfi. "Ak (Benî Ak)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/207-208. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 3. Basım, ts.

Kılıç, Hulusi. "Accâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Kıyıcı, Selâhattin. "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058 h.)". *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 18 (1990) 89-111.

Kirmânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr. *Şevâzzü'l-kırâât*. thk. Şimrân el-Acelî. Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.

Kisâî, Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Îsâ Şehhâte Îsâ. Kâhire: Dâru Kabbâ, 1998.

Koçak, İnci. "Ahfeş el-Evsat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/526. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Köten, Akif. "Ebân b. Yezîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/67-68. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kurt, İsmail. *Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Eserinde Sahâbe Tefsiri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

Küçük, Raşit. "İbn Ebû Hâtim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Makdisî, Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdır, 1395.

Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-uyûn tefsiru'l-Mâverdî*. thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*. thk. Abdülfettâh İsmâîl Şelebî. Kahire: Dâru Nehdati Mısr, ts.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırââti's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*. thk. Muhyiddîn Ramadân. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1418.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Kırâât ve eseruhâ fî 'ulûmi'l-'arabiyye*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Eseriyye, 1404.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Muktebes mine'l-lehecâti'l-Arabiyye ve'l-Kur'âniyye*. Kâhire: Müessetü Şebâb, 1986.

Mücerreb, Hâmid Muhammed. "Menhecü'l-imâmi'l-Mâverdî fî 'arzi'l-kırâât ve eseri zâlike fî tefsîrihi'n-nüket ve'l-'uyûn". *Mecelletü Külliyyeti Usûlü'd-dîn* 2/34 (2016), 1815-1904.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *İ'râbü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali Beydûn. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1421.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Büdeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419.

Neşşâr, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed. *el-Mükerrer fîmâ tevâtera mine'l-kırââti's-sebʿ ve teharrara*. thk. Ahmed Mahmûd Abdüssemî'. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

Okçu, Abdulmecit. *Kırâat Açısından Taberî ve Tefsîri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Oral, Murat. *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.

Önkal, Ahmet. "Cürhüm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/138. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Önkal, Ahmet. "Cüzâm (Benî Cüzâm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/149. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Özbalıkçı, M. Reşit. "Sîbeveyhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Özkan, Fatma. *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-'Uyûn Adlı Eserinde Yönetime Dair Ayetlere Yaklaşımı*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Pakdil, Kurrâ Hâfız Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2017.

Râcihî, Abduh. *el-Lehecâtü'l-arabiyye fi'l-kırââti'l-Kur'âniyye*. Mısır: Dâru'l-Marife, 1996.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422.

Sarakustî, Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd. *el-'Unvân fi'l-kırââti's-seb'*. thk. Züheyr Zâhid. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405.

Sarı, Mehmet Ali. "İdgam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Savran, Ahmet. "İmruülkays b. Hucr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed İbn Mansûr. *el-Ensâb*. 13 Cilt. Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1382.

Sem‘ânî, Ebü’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Tefsîrü’l-Kur’ân*. thk. Yâsir b. İbrâhim - Ganîm b. Abbâs. 6 Cilt. Riyad: Dâru’l-Vatan, 1418.

Semîn el-Halebî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *ed-Dürru’l-mesûn fî ’ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1986.

Sumayt, Bedr Muhammed. *Menhecü’l-Mâverdî fî tefsîrihî en-Nüket ve’l-uyûn*. Mekke: Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1407.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Halû. 10 Cilt, 1413.

Sümertaş, Burhan. *Mâverdî ve en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsiri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Sümertaş, Burhan. “Mâverdî ve en- Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsiri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2008), 31-64.

Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *Tabakâtü’l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1396.

Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Heyetü’l-Mısriyye, 1974.

Şan, Lokman - Kırmızıçiçek, Kevser. “Kıraat-Lehçe İlişkisi”. *Dicle İlahiyat Dergisi* 25/1 (2022), 95-109.

Şâvî, Henâ Hâlid. “Mevkıfü’l-Mâverdî mine’t-tercîhi beyne’l-kırââti fî tefsîrihi’n-nüket ve’l-‘uyûn”. *Mecelletü Makâlîd* 6/3 (2020), 53-63.

Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu’l-Kadîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1414.

Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *Tabakâtü’l-fukahâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrût: Dâru’r-Râidi’l-Arabî, 1970.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi‘u’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1420.

Talü, Mehmet. *Arab Dili ve Edebiyatı (Sarf ve Nahve Giriş)*. 5 Cilt. İstanbul, 1998.

Taşpınar, Kadir. *Kıraat İhtilaflarının Tefsire Yansıması Ebüssuud Örneği*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022.

Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2020.

Tetik, Necati. *Kıraat İlminin Ta'limi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Halîl b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/309-312. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Tüccar, Zülfikar. "Dahîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Tüccar, Zülfikar. "Ebû Ubeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/244-246. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

üccar, Zülfikar. "Ferrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Tüccar, Zülfikar. "el-Ma'ârif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/271. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Tülücü, Süleyman. "Ma'mer b. Müsennâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/551-552. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Tülücü, Süleyman. "Nâbiga ez-Zübyânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Tülücü, Süleyman. "Züheyr b. Ebû Sülmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleymân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/134-136. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn. *İ'râbu'l-kırââti'ş-şevâz*. thk. Muhammed Seyyid Ahmed Azzûz. 2 Cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1417.

Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah. *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1987.

Uydaş, Tuğba. *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'ân İlimleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*. Ankara: TDV Yayınları, 5. Basım, 2005.

Vâsıtî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali b. Mübârek. *el-Kenz fî'l-Kırââti'l-'aşr*. thk. Hâlid el-Meşhedânî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 1425.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/525-530. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Yazıcı, Hüseyin. “İbn Kuteybe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/145-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yerlikaya, Cafer. *Kıraatlerin Sıhhat Kriterlerinin Değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Yıldız, Cafer. *On Kırâat Bağlamında İdğâm Olgusu*. İstanbul: Nida Akademi, 2023.

Yıldız, Cafer. “Yedi Harfi Oluşturan Kıraat Farklılıkları ve Yedi Harfin Sürekliliği Meselesi”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/2 (2024), 435-459.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl. *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbuhû*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1408.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1382.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 3. Basım, 1405.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhiri ve’l-a’lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kltâbi’l-’Arabî, 2. Basım, 1413.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma‘rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ‘ale’t-tabakât ve’l-âsâr*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-’İlmiyye, 1417.

Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407.

Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A‘lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. 2 Cilt. Matbaatü İsa, 3. Basım, ts.